

SOSYAL BİLİMLERDE GÜNCEL ÇALIŞMALAR -9

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Sadettin PAKSOY

Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY

Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

SON BAŞVURU TARİHİ
YAYINLANMA TARİHİ

SOSYAL BİLİMLERDE GÜNCEL ÇALIŞMALAR -9

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Sadettin PAKSOY

Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY

Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

YAZARLAR

Prof. Dr. Funda YURDAKUL

Prof. Dr. Özlem ERCAN

Doç. Dr. Neslihan KILIÇ

Doç. Dr. Ramazan UYKUR

Doç. Dr. Sultan OKUMUŞOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Arzu ŞEKER

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AYDIN

Dr. Ayşe BİCAN ŞEN

Dr. Buket ATAMAN

Dr. Birol ALTUN

Dr. Caner DOĞAN

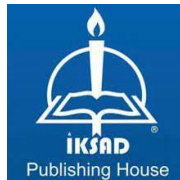
Dr. Ramazan GÜNDEM

Öğr. Gör. Kaan DÜZDEMİR

Öğr. Gör. Alperen AĞAÇ

Arş. Gör. Dürdane TAŞOĞLU

Hülya AKTAN

Copyright © 2025 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or
transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical
methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses
permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social
Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TÜRKİYE TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2025©

ISBN: 978-625-378-318-1

Cover Design: İbrahim KAYA

September / 2025

Ankara / Türkiye

Size: 16x24cm

İÇNDEKİLER

ÖNSÖZ.....1

BÖLÜM 1

ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARININ NORMATİF NİTELİĞİ

Öğr. Gör. Kaan DÜZDEMİR.....3

BÖLÜM 2

EKŞİ SÖZLÜK’TEKİ “TÜRK EDEBİYATININ EN BÜYÜK ŞAİRİ”

BAŞLIĞI

Prof. Dr. Özlem ERCAN.....13

BÖLÜM 3

BORSA ENDEKSİ TAHMİNİNDE ARIMA, RASSAL ORMAN VE

HİBRİT ARIMA–RASSAL ORMAN YÖNTEMLERİNİN

KARŞILAŞTIRILMASI

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AYDIN

Prof. Dr. Funda YURDAKUL.....49

BÖLÜM 4

KARGO DOLAPLARI İÇİN KURULUŞ YER SEÇİMİ: ÇANAKKALE

İLİ ÖRNEĞİ

Dr. Ramazan GÜNDEM.....79

BÖLÜM 5

GÜVEN VE SADAKAT ARASINDAKİ İLİŞKİ META ANALİZ

Öğr. Gör. Alperen AĞAÇ.....99

BÖLÜM 6

TÜRK KADINININ ÇALIŞMA HAKKINI KAZANMASINDA KADIN

DERGİLERİNİN KAMUOYU OLUŞTURMA GÜCÜ

Doç. Dr. Neslihan KILIÇ.....113

BÖLÜM 7

CEMÂLEDDİN AFGÂNÎ VE ESERLERİNE BAKIŞ

Dr. Buket ATAMAN.....127

BÖLÜM 8

COVID-19 PANDEMİSİNİN DÜNYA İŞGÜCÜ PİYASALARINA

ETKİLERİ

Dr. Birol ALTUN.....137

BÖLÜM 9

SAĞLIK HİZMETLERİNDE KAOS VE KARMAŞIKLIK: KURAMSAL BİR İNCELEME

Dr. Caner DOĞAN

Dr. Ayşe BİCAN ŞEN.....169

BÖLÜM 10

NEŞET GÜNAL'IN “TOPRAĞA ÖYKÜ” İSİMLİ YAPITININ ÇÖZÜMLEMESİ

Arş. Gör. Dürdane TAŞOĞLU.....201

BÖLÜM 11

OBEZİTELİ BİREYLERDE KİLO VERME BAŞARISIYLA BAĞLANTILI BİLİŞSEL FAKTÖRLER

Doç. Dr. Sultan OKUMUŞOĞLU.....221

BÖLÜM 12

OSMANLI DÖNEMİNDE KERBELA'DA İMAM HÜSEYİN'İN MEŞHEDİNE YAPILAN TAMİRATLARA İLİŞKİN ARŞİV BELGELERİ

Doç. Dr. Ramazan UYKUR.....239

BÖLÜM 13

TÜKETİCİ DAVRANIŞLARINDA SOSYAL ETKİ: BANDWAGON, SOSYAL NORMLAR VE TAKLİTÇİ KARAR VERME

Hülya AKTAN

Dr. Öğr. Üyesi Arzu ŞEKER.....253

ÖNSÖZ

İnsanı, toplumu ve kültürü anlama çabası, insanlık tarihi kadar eskidir. Bu çaba, zamanla sistematik bir bilgi üretim sürecine dönüşerek sosyal ve beşeri bilimlerin temelini oluşturmuştur. Sosyal ve beşeri bilimler; bireyin, toplumun, kültürün, dilin, tarihin ve düşüncenin çok katmanlı doğasını inceleyerek insan deneyimini anlamaya yönelik derinlikli ve çok boyutlu analizler sunar. Bu disiplinler, insan yaşamının farklı yönlerini anlamaya çalışırken aynı zamanda bu yaşama anlam da kazandırır. Elinizdeki bu kitap, söz konusu bilim alanlarının geniş yelpazesini ve disiplinler arası doğasını yansıtan özgün çalışmaları bir araya getirmektedir.

Sosyoloji, psikoloji, antropoloji, tarih, felsefe, edebiyat, dilbilim, sanat tarihi, arkeoloji, iletişim, siyaset bilimi, eğitim bilimleri ve kültürel çalışmalar gibi birçok alanı kapsayan sosyal ve beşeri bilimler, toplumsal yapılarla bireysel davranışların kesişim noktalarında önemli sorular sorar. Toplumların değişen yapıları, kültürel dönüşümler, bireysel kimlikler, inanç sistemleri, tarihsel süreçler ve düşünsel akımlar bu disiplinlerin temel araştırma konularını oluşturur. Bu alanlardaki bilgi birikimi, sadece akademik dünyaya değil; karar vericilere, sanatçılara, eğitimcilere, sivil toplum kuruluşlarına ve genel kamuoyuna da yön gösterici niteliktedir.

Sosyal ve beşeri bilimlerin en güçlü yönlerinden biri, insan deneyimini nicel verilerle sınırlamadan, nitel boyutlarıyla da ele alabilmesidir. Bu yaklaşım, yalnızca verilerle değil, aynı zamanda anlatılarla, yorumlarla ve bağlamsal analizlerle de gerçeği kavramaya çalışır. Disiplinler arası yöntemlerin giderek önem kazandığı günümüzde, sosyal ve beşeri bilimler farklı alanlardan bilgi ve bakış açılarını sentezleyerek daha bütüncül bir anlayış geliştirmektedir. Bu sentez, yalnızca akademik bilgi üretimine katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal sorunların çözümüne dair daha derinlikli ve sürdürülebilir yaklaşımlar geliştirilmesine de olanak tanır.

Elinizdeki bu kitap, sosyal ve beşeri bilimlerin söz konusu çeşitliliğini ve zenginliğini göz önünde bulundurarak hazırlanmış bir derleme niteliğindedir. Kitap, hem belirli alanlara odaklanan özgün akademik çalışmaları hem de disiplinler arası temaları ele alan kapsamlı analizleri içermektedir. Her bir bölüm, ilgili alanın temel kavramlarını, güncel tartışmalarını ve metodolojik yaklaşımlarını yansıtırken aynı zamanda yeni sorular sormaya ve yeni perspektifler geliştirmeye de teşvik etmektedir.

Bu eser, özellikle günümüz dünyasında karşı karşıya kaldığımız toplumsal, kültürel ve politik dönüşümlerin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Dijitalleşmenin toplumsal ilişkiler üzerindeki etkilerinden kültürel kimlik tartışmalarına; tarihsel hafızanın yeniden inşasından dilin ideolojik kullanımına; bireyin psikolojik dünyasından kamusal alanın dönüşümüne kadar birçok konu, bu kitapta farklı açılardan ele alınmaktadır. Bu bağlamda kitap, hem akademik çevreler hem de sosyal ve beşeri bilimlere ilgi duyan tüm okurlar için değerli bir başvuru kaynağı niteliğindedir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen herkese teşekkür etmek büyük bir memnuniyettir. Öncelikle, kitapta yer alan bölümlerin yazarlarına en içten teşekkürlerimizi sunarız. Her biri kendi alanında derin bilgiye sahip olan bu değerli akademisyenler, titiz çalışmalarıyla bu eserin akademik niteliğini belirlemişlerdir. Ayrıca, yayının her aşamasında büyük bir özveriyle çalışan editörlerimize de özel olarak teşekkür borçluyuz. Editörler, sadece yazıların teknik düzenlenmesiyle değil, aynı zamanda bütünlüğün sağlanması ve bilimsel standartların korunması açısından da önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Son olarak, bu kitabın yayımlanmasını mümkün kılan İKSAD yayınevine teşekkür ederiz. Akademik bilginin geniş kitlelerle buluşmasını sağlayan yayınevleri, bilimin toplumsallaşması ve yaygınlaşması açısından hayati bir rol oynamaktadır. Bu çabanın bir parçası olarak, sosyal ve beşeri bilimlerin daha görünür ve anlaşılır kılınması yolunda atılan her adımın anlamlı olduğunu düşünüyoruz.

Bu kitabın, okurlarına yeni ufuklar açması, farklı bakış açıları kazandırması ve ilham verici düşünsel yolculuklara vesile olması dileğiyle...

Prof. Dr. Sadettin PAKSOY
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY
Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

BÖLÜM 1

ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARININ NORMATİF NİTELİĞİ

Öğr. Gör. Kaan DÜZDEMİR¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17183585>

¹ Girne Amerikan Üniversitesi/Hukuk Fakültesi, Orcid: 0000-0001-9083-3978

I. GİRİŞ

1930-1945 yılları arasında Avrupa’da yer alan bazı ülkelerde siyasal iktidara sahip olan rejimlerin, mevcut anayasalarına aykırı olarak çıkarılan kanunların denetlenememesi sonucunda, bu ülkelerde totaliter rejimler kalıcı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, 2. Dünya Savaşı olarak ifade edilen küresel çaplı bir savaş gerçekleşmiştir. Savaş sonrası, totaliter rejimlerin anayasaya aykırı kanunlar çıkarmak suretiyle ülkenin siyasal egemenliğine sahip olmalarının engellenmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla, 1945 yılından sonra Avrupa’da Anayasa Mahkemeleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Ülkemizde ise ilk defa 1961 Anayasasında kendisine yer bulan Anayasa Mahkemesi gerek yapısı gerekse de vermiş olduğu kararların niteliği bakımından kendine özgü (sui generis) niteliği olan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. 1982 Anayasası’nın yargı bölümünde düzenlenen Anayasa Mahkemesi, başta kanunlar olmak üzere bazı normların anayasaya uygunluğunu, bireylerin hak ve hürriyetlerinin devlet tarafından ihlal edilmesinin önlenmesi ve anayasada kendisine belirtilen görevleri ifa etmekle yükümlü bir yüksek mahkemedir. 1982 Anayasası’nın 153.maddesinde, Anayasa Mahkemesi’nin kararlarının bağlayıcılığı ve nitelikleri konusunda düzenlemeler bulunmaktadır. Dolayısıyla, Anayasa Mahkemesi kararlarının bütün kişileri ve kurumları bağlayan ve kapsayan bir yapıda olduğu tartışılmaz bir gerçek olarak karşımıza çıkarmaktadır.

II. ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARININ ÖZELLİKLERİ

Anayasa Mahkemesi kararlarının özellikleri Anayasa m.153 hükmünde ifade edilmiştir (1982 Anayasası m.153). İlgili hüküm uyarınca, Anayasa Mahkemesi kararları şu başlıklar altında toplanabilmektedir: Kararlarının kesin olması, gerekçesiz açıklanamaması, resmî gazetede yayımlanma zorunluluğu ve geriye yürümezliği kuralıdır. Görüldüğü üzere, Anayasa Mahkemesi kararlarının özelliklerinin bir kısmı sadece Anayasa Mahkemesi kararlarına özgü iken bir kısmı da Anayasa Mahkemesi haricinde diğer mahkeme kararlarında da görülen özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

A. KARARLARIN KESİN OLMASI

Mahkeme kararlarının kesinleşmesi sonucunda karşımıza kesin hüküm olarak ifade edilen hukuki düzeni tarafından kabul gören bir karar çıkmaktadır. Bir başka deyişle, kesin hükmün verilmesinin ardından söz konusu mahkeme kararına karşı yargı yolları dahil tüm hukuki çarelerin tükenmektedir (Kuru, 2019: 534-535). Kesin hüküm, *şekli anlamda kesin hüküm* ve *maddi anlamda kesin hüküm* olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Şekli anlamda kesin hüküm, bir mahkeme kararının ilgili kararı veren mahkemeden başka bir mahkeme tarafından değiştirilmemesi veya ortadan kaldırılmasına imkân bulunmaması olarak ifade edilmektedir (Tunç, 1997: 177). Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu kararların, Anayasa'nın m.153 hükmünde açık bir şekilde kesin nitelikte olduğu düzenlenmiştir. Dolayısıyla, Anayasa Mahkemesi tarafından verilen kararlar, şekli anlamda kesin hüküm vasfına haiz olmaktadır. Maddi anlamda kesin hüküm ise verilmiş bir mahkeme kararından sonra yargı organlarının önüne getirilmiş herhangi bir uyuşmazlık açısından bağlayıcı olmasıdır. Yani maddi anlamda kesin hüküm, bir uyuşmazlığın akıbetine ilişkin maddi anlamda kesin hüküm teşkil eden bir kararın bulunması durumunda, söz konusu uyuşmazlığa ilişkin yeniden bir dava açılması halinde ilgili uyuşmazlık hakkında verilen ilk kararın söz konusu ikinci dava bakımından bağlayıcı olması böylece ikinci davanın yargı organları tarafından reddedilmesine ilişkin bir uygulama olarak da tanımlanabilir (Pekcanıtez ve ark., 2019: 444).

Anayasa Mahkemesi kararlarının şekli anlamda kesin hüküm teşkil ettiğine ilişkin bir şüphe bulunmamaktadır. Yine kararlar, kural olarak maddi anlamda da kesin hüküm teşkil etmektedir. Ancak, Anayasa m.152/4 hükmü bu duruma bir istisna getirmiştir (1982 Anayasası, m.152/4). Gerçekten de anayasada sayılan normlar hakkında anayasaya aykırılık iddiasının ileri sürülmesi sonucu söz konusu anayasa aykırılık iddiasına ilişkin Anayasa Mahkemesi'nin esastan red kararının bulunması durumunda anayasaya aykırılık iddiası ile iptal isteminde bulunan norm hakkında on yıl geçmeden yeniden başvuru yapılamayacaktır.

Görüldüğü üzere, anayasa aykırılık iddiaları bakımından Anayasa Mahkemesi kararlarının belirli bir süre aralığında maddi anlamda kesin hüküm teşkil ettiği görülmektedir. Yani, söz konusu norma ilişkin esastan red kararın, anayasada belirtilen sürenin geçmesinin ardından yeniden

incelenmesinin talep edilmesi durumunda ilgili normun anayasaya aykırılığına ilişkin inceleme yeniden yapılacaktır. Böylece, anayasa aykırılık iddiasına ilişkin esastan red kararlarının belirli bir süre zarfından sonra maddi anlamda kesin hüküm teşkil etmediği yani bu durumun anayasa mahkemesi kararlarının maddi anlamda kesin hüküm teşkil ettiği kuralına bir istisna olarak düzenlendiği görülmektedir (Çorum, 2020: 7). Dolayısıyla, şunu ifade etmek gerekir ki, Anayasa Mahkemesi kararları şekli anlamda kesin hüküm teşkil etmekte iken kural olarak maddi anlamda da kesin hüküm niteliğindedir. Yani, Anayasa Mahkemesi tarafından verilen bir karara karşı kanun yoluna gidilemeyeceği gibi herhangi bir mahkeme veya kuruma da başvurulamayacaktır.

B. İPTAL KARARLARININ KARARLARIN GEREKÇESİZ AÇIKLANMAMASI

Anayasamızın m.141/3 hükmü uyarınca bütün mahkeme kararları gerekçeli olmak zorundadır (1982 Anayasası, m.141/3). Anayasamız, mahkeme kararları arasında ayırım yapmamak suretiyle bütün kararların gerekçeli olması hususunda azami özen göstermiştir. Böylece ilgili hüküm uyarınca Anayasa Mahkemesi de önüne gelen bir uyuşmazlık ile ilgili vereceği kararı gerekçeli olarak ifade etmek durumundadır. Gerekçe, bir mahkeme kararının hukuka uygun ve objektif bir bakış açısıyla verildiği hususunun adeta bir kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır (Oder,2010: 7.) Böylece, mahkeme kararlarının infazının hukuka veya hakkaniyete uygun olup olmamasına ilişkin bir mesele gündeme gelmeyecektir. Anayasa koyucu, iptal kararların gerekçeli olması gerektiği hususunu dolaylı yoldan m. 153/1 hükmünde de yinelemiştir (1982 Anayasası, m.153/1). Ancak, burada anayasa koyucunun asıl ifade etmek istediği husus Anayasa m.141/3 hükmünü yinelemekten ziyade mahkemenin somut norm denetimleri sonucunda verilen iptal kararlarının gerekçesinin mevcut olmadan açıklanamayacağı hususudur (Çorum,2020: 10).

Kanaatimizce, söz konusu düzenlemede tahdidi bir sayım yapıldığından Anayasa Mahkemesi kararlarının gerekçesiz açıklanmaması kuralı yalnızca somut norm denetiminde verilen iptal kararları bakımından geçerli olmakta olup iptal kararları dışında verilen kararların örneğin yüce

divan kararı veya milletvekilliğinin düşürülmesine ilişkin bir kararın gerekçesi olmadan açıklanabileceği kabul edilmelidir.

C. KARARLARIN BAĞLAYICILIĞI HUSUSU

Mahkeme kararları, kararı hangi mahkemenin verildiğine bakılmaksızın niteliğine göre tarafları veya herkesi bağlamaktadır. Anayasa koyucu, bu düzenlemeye rağmen Anayasa Mahkemesi kararlarının önemi binaen Anayasa'nın m.153/6 hükmünde, Anayasa Mahkemesi kararlarının gerçek kişiler ve tüzel kişileri bununla birlikte yasama, yürütme ve yargı organları dahi kamu tüzel kişileri de bağlayacağını düzenlemiştir (1982 Anayasası, m.153/6). Bu hükümde dikkat edilmesi gereken nokta, Anayasa Mahkemesi kararlarının yargı organlarını dahi bağlayacağı meselesidir. Kanaatimizce bu meseleden anlaşılması gereken husus, yargı organlarının Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu kararların aksine bir karar veremeyeceği ve Anayasa Mahkemesi kararlarının uygulanmasından kaçınılamayacağıdır. Görüldüğü üzere, söz konusu hüküm, Anayasa Mahkemesi kararlarının uygulanması ve bağlayıcılığı konusunda tereddüte yer bırakmayacak şekilde düzenlenmiştir.

D. İPTAL KARARLARININ RESMÎ GAZETEDE YAYIMLANMADAN YÜRÜRLÜĞE GİRMEMESİ VE KARARLARIN RESMÎ GAZETEDE YAYIMLANMASI ZORUNLULUĞU

Anayasa m.153/3 hükmü uyarınca Anayasa Mahkemesi tarafından verilen iptal kararları resmî gazetede yayımlandığı an yürürlüğe girmektedir (1982 Anayasası, m.153/3). Bir başka deyişle, iptali istenen normla ilgili verilen iptal kararı resmî gazetede yayımlandığı an iptal edilmiş olacaktır. Burada ilgili normun iptal edilmesi bakımından resmî gazetede yayımlanma hususu kurucu bir işlem olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna ek olarak Anayasa Mahkemesi vermiş olduğu iptal kararının gerekçesinde, iptal edilen hükmün yürürlükten kalkacağı tarihi ileri bir tarihe erteleme hakkına sahiptir.

Gerçekten de anayasamızın m.153/3 hükmü doğrultusunda, Anayasa Mahkemesi iptal edilen bir normun yürürlükten kaldırılma tarihini kararın resmî gazetede yayımlandığı tarihten itibaren azami bir yıllık bir süre için erteleyebilmektedir. Tabi ki, Anayasa Mahkemesi'ne tanınan bu hakkın keyfi olarak kullanılmaması gerekmektedir. Öğretide kabul edilen ortak görüşe ve

kanaatimizce Anayasa Mahkemesi söz konusu yetkisini, kendisi tarafından iptal edilen bir kanun hükmünün yürürlükten kaldırılması sonucu ortaya çıkacak olan hukuk boşluğunun doldurulması için yasama organına ilgili konuya ilişkin düzenleme yapması için süre tanıması amacıyla kullanması gerekmektedir (Özbudun,2018: 417).

Buna ek olarak, Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu kararın içeriğine bakılıp bakılmaksızın Anayasa Mahkemesi tarafından verilen bir kararın resmî gazetede yayımlanması hususu m.153/6 hükmü uyarınca zorunlu bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Anayasa koyucu, kararların resmî gazetede yayımlanması meselesinde belirli bir zaman öngörmemiştir. Aksine ilgili maddede hemen yayımlanır demek suretiyle ilgili kararın derhal resmî gazetede yayımlanması gerektiğini ihtar etmiştir.

E. İPTAL KARARLARININ GERİYE YÜRÜMEZLİĞİ İLKESİ

Anayasa m.153/5 hükmü uyarınca, Anayasa Mahkemesi tarafından verilen iptal kararlarının geriye yürütülmesi mümkün hale gelmeyecektir (1982 Anayasası, m.153/5). Son derece sarıh bir şekilde ele alınan bu düzenlemeye göre, Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu iptal kararları söz konusu iptal kararının yürürlüğe girdiği tarihten sonraki meseleler açısından sonuç doğurmaktadır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2019: 565).

Görüldüğü üzere söz konusu hükmün lafzından, Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu iptal kararlarına ilişkin geriye yani geçmişe yürümezlik ilkesinin katı bir şekilde uygulanacağıdır. Birçok hukuk dalı için söz konusu normda belirtilen mutlak yasak hukuka ve hakkaniyete uygun sonuçlar doğuruyor olsa da ceza hukuku açısından ortaya çıkan sonuçlar öğretide çeşitli tartışmalara sebebiyet vermiştir (Köküsarı, 2009: 153).

Ceza Hukukunda kural olarak kanunların geçmişe yürümezlik ilkesi uygulanmaktadır. Buna karşın, bu kuralın istisnaları da bulunmaktadır. Gerçekten de ceza hükmüne sebebiyet verecek bir suç tipi ile muhatap olan fail, suça ilişkin hareketi gerçekleştirdiği tarihten sonra muhatap olduğu suç tipine ilişkin lehe bir düzenlemenin varlığı halinde söz konusu lehe düzenlemeden fail de yararlanır (Şare, 2023: 44-45). Öğretide, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararlarının geriye yürütülmeyeceğine ilişkin kesin olan m.153/5 hükmünde ifade edilen kuralın konusu suç teşkil eden ve iptal kararı

sonucunda fail lehine bir hak doğuyor ise bu durumda adalet ve hakkaniyet ilkeleri gereğince söz konusu iptal kararının geriye yürütülmesinin doğru olacağını savunan görüşler de bulunmaktadır. (Özbudun, 2018: 432-433).

Kanaatimizce de ceza kanunlarının iptal edilmesine ilişkin bir karar muhatapları bakımından lehe sonuç doğuruyor ise söz konusu m.153/6 hükmü adalet ve hakkaniyet ilkeleri esas alınmak ve amaçsal yorum yapmak suretiyle yorumlanmalı ve ilgili ceza kanununun iptali halinde, iptal kararının lehe hak kazanan kişiler bakımından geriye yürütülmesi gerektiği sonucuna ulaşabilmekteyiz.

SONUÇ

Anayasa Mahkemesi'nin başlıca görevi kanunların yürürlükte bulunan anayasaya aykırı olup olmadığı hususunu tespit etmektir. Buna ek olarak, bireysel başvuru yoluyla bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunmasına da hizmet etmektedir. Anayasa Mahkemesi, her ne kadar anayasamızın yargı bölümünde düzenlenen yüksek mahkemelerden birisi olsa da kararlarının niteliği bakımından diğer mahkemelerden farklı bir konumda yer almaktadır. Anayasamızın 153. Maddesinde, Anayasa Mahkemesi kararlarının nitelikleri sarıh ve net bir biçimde ifade edilmiştir. Söz konusu hüküm incelendiğinde, Anayasa Mahkemesi'nin kararlarının, resmî gazetede yayımlanma zorunluluğu olması, iptal kararlarının gerekçesi yazılmadan açıklanamaması, iptal kararlarının geriye yürütülmemesi, kararlarının kesin olması ve devlet organları dahi herkesin bu kararlara uyma zorunluluğu olması gibi diğer yüksek mahkemelere nazaran dahi ayrıcalıklı niteliklere sahip olduğu görülmektedir. Kanaatimizce, Anayasa Mahkemesi'nin kararlarının bu denli ayrıcalıklı niteliğe sahip olmasının en önemli sebebi söz konusu kararların başta demokrasinin korunması yani *militan demokrasi* anlayışının uygulanmasını sağlamak, yasama organı tarafından ihdas edilen kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemek ve bireylerin hak ve özgürlüklerinin devlet tarafından ihlal edilmesi durumunun tespitini ve bu ihlallerin düzeltilmesini sağlamaktır.

KAYNAKÇA

- Çorum, İ. (2020). *Anayasa Mahkemesi kararlarının bağlayıcılığı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara.
- Köküsarı, İ. (2009). *Anayasa Mahkemesi kararlarının türleri ve nitelikleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı.
- Kuru, B. (2019). *Medeni usul hukuku* (3. bs.). Yetkin Yayınları.
- Oder, E. B. (2010). *Anayasa yargısında yorum yöntemleri*. Beta Yayınları.
- Özbudun, E. (2018). *Türk anayasa hukuku* (18. bs.). Yetkin Yayınları.
- Pekcanitez, H., Atalay, O., & Özekes, M. (2019). *Medeni usul hukuku* (7. bs.). On İki Levha Yayıncılık.
- Şare, E. (2023). Anayasa Mahkemesinin iptal kararlarının “ceza kanunlarının zaman bakımından uygulanması”na etkisi. *Yasama Dergisi*, (47), 39–73.
- Tanör, B., & Yüzbaşıoğlu, N. (2019). *1982 Anayasasına göre Türk anayasa hukuku* (19. bs.). Beta Yayınları.
- Tunç, H. (1997). *Karşılaştırmalı anayasa yargısı*. Yetkin Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Kanun No. 2709, 18 Ekim 1982.

BÖLÜM 2

EKŞİ SÖZLÜK’TEKİ “TÜRK EDEBİYATININ EN BÜYÜK ŞAİRİ” BAŞLIĞI

Prof. Dr. Özlem ERCAN¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17183599>

¹ Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bursa, Türkiye. ozlemercan@uludag.edu.tr, orcid id: 0000-0002-0767-0045

Giriş

Web ortamı, gittikçe büyüyen bir bilgi ağıdır. Bu ağda çok geniş yer edinen mecralardan biri de katılımcı sözlüklerdir. Kullanıcılarının etkin rol oynadığı sözlüklerde geçmişte ulaşılmaması zor olan her türlü bilgi, kolayca paylaşıp yayılabilir; güncel ya da geçmiş olay, kişi ve durumlar tartışılır. Ayrıca katılımcı sözlükler, yazarlar arasındaki etkileşim sürekli olduğu için de günümüz web kullanıcıları arasında çokça tercih edilmektedir.

Siyasetten futbola, günlük olaylardan tarihte yaşanan olaylara yazarlarının fikirleriyle şekillenen katılımcı sözlükler sayesinde internet kullanıcıları arasında edebiyata duyulan ilgi de gözle görülür hâle gelmiştir. Şiirleri paylaşarak, yazarlar ve şairler hakkındaki fikirlerini ileterek, şiirler üzerine yorumlar yaparak katılımcılar; edebiyata dair bir etkileşim sahası oluşturmuşlardır. Bu faaliyete katkı sağlayan sözlüklerden biri de Ekşi Sözlük'tür.

Ekşi Sözlük; sözcük, terim, kavram ve kişilere ilişkin bilgi, deneyim, gözlem, espri, yorum, anket, link ve kaynak içeren interaktif bir mecra, veri tabanı olup daha teknik bir ifadeyle bünyesinde barındırdığı yazarların görüşlerini içerik olarak sunan, collaboravie hypertext dictionary (katılımcı sözlük) niteliğinde bir yapıdır. (Yücel ve Arık, 2020: 163)

Ekşi Sözlük'ü klasik sözlüklerden ayıran üç unsur bulunur: 1. Ekşi Sözlük, kelime ve deyimlerin açıklandığı bir zemin olup gündemdeki toplumsal ve siyasal konuların da konuşulduğu bir mecradır. Bu bakımdan Ekşi Sözlük'ün hem kendisi hem de kullanıcıları siyasete dâhil olurlar. 2. Ekşi Sözlük, klasik bir sözlük gibi kelime ve deyimlerin anlamlarını, tanımlarını verir ancak bunlar, herkes tarafından kabul edilen anlam ve tanımlar olmayıp tamamen yazarların görüşlerini yansıtan öznel tanımlardır. Dolayısıyla her yazarın o kavramı nasıl algıladığı değişkenlik gösterir. 3. Ekşi Sözlük, resmî söylemin yanında sivil söylemin de kurulduğu bir alandır. Tartışmalı ve tarihsel konularla ilgili olarak resmî söylem dışında birçok bilgi ve veriye ulaşmayı sağlamaktadır. (Armağan ve Deniz, 2012: 77-78)

Çalışma, Ekşi Sözlük'te Ocak-Temmuz 2025 tarihlerinde tespit edilen taramaları içerir. "Türk edebiyatının en büyük şairi" başlığı altında yer alan girdilerin değerlendirildiği çalışmanın amacı, genel olarak Ekşi Sözlük yazarları arasında hangi şairlerin söz konusu sığa uygun bulunduğunu tespit etmektir. Böylece hem yazarların edebî tercihleri belirlenecek hem de bir anket

olarak görülebilecek girdiler sayesinde bir şairi beğenmenin ölçütleri de ortaya çıkacaktır.

Yukarıda bahsi geçen Ekşi Sözlük'ün bu üç temel özelliği, "Türk edebiyatının en büyük şairi" başlığı açısından değerlendirilirse ilk olarak "en büyük şairin" seçiminde yazarların toplumsal ve kişisel verilerle hareket ettikleri görülecektir. Ancak en fazla siyasal saiklerle şair seçimine dâhil olmuşlardır. İkinci olarak yazarlar, şair seçiminde edebiyat biliminin kurallarını dikkate almaktan çok tamamen kişisel görüşlerini yansıtmışlar; psikolojik durumlarıyla karar vermişlerdir. Bu başlık altında yapılan girdilerden üçüncü özelliği ise şairler hakkındaki resmî söylemin dışında fikir üretilmesidir. Başlıkta 09.05.2017-03.09.2024 tarihleri arasında toplamda 441 yazar girdi yapmışlardır. Girdiler, farkı nitelikler taşıdığı için her birini kendi içinde değerlendirmek gerekmektedir. Buna göre başlıklar şöyledir:

I. Tek Bir Şairi Herhangi Bir Neden Göstermeden Belirten Yazarların Girdileri

Başlıkta değerlendirilen girdilerde yer alan şairlerin çoğu Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı şairleri olup dağılım şu şekildedir: Klasik Türk edebiyatı (6 şair), İslamiyet öncesi Türk edebiyatı (2 şair), Tanzimat dönemi edebiyatı (4 şair), Servet-i Fünûn edebiyatı (1 şair), Fecr-i Âtî edebiyatı (1 şair), tekke edebiyatı (1 şair), Türk halk edebiyatı (1 şair), Cumhuriyet dönemi edebiyatı (37 şair) ve çağdaş Türk edebiyatı (2 şair). Toplamda 213 yazarın 55 şairi girdi yaptığı başlıkta yazarlardan 13'ü, hayali karakterlerden bazılarını ya da günümüzde ünlü ama şair olmayan bazı kişileri en büyük şair olarak nitelendirmişlerdir. Sıralama, şairler hakkında yapılan girdi sayısına göredir:

1. Nazım Hikmet (santinio, nihat yıldız, gamsiz laminarya, quantitative, deadastronautinspace, bubenimfikrim, pedpark, aynstayninoglu, kelist, stanleey, walkwithme, damat frued, eternalgunshine, komunemekcisi, sudan gelen esek, ragnarlotbok, balta nerde hanım, deruni severim yari, gecmisinyukuagirdir, sen benim sarhoslugumsun, sabirli kedi, yazar84, daimimutsuz, by mardinli47, efeprodepp, habudihabudihabudiyar, webya, gofret gurmese, terra cypri, morundan, beyaz mantolu vegan, minneteylamam, mineral888, sakinolevlat, eskidildesu, beyaztenlizenci, the antiquark): 37 yazar, Nazım Hikmet'i en büyük şair olarak görürlerken içlerinden sadece iki yazar, şiirlerinden dizeler paylaşırlar. aynstayninoglu,

Nazım Hikmet'ten *Aşk Mönüsü* ve stanleey ise *Hoş Geldin* şiirlerinden dizelere yer verirler.

sabirli kedi, Nazım Hikmet'i en büyük şair sayarken Özdemir Asaf'ı beğenenleri eleştirir. Hemen ardından gelen girdide sash, bu seçiminden dolayı sabirli kedi'ye alaycı yaklaşır. Sonraki girdide ise sabirli kedi, “Özdemir Asaf, şair sayılmaz demedim angut. Büyük şair sayılmaz, dedim. Şiirden biraz anlasaydın ne demek istediğimi anlardın.” cevabını verir. sabirli kedi, başka bir girdide “En büyük şair tartışması gayet mümkün. Çünkü iyi şiirin kuralları vardır. Bu hiç sevmediğiniz şairin büyük şair olmadığı ya da çok sevdiğiniz şairin en büyük olduğu anlamına gelmez. Attila İlhan'ı hiç sevmem, şiirlerini bir kere falan okumuşumdur. Ama onun büyük şair olduğu gerçeğini değiştirmez ya da çok sevdiğim Selahattin Yolgiden'in benim sevmem ile büyük şair olamayacağını da bilirim. Özdemir Asaf'a gelince büyük şair değildir, birçok şiiri içi boş kelime oyunlarından ibaret. Uzun uzun detaylı anlatacak vaktim yok ama döneminde de şiirleri yeterli bulunmadığı için basımda sıkıntılar yaşamış biri. Sonraki dönemlerde de ulan bu adama haksızlık yapılmış, değeri bilinmemiş denilmemiştir şiir dünyasında. Ha, kız arkadaşlarınıza okuyun; iş yapar. Ama en büyük şair demeyin. En büyük dediğinizde büyüklere saygısızlık etmiş olursunuz.” demektedir.

2. İsmet Özel (makinedeki hayalet, mermize, icimdensuzalimsupheykaldır, derinlemesine paslar, jack3d, zameni, mandibulare, mermize, wardent, biblioman, şairler evlenince siir pic olur, evaork13, tahayyul, september10, kader mahdumu, heiferz4, korelifener, muratbuyuklu, whispershow, mikro 33, sanalsanri, arjantinos, deniz egeli, sinifogretmeni, sukriye, xxxkara, pierre de persie): 27 yazarın İsmet Özel'i tercih ettikleri girdilerde en fazla şiirinden alıntı yapılan şair odur. mermize, *Of Not Being A Jew* şiirinden dize paylaşarak İsmet Özel'i seçmeyen yazarların onu fikirlerinden dolayı yazmadıklarını düşünür. evaork13, *Yıkılma Sakın*; korelifener, *Çözölmüş Bir Sırrın Üzüntüsü* şiirinden *Kapanmaz yağmurun açtığı yaralar çocuklarda dizesini*; sinifogretmeni, *Karlı Bir Gece Vakti Bir Dostu Uyandırmak*; sukriye, *Münacat*; pierre de persie, *Üç Frenk Havası*, *Sebeb-i Telif*, *Celladıma Gülümserken*, *Jazz*, *Savaş Bitti*'ye yer verirken Attila İlhan'ı tercih eden yazarlardan bezilesi, İsmet Özel'in Arapça, Osmanlıca,

Farsça kelimelerle derin görünmek için suyu bulandırdığını söyleyerek şairi eleştirir.

3. Ahmet Arif (arcil, firstfear, sdr9935, bombardana, kazan12, sipakettin7, korbaykuss, gamzelihaller, vermillion v87, salkim bulut, scelmin, rainy saturday): 12 yazardan şairin şiirlerini paylaşan dört yazar mevcuttur. sdr9935, *Yalnız Değiliz* şiirinden iki dize; bombardana, *Terketmedi Sevdan Beni* şiirini; korbaykuss, *Akşam Erken İner Mahpushaneyeye* şiirinden iki dize ve scelmin, *Anadolu* şiirini paylaşırlar.

4. Orhan Veli (sosis, limit, yazar84, mizantrop insan, occo life, genizdengelen, pestosos, beat junkie, xyclonb, bir tutam duygu): 10 yazar, Orhan Veli'yi tercih etseler de şiirlerinden tek bir dize bile alıntı yapmamışlardır. Ancak burada yazar84 hem Nazım Hikmet hem de Orhan Veli için ayrı ayrı iki girdi yaparak ankete katkı sağlar.

5. Attila İlhan (kalyan, varbirazdasenoyalan, dabbetularz, az evel zikri cemiliniz gecti, severek izliyoruz, yekruu, prettywomnn, huysuzbeyinsendromu, bezilesi): 9 yazar, Attila İlhan'ı tercih ederler. kalyan, Attila İlhan'ın bazı şiirlerinden (*Kaptan*, *Belma Sebil*, *Maria Missakian*, *Emperyal Otel*) söz açarak Ekşi Sözlük yazarlarına isyan eder: “*Tabii ki de Kaptan ama siz böyle deyince ne bileceksiniz. Hiç mavi çekmemiş ki sizi. Varsa yoksa Orhan Veli'nin haytalıkları, komünist şairin romantik solculukları, en griliklere sahip olanlarınız içinse Necip Fazıl aşağı, Necip Fazıl yukarı...*” Ben *Sana Mecburum* dizesini paylaşan dabbetularz ve az evel zikri cemiliniz gecti dışında huysuzbeyinsendromu da Attila İlhan'dan *Böyle Sevmek* şiirini alıntılarlar.

6. Yahya Kemal (isabellla, diskapininickolu, foreign hafiz, eskidenolsa, wgladstonee, adguk, giatso, lafbaz): Şair için girdi yapan 8 yazardan biri olan lafbaz, Yahya Kemal'in *Hüsrân* şiirinden alıntı yapar.

7. Fuzûlî (rockpunzel, scofieldwhite, neyasarneyasamaz, spab, feanorr (2), edebiyatci ama yeni, kmy35) ve Yûnus Emre (habu cami kim kirdi, onur444, eksigenelkullanici, otaylancelebi, yustusem, belki de o gezegen yok olup gitti, celonor): 7 yazardan rockpunzel, *Su Kasidesi*'nden sadece bir beyit paylaşırken feanorr, aynı kasideden geniş bir alıntı yapar. otaylancelebi, Yûnus

Emre'den *Gönül Çalab'ın tahtı / Çalab gönüle baktı / İki cihan bedbahtı / Kim gönül yıkar* ise dörtlüğünü ve belki de o gezegen yok olup gitti, link vererek *Evvel benem ahir benem* dizesini kaydederler.

8. Cemal Süreya (misir tanrısı phantaso, leylasoysal, bellum, franzfreud, ingilizcebilmedenhepiniziiloveyou): 5 yazardan ikisi, şairin şu şiirlerini alıntılarla: misir tanrısı phantaso, Cemal Süreya'nın *Biliyorum Sana Giden*; bellum ise *Gitsin Efendim* şiirlerini paylaşarak seçimlerini ilan ederler.

9. Mehmet Akif Ersoy (hkn smsk, yok be daha neler, minidana, beynimin sol arka bacagi) ve **Hüseyin Nihal Atsız** (oksectim, genom crow aren, gv 2, dokuz tuglu kagan) Şairler hakkında dörder girdi yapılan başlıkta yok be daha neler, Mehmet Akif'in *İstiklal Marşı*'nın ilk dizesini; dokuz tuglu kagan ise Hüseyin Nihal Atsız'ın *Geri Gelen Mektup* şiirinden dizeleri iletirler.

10. Sezai Karakoç (mudur89, selenakdemir, neyzenruhat), **Yunus Günçe** (cemregiller, dar alanda entryler, mhmtlyldz88), **Sabahattin Ali** (guesswhosback, umutsuzbirtotka, vazgecilmezulkeninfakirleri), **Edip Cansever** (beyazsabun, tostuyevski, basiagriyan), **Ahmet Hâşim** (ashelwash, jiggity jamminest dude): Üçer girdi yapılan şairlerin içinde sadece Sezai Karakoç'tan ve Ahmet Hâşim'den alıntılar yer alır. neyzenruhat, Sezai Karakoç'un *Şiirler I, Hızırla Kırk Saat* kitabından 25. şiirini; jiggity jamminest dude ise Ahmet Hâşim'in *O Belde* şiirini kaydederler.

11. Necip Fazıl (sadbuttrue, boylesihepsindenguzel), **Tevfik Fikret** (sixtyshadesofme, bm778), **Abdühak Hamid** (chemsuk, impossiblle), **Can Yücel** (sarabi eskiya, depresifkuzu), **Pir Sultan Abdal** (tantunizade murat efendi, gecenyinebeynimyok), **Fazıl Hüsnü Dağlarca** (guzel gozlu guzel cocuk, fmucuncu), **Ümit Yaşar Oğuzcan** (slid, sadece filtre kahve), **Nefî** (tebessum fakiri, qaracaoglan), **Yaşar Kemal** (cilekli fibron, sadronalin): Şairler hakkında ikişer girdi yapan yazarlardan gelen alıntılar şunlardır: boylesihepsindenguzel, Necip Fazıl'ın *Otel Odaları* şiirini; impossiblle, Abdülhak Hamid'den *Makber*'i; sadece filtre kahve, Ümit Yaşar Oğuzcan'dan *Karanlığın Çağrılışı* şiirini; depresifkuzu, Can Yücel'den *Sevgi Duvarı* şiirini; qaracaoglan, Nefî'den *Ben cihân-ârâ şehinşâh-ı cihân-ı ma'niyim / Sözlerin de padişâh-ı kâmrânîdür sözüm* beytini naklederler.

12. Namık Kemal (kedili seksi erkek), **Şeyh Gâlib** (burukluk), **Neyzen Tevfik** (ribelyin), **Ahmet Erhan** (kekonomist), **Ahmet Hamdi Tanpınar** (yanlismekan), **Didem Madak** (amdankactim), **Dadaloğlu** (bakhele sen bugün çok komiksin ha), **Özdemir Asaf** (herseydenbiraz), **Ülkü Tamer** (sadeceeksi), **Yolluğ Tigin** (dort32one), **Aprın Çor Tigin** (kaptan12345), **Şah Hatâyî** (kar adam), **Abdürrahim Karakoç** (emekli milletvekili can), **Beşir Fuad** (yedinci element), **Turgut Uyar** (ecthelion), **Gülten Akın** (onu diyordum), **Küçük İskender** (algorithmaser), **Hasan Hüseyin Korkmazgil** (nickbegendiremedimsana), **Cahit Zarifoğlu** (perfectdoctor), **Muallim Naci** (ercan kagan), **Ahmet Muhip Dranas** (genelpano), **Cahit Sıtkı Tarancı** (taegutec), **Ece Ayhan** (barbaresk), **Behçet Necatigil** (siyah giyen adam), **Ahmet Hoşgör** (naber kanzuk ticari itibar nasıl), **Mevlânâ** (agaya beles), **Özdemir Asaf** (llucifer), **Muhsin Ünlü** (emrahsubasi), **Gürkan Coşkun** (deli petrol), **Zekai Özger** (hementaksim): Sadece birer girdi yapılan şairler hakkında yazarların fikirleri şöyledir: Şiirden anlamadığını ama şiir okumayı sevdiğini ifade eden amdankactim, *Ah'lar Ağacı* şiirini paylaşarak Didem Madak'ı sevdiğini iletir. bakhele sen bugün çok komiksin ha, Dadaloğlu'nun *Kalktı Göç Eyledi Avsar İlleri* şiirini paylaşır. Türk edebiyatının bilinen ikinci yazarı olan Yolluğ Tigin'i en iyi şair olarak gören dort32one, *Türk oğuz beyleri, iştin! / Üstte gök çökmedikçe / Altta yer denizi delinmedikçe / İlini töreni kim bozabilir?* dörtlüğünü yazar. kaptan12345 ise Aprın Çor Tigin'i en büyük şair olarak görür. onu diyordum, Gülten Akın'dan *Uzun Yağmurlardan Sonra* şiirini ekleyerek bu şairin Ekşi Sözlük'e yazılmamasını eleştirir. naber kanzuk ticari itibar nasıl; *Hani Komşular, Turşu, Çıtlaştım, Gaza Gelmişim* şiirlerine link vererek kimsenin Ahmet Hoşgör'ün adını yazmamasını tenkit eder. llucifer, Özdemir Asaf'ın *Lavinia* şiirinden *Sana gitme demeyeceğim ama gitme Lavinia* dizesini kaydeder. “*Bu topraklarda öyle bir ses yankılandı ki yanına yaklaşanı zikretmek zül olur.*” diye düşünen hementaksim, genç yaşta hayatını kaybeden Zekai Özger'i de anar.

13. Şair Olmayanlar: Yazarların bir kısmı da hayali karakterleri en iyi şair ilan etmişlerdir. Önceleri *L-manyak*'ta ve daha sonra bir müddet *Lombak*'ta görülen ve bir Memo Tembelçizer karakteri olan Âşık Memo'nun müstehcen şiirlerini anan kalosdias, en iyi şair olarak onu görür. rkcwaalwijk,

Bizimkiler dizisinde Rutkay Aziz'in canlandığı Cenap Bey'in en büyük şair olduğunu iddia eder.

Yazarlar içinde kendisinin en büyük şair olduğunu söyleyenler de olmuştur: tamamcanimoldu, one time, nemonzakura (2) ve bipolar express.

Türk ya da şair olmayanları en büyük Türk şairi olarak görenler de olmuştur: Kahtalı Mıçe (ambardabarmen), Tolstoy (ambardabarmen), Pop Star yarışmacısı Ajdar (bilecik valisi bakunin), Recep Tayyip Erdoğan (uzunbacakli edward), rapçi ve söz yazarı olan Sansar Salvo ya da gerçek ismiyle Ekincan Arslan (tanriverdi ekiogullarından). Ayrıca turkishmusic.org'daki Sezen Aksu tartışmasındaki Kadir adlı kullanıcının yaptığı yorumlara yer veren hassiktir leyla olmusum ya la, belden aşağı dizeleri paylaşarak onun en iyi şair olduğunu söyler. Son olarak caskazura, adı kendisinde saklı olan bir genç şairi en büyük şair, diyerek girdiye taşır: “..e .. r”

II. Tek Bir Şairi Bir Nedene Dayandırarak Belirten Yazarların Girdileri

Başlık altındaki girdilerde klasik Türk edebiyatından 4; Türk halk edebiyatından 1; Servet-i Fünûn dönemi edebiyatından 1 ve Cumhuriyet dönemi edebiyatından 19 şairin adı geçmektedir. Toplamda 55 yazarın 24 şairi girdi yaptıkları başlıkta yazarlardan biri şair olmayan Serdar Ortaç'ı en iyi şair ilan etmiştir. Sıralama, şairler hakkında yapılan girdi sayısına göredir:

1. İsmet Özel: 7 yazar, İsmet Özel'i seçme sebeplerini şöyle sıralarlar:

İdeolojisi, şiiri ve yaşam biçimi ile ramak kaldı mı, tek bir şairi kabul eder: İsmet Özel. *Üç Frenk Havası*'ndan iki dizesini paylaşan yazar, solcu kalsaydı Nazım Hikmet'in esamesi okunmazdı, görüşündedir. kinobistrice, hiçbir sorunun rasyonel bir cevabı olmadığı için şiirin var olduğunu savunarak “*Bence de İsmet Özel.*” der. vitali daraselie'a göre “*Hayatını verip karşılığında şiir alan İsmet Özel'dir.*” belkibirgunbiryerde, “*İçimizdeki zalim şüphenin farkına varan ve bu acının kalkması için şiirle feryat eden İsmet Özel.*” der. Beğendiği ve şiirlerinden etkilendiği için pierre de persie, İsmet Özel'i tercih eder. kalemkar, “*Her satırında metafizik bir gerilimi hissedersiniz. Türk ve hatta dünya edebiyatında, mistik sezgileri şiirine İsmet Özel kadar aktarabilen ikinci bir şair daha yoktur... Her biri muazzam derecede fikrî yoğunluk taşıyan düşüncelerdir. Fakat kırılma noktası üç meseledir. Batı'nın düşünsel üstünlüğüne apaçık bir meydan okumadır. Şiirleri üzerinde tek tek durmaya*

gerek yok. Her bir mısrası sarsar. Her bir dizesinde insan kendini arar...” şeklinde açıklama yaparak İsmet Özel’i seçer.

Melih Cevdet Anday (*Güneşte, Teknenin Ölümü, Troya Önünde Atlar*); Ahmet Erhan (*Yarasa’nın 21 Şiiri, Gülşür, Artık Yaşamaktan Öte*); Sezai Karakoç (*Mona Roza, Köşe, Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine*); Nazım Hikmet (*Saman Sarısı, Memleketim, Seni Düşünmek*); Turgut Uyar (*Terziler Geldiler, Sulfata’ya, Geyikli Gece*); Edip Cansever (*Mendilimde Kan Sesleri, Bir Yitişten Sonra, Şey Şey Şey ve Şeylerden*); Ahmet Arif (*Otuz Üç Kurşun, Hasretinden Prangalar Eskittim, Yalnız Değiliz*); Murathan Mungan (*Yalnız Bir Opera*) isimlerini ve eserlerini saysa da [corleone1316](#); çok yaralı olduğu için İsmet Özel’i seçtiğini söyler.

2. Nazım Hikmet: 7 yazar, Nazım Hikmet’i neden en büyük şair olarak gördüklerini şöyle açıklarlar:

Nazım Hikmet adını veren [heltah sakultah](#), neden onu seçtiğini şairin edebî hayatını özetleyerek anlatır: “Öyle şiirler yazacaksın ki elliden fazla dilde çevirisi yapıp okunacak ve anlaşılıp değer görecek; öyle şiirler ki hem sıradan bir Anadolu köylüsü hem de en aydını okuyabilip aynı şeyleri hissedebilecek; bunlar öyle şiirler ki bu toprağın gerçek dilinden olacak, kendinden sonraki önce Türkiye sonra dünya edebiyatına kesin bir yön sağlayacak ve sonraki bütün kuşakları etkisi altına alacak, Türk şiirinde ve edebiyatında devrimi başlatacak ve bunlar öyle şiirler ki toplumların dinamiklerini tetikleyecek. Bütün evrenselliğiyle Nazım Hikmet Ran’dır!”

[gumball scherpopksy](#), “Şüphesiz ki Nazım Hikmet’tir. Aşk da vardır, kavga da hasret de memleket de özgürlüğe özlem vardır. Çılgınlık vardır, isyan vardır, hepsi hakkı verile verile yaşanmış o duyguları hissetmemek mümkün mü okurken?” tespiti ile şairin tüm duyguları karşıladığını düşünür.

Toplumcu ve bireysel şiirleriyle en iyi şair olarak [qahnaarin](#), Nazım Hikmet’i görür. [pedpark](#), dünya çapında bir dahi şair olarak nitelendirdiği Nazım Hikmet’i tercih eder. Nazım Hikmet’in *Ben İçeri Düştüğümünden Beri* şiirini paylaşan [kishar](#), şair yüreğinden haykırarak söylediği için bu seçimi yapar. “Benim için listenin başında yer alır. Nasıl etkilenmez ki insan şu duygu selinden.” diyen [montlasic](#), Nazım Hikmet’ten *Yaşamaya Dair* şiirini nakleder. “Şiir, kelimelerle müzik yapıp okurun iç dünyasını coşkuyla harekete geçirme

sanatıysa Nazım Hikmet, bu sanatın hakkını en güçlü şekilde verir.” fikrindeki suyumda da pilav pisirdiler, böylece seçimini ortaya koyar.

3. Yahya Kemal: 5 yazar, Yahya Kemal’in büyüklüğünü şu sözlerle açıklarlar:

ugm’a göre “İçerik ile biçimi, mükemmel şekilde harmanlamayı başarmış olan Yahya Kemal Beyatlı’dır.” culture33, Yahya Kemal’den başka şiirlerinde müziği yakalayabilmiş şair yoktur, fikrini taşır. istanbulun kinci kizi ise eski ile yeni arasında bir köprü olduğu, anlaşılabilir ve eskinin tadını verdiği için Yahya Kemal’i seçer. huthut, “Türk şiirinin ölçü ve duyguyu eşit oranda yansıtan, klasik şiir ile moderne geçişte köprü olan isimdir.” diyerek Yahya Kemal’i en büyük şair olarak görür. Sana dün bir tepeden baktım ey aziz İstanbul dizesini de paylaşan ve “Hem yaşamı hem aşkları hem kelimeler üzerinde titizliği hem Türkçe üzerine yaptığı çalışmalar, onu Türk edebiyatının en mühim yerine koyar. Aynı zamanda iyi bir Türkolog’dur.” diyen babodi, Yahya Kemal’i uzun uzun anlatır.

4. Orhan Veli: 5 yazarın fikirleri şunlardır:

Orhan Veli’nin sadeliğine hayran kalan kullanici sozlesmesini tabii ki okumadım, “Kışın elleri paltosunun cebinde köşeyi dönüp sigarasına ateş isteyen adam bu dersiniz. Öylesine gerçek ve öylesine halktan dertleri öylesine yalın...” olduğunu ifade ederek şaire “şâ’ir-i a’zam” sıfatını yakıştırır. Edebiyata yeni bir soluk getirdiği, kendinden sonra gelenlere ilham kaynağı olduğu için isimsizbirdeli, Orhan Veli’yi destekler. reddscorpion’a göre duygularını en saf, en yoğun, en güzel şekilde dışa vurmuş olan şair Orhan Veli, en büyük şairdir. Hiçbir şeyi umursamadığı için ozgurumbenbe, Orhan Veli’yi tercih eder. kanun ve namlu’nun Orhan Veli hakkındaki fikirleri ise şöyledir: “Orhan Veli Kanık’tır. Büyüklüğü Türk şiirine verdiği ayardan, çizdiği rotadan gelir. Dizeleri kalıplarda sıkışıp boğulmaktan kurtarmış, şiirin nefes almasını sağlamıştır; ‘serbest’ bırakmıştır. Farsça ve Arapça sözcüklerde tılsım arayanlara karşın günümüze yakın Türkçe ile yazmış, hedef koymuştur. Deyim uygun olmasa da racon kesmiştir. Yoksa fâilün derdinde olacaktınız hâlâ, kiminiz mefâilün...”

5. Mehmet Akif: Yazarlar, 3 girdi ile Mehmet Akif seçerler. Sebepler ise şunlardır:

Ekşi Sözlük'te adı geçen şairlerin hepsi bir araya gelse *İstiklal Marşı* gibi bir şiir yazamayacaklarını iddia eden medicapa, girdilerde ilk sıralarda yer almayan Mehmet Akif'in İslamcı olması sebebiyle bu tavra maruz kaldığını düşünmektedir. lehtar25, günlük olayları bile ağıdalı bir dille anlatma başarısından dolayı Mehmet Akif'i tercih eder. qkmmn, "*İstiklal şairi olmasının payı büyük elbette fakat şiirde kullandığı teknik ve aruzu Türkçeye kusursuz uygulaması onun teknik dehasıdır. Kısa cümlelere yüklediği uzun manalar, onun ne denli bir mana denizinde yüzdüğünü de açıkça gösterir... Çanakkale şehitlerine yazdığı şiirden bahis açmıyorum bile. İnsan kaç kere okursa okusun, tüyleri diken diken eder. Sanki sen de o savaşın içindedir. Şiirde top, tüfek ve bomba seslerinin kulağınıza gelmesi onun harflerden oluşturduğu teknik dehasıdır yine. Mehmet Akif, kendinden sonra gelen ve bugün üstat kabul edilen birçok şaire de öncülük etmiş; kendisinden ilham alınmasını sağlamıştır.*" görüşündedir.

6. Neyzen Tevfik, Ahmet Arif, Yûnus Emre, Necip Fazıl, Tevfik Fikret, Attila İlhan, Edip Cansever, Ümit Yaşar Oğuzcan: İkişer girdi ile yazarlar, sebeplerini şöyle sıralarlar:

6.1. Neyzen Tevfik: Küfürlü şiir yazma tarzıyla ruh dünyasının tatmin olduğunu söyleyen napolyon kiraz kompleksi, Neyzen Tevfik taraftarıdır. "*İstediginde aruz vezni ile nice şairlere taş çıkarır, istediğinde küfrü bile şiire nakış nakış işler.*" diyen pragmatist, Neyzen Tevfik'i beğenir.

6.2. Ahmet Arif: benimdekalbimvar, Ahmet Arif'in *Anadolu* şiirinden bir kıtayı sebep olarak gösterir. perdetel, "*Toprağı, dağı, başağı, buğdayı ve yâri herkesten daha iyi bilmesinden dolayı.*" Ahmet Arif, der.

6.3. Yûnus Emre: hymengineer, "*Benim için ilahi aşk ile pişen Yûnus Emre'dir. TRT de yayımlanan dizisini izledikten sonra ona karşı hayranlığım daha da artmıştır.*" demektedir. perroadicto ise 700 yıl geçmesine rağmen bugün bile anlaşılır olduğu için Yûnus Emre'yi tercih eder.

6.4. Necip Fazıl: "*Muazzam bir estetik. Muazzam bir anlam. Kelimeleri bir bıçak gibi kullanmak, mecaz anlamlarıyla yepyeni anlamlar yaratmak. Hiç duyulmayan kalıplarla resmen 'mana dansı' yapmak. Hayatımda böyle bir şiir okumadım, görmedim, duymadım.*" diyen gunumuz

aylagi, Necip Fazıl Kısakürek'e ve onun *Çile* şiirine link açar. Ekşi Sözlük'ün ideolojik olduğunu savunan cinayet saatinde uyuyakalmak, Necip Fazıl Kısakürek'in hasır altı edildiğini iddia eder.

6.5. Tevfik Fikret: *Sis* şiirini paylaşan sixtyshadesofme, Galatasaray Lisesini 31 Mart ayaklanmasında kurtardığı, İstanbul âşığı şairlerin aksine İstanbul'u yerden yere vurduğu şiiri ve laiklik savunucusu olmasıyla gönüllerde taht kurduğu için Tevfik Fikret'i seçtiğini açıklar. *Sis*'ten dizeler paylaşan yazar, dönemler sayılmazsa Tevfik Fikret en büyük şairdir, fikrindedir. letshaveabeer ise yaşam tarzı ve hayat görüşü yüzünden Tevfik Fikret'i seçer.

6.6. Attila İlhan: Şairlere yönelik bir serzenişin ardından harry tuttle, Atilla İlhan'ı herkese hitap edebilen bir şair olarak görür: "*Sağdan soldan şiir aşırıan epey ünlü şairlerimiz olduğu için bir kesimin duygularına değil, hemen herkesin yüreğine seslenen Attila İlhan'dır, diyorum.*" cengoverlerden ise Attila İlhan'ı seçme nedenini şöyle açıklar: "*Neden mi? Nazım gibi sadece romantik bir solcu olmamış ya da aşk şairlerimiz gibi sadece duygulara saplanıp kalmamış. Diyalektiği, cinsel özgürlüğü, solculuk ile aşk-cinselliği harmanlamayı edebiyatımıza ve hayatlarımıza sokmuş, aynı zamanda da politik duruşu, millî-yerli-ulusal bir sosyalizm arayışı ile en büyük yerli entelektüellerimizden birisi olmuştur kendisi.*"

6.7. Edip Cansever: Şiire gönül veren, hayatını şiire adayan en özgün şair olarak Edip Cansever'i gören yurekinmez, Ekşi Sözlük'te paylaşılan listeleri beğenmez. siradan bir siradam, Cemal Süreya'nın Edip Cansever için yazdığı şiiri paylaşarak şu bilgiyi düşer: "*Benim için en büyüğü; şiiri toplum ve madde arasında en güzel şekilde yoğuran, hayatını şiire adanmış Edip Cansever'dir.*"

6.8. Ümit Yaşar Oğuzcan: mezarcicegii, "*Açıp okumaya cesaret edemediğin gün, daha iyi anlıyorsun ne kadar büyük bir şair olduğunu.*" görüşündedir. nintendorocks, "*Bana görelî sorular ve bize görelî cevaplar.*" olduğunu düşünür ve Ümit Yaşar Oğuzcan'dan mutluluğu, huzuru değil; karanlığı dinleyiniz ve okuyunuz önerisinde bulunur.

7. Cemal Süreya, Karacaoğlan, Behçet Necatigil, Fuzûlî, Tezer Özlü, Ali Şir Nevâî, Cemal Safi, Can Yücel, Sünbülzâde Vehbî, Turgut Uyar, Melih Cevdet Anday: Birer girdi yapan yazarlar, şairleri neden en büyük olarak gördüklerini şöyle açıklarlar:

7.1. Cemal Süreya: muhafazakar sosyal demokrat, Cemal Süreya derken şairin hayatına göre karar verir: “...öyle bir hayatı olan adamın şiirleri de ona göre oluyor elbet...”

7.2. Karacaoğlan: “Öylesine müthiş ve arı dille yazılmasına rağmen çok etkileyici dizeleri var.” diyen sarisına bakilir esmere tapilir, Karacaoğlan, der.

7.3. Behçet Necatigil: olifera, Behçet Necatigil’i seçme nedenini şöyle ifade eder: “Şiirleriyle uğraşır durur, iki yıl sonra üstünü çizer, ne olursa olsun düzeltir o şiiri. Öyle ki şiirin evrelerinden bahsederken der ki şairlerin çoğu, gurbet ve hasret burçlarını yeterli görür. Lakin o mükemmelliği ve hikmet burcunu arzular. Şiirlerine de yansıtır.”

7.4. Fuzûlî: highfly, Fuad Köprülü’nün fikrini benimseyerek en büyük şair olarak Fuzûlî’yi görür.

7.5. Tezer Özlü: “Duruşundaki hüznün ve asalet ile yakışmıştır.” diyen mikelaencelo, Yapı Kredi Yayınları tarafından Tezer Özlü’ye verilen sıfatın “Türk edebiyatının en büyük şairi” olduğunu hatırlatır.

7.6. Ali Şir Nevâî: Ali Şir Nevâî’yi Goethe ve Shakespeare ile kıyaslayan amaterasu, şairi anlamak için sözlük oluşturulduğunu, şairliği dışında matematik, geometri, astronomi, edebiyat, filoloji, teoloji, felsefe gibi bilimlere hâkim olduğunu, çeşitli sahalarda eserler kaleme aldığını ve devrinde diğer şairler tarafından da kıymeti bilinen bir edip olduğunu söyler: “Avrupa’da Goethe’nin değeri neyse Ali Şir Nevâî’nin de Türk edebiyatındaki değeri odur, hatta daha da fazlasıdır. Ali Şir Nevâî, tek başına koca bir lehçeye yön vermiş; dil oluşturmuştur. Kendisiyle birlikte klasik Çağatayca denilen bir evreye girilir. Bu yönüyle de İngiltere’deki Shakespeare’e benzer. Hayat hikâyesi Goethe’yle benzeşmektedir. Goethe’nin de en yakın arkadaşı bir hükümdardır (Weimar hükümdarı). Goethe de tıpkı Ali Şir Nevâî gibi sadece edebiyat yapmamış, aynı zamanda çevresindeki edebiyatları incelemiştir. Goethe hem

Avrupa edebiyatını takip etmiş hem İranlı şair Hâfız-ı Şîrâzî üzerinden divan edebiyatını takip etmiş hem de Çin edebiyatını takip etmiş. Goethe'nin 3000 civarında Çin romanı okuduğu biliniyor. Aynı zamanda Hâfız'a nazireler yazmıştır. Tiyatrolar kurmuş, edebiyat okulu açmıştır. Ancak Ali Şîr Nevâî, bu gibi faaliyetleri XV. yüzyılda Türkistan'ın ortasında yapmıştır.”

7.7. Cemal Safi: murekkebist, Cemal Safi'yi seçme sebebini şöyle açıklar: “TDK, *Türkçeyi en etkili ve güzel kullanan şair ödülünü Cemal Safi'ye vererek bu sorunun cevabını da vermiştir.”*

7.8. Can Yücel: filozofia, Cahit Sıtkı'nın *Otuz Beş Yaş* şiirini beğense de vurucu cümleleri ve kelime zenginliği açısından Can Yücel'i en büyük şair olarak görür.

7.9. Sünbülzâde Vehbî: Sinkafli şiirlerine rağmen kellesini kaptırmadığı için tarabesque, Sünbülzade Vehbî'yi tercih eder.

7.10. Turgut Uyar: karamuk'un sevdiği şairlerden kendisine en çok hitap eden Turgut Uyar'dır.

7.11. Melih Cevdet Anday: siz hepiniz, *Teknenin Ölümü* şiiri için Melih Cevdet Anday'ı en büyük şair seçer.

8. Şair Olmayanlar: sodyumklorur, Serdar Ortaç'ı tercih ederek çok fazla sayıda kişiye hitap etmesinden dolayı Serdar Ortaç'ı bu sığata uygun görür.

III. Birden Fazla Şairi Sıralayan Yazarların Girdileri

Başlık altında 69 şairin ismini anan 74 yazar, her dönemden şairi sıralayarak hangisini birinci seçtiklerini belirtmek yerine “büyük şairleri” saymayı tercih ederler. Dönemler ve şairler şunlardır: Klasik Türk edebiyatı (Bâkî, Fuzûlî, Mevlânâ, Nâbî, Nedîm, Nef'î, Nesîmî, Şeyh Gâlib, Taşlıcalı Yahyâ, Yûnus Emre), tekke edebiyatı (Yemînî, Virânî), Türk halk edebiyatı (Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Âşık Veysel, Karacaoğlan), Tanzimat edebiyatı (Namık Kemal), Servet-i Fünûn edebiyatı (Tevfik Fikret), Fecr-i Âtî edebiyatı (Ahmet Hâşim), Cumhuriyet dönemi edebiyatı (A. Kadir, Ahmet Arif, Ahmet Erhan, Arif Damar, Arif Nihat Asya, Asaf Halet Çelebi, Attila İlhan, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Behçet Necatigil, Cahit Külebi, Cahit Sıtkı, Cahit Zarifoğlu, Can Yücel, Cemal Safi, Cemal Süreya, Ece Ayhan, Edip

Cansever, Faruk Nafiz Çamlıbel, Hasan Hüseyin Korkmazgil, İlhan Berk, İsmet Özel, Mehmet Akif, Mehmet Erbulan, Melih Cevdet, Metin Altıok, Nazım Hikmet, Necip Fazıl, Nevzat Çelik, Nilgün Marmara, Orhan Veli, Özdemir Asaf, Rıza Polat Akkoyunlu, Sabahattin Ali, Sezai Karakoç, Süreyya Berfe, Turgut Uyar, Ümit Yaşar Oğuzcan, Yahya Kemal), çağdaş Türk edebiyatı (Hilmi Yavuz, Ahmet Telli, Ataol Behramoğlu, Birhan Keskin, Nurullah Genç, Orhan Alkaya, Şükrü Erbaş, Yılmaz Odabaşı) ve Azerbaycanlı şairler (Şehriyâr, Aliğa Vahid, Bahtiyar Vahapzâde, Mikail Müşfik). Şair olmayan Sezen Aksu da bir yazar tarafından listeye eklenmiştir. Yazarlardan bir kısmı sıralama yaptığını bildirirken çoğu, sıralamanın önemli olmadığını belirtmişlerdir. Yazarların şairler hakkındaki fikirleri şunlardır:

1. mascaesum, ilk sıraya “*Tartışmaya kapalı, net, bir numara.*” diyerek Mehmet Akif’i yerleştirir ve *Ayrılık Hissi* şiirinden beyitler paylaşır. İkinci sırada Necip Fazıl yer alarak *Ölünün Odası* şiiri kaydedilir. Üçüncü sırada ise *Amentu* şiiri ile İsmet Özel yer alır.

2. yepisyenyidi ise diğer yazarlardan farklı olarak büyüklüğün ölçüsünü tartışır. Kendi üslubunu yaratmak mı, kitleleri peşinden sürüklemek mi, ödüller kazanmak mı, diye sorar. Sonrasında doksanlı yıllarda *Sombahar* dergisinde yayımlanan bir listeyi paylaşır: Ece Ayhan, İsmet Özel, Sezai Karakoç, Orhan Alkaya, Turgut Uyar, Edip Cansever, Attila İlhan, Cemal Süreya. Bir isim vermek gerekirse en iyi şair olarak Fuzûlî’yi seçer. Sonra “*Kıl payı Şeyh Gâlib’i, Nedîm’i filan geçer mi? Geçer belki...*” diyerek diğer şairleri de konuya dâhil eder. Yazar, bununla da kalmayarak en güzel şiirleri sıralar: *Yort Savul*, *Sebeb-i Telif*, *Göge Bakma Durağı*, *Pentimento*, *Müjgâna Aşk Şarkıları*, *Yer Çekimli Karanfil*, *İnci Dakikaları*.

3. Yaşayan ve yaşamayan şairler olarak iki kısma ayırdığı şairleri husrev eryan, şöyle dile getirir: “*Bâkî, Nâbî, Yûnus Emre diye başlasak yaşayanlara gelene kadar sayılamayacak kadar çok büyük şair çıkar. Yaşayanlardan ise İsmet Özel ve Sezai Karakoç’ta dururum.*”

4. Her ne kadar anlamsız bir soru olarak görse de “*En büyük şair, içinden geçirip de diyemediklerini diyen şairdir.*” diyen seviyorakalanpapatya, “*içinin içindeki*” iki ismi açıklar: Edip Cansever ve Turgut Uyar.

5. nicki olmayan herif; Orhan Veli, Cemal Süreya, Edip Cansever ve Turgut Uyar’ı yenilikçi ve önemli şairler olarak görür. Ancak Nazım Hikmet, Ahmet Arif ve Attila İlhan’ı Türk şiirinin en büyük şairleri ilan eder.

6. Ece Ayhan'ın *Zambaklı Padişah* şiirini kaydeden loe, Orhan Veli'nin *Süleyman Efendi'nin Nasırı* şiirini de hatırlatarak Orhan Veli'yi de unutmaz.

7. horozkentli, “Cumhuriyet dönemi şairlerinin arasında Yahya Kemal Beyatlı gibi bir üstat var iken diğerleri kim köpek? Öte yandan Türk edebiyatının en büyük şairi sıralaması ise Nef'i, Fuzûlî, Bâkî diye başlamalıdır ki Yahya Kemal Beyatlı'nın örnek aldığı Nedîm'i de unutmamak gerekir.” görüşündedir.

8. En büyük şair değil de en beğendiği şairleri sıralayan kismet bu isler için Sezai Karakoç, Nurullah Genç ve Cemal Safi bambaşkadır.

9. big maestro, diğer yazarlardan farklı olarak bir halk şairi olan Karacaoğlan'ı tercih eder; ardından Nesîmî, Yûnus Emre ve Fuzûlî'yi sayar. En son olarak da Mehmet Akif Ersoy'u dile getirir.

10. “Ne zaman kendimi şiire vurmak istesem üç ismi düzenli olarak okuyorum. Birbirlerini ayıramıyorum. Birinde dağılıyor, diğerinde toplanıyor ve en sonunda harmanlanıyorum.” diyen bazenoyleolur; Nazım Hikmet, Cemal Süreya ve Özdemir Asaf'ı sıralar.

11. Sıralamadan emin olamayan burnunukolunasilenilkcocuk, dört şair belirtir: Yahya Kemal, Fuzûlî, Bâkî, Karacaoğlan.

12. İlk olarak Nazım Hikmet'i seçen sahap cenabettin, Nazım yaşamamış olsaydı Hasan Hüseyin Korkmazgil ile Ahmet Arif arasında kalacağını söyler.

13. Günümüzde şair kalmadığını savunan baba dostu; Faruk Nafiz Çamlıbel, Necip Fazıl Kısakürek, Arif Nihat Asya'yı sıralar.

14. “Sıralanamaz yan yana yazılır.” diyen bluemeth; Nazım Hikmet, Cemal Süreya, Can Yücel, Edip Cansever, Ece Ayhan, Turgut Uyar, Behçet Necatigil, Nilgün Marmara, Özdemir Asaf'ı beğenir.

15. delimemet, “Attila İlhan ‘Ben sana mecburum.’ demiş. ‘Kimi sevsem sensin.’ demiş. Daha ne desin. Yûnus var tabi, yok sayamayız.” diyerek iki şairi anar.

16. vlrmrghls; Nazım Hikmet, Necip Fazıl, Cemal Süreya, Attila İlhan, Cahit Zarifoğlu, Hilmi Yavuz gibi şairleri sıralasa da “...çoğu mısrası diğer şairlerin birçoğunun şiirlerinin tümünden daha derin, daha hissiyatı yoğun ve bana göre daha şiirseldir.” diyerek İsmet Özel'in yerini ayrı tutar.

17. azizliktenafarozedilmismutluinek, şairleri sıralarken şiir örnekleri de verir. Necip Fazıl Kısakürek'ten *Beklenen*; Nazım Hikmet'ten *En Güzel*;

Ahmet Arif'ten *Hasretinden Prangalar Eskittim*; Bedri Rahmi Eyüboğlu'ndan *Türküler Dolusu* şiirlerini paylaşır.

18. ruhmanonim, “Bir Yûnus Emre’yi, bir de Özdemir Asaf’ı kimseyle kıyaslayamam. Hâliyle birbirleriyle de kıyaslayamıyorum.” der.

19. nihat yıldız, böyle bir tartışmayı gereksiz bulmasına rağmen birinciliği Nazım Hikmet’e verir. Sonrasında ise sıralaması şudur: Hasan Hüseyin Korkmazgil, Şükrü Erbaş, Attila İlhan, Ece Ayhan, Edip Cansever, Cemal Süreya, Turgut Uyar, Orhan Veli, Ahmet Telli.

20. Genelleme yapmak hata olur, dese de gecmisbaharmimozalari; Necip Fazıl Kısakürek, Nazım Hikmet, Yahya Kemal ve yedi ulu ozanı tercih eder.

21. tukenmez kalemi tüketen adam; okuduğu en iyi şairin Fuzûlî, çağdaş edebiyatta ise İsmet Özel, olduğunu söyler.

22. Tek bir cevap verilemeyeceğini düşünen siradansiralardasiradanlasan, “Nazım, Nilgün, Cemal, İsmet, Didem, Şükrü, Ahmet vay vay vay çömeldim, zılgıt çekiyorum şu an.”

23. “Ulan bu alanda bari ideolojik düşünmeyin. Güzel olan güzeldir, şiirin sağı solu olmaz.” diyen ivankokorozov; Mehmet Akif, Yahya Kemal, Nazım Hikmet, Attila İlhan isimlerini sıralar.

24. exocoetus volitans, “Çok büyük şairlerimiz var ama eğer bu büyük şairlerimiz bir halı saha takımı kursalardı kaptan şüphesiz Orhan Veli olurdu, takımın golcüsü İsmet Özel, oyun kurucusu ise Nazım Hikmet olurdu.” diyerek şairlerden bir futbol takımı oluşturur.

25. Fuzûlî ve Sezai Karakoç diyen dsixteen, aynı isimli esere (*Leyla ile Mecnun*) sahip bu iki şairi tercih eder.

26. Ruh hâline göre şair isimlerinin değiştiğini söyleyen sonkaramanoglu, “Kimi gün Can Yücel, kimi gün Nazım Hikmet, kimi gün Cemal Süreya... diye gider.” şeklinde bir sıralama yapar.

27. sende mi burutus hayır valla ben almadım; en büyük şair olarak Nazım Hikmet’i, en cins şair olarak İlhan Berk’i belirler.

28. En büyük şair sıfatını herhangi bir şair için iddialı bulan mrfante, listeye Birhan Keskin’i ekler.

29. Akademik eğitim almış kişilerin Yahya Kemal’i en büyük şair olarak seçtiklerini söyleyen seryer, Orhan Veli ve Ahmet Hamdi Tanpınar’ı sıralar.

30. fe klavyeli daktilo, Ekşi Sözlük yazarlarını eleştirir: “*Nedîm ve Tevfik Fikret geri kalanı bu ikisinin paltosundan çıkmıştır. Süserler, Türk edebiyatını çağdaş Türk şiiri olarak anlamış. Orada da Ahmet Telli büyük şairdir.*”

31. mutlakbutlan, Azerî sahası şairlerini unutmuyarak Fuzûlî, Şehriyâr, Aliğa Vahid, Mikail Müşfik, Bahtiyar Vahapzâde isimlerini hatırlatır. Vahapzâde’nin *Yoh men hecem / Men yalanam / Kitap kitap sözlerimin / Müellifi benim anam* dizelerini de paylaşarak en iyi şairin Vahapzâde’nin annesi olabileceğini savunur.

32. aafet, bir tek şairi yazabilecek kadar Türk edebiyatını sığ görmez: “*Yahya Kemal’i yazsam Ahmet Hâşim’in, Fuzûlî’yi yazsam Bâkî’nin, Nedîm’in, Cemal Süreya’yı yazsam Turgut Uyar’ın ve daha nicelerinin hatırı kalır.*”

33. En güzel cevabı shattered1013 verir: “*e şıkkı, hepsi.*”

Diğer Yazarların sıralaması ise şu şekildedir:

Tablo 1: Şair İsimleri Sıralayan Yazarlar.

Sıra	Yazar	Şairler
34.	<u>lan ne bu lan</u>	Edip Cansever, Turgut Uyar, Cemal Süreya, İsmet Özel.
35.	<u>soffiii</u>	Nazım Hikmet, Ahmet Arif, Can Yücel, Atilla İlhan, Cemal Süreya, Turgut Uyar, Ataol Behramoğlu, Özdemir Asaf, Edip Cansever.
36.	<u>yemen</u>	Özdemir Asaf, Cemal Süreya, Nazım Hikmet, Orhan Veli, Nevzat Çelik, Yılmaz Odabaşı, Rıza Polat Akkoyunlu.
37.	<u>tolga mert</u>	Nazım Hikmet, Atilla İlhan, Necip Fazıl, Tevfik Fikret, Cemal Süreya.
38.	<u>masum keci</u>	Fuzûlî, Şehriyâr, Yahya Kemal Beyatlı.
39.	<u>sadbuttrue</u>	Fuzûlî, Bâkî, Cemal Süreya, Nazım Hikmet, Ahmet Arif, Necip Fazıl, Mehmet Akif, Ahmet Hâşim, Orhan Veli, Cahit Sıtkı, Tevfik Fikret, Sezai Karakoç, Edip Cansever, Turgut Uyar ve daha niceleri.
40.	<u>thechamber</u>	Nazım Hikmet, Cemal Süreya, Metin Altıok, Âşık Veysel.
41.	<u>roenmedroe</u>	Nazım Hikmet, Cemal Süreya, Ümit Yaşar Oğuzcan.
42.	<u>florentino perez</u>	Sezai Karakoç, Cahit Sıtkı Tarancı, Asaf Halet Çelebi.

43.	<u>xyzyzx87</u>	Nazım Hikmet, Namık Kemal.
44.	<u>pembesungerbob</u>	Yahya Kemal, Cemal Süreya.
45.	<u>heaven earth</u>	Necip Fazıl Kısakürek, Attila İlhan, İsmet Özel.
46.	<u>kanalka</u>	Mehmet Akif, Sezen Aksu.
47.	<u>ibnihaldunist filozof</u>	Nazım Hikmet, Tevfik Fikret.
48.	<u>budahaiyioldukanka</u>	Nazım Hikmet, Cahit Zarifoğlu, Can Yücel, A. Kadir, Metin Altıok.
49.	<u>o file me pistevete ton kosmon</u>	Nilgün Marmara, Özdemir Asaf.
50.	<u>kirmiziolsunuckurusfazlaolsun</u>	Nazım Hikmet, Cemal Süreya, Tomris Uyar.
51.	<u>cerkes tavugu</u>	Orhan Veli, Cemal Süreya, Attila İlhan.
52.	<u>theladybirg</u>	Attila İlhan, Nazım Hikmet, Cemal Süreya, Ümit Yaşar Oğuzcan, Orhan Veli.
53.	<u>kahve sever mi</u>	Zekai Özger, Turgut Uyar.
54.	<u>harovan</u>	Fuzûlî, Mehmet Akif, Nef'î, Taşlıcalı Yahyâ, Yûnus Emre.
55.	<u>cici calvo mea culpa</u>	Edip Cansever, Orhan Veli, Nazım Hikmet.
56.	<u>gamzelihallar</u>	Nazım Hikmet, Ahmet Arif.
57.	<u>frigatebird</u>	Ümit Yaşar Oğuzcan, Orhan Veli, Attila İlhan, Sabahattin Ali, Mehmet Erbulan, Karacaoğlu, Yûnus Emre, Nazım Hikmet.
58.	<u>jordanreyiz</u>	Orhan Veli, Nazım Hikmet.
59.	<u>tebessum fakiri</u>	Melih Cevdet, Oktay Rıfat, Cemal Süreya, Turgut Uyar, Nazım Hikmet.
60.	<u>ixs54</u>	Cemal Süreya, Attila İlhan, Edip Cansever.
61.	<u>sairin seslendigi kimse</u>	Edip Cansever, Attila İlhan.
62.	<u>omerfaruk986</u>	Yûnus Emre, Yahya Kemal, Nazım Hikmet, İsmet Özel.
63.	<u>zgrktmr</u>	Attila İlhan, Orhan Veli, Ahmet Arif, Sezai Karakoç, Necip Fazıl, Nazım Hikmet, Ahmet Hâşim, Cahit Sıtkı, Cahit Külebi.
64.	<u>cevcev</u>	Nazım Hikmet, Attila İlhan, Ahmet Arif.
65.	<u>yukcell17</u>	Turgut Uyar, Nazım Hikmet.
66.	<u>irtihat</u>	Yûnus Emre, Mehmet Akif, Yahya Kemal.
67.	<u>the battle of evermore</u>	İsmet Özel, Attila İlhan.

68.	<u>liberta1404</u>	Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Turgut Uyar, Ataul Behramoğlu.
69.	<u>dikeindike</u>	Nazım Hikmet, Orhan Veli, Yahya Kemal, Fuzûlî, Nef'î, Mevlânâ, Yûnus Emre.
70.	<u>buzbaltasi</u>	Edip Cansever, Ahmet Erhan.
71.	<u>tanrının alfabesi</u>	Nazım Hikmet, Necip Fazıl.
72.	<u>mazirode</u>	Ahmet Arif, Fuzûlî, Mehmet Akif, Necip Fazıl.
73.	<u>denizi arayan</u>	Ahmet Arif, Nazım Hikmet, Ahmet Telli, Turgut Uyar, İlhan Berk, Ülkü Tamer, Gülten Akın, Edip Cansever, Cemal Süreya, Ataul Behramoğlu, Can Yücel, Ece Ayhan, Süreyya Berfe, Arif Damar, Orhan Veli, Melih Cevdet Anday, Cahit Sıtkı Tarancı, Behçet Necatigil ve diğerleri.
74.	<u>aleksitimi de ne</u>	Ümit Yaşar Oğuzcan, Tevfik Fikret, Namık Kemal.

IV. Türk Edebiyatının Dönemlerine / Şairlerin Özelliklerine Göre Seçim Yapan Yazarların Girdileri

Girdilerde 47 yazar, en büyük şair seçilecekse ya onları dönemlerine göre ya da şairlerin özelliklerine göre sınıflandırıp değerlendirilmelidir, görüşündedirler. Diğer başlıklarda göze çarpmayan farklı şairlerin burada yer aldığı görülür: Enis Batur, Niyazi Akıncıoğlu, Gülten Akın, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Bedri Rahmi Eyupoğlu, Faruk Nafiz Çamlıbel, Adnan Özer, Haydar Ergülen, Murathan Mungan, Yusuf Hayaloğlu, Ersin Ertürk, Ali Püsküllüoğlu, Halim Yağcıoğlu, Orhan Şaik Gökyay, Hoca Ahmed Yesevi, Kaşgarlı Mahmud, Yusuf Has Hâcib. Ayrıca Barış Manço da halk şairi olarak kabul edilir.

1. nesuneod, şairleri ikiye ayırır: 1. Kafiye sınırına rağmen harikalar yaratanlar. 2. Serbest nazımda uçuşa geçenler. Ayrımı yaparken siyasi kimliklerini bir tarafa bırakan yazar, Mehmet Akif Ersoy ve Necip Fazıl Kısakürek'in büyük şairler olduklarını kabul eder. Kendisi sevmese de Türkiye'nin en büyük şairi olarak Nazım Hikmet'i belirtir. Sonrasında saydığı şairlerin büyük olmak için nedenlerini de açıklar: "*Tadını her dönem ruha salan Orhan Veli Kanık var. Behçet Necatigil vakası var ki akıllara zarar. Özdemir Asaf, başlı başına bir kültür ve yine Ümit Yaşar Oğuzcan uzun bir döneme*

damga vurmuştur. Yakın dönemde Turgut Uyar, Cemal Süreya, Ece Ayhan, İsmet Özel, Yılmaz Odabaşı gibi efsaneler vardır. Ancak zannımca bu şairler, biraz daha satır araları şairler sanırım. Yılmaz Odabaşı ve İsmet Özel'i ayrı tutabilirim çünkü onlar şiiri daha derli toplu, coşkulu yazanlar safında. Bir de bunları tek kitabıyla (bkz: *Hasretinden Prangalar Eskittim*) ağlatan Ahmet Arif var ki aynı kitabı seksen kere okutur. Gerçi öldükten sonra yeni bir şiir kitabını derlediler, topladılar ama *Hasretinden Prangalar Eskittim* hükmüne asla yaklaşamaz o kitap. Küçük İskender, Birhan Keskin belki Yılmaz Erdoğan (benden kontenjanlı) vb. gibileri de çok severim ama listeye eklenebilir mi, bence hayır.”

2. Ahmet Hâşim ve Yahya Kemal'i sembolik şiirleri sayesinde benimseyen degeneratedqueen, aynı dönemde yaşamış bu şairleri aralarındaki rekabetten kaynaklı olarak da dikkate değer bulur.

3. Dışlanmışlıkları için Ahmet Hâşim ve Cahit Sıtkı Tarancı'yı tercih eden opucukler ve bukleler, Hâşim'in *Merdiven* şiirinden iki dize paylaşır.

4. *la libertad*, düşünmeden Ümit Yaşar Oğuzcan adını vereceğini ancak düşünürse Nazım Hikmet, diyeceğini söyler: “Zira ben küçük, rezil bir memleket milliyetçisiyim.”

5. rotundum, sıralama yapmayı imkânsız görse de kendisine şiiri sevdiren Nilgün Marmara'yı ilk sırada anar. Olaya kişisel yaklaşmazsa en büyük şair olarak Nazım Hikmet sadece mücadelesi ile bu payeye layıktır, düşüncesindedir. Aşk deyince de Cemal Süreya ve Attila İlhan'ı en büyük şair kabul eder.

6. tearhunter, Ziya Osman Saba'nın incecik şiir kitabındaki şiirlerini okudukça şairin ruhuna yolculuk yaptığını, S. Kudret Aksal'ın dilinin sembolik oluşuyla benzersizliğine vurgu yapar.

7. tatil kufesi, diğer şairlerin Kapıkule'den çıkınca anılmayacaklarını söyleyen yazar, Yûnus Emre, Nazım Hikmet ve Orhan Veli'yi seçme sebeplerini şöyle açıklar: “Gelmiş geçmiş halk edebiyatı, divan edebiyatı, modern edebiyat içinden en sade, en süssüz, en yüreğe dokunan, en gösterişsiz dille ama çok görkemli anlatımı olan şair: Yûnus Emre'dir. Sonra yine sadelik ve sanat, gösteriş yapmama ve büyük kitlelere seslenme ve derin anlam, uluslararasılık açısından Nazım Hikmet. Sonra da alışılmışın dışındalık, sahicilik, sadelik açısından Orhan Veli'dir.”

8. keyko, Cemal Süreya için “*Kelimeler, kıfayetsiz değil; kıyafetsizdir. Erotizmi, gündelik hayat dinamizmine yerleştirisi harika.*”; Özdemir Asaf için “*Bazısı bir bahar bahçesi tadında olan şiirlerin yanı sıra sevmelerin farklı bir boyutudur onun sevdası.*” fikrindedir.

9. kapıda kalan, kendi deyişiyle “*Şairlerin yarıştıramayacağını belirtmekle birlikte en vurucu dizelere sahip olanlardan.*” deyip Yûnus Emre ve Nazım Hikmet’i seçer.

10. “*En güzel şiir, insanın hayat felsefesini değiştirebilen şiirdir. İnsanda bu etkiyi sağlayabilecek şiirleri ancak gönülleri yanık âşıklar dile getirebilir. Âşıkların en güzelleri hak âşıklarıdır. Dolayısıyla en büyük şair ancak bir hak âşığı olabilir.*” diyen mastership; Yûnus Emre, Mevlânâ ve diğerleri şeklinde bir sıralama yapar.

11. Başlığın en uzun girdisini tek tek beğendiği şairleri sebepleriyle sıralayan nemonzakura yapar. Yirmi şaire yer veren yazar, sıralamayı yaparken rastgele davranır. Mehmet Akif’i *İstiklal Marşı*’nın şairi olduğu için yüceltir. Nazım Hikmet ve Necip Fazıl’ın söyleyiş güçlerine dikkat çeker. Orhan Veli’nin okuyucusunu güldüren bir şair olarak alaycı oluşuna vurgu yapar. Farklı ifade biçimleri ve göndermeleri sebebiyle Sezai Karakoç’u beğenir. Yenilikçi olduğu için Cemal Süreya’yı sever. Sadeliği ile Yûnus Emre’yi listenin en iyi şairi yapar. En özgür ruhlu oluşuyla Karacaoğlan’ı anar. Didem Madak’ı “*Şiire kadın eli değmiş diye ben bu hanımefendiye derim. Çok çabuk yükselen bir söyleyişi vardır Madak’ın. Şiirde bir dize gelir, böyle oturur içinize, 10-15 defa okursunuz. Durur kalırsınız. Yutkunursunuz, tekrar başlarsınız şiire ama asla unutamazsınız o dizeyi.*” diyerek anlatır. Adam olmuş bir çocuk ve iyi kalpli oluşuyla Barış Manço’yu halk şairi olarak vasıflandırır. Şiiri hikâye gibi yazdığı için Turgut Uyar’ı listeye alır. Attila İlhan’ın şiirlerini hayatın içinden ve gerçek görür. Yahya Kemal için “*Mistik yazar, ufuklara yazar Yahya Kemal de şiirinde ya geleceğe özlem vardır ya da geçmişteki bir hayalin yansıması. Genelde bugün, gerçeklik üzerine değil de hayaller üzerinedir şiirleri.*” sözlerini sarf eder. Ahmet Arif için “*Hayatın içindeki acıları, aşkın zorluğunu en iyi ifade eden şairlerdendir.*” der. Az kelime ile ahenkli ve anlamlı cümleler yazması ile Özdemir Asaf’ı anar. Behçet Necatigil’i *Sevgilere yarınlara bırakmayın dostlar!* dizesiyle girdiye dâhil eder. Cahit Zarifoğlu’nun *Sultan* şiirinden üç dize paylaşır. Arif Nihat Asya’nın

Bayrak şiirini hatırlatır. Abdürrahim Karakoç’u *Mihriban* şiiri için listeye alır. Son olarak Ümit Yaşar Oğuzcan’ı sevdiğini ilan eder.

12. taze sıcak smith, “*Sıkı bir şiir okuyucusu olarak bunu net belirtebilirim. Patetik ve hastalıklı değil, şiirini mantıkla kuran biri. Üzerine 40 sene düşünüp öyle yazmış sanki. Bazı şiirleri var ki psikolojik vaka.*” diyerek İsmet Özel’i söyler. İkinci sırada ise Attila İlhan gelir.

13. psase, dünyada da tanınan bir şair olduğu için Nazım Hikmet’i seçer. Ancak kendi tercihini *Kendimle Vuruştum* şiirinden alıntı yaparak Özdemir Asaf’tan yana kullanır.

14. kdrgrztk isimli yazar, Türk edebiyatının dönemlerine hatta akımlara ayırarak en büyük şairin belirlenmesi gerektiği görüşündedir. Bu yönde fikir belirtmesine rağmen yeni Türk edebiyatında Yahya Kemal’i seçse de “*Ha, yine de en büyük şair diye bir kişi isim verilecekse o şüphesiz ki Yûnus Emre’dir.*” açıklamasını yapar.

15. efendim pisagor’ın kendi fikrine göre Edip Cansever, tek kitapla kendini kabul ettirdiği için Ahmet Arif’tir.

16. greenwolf hem kendisi hem de yazarlar açısından şairlerin neden sevildiğini açıklar. Sevdiği kadınlardan bahseden Attila İlhan’ı anar. Fikren boş ancak kalemini kuvvetli bulduğu İsmet Özel’i sevmez. Nazım Hikmet’ten çok bahsedilmesine rağmen şairin sol görüşlü olmasının ekmeğini yediğini düşünür. Necip Fazıl’ın *Ne Hasta Bekler Sabahı* şiirinden dizeler paylaşa da onu iftiracı olarak yaftalar. Teknik açıdan Yahya Kemal’i güçlü görür. Bilgisiyle Yahya Kemal’i, gönlüyle Attila İlhan’ı seçer.

17. predominance, dönemsel farklılıklara parmak basarak “*Fazıl Hüsnü Dağlarca’yı, Gülten Akin’ı, Necip Fazıl’ı ya da Nazım Hikmet’i kendi isimlerinde büyük yapan bu kategorilerdir.*” dese de adı büyük şair olarak Yahya Kemal’i zikreder.

18. teddy westchester’e göre şairler, farklı görüşlere sahip oldukları için en iyi şairi seçmek zordur ve yazar, kendine göre şairleri üstün kılan sebepleri sıralar: “*Kelimelerin ses, müzikalite gibi duyuş özellikleri bakımından Ahmet Hâşim. Mistik ve metafizik duyuş açısından Necip Fazıl. İsmet Özel de eklenebilir ki bana göre modern Türk şiirinin en iyi şairi İsmet Özel. Politik açıdan ideolojik tutumunu estetiğinin temeline koyan, şiirde önemli olanın politik öz olduğunu ifade eden Nazım Hikmet; kabul edin veya etmeyin sosyalizmin dünya çapında başarılı bir temsilini yapmıştır. İkinci Yeni’den*

metafizik, gelenek, Şeyh Gâlib başta olmak üzere divan şiir birikimi ve menkıbeleri modern şiir içerisinde eriterek diriliş adını verdiği sanat ve düşünce akımı içinde ortaya koyan Sezai Karakoç.” Yazar, son kararını ise Yahya Kemal’den yana kullanır: “Yukarı yazdığım şairler, bir mecliste toplansa bunlara başkanlık yapacak kişi de Yahya Kemal’dir.” Yazarın önemli bir eleştirisi de önemi fazla abartılan şairlere yöneliktir: “Bir de Turgut Uyar, Cemal Süreya nasıl olmaz, diyebilirsiniz. Eh, bu şairler bence popüler kültürün gereğinden fazla yücelttiği isimler. Twitter’daki Türk kadını sağ olsun.”

19. filibeli felipe, iyi şair olduğunu kabul etmesine rağmen şahsiyet olarak Fuzûlî’yi beğenmez. Yazar; klasik dönem için Fuzûlî’yi, Osmanlı-Cumhuriyet geçişinde Yahya Kemal Beyatlı’yı, Cumhuriyet’in orta döneminde Nazım Hikmet Ran’ı, günümüzde ise İsmet Özel’i tercih eder.

20. man on the moon; epik şiirde Nazım Hikmet’i, aşk şiirinde Cemal Süreya’yı, doğa şiirlerinde Orhan Veli’yi, romantik şiirde Özdemiş Asaf’ı, destanda Pir Sultan Abdal’ı ve taşlamada Neyzen Tevfik ile Can Yücel’i sıralar.

21. zaman sokaklarda kayboluyordu’a göre en büyüğü Nazım Hikmet; en benzersizi Edip Cansever; çığır açanlar Orhan Veli, Oktay Rıfat ve Melih Cevdet Anday; en güzel aşk şiirlerini yazanlar Atilla İlhan, Turgut Uyar ve Cemal Süreya’dır.

22. vonali52, dönemine ve türüne göre Cemal Süreya veya Orhan Veli’ye üst sıralarda yer verir.

23. asosyalisttt, dönemlere göre şu şairleri sıralar: Türk halk edebiyatı (bkz: Yûnus Emre), klasik Türk edebiyatı (bkz: Fuzûlî), Cumhuriyet dönemi edebiyatı (bkz: Cemal Süreya). Yazar, Cemal Süreya’nın 8.10 Vapurı şiirinin ilk iki dizesini paylaşır.

24. Her dönemden isimler veren gençbiyazar, sebepleriyle şunları söyler: “Mevlânâ (Etme şiirini hem Farsça hem Türkçe mutlaka okuyun. Hayranlık duyuyorum.) Yûnus Emre (Yûnus Divanı’nda genel olarak çok derin ve lirik şiirler var.) Ahmed Paşa (Klasik edebiyat içinde en sevdiğim beyit bu şairimize ait, yazmasam olmaz. - Goncalar İsî demidür diyü çâk eyler kefen / Lebleriñ şevki kılalı bülbül-i gûyâ benî. Muazzam!) Ahmet Hâşim (ve biraz da Hâmid), Âşık Veysel (Beni hor görme gardaşım!), Yahya Kemal (Birçok şiiri çok iyi ama benim için çok özel, bir Mehlika Sultan gerçeği var.), Atilla İlhan, Ümit Yaşar Oğuzcan ve bir de hayattaki şairlerden söyleyelim, Sezai Karakoç ile Ahmet Telli.”

25. invisiblekid, dönemlere göre şu isimleri verir: Klasik Türk edebiyatı öncesi: Yûnus Emre, klasik Türk edebiyatı: Fuzûlî, klasik Türk edebiyatı sonrası günümüze kadar: Yahya Kemal Beyatlı. Yazar sonra da şu cümleleri ekler: *“Belli isimleri yazmam, edebiyatımızın diğer münevverlerini daha az önemli bulduğum anlamına gelsin. Sayacak birçok usta şair var ancak bu zatlar, kendi anlayışlarında bir mihenk taşı olmuşlardır.”*

26. nalayna’nın tespitleri ilk önce Ekşi Sözlük yazarlarının büyük şairdir, dediği kişileri eleştirmekle başlar. Mehmet Akif Ersoy’un şahsiyetini ve edebiyatçılığını öven yazar, onu daha ziyade manzum hikâyede başarılı bulur. Ona göre Yahya Kemal de iyi şairdir ama büyük şair değildir. Şair, tüm şiirlerini klasik Türk edebiyatından etkilenererek yazdığı için postiş sınıfına sokar. *“Türk edebiyatına bir yenilik getirmemiş, aksine geleneği bire bir taklit etmiştir. Modern tarzda yazdığı şiirlerde de çoğu kez oryantalist bir bakış açısına, yapay bir duyarlılığa sahiptir. Ayrıca bazı şiirlerinde dil ustalığı da sekteye uğrar.”* der. Eğer birini seçmek gerekirse Fuzûlî’de karar kılar. Dönemlerine göre ise şöyle bir sınıflandırma yapar: *“13. yy. Yûnus Emre, 14. yy. Nesîmî, 15. yy. Ali Şir Nevâî, 16. yy. Fuzûlî, 17. yy. Karacaoğlan, 18. yy. Şeyh Gâlib, 19. yy. Türk şiirinin sanırım en vasat dönemi. Bu dönemden başarılı bir şair seçmek zor görünüyor kendi adıma. 20. yy. Bu dönem ise Türk şiirinin en verimli dönemi. Pek çok farklı tarzda, çok sayıda eserin yazıldığı bir dönem. Bu nedenle bir silsilesi hâlinde bazı büyük şairleri yazmak istiyorum: Ahmet Hâşim-Nazım Hikmet-Behçet Necatigil-Attila İlhan-Hilmi Yavuz.”*

27. velovis, şiirlerinden örnekler vererek dönemlere göre beğendiği şairleri sıralar: *“Divan edebiyatı için rahatlıkla Fuzûlî diyebilirim. Aşk derdiyle hoşem el çek ilacımdan tabîb / Kılma dermân kim helâkim zehri dermânındadır... Halk edebiyatı için Karacaoğlan diyebilirim. Perçem zülûf takımından / Ak gerdana dökümünden / Geçme mescid yakınından / Çok namazlar böldürürsün... Cumhuriyet dönemi için aday çok. Nazım Hikmet, Cahit Zarifoğlu, Attila İlhan, Cemal Süreya... Liste uzar gider. Ha, bir de Asaf Halet Çelebi var ki çok bilinmez ama bana göre çok değerli bir şairdir.”* Yazar, sonrasında Asaf Halet Çelebi’nin İbrahim şiirini alıntılar.

28. Dönem ve şair özelliklerini dikkate alan **bahrmatem**, uzun bir girdi ile fikirlerini açıklar: *“Türk edebiyatını bölersek evvel de nam salmış Dede Korkut var. Kopuzuyla efsane olmuş. Sonra Yusuf Has Hâcib var ki Alper Tunga Destanı’nı okuduk Kutadgu Bilig’den. Sonra Kaşgarlı Mahmud var...*

Dîvânü Lügati't-Türk ile şaşırtır insanı. Sonra Şah Hatâî var, yazdığı şiirler, Türk halk müziğinin beline oturmuş. Sonra Hoca Ahmed Yesevi'nin tasavvuf şiirleri vardır ki Arap-Türk ayrımına keskin hatlar çizmiş. Pir Sultan Abdal, açıp kapıları şaha giderken; Köroğlu, Bolu Beyi'ne meydan okurken; Nesîmî'nin derisi yüzülürken sıralanır mısralar peş peşe. Sonra romantik akım başlar Türk edebiyatında. Bir dinleyin hele Ahmet Arif'ten Anadolu şiirini. Sonra kalem yazmaz, der sessizce... Sonra yazın üç sütun üstüne kapkara haykıran puntolarla 'Nazım Hikmet vatan hainliğine devam ediyor hâlâ.' der üstat. Gözleri gözlerine değince felaketi olup ağlayan Attila İlhan'ımız var bir köşede. Efsaneler varken önümüzde bir grup insanın kendine üstadım, diye ismini zikrettiği Necip Fazıl Kısakürek vardır, elbet sıralar yüzlerine 'Kadın Bacakları' mısralarını bir bir." Sonrasında adı geçen şiirin son dördlüğünü paylaşılır.

29. taxidi sta kythira'nın konu hakkındaki fikirleri şudur: “*Türk edebiyatının en büyük şairi diye bir şey yoktur, olsa olsa döneminin ya da üslubunun en büyük şairleri vardır. Yahya Kemal, başka bir dönemin büyüğüdür. Nefî, başka bir dönemin. Orhan Veli, başka. Tek bir cevapla geçiştirilecek bir mevzu değil.*”

30. Kendi yaşam yıllarına göre şair seçen vakai vakvakiye; ilkokul yılları için Ali Püsküllüoğlu ve Halim Yağcıoğlu, ortaokul yılları için Orhan Veli, lise yılları için Orhan Şaik Gökyay, üniversite yılları için Turgut Uyar, şimdiki yaşı için Behçet Necatigil'i tercih ettiğini belirtir.

31. kitapsizkitapci, “*Şık tarzı denildiğinde Pir Sultan, klasik edebiyat denildiğinde Bâkî veya Nesîmî, modern edebiyat denildiğinde ise Cemal Süreya geliyor benim aklıma.*” der.

32. Sınıfına göre değişkenlik içerdiğini söyleyen montevideokontu; Can Yücel, Turgut Uyar, Attila İlhan, Yusuf Hayaloğlu, Necip Fazıl, Ahmet Erhan, Ersin Ertürk isimlerini sıralar.

33. Dönem dönem iyi şairin değiştiğini ileten vrլcanlaedri, uzun bir liste yayımlar: Mevlânâ, Fuzûlî, Karacaoğlu, Seyrânî, Âşık Veysel, Ziya Paşa, Nedîm, Bâkî, Taşlıcalı Yahyâ, Ahmet Hâşim, Nazım Hikmet, Ahmet Arif, Nefî, Cemal Süreya, Sezai Karakoç, Orhan Veli, Cahit Sıtkı Tarancı, Haydar Ergülen, Murathan Mungan, Yûnus Emre, Ataul Behramoğlu, Asaf Halet Çelebi, Necip Fazıl, Tevfik Fikret, Attila İlhan, Cenab Şahabettin, Yahya

Kemal Beyatlı, Mehmet Akif Ersoy, Abdülhak Hâmid Tarhan, Özdemir Asaf, Cahit Külebi, Ümit Yaşar Oğuzcan...

34. kisasacli rapunzel, “*Türklerin estetik açıdan en çok ilerlediği dalın şiir olduğunu ve gerçekten çok güzel şiirler yazdıklarını düşünürsek asla tek bir isme karar veremeyeceğimiz sorudur. Yılla, dönemle, akımla kısıtlama yapılabilirse o zaman yorum yapmak daha kolay olacaktır ki bana kalırsa o zaman bile zordur.*” diyerek tek bir şairden bahsetmenin imkânsız olduğunu düşünür.

35. pilav normal bence siz gerzeksiniz, sebeplerini şöyle sıralar: “*Dikkat ederseniz en güzel şiirler kadınlar için yazılan şiirler oluyor. Bence de şiir, kadın için yazılır. Solcular, Nazım Hikmet yazsın. Sağcılar, Mehmet Akif Ersoy yazsın. Benim gibi psikopatlar, İsmet Özel yazsın. Kadın ruhundan anlayan çapkınlar da Attila İlhan abimizi yazsın, derim...*”

36. sincelest, “*1950 sonrası en özgün has şair, Cemal Süreya’dır.*” der.

37. arifleme, “*Zamanına göre değişir. 20. yüzyılın en büyük Türk şairi bence Ahmet Arif’tir.*” görüşünü taşır.

38. istemezukk, gönlünün Yahya Kemal’de olduğunu söylese de Ümit Yaşar Oğuzcan’ın da insanın yüreğinin teline dokunduğunu ifade eder.

39. Gelmiş geçmiş en büyük şairin İsmet Özel olduğunu ileten **birgezginadam**, diğerleri sonra gelir, fikrindedir: Sezai Karakoç, Nazım Hikmet, Necip Fazıl, Mehmet Akif, Turgut Uyar, Cemal Süreya, Adnan Özer.

40. aciyee, dil kullanımlarındaki ustalıkları sebebiyle Nazım Hikmet ve Mehmet Akif’i tercih eder.

41. En fazla Özdemir Asaf ve Didem Madak’ı sevdiğini vurgulayan **pembe zeytin**; Bedri Rahmi Eyupoğlu, Faruk Nafiz Çamlıbel, Nazım Hikmet, Can Yücel, Orhan Veli gibi şairlerin şiirleriyle büyüdüğünü söyler.

42. Ahmet Arif’in Kürt, Attila İlhan’ın Ermeni, Nazım Hikmet’in Rus olduğunu elimizde Turgut Uyar, Cemal Süreya ve Orhan Veli’nin kaldığını söyler.

43. bilgekarasu’ya göre “*Bu anketi şairlere yapsanız onlar bile İsmet Özel, der. Orta okul, lise öğrencilerine yaparsanız Orhan Veli çıkar. Solculara yaparsanız Nazım.*” görüşündedir.

44. Kendi açısından Atilla İlhan’ın en büyük şair olduğunu savunan **rich lord**; dünya çapında Nazım Hikmet’i, aykırı ve okunmaya değer olarak Ahmet Arif’i görür.

45. kamusal adamin oğlu, okuyucuların özelliklerine göre bir sınıflama yapar: “*Türkiye’de solcuysan Nazım Hikmet, sağcıysan Necip Fazıl’dır. Diğer tercihler kendinizi ne kadar marjinal göstermeye çalıştığınıza göre değişir. Mesela solcuyuz ama o kadar da değil: Attila İlhan; sağcıyız ama o kadar da değil: Yahya Kemal; entel dantel takılıyorum: Turgut Uyar; Aleviyim: Ahmet Arif; New Age İslami tarikatlara öykünüyorum: İsmet Özel; sözelciyim, derslerde hep bunlar geçiyordu: Fuzûlî, Bâkî, Nedîm; bir şiirini çok beğeniyorum, bir de genç yaşta ölmüş, yazık: Orhan Veli; magazin el olaylar ilgimi çeker: Cemal Süreya.*”

46. evinpaldekalın, değerlendirmeyi uygun bulmaz. Bunun yerine “*en sevilen şairler, şiirleri yabancı dile en çok çevrilmiş olanlar, yurt dışında tanınanlar, en çok basılan şiir kitapları... gibi farklı ölçüler*”i daha doğru bulur. Sol pencereden bakanlar için Nazım Hikmet, Ahmet Arif, Hasan Hüseyin Korkmazgil, Attila İlhan, Niyazi Akıncıoğlu, Gülten Akin, Fazıl Hüsni Dağlarca, Ataol Behramoğlu; sağ görüşlüler için Necip Fazıl, Sezai Karakoç tercih edilir, der. Sağcı şairlerden İsmet Özel hem sağcılar hem de solcular tarafından sevilir, görüşündedir. Şiirde devrim yaratanlar olarak Orhan Veli, Melih Cevdet, Oktay Rıfat’ı; İkinci Yenilerden Cemal Süreya, Turgut Uyar, Edip Cansever, Ece Ayhan, İlhan Berk’i; herhangi bir akıma dâhil olmayanlardan Özdemir Asaf, Asaf Halet Çelebi, Behçet Necatigil, Nilgün Marmara, Enis Batur’u sayar.

47. rabbim kolla bizi, “*Divan edebiyatı için Şeyh Gâlib, halk edebiyatı için Karacaoğlu, yeni edebiyat için Sezai Karakoç.*” der.

V. Karar Veremeyen Yazarların Girdileri

14 yazar, hangi şairi seçecekleri konusunda kararsız kalsalar da diğer girdilerde geçmeyen şairlerden söz açarlar: Ergin Günçe, Arif Damar, Muammer Karadaş, Kemal Özer, Nis Akin, Osman Konuk, Akif Kurtuluş, Ali Emre, Avnî, Muhibbî, Faruk Nafiz, Ahmed Kudsi, Gülten Akin, İbrahim Tenekeci. Yazarlar, kararsızlıklarının sebeplerini de şöyle ifade ederler:

1. yaktos, “*...birini yazsam diğerine haksızlık ...*” görüşündedir.

2. Benzer bir görüş eristo’dan gelir: “*Birini eksik yazsam vicdanım sızlar diye sıralama yapamıyorum.*”

3. inpinkwefloyd ise “*Yûnus Emre’ye, Kadı Burhaneddin’e, Ahmed Paşa’ya, Necâtî Bey’e, Fuzûlî ve Bâkî’ye kadar gidiyor muyuz? Türk edebiyatı derken... Daha Nef’î’ye, Nâbî’ye gelmedim bak. Şeyh Gâlib? Tefik, Cenab...*

Tanzimat dönemi edebiyatını mı alalım karşılaştırma için başlangıç olarak? Garip ve İkinci Yeni ve sonrasını mı yoksa?” tartışmasını başlatır. Sonrasında Edip Cansever, Orhan Veli, İsmet Özel, Sezai Karakoç, Ergin Günçe, Arif Damar, Muammer Karadaş, Kemal Özer, Nis Akın, Osman Konuk, Akif Kurtuluş, Ali Emre’yi anan yazar; kararsızlığının sebebini nihayetinde açıklar: “On yıllar öncesinden bugüne kalmış her şair, büyük şairdir. Edebiyat tarihi içinde öğütülememiştir onlar. En büyüğü hangisidir? Çok zor soru. Bunun cevabı çok, çok fazla sübjektif olmak durumunda.”

4. korkusuz ise ilk önce Ahmet Arif’i tercih ederse de sonra şairlerin mahlaslarıyla kelime oyunu yaparak böyle bir seçimi gereksiz görür: “*Yine de böyle Fuzûlî işlerle uğraşmamak icap eder. Neticede büyük şairler, ozanlar Bâkî’dir, Abdal’dır. Sözcüklerin şahı, piri olan Kaygusuz kimselerdir. Onları yarıştırmamak gerek.*”

5. raskolnikov baltası, “*Çok değerli şairlerimiz var. Birisini seçsek diğerlerinin boynu bükük kalır. Hepsi birbirinden özel.*” diyerek seçim yapamaz. Başka bir girdide yazar, “*Şairin büyüğü küçüğü olmaz, şiirin büyüğü küçüğü olur.*” görüşüyle ankete dâhil olmaz.

6. ismilo, “*Şiir hastası biri olarak herhangi bir şairi söylemekte zorlanıyorum. Ne iyi ki onca büyük şairimiz var da aralarında seçim yapamıyorum.*” görüşündedir.

7. merkut, “*Nazım Hikmet ile Orhan Veli arasında gidip gelmekteyim.*” der.

8. snow36, “*Kişiyeye göre değişir, neyi içselleştirdiğinle alakalı olan bir durum, karar veremedim ben... gibi seçeneklerle sınırlamak diğer şairlere haksızlık olur diye düşünüyorum.*” fikrindedir. Şeyhî, Zâtî, Necâtî, Avnî, Muhibbî, Bâkî, Fuzûlî, Nedîm, Nef’î, Nâbî, Şeyh Gâlib, Yûnus Emre, Kavukluoğlu, Cenab Şahabettin, Tefvik Fikret, Abdülhak Hâmid, Muallim Naci, Mehmet Akif, Yahya Kemal, Faruk Nafiz, Ahmed Kudsi, Necip Fazıl, Nazım Hikmet, Ahmet Hamdi, Behçet Necatigil, İsmet Özel, Atilla İlhan, Sezai Karakoç, Gülten Akın, İbrahim Tenekeci’yi saysa da kişilik bakımından en büyük şair olarak Sezai Karakoç’u seçer.

9. bulentpackline, “*Gönlümden geçen Edip Cansever’dir. Ancak gel gelelim Atilla İlhan ve Ümit Yaşar Oğuzcan bu konuda zirvelerdir. Seçim yapamam.*” görüşündedir.

10. antimetrekare, “Nazım Hikmet ile Ahmet Arif arasında kaldım. Tabi Nazım daha evrensel ve daha çok eser vermiş, Ahmet Arif’in ise sadece bir kitabı var, ince bir kitap ama o kitap ki nice esere bedel. Ahmet Telli de var.” fikrini savunur.

11. Hangisini seçeceğini bilemeyen sifirbesuc, Nazım Hikmet’in *Seni Düşünmek*, Orhan Veli’nin *Anlatamıyorum*, Attila İlhan’ın *Üçüncü Şahsın Şiiri*’ni paylaşarak böyle bir seçimi uygun bulmaz: “Şiir; roman gibi, hikâye gibi, deneme gibi objektif ve teknik incelemelerle değerlendirilecek bir şey değil ki. Şiir özeldir. Herkesin okuduğunda hissettiği kendinedir. Bu yüzden de herkesin en büyük şairi başkadır.”

12. neistiyone, “Nazım Hikmet’le Orhan Veli’yi, Sezai Karakoç’la Mehmet Akif’i, Attila İlhan’la Sabahattin Ali’yi, Bâkî’yle Fuzûlî’yi nasıl kıyaslayıp seçeyim? Seçemem, mümkün değil. Hepsinde kendimi bulduğum bir şeyler var.” görüşündedir.

13. taze sıcak smith, İsmet Özel ve Turgut Uyar arasında yapılacak bir “versus” olduğunu ifade eder.

14. orcann, Attila İlhan’ı daha çok sevdiğini belirtse de Attila İlhan ile Sabahattin Ali arasında gider gelir.

VI. Ankete Karşı Olan Yazarların Girdileri

27 yazar, ankete karşı olma sebeplerini şöyle açıklarlar:

1. Ankete tamamen karşı olan karabatak279, edebiyata saygısı olanların en büyük şair diye bir şey olmadığını bildiklerini ifade eder.

2. newtopic, böyle bir yarışı anlamsız bulur.

3. hangi bujar to ne kujar, başlığı “*muhafazakâr paratoneri*” olarak görür.

4. efendifrodo’ya göre “Her dönemde bunların içinden herhangi birini seçmek ötekine haksızlık olur. Kimi insan modern sever, kimi insan halk edebiyatı, kimi insan divan. O yüzden onlarca cevap gelmesi olası ankettir.”

5. bugun buradan biri gecti mi ise “En büyük kıyasına girersek saçma olur. Ne öyle kütle karşılaştırır gibi.” diyerek olaya nükte ile yaklaşır.

6. Her birinin Türk edebiyatında ayrı ayrı tatlar bıraktığını söyleyen aaben, böyle bir sıralamayı gereksiz görür.

7. kaygusuzabdal , “Karşılaştırma gereksiz yersiz kimi altın kimi bakır kimi toprak kimi ağaç, hiçbirisi ne üstün kılar ne de aynı birbirlerine karşı. Başlığı açanı kınıyorum.” der.

8. hobbittin piposu, “Şair değil, şairler olmalıdır. Tek kişi olamaz, olmamalıdır da.” fikrini savunur.

9. fıkr, “Şairin iyisi küçük olur.” fikrindedir.

10. raylarda bir marti, “Hayatta olan şairleri, utançlarından yerin dibine sokan, ölmüş olanların da kemiklerini sızlatan entry. En büyük şair olmaz, olursa şair değildir. Olsa olsa içinizi en çok sızlatan şair olur.” der.

11. nonethelessh, Necip Fazıl ve Ahmet Arif’i aynı başlıkta değerlendiren girdilere karşı çıkar.

12. ydmkrt, sınıflandırmayı eleştirir: “Gerçek şairler, şiirlerini sahiplenmez; şiir ihtiyacı olanındır felsefesiyle hareket eder. Hangi şiirde duygusal ihtiyacınızı karşılıyorsanız o şair, Türk edebiyatının en büyük şairidir. Sınırlandırılmaz. Susuzluktan ölmek üzere olduğun bir anda bir bardak su, dünyanın en güzel suyu olur. Peki, ya geriye kalan sular nedir?”

13. greengap, “Sadece bir isme indirgemek edebiyatımızın diğer kıymetli şairlerine haksızlık olmaz mı?” sorusunu sorar.

14. creativus, bu sınıflandırmayı yapanları suçlar: “Şiirden anladığını söyleyenlerin seviyeleri buysa vay hâlimize dedirtendir.”

15. iyilik unutulmaz, “Kimi okuduğuna, kimin dizelerinde kendinden bir şeyler bulduğuna göre değişir. Elbet herkesin kabulünde yeri başka olanlar vardır ama seçmesi zordur.” iddiasındadır.

16. marka yok, ankete karşı olanlardan biridir. Sebeplerini de şöyle açıklar: “Böyle bir kesinleme, saptama yapmak neredeyse olanaksızdır. Nazım şüphesiz, iyi bir şairdir. Edip Cansever, Turgut Uyar, Attila İlhan, Ece Ayhan (yorulan bir şiirin ayak değiştirmesi), İlhan Berk, Cemal Süreya iyi şairler değil midir? Ülkü Tamer’i de katayım, İkinci Yeni tamam olsun. Gerçekten İkinci Yeni şairleri şiirin gerçek tahtına oturmasını sağlamışlardır. Şiirin parladığı bir dönemdir o. Nazım’ı büyük, iyi yapan başlı başına bir okul olmasıdır; serbest nazımın yaratıcısı ve en ustalıkli kullanıcısı.”

17. deanmc, karşı oluşunu şu cümlelerle ifade eder: “Çünkü şiir dile ve tarihî akışa bağlı olarak çeşitli dönemlerden geçmiş, kendi seyri içerisinde kırılmalar yaşamış, her kırılma noktasında başka zihniyetler, estetik anlayışlar ve zevkler söz konusu olmuş.”

18. razum1h1n, böyle bir kıyası doğru bulmaz ancak en beğendiği şair olarak Ahmet Arif’i belirtir.

19. musade edin dusunuyorum, “Buradaki asıl mesele, hangi şairin size bir şeyler hissettiriyor olduğudur. İnsan değişiyor, hisler değişiyor, yaşanmışlık artıyor. Bu da gün geçtikçe algınızı değiştiriyor. 6 ay önce en sevdiğim şairi sorsaydınız Ece Ayhan ya da Atilla İlhan derdim fakat şu anda İsmet Özel, derim büyük ihtimalle. Hepsini sevin, kısaca büyüklük saçma bir şey.” görüşündedir.

20. dikeindike, “Öyle bir şair de yok, öyle bir şiir de olamaz! Soru şöyle sorulmalı: Sizin şairiniz kim?”

21. harun0006, başlığı açan kişiyi Robin Williams’ın Ölü Ozanlar Derneği filmini seyretmeye davet eder.

22. biragaccıbitekvehur, “Biz İngiliz değiliz ki Shakespeare deyip geçelim. Bizim Fuzûlî’den Necip Fazıl’a, Yûnus Emre’den Nazım Hikmet’e Nef’î’den Şeyh Gâlib’e kadar çok geniş bir şair hazinemiz vardır. Hiçbiri de bir diğerine üstün değildir.”

23. cengovski, “Hayat kısa, boş sorular yoruyor...”

24. okhako, “İnsanı kendisiyle baş başa bıraktığı için mana kazanan şiiri bile böyle kıyaslamalara sokanlar ise bomboş hayatlar yaşayan ahmaklardır.”

25. arnava, böyle bir sorunun sorulmasının sebebi olarak lisede edebiyat derslerinin müfredatının türe göre olmasına bağlar: “Hangi Türk edebiyatından bahsediyoruz? Hangi yüzyıl? Göktürklerle kadar gitmemiz lazım başlığa göre.”

26. delenda est carthago, “Yoktur. Gelenekçiler, hırsızlar, yeteneksizler. Siyasete bulaşmamış olsalar hatırlanmazlar bile.”

27. Bütün şairleri değerli bulan tambirbithc, şiire hissedilen kadar anlam verildiğini söyler. O hâlde anlaşılamayan şiire yargı vermek mümkün değildir.

VII. İsim Vermeyen Yazarların Girdileri

10 yazar, şair isimlerini ansalar da tercihleri hakkında bilgi vermezler:

1. memur ald, girdilerde yazılan Yûnus Emre, Şeyh Gâlib, Fuzûlî, Mehmet Akif Ersoy, Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç, İsmet Özel, Hüseyin Nihal Atsız ve Abdurrahim Karakoç değildir, diyerek reddiyede bulunsa da tercih ettiği şairi belirtmez.

2. tartuna, Cemal Süreya’nın en büyük şair olmadığını söyler ancak isim vermez.

3. 6 subat, iki isim var dese de bunları açıklamaz: “Yûnus Emre, Şeyh Gâlib, Fuzûlî, Bâkî, Nedîm, Nef’î’leri saymazsak ve Cumhuriyet devrini esas

alacak olursak muhayyile ve tahassüs kudretleri ile mana ve mefhumları bambaşka diyarlara savuran iki şairin diğerleri arasından temayüz ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu iki ismin haricinde elbette kıymetli şairler ve maalesef onlarca da müteşair mevcuttur. Kim mi bu iki şair? Arif olan anlamıştır.”

4. tanzamanitanyeri, “kime göre neye göre” linkine yöneltir.

5. loptavsani, İsmet Özel olmadığını söyler.

6. eclipsed, “Bu başlığa Nazım Hikmet yazanlar var, muhtemelen solcular ve sol zihniyetin ne kadar da bağnaz olduğunun ispatı.” diyerek eleştirir.

7. gustavsoul, “Sonu cinayetle bitebilecek tartışma konusudur.” fikrindedir.

8. gomez de riquet, şiir yazıp şair okumadığını belirtir.

9. nerdeaksamordasabah; soru, “günümüz edebiyatının en büyük şairleri” şeklinde değiştirilirse bir liste çıkacağını düşünür.

10. kratos16, “Kişinin sevdiği şairdir.” cevabını verir.

Sonuç

09.05.2017-03.09.2024 tarihleri arasında toplamda 441 yazarın girdi yaptığı “Türk edebiyatının en büyük şairi” başlığı, yedi ana başlık altında incelendiğinde ortaya çıkan sonuçlar şunlardır:

213 yazar (yüzde 48,30), tek bir şairi herhangi bir nedene dayandırmadan en büyük şair seçerler. 55 şairin listeye girdiği girdilerde yazarlar, ilk üçe şu şairleri yerleştirirler: 1. Nazım Hikmet. 2. İsmet Özel. 3. Ahmet Arif.

Ankete katılan 55 yazar (yüzde 12,47), tek bir şairi nedenini belirterek en büyük şair olarak belirlerler. Yazarlar, burada 24 şairi anarlarken girdilerde birinciliği ve ikiciliği iki şair paylaşır: 1. Nazım Hikmet ve İsmet Özel. 2. Yahya Kemal ve Orhan Veli.

Birden fazla şairin sıralandığı girdilerde 69 şairden bahseden 74 yazar (yüzde 16,78), her dönemden şairi listeye dâhil ederler. Yazarlar, hangisini birinci seçtiklerini açıklığa kavuşturmak yerine “büyük şairleri” sıralamayı tercih ederler.

En büyük Türk şairini seçmek gerekirse Türk edebiyatının dönemlerinin veya şairlerin özelliklerinin temel alınması gerektiğini düşünen 47 yazar (yüzde 10,66), diğer girdilerde adı geçmeyen şairlere de yer verirler: Enis Batur, Niyazi

Akıncıoğlu, Gülten Akın, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Bedri Rahmi Eyupoğlu, Faruk Nafiz Çamlıbel, Adnan Özer, Haydar Ergülen, Murathan Mungan, Yusuf Hayaloğlu, Ersin Ertürk, Ali Püsküllüoğlu, Halim Yağcıoğlu, Orhan Şaik Gökyay, Hoca Ahmed Yesevi, Kaşgarlı Mahmud, Yusuf Has Hâcib.

Seçim yapmakta kararsız kalan 14 yazar (yüzde 3,17) ise diğer yazarların bahsetmediği şairleri anarlar: Ergin Günçe, Arif Damar, Muammer Karadaş, Kemal Özer, Nis Akın, Osman Konuk, Akif Kurtuluş, Ali Emre, Avnî, Muhibbî, Faruk Nafiz, Ahmed Kudsi, Gülten Akın, İbrahim Tenekeci. 27 yazar (yüzde 6,12), ankete karşı olup 10 yazar da (yüzde 2,27) herhangi bir şair ismi zikretmezler.

Sonuç olarak yazarların şair seçiminde kişisel ve toplumsal verilerle hareket ettikleri ancak en fazla siyasal saiklerle karar verdikleri görülmüştür. Ayrıca yazarlar, edebiyat biliminin kurallarını dikkate almaktan çok tamamen kişisel görüşleri ve psikolojilerinin yönlendirmeleriyle resmî söylemin dışında fikirler üretmişlerdir.

Kaynakça

- Armağan, A. ve Deniz, Ş. (2012). Çocuk İstismarının Sosyal Paylaşım Platformlarında Temsil Biçimleri: Pozantı Cezaevinde kalan Çocuklar Örneğinin Ekşi Sözlük'te Sunumu. *International Journal of Social Science*, 5(7), 69-88. doi: 10.9761/JASSS221
- Ercilasun, A. B. (2008). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tekin, T. (1998). *Orhun Yazıtları, Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Yücel, R. & Arık, M.B. (2020). Bir Dijital Kültür Örneği Olarak Katılımcı Sözlükler ve Türkiye'deki Görünümleri. *MEDIAJ*, 3 (2). 156-169. doi: 10.33464/mediaj.835721

BÖLÜM 3

BORSA ENDEKSİ TAHMİNİNDE ARIMA, RASSAL ORMAN VE HİBRİT ARIMA–RASSAL ORMAN YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AYDIN¹
Prof. Dr. Funda YURDAKUL²

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17183726>

¹ Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Sakarya, Türkiye, mehmetaydin@sakarya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0780-1663

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Ankara, Türkiye, funda.yurdakul@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3999-4201

³ Bu çalışma Mehmet Aydın tarafından Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim dalında Prof. Dr. Funda YURDAKUL danışmanlığında sunulan doktora tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Borsa, ekonomik göstergelerdeki değişimler, yatırımcı psikolojisinde meydana gelen ani dönüşümler ile küresel siyasi ve finansal gelişmelerin etkisiyle yüksek düzeyde dalgalanma sergilemektedir (Tuna ve İsabetli, 2014). Bu dinamik ve karmaşık yapı, borsa hareketlerinin gelecekteki seyrini tahmin etmeyi hem önemli hem de oldukça güç bir süreç haline getirmektedir. Borsa endekslerinin doğru şekilde tahmin edilmesi, yalnızca bireysel yatırımcılar açısından değil, aynı zamanda kurumsal yatırımcılar, politika yapıcılar ve ekonomi yönetimleri açısından da kritik bir öneme sahip bulunmaktadır. Zira doğru tahminler sayesinde yatırım kararları daha sağlam temellere dayandırılabilmekte, belirsizlikler karşısında daha etkin risk yönetimi gerçekleştirilebilmekte ve portföy getirileri maksimize edilebilmektedir. Özellikle küresel ekonomik krizler, siyasi belirsizlikler ya da pandemi gibi olağanüstü durumlar, piyasalarda belirsizlik seviyesini ciddi ölçüde artırmakta; bu da finansal varlıkların değerini öngörmeyi daha da güçleştirmektedir (Goldstein vd., 2021). Bu tür koşullar altında, karar alıcıların sağlıklı ve sürdürülebilir stratejiler geliştirebilmeleri için düşük hata payına sahip, güvenilir tahmin modellerine olan ihtiyaç artış göstermektedir. Bu doğrultuda, geleneksel ekonometrik yöntemlerin yanı sıra, son yıllarda hızla gelişmekte olan ve çok sayıda değişken ile çalışma kapasitesiyle öne çıkan makine öğrenmesi yöntemlerinin de finansal tahmin modellerinde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Zaman serisi verilerinin yüksek oynaklık, doğrusal olmayan dinamikler ve yapısal karmaşıklık gibi özellikler taşıması, geleneksel ekonometrik yaklaşımların açıklama gücünü sınırlamakta ve bu bağlamda daha esnek ve veri odaklı yöntemlere olan ihtiyacı artırmaktadır. Bu doğrultuda, makine öğrenmesi algoritmaları, klasik modellerin yetersiz kaldığı durumlarda alternatif bir çözüm olarak öne çıkmakta; veri içindeki karmaşık örüntüleri tespit etme ve tahmin performansını artırma potansiyeli sunmaktadır.

Günümüzde kullanılan birçok değişkene ilişkin veriler hem doğrusal hem de doğrusal olmayan bileşenleri aynı anda içerebilmektedir (Zhang, 2003). Özellikle, finansal serilerin birçoğu doğası gereği kaotik bir yapıya sahiptir ve doğrusal ve doğrusal olmayan yapıları bir arada sergileyebilmektedir (Kumar ve Thenmozhi, 2014). Literatürde doğrusal yapıların analizinde geleneksel ekonometrik yöntemlerin, doğrusal olmayan yapıların modellenmesinde ise makine öğrenmesi algoritmalarının başarılı sonuçlar verdiği yaygın olarak

kabul görmektedir (Bishop ve Nasrabadi, 2006; Wooldridge, 2010). Bu çerçevede, doğrusal ve doğrusal olmayan yapıya sahip verilerin daha etkin şekilde modellenebilmesi amacıyla ekonometri ve makine öğrenmesi yaklaşımlarının birlikte ele alınması düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Makine öğrenmesi algoritmalarının ekonometrik yöntemlerle birlikte ele alınması, hibrit yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmakta ve bu durum, ekonometri disiplini açısından yeni bir eğilim olarak değerlendirilmektedir (Varian, 2014). Hibrit modellerin gelişiminin arkasında yatan temel düşünce, ekonometrik ve makine öğrenmesi yöntemlerinin sahip olduğu farklı güçlü yönlerin bir araya getirilmesiyle daha başarılı sonuçların elde edilebileceği yönünde şekillenmektedir (Zhang, 2003). Bu kapsamda, bu çalışmanın amacı, hibrit yöntemlerin, geleneksel ekonometrik ve makine öğrenmesi yöntemlerine kıyasla ilave bir tahmin başarısı sağlayıp sağlamadığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, Türkiye ekonomisine ilişkin 02.01.2002–25.05.2022 dönemini kapsayan BIST-100 endeksi verileri kullanılmaktadır. Söz konusu veri seti üzerinden borsa endeksine yönelik tahminler gerçekleştirilmekte ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda ekonometrik, makine öğrenmesi ve hibrit modellerin tahmin başarıları karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Böylece, hibrit modellerin finansal piyasalardaki öngörü performansına katkısı değerlendirilmektedir.

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, borsada meydana gelen hareketlerin yönünü kesin biçimde modelleyebilecek tekil bir yöntemin bulunmadığı açıkça görülmektedir (Fama, 1970; Malkiel, 2011; Shiller, 2015). Yüksek düzeydeki belirsizlik, politik değişimler ve piyasa oynaklığı gibi faktörler, borsa endeksi başta olmak üzere birçok makroekonomik serinin tahmin edilmesini güçleştirmektedir. Özellikle finansal yatırımlar, doğaları gereği yüksek risk unsurlarını barındırabilmektedir (Kutlu ve Badur, 2009). Bu çerçevede, karar alıcılar finansal stratejilerini oluştururken ve portföy getirilerini maksimize etmeye çalışırken en doğru bilgiye ulaşmayı hedeflemektedirler. Bu doğrultuda, en düşük hata oranı ile tahmin yapan modeller, karar alıcılara yön gösterici nitelikte önemli bilgiler sunabilmektedir. Yatırımcıların hibrit yöntemler aracılığıyla borsadaki yükseliş ve düşüş gibi trendleri daha düşük hata payıyla tahmin edebilmeleri, daha doğru yatırım pozisyonları almalarına ve bu sayede portföy getirilerini maksimize edebilmelerine olanak sağlayabilecektir. Bu doğrultuda, borsa endeksi

serisinin tahmininde hibrit yöntemlerin, ekonometrik ve makine öğrenmesi yöntemlerine kıyasla başarılı olup olmadığının ortaya konulabilmesi amacıyla, makine öğrenmesi yöntemi olarak Rassal Orman (RO) algoritması, ekonometrik model olarak ARIMA yöntemi ve hibrit model olarak ARIMA-RO yöntemi kullanılmıştır.

Çalışma, giriş bölümüyle birlikte beş ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünü takiben sırasıyla literatür taraması, metodoloji, uygulama ve sonuç bölümleri yer almaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde, ekonometrik, makine öğrenmesi ve hibrit modellerin karşılaştırmalı analizine odaklanan çalışmalara yer verilmektedir. Literatür incelendiğinde, hibrit modelleme yaklaşımlarının konut fiyatları, hisse senedi piyasaları, enerji tüketimi, rüzgâr hızı, yağış miktarı ve genel fiyat düzeyleri gibi çeşitli alanlarda tahmin doğruluğunu artırmak ve diğer yöntemlerle kıyaslamak amacıyla yaygın biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bu kapsamda, ilgili çalışmalar kronolojik bir sıralamayla aşağıda özetlenmektedir:

Zaman serileri analizlerinde hibrit model yaklaşımı ilk olarak Zhang (2003) çalışmasında tanıtılmaktadır. Söz konusu çalışmada, ekonometrik ve makine öğrenmesi yöntemlerinin bir arada kullanılmasına ilişkin metodoloji ortaya koyulmakta ve bu çerçevede ARIMA ve yapay sinir ağları (YSA) yöntemleri bir arada kullanılarak hibrit ARIMA-YSA yöntemi önerilmektedir. Çalışmada geliştirilen hibrit model, tahmin performansının değerlendirilmesi amacıyla literatürde yaygın olarak kullanılan Kanada vaşağı, Wolf'un güneş lekesi ve İngiliz sterlini veri setleri üzerinde test edilmektedir. Elde edilen sonuçlar, ARIMA-YSA modelinin, yalnızca ARIMA veya yalnızca YSA yöntemlerine kıyasla daha yüksek tahmin doğruluğu sağladığını ortaya koymaktadır.

Pai ve Lin (2005), ABD günlük hisse senedi fiyatlarını 2003:10–2009:02 dönemi verileri ile ARIMA, destek vektör regresyonu (DVR) ve ARIMA-DVR yöntemlerini kullanarak incelemişlerdir. Araştırma sonuçları, ARIMA-DVR hibrit modelinin, diğer iki yönteme kıyasla tahmin performansını önemli ölçüde iyileştirdiğini göstermektedir.

Valenzuela vd. (2008), rüzgâr hızı tahminleri için ARIMA-RO modeli ile ARIMA ve rassal orman (RO) modellerini karşılaştırdıkları çalışmada

ARIMA-RO modelinin hesaplama gücü açısından diğer modellerden daha iyi performans gösterdiğini ortaya koymaktadırlar.

Cadenas ve Rivera (2010), Meksika’da 3 farklı bölge için ARIMA, YSA ve ARIMA-YSA modellerini kullanarak rüzgâr hızı tahminlerinde bulunmuşlardır. Çalışma sonuçları, her üç bölgede de ARIMA-YSA modelinin, ARIMA ve YSA modellerine kıyasla daha yüksek doğrulukla rüzgâr hızı tahminleri sağladığını ortaya koymaktadır.

Wang ve Meng (2012), Çin’in Hebei eyaletindeki enerji tüketimini ARIMA, YSA ve bu yöntemlerin hibrit bir bileşimi ile incelemişlerdir. Çalışma sonuçları, hibrit modelin, diğer tekil modellerin tahmin doğruluğunu artırmak için etkili bir yöntem olduğunu ortaya koymaktadır.

Kumar ve Thenmozhi (2014), Hindistan borsa endekslerini 2003:01–2009:12 dönemi verilerini kullanarak ARIMA, YSA, DVR, RO ile ARIMA-YSA, ARIMA-DVR ve ARIMA-RO modelleri aracılığıyla incelemişlerdir. Çalışmanın bulguları, hibrit ARIMA-DVR modelinin tahmin performansının diğer yöntemlere kıyasla daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Zhang vd. (2019), günlük radyoloji acil servis hasta yoğunluğunu tahmin etmeye yönelik olarak, ARIMA ve DVR modellerinin entegrasyonuna dayanan hibrit bir ARIMA-DVR modeli geliştirmişlerdir. Geliştirilen modelin performansı, tekil yöntemlerle karşılaştırılmak üzere büyük bir hastanenin radyoloji bölümünde, 4 yıllık günlük acil ziyaret verileri üzerinde test edilmiştir. Sonuçlar, hibrit modelin acil hasta akışını tahmin etmek için umut verici bir alternatif sunduğunu ortaya koymaktadır.

Akay vd. (2019), Türkiye’ye ilişkin konut fiyat endeksini 2010–2018 dönemine ait aylık verilerini kullanarak ARIMA, RO ve ARIMA-RO yöntemleri ile tahmin etmişlerdir. Elde edilen bulgular, ARIMA-RO modelinin tahmin doğruluğu açısından ARIMA ve RO yöntemlerine kıyasla daha başarılı sonuçlar verdiğini ortaya koymaktadır.

Vassallo vd. (2021), rüzgâr hızı ve güç tahminine yönelik çalışmalarında hibrit bir ARIMA- RO modeli önermiş ve bu yaklaşımı ARIMA modelinin sonuçları ile karşılaştırmışlardır. Elde edilen bulgular, önerilen hibrit modelin, tekil yöntemin modelleme kapasitesini artırdığını ve saatlik tahmin hatasını azalttığını ortaya koymaktadır.

Borsa gibi finansal zaman serilerini yalnızca ekonometrik veya makine öğrenmesi temelli yöntemlerle ele alan çalışmalar incelendiğinde, aşağıdaki araştırmalar literatürde öne çıkmaktadır:

Pabuçcu (2019), BIST 100 endeksi hareketlerinin yönünü tahmin edebilmek amacıyla yapay sinir ağları, destek vektör makineleri ve naive Bayes sınıflandırıcı algoritmalarını kullanarak bu yöntemlerin tahmin performanslarını karşılaştırmıştır. Analiz sonuçları, her üç modelin de borsa endeksi hareketlerini tahmin etmede kullanılabilir olduğunu ve yapay sinir ağı yönteminin daha yüksek bir sınıflandırma doğruluğu sağladığını ortaya koymaktadır.

Demirezen (2021), 2010:01–2021:03 dönemine ait verileri kullanarak altın fiyatlarını ARIMA ve rassal orman regresyonu yöntemleriyle tahmin etmiştir. Elde edilen bulgular, tahmin doğruluğu açısından rassal orman regresyonu yönteminin ARIMA modeline kıyasla daha başarılı sonuçlar verdiğini ortaya koymaktadır.

Mashadihasanli (2022), 2009:01–2021:03 dönemi verilerini kullanarak Borsa İstanbul fiyat endeksini ARIMA yöntemi ile tahmin etmiştir. Elde edilen bulgular, tahmin edilen değerlerin gerçek değerlere oldukça yakın olduğunu ve tahmin hatalarını azalttığını göstermektedir.

Literatürde elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, hibrit modellerin, tekil yöntemlere kıyasla daha yüksek tahmin başarısı sunduğu dikkati çekmektedir. Ayrıca, çok çeşitli alanlarda ekonometrik, makine öğrenmesi ve bu iki yaklaşımı birleştiren hibrit yöntemlerin karşılaştırmalı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, mevcut literatür incelendiğinde, Türkiye piyasaları özelinde borsa tahminlerinde ARIMA-RO hibrit yönteminin daha önce uygulanmadığı ve karşılaştırmalarda kullanılmadığı görülmektedir. Bu çalışma ile literatürdeki bu boşluğun doldurulması hedeflenmektedir.

3. METODOLOJİ

Bu bölümde, zaman serisi tahminlerinde yaygın olarak kullanılan ekonometrik (ARIMA), makine öğrenmesi temelli (Rassal Orman) ve hibrit (ARIMA-Rassal Orman) yöntemlere ilişkin teorik altyapı sunulmaktadır. Ayrıca, modellerin yapılandırılmasında önemli bir aşama olan hiper-parametre

optimizasyonu ile model seçimi süreçleri açıklanmakta ve tahmin performansının değerlendirilmesinde kullanılan ölçütlere yer verilmektedir.

3.1. ARIMA Modeli

ARIMA modelleri, doğrusal zaman serisi analizlerinde sıklıkla tercih edilmektedir. Bu modeller, gelecekteki veri değerlerinin geçmiş ve mevcut değerlerle ilişkili olduğu varsayımına dayanmakta olup, özellikle tek değişkenli zaman serilerinin tahmin ve öngörülerinde kullanılmaktadır (Sevüktekin ve Çınar, 2014).

d. dereceden bütünleşik sürecin genel gösterimi ARIMA(p,d,q) ile ifade edilmekte ve aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

$$\Delta^d Y_t = \delta + \phi_1 \Delta^d Y_{t-1} + \dots + \phi_p \Delta^d Y_{t-p} + \varepsilon_t + \theta \varepsilon_{t-1} + \dots + \theta_q \varepsilon_{t-q} \quad (1)$$

Burada Δ , fark alma operatörü olmak üzere; p, otoregresif modelin derecesi; q, hareketli ortalama modelinin derecesi; d, mevsimsel olmayan fark alma derecesini göstermektedir.

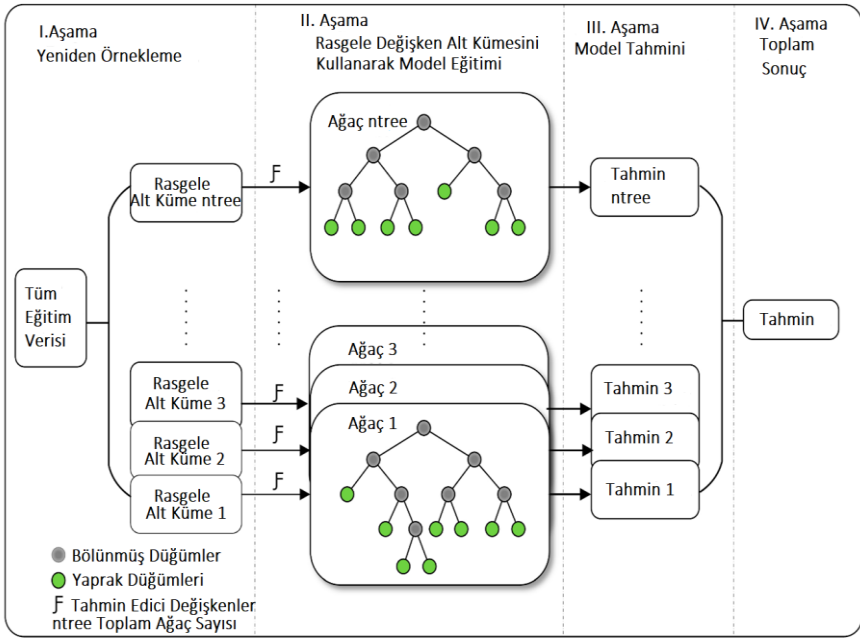
ARIMA modellerinde en uygun veri üretme süreci olarak kabul edilen Box-Jenkins (1976) yaklaşımı kullanılmaktadır. Box-Jenkins yaklaşımı, üç temel aşamadan oluşan bir süreç izlemektedir. İlk aşama olan tanımlama ve veri hazırlama sürecinde, varyansı sabit hale getirmek amacıyla veri dönüşümleri uygulanmakta ve durağan olmayan seriler fark alma yöntemiyle durağanlaştırılmaktadır. Bu aşamada, potansiyel modelleri belirlemek için otokorelasyon ve kısmi otokorelasyon fonksiyonları hesaplanmakta ve modeller tespit edilmektedir. İkinci aşamada, belirlenen potansiyel modeller tahmin edilmekte ve uygunluk kriterleri doğrultusunda en uygun model seçilmektedir. Ardından, modelin yeterliliği çeşitli teşhis testleriyle kontrol edilmekte; hata terimlerinin otokorelasyon ve kısmi otokorelasyon değerleri incelenmekte, Portmanteau testleri uygulanarak modelin yeterliliği ile hata teriminin beyaz gürültü olup olmadığı değerlendirilmektedir. Model bu testleri geçemediği takdirde, yeniden model seçimi aşamasına dönlümlenmektedir. Son aşama olan uygulama sürecinde ise seçilen model, öngörü ve kontrol amaçlı kullanılmaktadır (Sevüktekin ve Çınar, 2014).

3.2. Rassal Orman (RO) Yöntemi

Rassal orman yöntemi, regresyon ve sınıflandırma gibi problemlerin çözümünde yaygın olarak kullanılmakta olan doğrusal olmayan bir denetimli

makine öğrenmesi yöntemidir (Hastie vd., 2009). İlk olarak Breiman (2001) tarafından önerilen bu yöntemin temelinde karar ağaçları yer almaktadır. Karar ağaçları, karar verme sürecinde ağaç benzeri bir yapı üzerinden ilerleyerek olası sonuçları değerlendiren bir algoritma yapısı sunmaktadır (Albayrak ve Yılmaz, 2009). Algoritmanın karar ağacı olarak adlandırılmasının nedeni, yapısal olarak dallanan ve budaklanan bir ağaç formunu andırmasından kaynaklanmaktadır. Karar ağaçları, tek başına kullanıldığında aşırı uyum (overfitting) olarak adlandırılan bazı problemlerle karşı karşıya kalabilmektedir. Aşırı uyum, modelin eğitim verilerini çok iyi öğrenmesi sonucu, bu verilere birebir uyum sağlayan karmaşık bir yapı geliştirmesi ve dolayısıyla test verileri üzerinde düşük performans sergilemesi durumudur (Akay, 2020; Dandıl ve Serin, 2020). Bu problem, modelin genelleme yeteneğini zayıflatmakta ve doğruluk oranlarını düşürebilmektedir. Rassal orman algoritması, bu sorunu aşmak amacıyla bootstrap ve aggregation veya kısaca bagging (torbalama) sürecini tekniğini kullanmaktadır. Bu yöntem, çok sayıda zayıf karar ağacını paralel biçimde oluşturarak bunları bir araya getirmekte ve böylece modelin varyansını ve sapmasını azaltmayı hedeflemektedir (Breiman, 2001). Rassal orman algoritması, karar ağaçlarının topluca değerlendirilmesi sayesinde aşırı uyum problemini önemli ölçüde azaltabilmektedir.

Rassal orman yönteminde, veri ve nitelik setlerinden rassal olarak çok sayıda alt küme seçilmekte ve her bir alt küme üzerinden karar ağaçları eğitilmektedir. Bu süreç sonucunda çok sayıda karar ağacı oluşturulmakta ve her bir ağacın çıktısı birleştirilerek nihai tahmin elde edilmektedir. İlgilenilen problem regresyon olduğunda, karar ağaçlarından elde edilen tahminlerin ortalaması alınmakta; problem sınıflandırma ise en fazla oy alan sınıf seçilerek sonuca ulaşılmaktadır (Dangeti, 2017). Özetle, rassal orman yöntemi, karar ağaçlarının aşırı uyum eğilimini dikkate alarak çok sayıda karar ağacı üretmekte ve bu ağaçlardan elde edilen sonuçları birleştirerek daha doğru ve güvenilir tahminler yapmayı amaçlamaktadır. Yöntemin işleyiş süreci Şekil 1'de görsel olarak özetlenmektedir.

Şekil 1: Rassal Orman Yönteminin İşleyişi

Kaynak: Xu vd., (2019).

Yöntemin işleyişi, aynı bağımlı değişken için birden fazla karar ağacının oluşturulması ve bu ağaçların sonuçlarının birleştirilerek ortak bir karar verilmesi sürecine dayanmaktadır. Bu çerçevede, orijinal veri setinden yer değiştirmeli rassal örnekleme yöntemi ile çok sayıda alt veri seti oluşturulmakta ve bu sayede rastgele özellik seçimi ile daha isabetli tahminler yapılması mümkün hâle gelmektedir. Oluşturulan bu alt örneklem kümeleri, her biri bağımsız olarak çalışan karar ağacı algoritmaları ile tahmin edilmekte; regresyon problemleri söz konusu olduğunda her bir karar ağacından elde edilen tahminlerin ortalaması alınarak nihai sonuç elde edilmektedir. Bu yaklaşım, kolektif öğrenme temelinde çalışmakta olup, modelin genel doğruluğunu ve genelleme kabiliyetini artırmayı hedeflemektedir.

Yöntemde N , farklı regresyon ağaçları, $\hat{C}_n(x)$, n . rassal ağacın tahmini olmak üzere, $\hat{C}_{rf}^N(x) = \frac{1}{N} \left\{ \hat{C}_n(x) \right\}_1^N$ şeklinde gösterilmektedir.

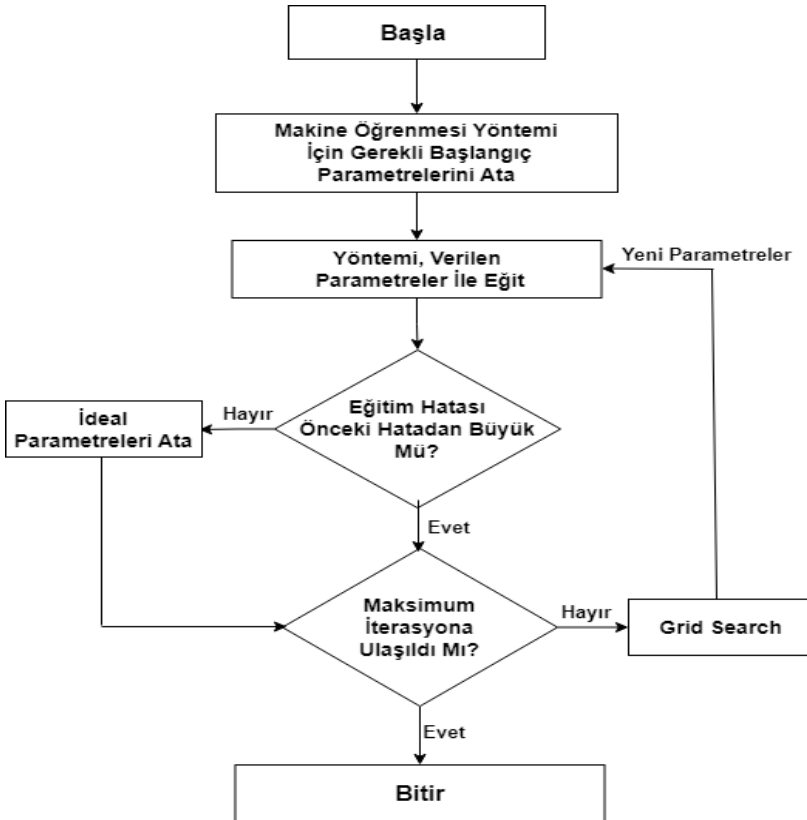
Rassal Orman yönteminde, modelin performansını doğrudan etkileyebilecek $mtry$ ve $ntree$ olmak üzere iki önemli hiperparametre bulunmaktadır (Hastie, vd., 2009). Bunlardan $mtry$ parametresi, her karar

ağacının düğümünde bölme adayı olarak rasgele örneklenen değişkenlerin sayısını ifade etmektedir (Demirezen, 2020). Bu değerin yüksek seçilmesi, modelin daha çeşitli karar ağaçları üretmesine olanak tanımakta ve bu durum doğruluk oranını artırabilmektedir. Ancak, bu çeşitliliğin artması aynı zamanda modelin aşırı uyum eğilimini de artırabilmekte, dolayısıyla modelin genelleme yeteneğini olumsuz etkileyebilmektedir. Literatürde, mtry parametresine ilişkin olarak, rassal orman regresyonlarında bu değerin genellikle toplam değişken sayısının üçte biri ($1/3$) kadar seçilmesi önerilmektedir (Cutler vd., 2012). Bu yaklaşım, modelin hem çeşitliliğini hem de doğruluğunu dengeleme amacı taşımaktadır. Bir diğer hiperparametre olan ntree, rassal orman algoritmasındaki toplam ağaç sayısını ifade etmektedir. ntree parametresinin değeri, modelin istikrarı ve doğruluğu üzerinde doğrudan etkili olmakla birlikte, literatürde bu değerin ne kadar olması gerektiğine dair kesin bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bu nedenle, ntree değeri genellikle araştırmacının uygulama bağlamına göre araştırmacılara bırakılmaktadır (Breiman ve Cutler, 2005).

3.3. Hiper-Parametre Optimizasyonu ve Model Seçimi

Hiper-parametreler, modelleme sürecine başlamadan önce araştırmacı tarafından belirlenmesi gereken ve modelin genel performansını iyileştirmeye yönelik parametreleri ifade etmektedir (Jatana, 2019). Makine öğrenmesi yöntemlerinin büyük bir kısmında, modelleme sürecinden önce araştırmacı tarafından belirlenmesi gereken bazı parametreler bulunmaktadır. Bu parametrelerin doğru şekilde seçilmesi, modelin tahmin başarısını doğrudan etkileyen önemli bir unsurdur. Literatürde, tüm olası parametre kombinasyonları içerisinde en iyi performansı gösteren modele ait parametreler hiper-parametre olarak adlandırılmaktadır (Günel, 2019). Hiper-parametre optimizasyonu, sınıflandırma ve tahmin problemlerinde daha isabetli ve duyarlı sonuçlar elde edebilmek ve daha etkili özellik seçimleri gerçekleştirebilmek amacıyla, parametrelerin ilgili probleme en uygun biçimde ayarlanmasını temel alan bir yaklaşımdır (Yılmaz ve Kasapbaşı, 2021). Bu optimizasyon sürecinde, belirlenen bir başarı ölçütü doğrultusunda en uygun hiper-parametre kombinasyonu belirlenmektedir. Makine öğrenmesi algoritmalarında çok sayıda hiper-parametre bulunmakta olup, bu hiper-parametrelerin her biri çeşitli değerler alabilmektedir. Bu değerler arasından en

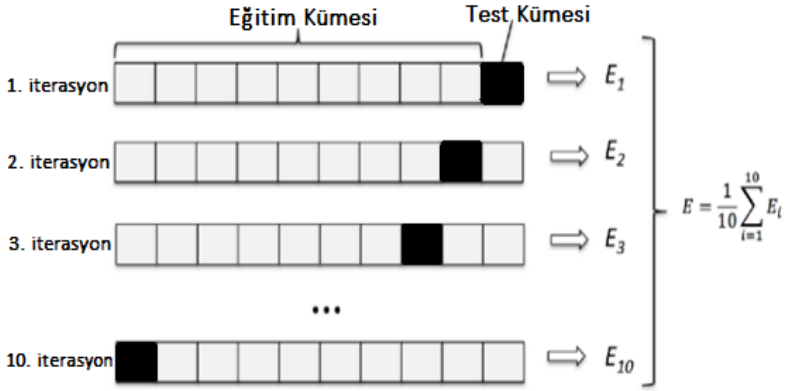
uygun kombinasyonun deneme-yanılma yöntemiyle belirlenmesi, pratikte oldukça güç ve zaman alıcıdır. Bu nedenle, hiper-parametre optimizasyonuna yönelik olarak rassal arama, Grid-Search (ızgara araması), Bayeşçi eniyileme ve gradyan tabanlı eniyileme gibi çeşitli yöntemler geliştirilmiştir (Demirezen, 2020). Bu çalışmada, hiper-parametre optimizasyonu sürecinde Grid-Search yaklaşımı esas alınmaktadır. Grid-Search yöntemi, hiper-parametrelerin en uygun biçimde belirlenebilmesi amacıyla kapsamlı ve sistematik bir arama süreci yürütmektedir. Bu yöntemde, parametrelere ait değer aralıklarının kombinasyonlarından elde edilen her bir parametre kümesi bir kez denenmektedir. Gerçekleştirilen bu denemeler sonucunda, en düşük hata değerine sahip parametre kümesi, hiper-parametreler olarak kabul edilmektedir (Hsu vd., 2003). Makine öğrenmesi algoritmalarında Grid-Search yöntemi ile hiper-parametre belirleme süreci, Şekil 2’de özetlenmiştir.

Şekil 2: Grid-Search Akış Diyagramı

Kaynak: Yılmaz (2021).

Hiper-parametrelerin belirlenmesinde dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli unsur ise doğrulama hatasıdır. Doğrulama hatası, modelin daha önce görmediği veriler üzerindeki genellenebilirliğini yansıtan ve model performansını değerlendirmede kullanılan temel bir ölçüttür. Bu ölçüt, hiper-parametrelerin ayarlanması sürecinde yaygın olarak başvurulmuş bir kriterdir (Bergmeir vd., 2018). Doğrulama hatası aracılığıyla modelin veriye aşırı uyum ya da eksik uyum gösterip göstermediği değerlendirilebilmektedir. Hiper-parametrelerin uygun şekilde ayarlanması, bu tür uyum problemlerinin önüne geçilmesini sağlamaktadır (Ying, 2019). Bu bağlamda, doğrulama yöntemleri, hiper-parametre optimizasyon sürecinde en iyi performansı gösteren modelin belirlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır (Raschka, 2018). Bu çalışmada doğrulama yöntemi olarak k-katlı çapraz doğrulama yaklaşımı kullanılmaktadır. K-katlı çapraz doğrulama, özellikle hiper-parametre optimizasyonu sürecinde en yaygın şekilde kullanılan yöntemlerden biridir (Raschka, 2018). Bu yöntemde, öncelikle veri seti eğitim ve test kümeleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ardından, eğitim kümesi k tane neredeyse eşit büyüklükteki alt kümelere yani k-katlara rastgele olarak bölünmektedir. Model, her yinelemede k-1 alt küme üzerinde eğitilmekte; geri kalan bir kat ise doğrulama amacıyla kullanılmaktadır. Bu işlem, her bir kat doğrulama kümesi olacak şekilde k kez tekrarlanmaktadır. Böylece model, farklı alt küme kombinasyonlarıyla k kez eğitilmiş ve doğrulanmış olmaktadır. Her bir yinelemede elde edilen model performans ölçütlerinin ortalaması alınarak genel performans değerlendirilmesi yapılmaktadır. Literatürde k değerinin belirlenmesine ilişkin kesin bir kural bulunmamakla birlikte, uygulamalarda sıklıkla 5 veya 10 kat kullanıldığı gözlemlenmektedir (Kuhn ve Johnson, 2013). Bu çalışmada, k değeri 10 olarak belirlenmiştir. K-katlı çapraz doğrulama yönteminin işleyişi Şekil 3'te sunulmaktadır.

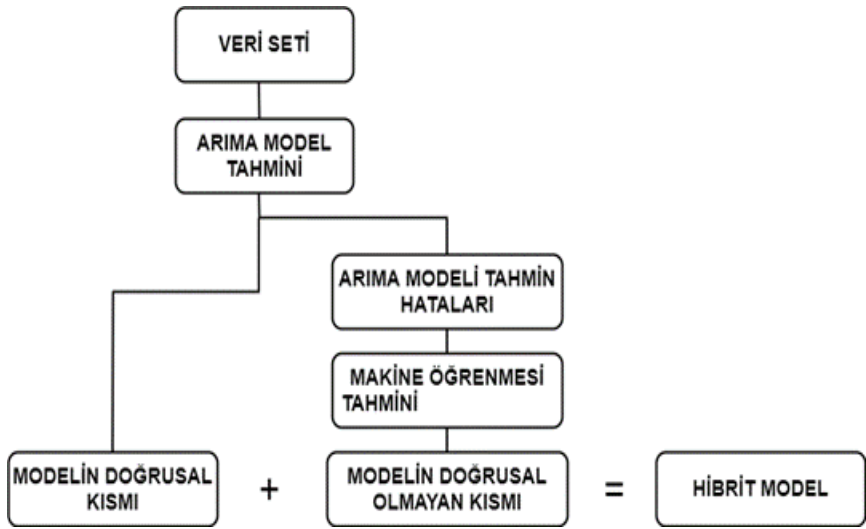
Şekil 3: K-katlı Çapraz Doğrulama Yöntemi (k=10)

Kaynak: Sontakke vd., (2018).

Özetle, k-katlı çapraz doğrulama yönteminde doğrulama süreci k kez tekrarlanmakta ve her yinelemede, veri kümesinin daha önce test için kullanılmamış olan $(1/k)$ 'lık bir bölümü test amacıyla kullanılmaktadır. Bu yaklaşım sayesinde, modelin genellenebilirlik düzeyi değerlendirilebilmekte ve her adımda bağımsız bir alt veri kümesi kullanılarak eğitim sürecinde olası aşırı öğrenme durumu tespit edilebilmektedir.

3.4. ARIMA-Rassal Orman (ARIMA-RO)

Bu çalışmada, Zhang (2003)'ün Şekil 4'te özetlenen hibrit model yaklaşımı temel alınmaktadır. Bu doğrultuda, ARIMA Rassal Orman (ARIMA-RO) yöntemi, doğrusal bileşenin ARIMA ve doğrusal olmayan bileşenin RO makine öğrenmesi yöntemi üzerinden tahmin edilmesi prensibine dayanan bir hibrit yöntemdir. Hibrit yöntem uygulama aşamaları Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 4: Hibrit Yöntem Uygulama Aşamaları

Kaynak: Akay (2020).

İlk aşamada doğrusal bileşeni ($\hat{L}_t$) tahmin etmek için uygun ARIMA modeli belirlenmekte ve ARIMA modelinin artıkları hesaplanmaktadır.

$$e_t^{ARIMA} = Y_t - \hat{L}_t \quad (2)$$

İkinci aşamada, hesaplanan doğrusal olmayan artıklar, RO yöntemi ile aşağıdaki şekilde belirlenmektedir:

$$e_{tRO}^{ARIMA} = f_{RO}(e_{t-1}^{ARIMA}, e_{t-2}^{ARIMA}, \dots, e_{t-n}^{ARIMA}) + \varepsilon_{tRO} \quad (3)$$

Burada, f_{RO} , RO yöntemi ile belirlenen doğrusal olmayan fonksiyonu ifade etmektedir. Son olarak, doğrusal olmayan bileşene ait tahmin değeri $\hat{N}_t$ olmak üzere doğrusal ve doğrusal olmayan tahmin değerlerinin birleşeni aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$\hat{F}_{tRO} = \hat{L}_t + \hat{N}_{tRO} \quad (4)$$

3.5. Model Performans Ölçütleri

Çalışmalarda kullanılan yöntemlerin tahmin başarılarını karşılaştırmak amacıyla çeşitli performans ölçütleri kullanılmaktadır. Bu ölçütler, temel olarak tahmin ve öngörü hatalarını temel alarak, yapılan tahminlerin doğruluk düzeyi hakkında bilgi sağlamaktadır. Böylece, farklı modellerin tahmin performansları bu ölçütler aracılığıyla karşılaştırılabilmektedir. Literatürde, zaman serisi tahmin başarılarının değerlendirilmesinde en sık tercih edilen performans

ölçütleri arasında Ortalama Mutlak Hata (MAE) ve Karekök Ortalama Hata Kareleri (RMSE) yer almaktadır. Bu çalışmada da tahmin doğruluklarının karşılaştırılmasında söz konusu ölçütler kullanılmıştır.

$$MAE = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n |Y_t - \hat{Y}_t| \quad (5)$$

$$RMSE = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{t=1}^n (Y_t - \hat{Y}_t)^2} \quad (6)$$

Bu formüllerde, Y_t gerçek değerleri; $\hat{Y}_t$ tahmin değerlerini ve n gözlem sayısını belirtmektedir. Bu ölçütlerden elde edilen en küçük değer, tahmin başarısının bir göstergesi olarak değerlendirilmekte ve uygun modelin belirlenmesi aşamasında kullanılmaktadır.

4. UYGULAMA

Bu çalışmada, hibrit, ekonometrik ve makine öğrenmesi yöntemlerinden hangisinin daha başarılı tahmin sonuçları verdiği araştırılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, makine öğrenmesi yöntemi olarak RO, ekonometrik model olarak ARIMA ve hibrit yöntem olarak ARIMA-RO kullanılmıştır. Analizlerin gerçekleştirilmesinde Python ve Eviews-10 paket programlarından faydalanılmıştır. Birim kök testleri ile ARIMA tahminleri Eviews-10 programı aracılığıyla yapılırken, makine öğrenmesi ve hibrit model tahminleri Python'un Spyder editörü ve Scikit-learn kütüphanesi kullanılarak elde edilmiştir. Makroekonomik serilerin, özellikle finansal verilerin çoğu doğası gereği kaotik özellikler taşımakta olup hem doğrusal hem de doğrusal olmayan yapıları birlikte sergileyebilmektedir. Bu nedenle, çalışmada kullanılacak değişkenlerin seçimi sürecinde, ekonometrik ve makine öğrenmesi yöntemlerinin yanı sıra hibrit yöntemlerin etkilerini daha net ortaya koyabilmek amacıyla BIST-100 endeksi değişkeni kullanılmıştır.

4.1. Veri

Bu çalışmada veri dönemi 02.01.2002 ile 25.05.2022 tarihleri arasında belirlenmiştir. Veri kaynağı olarak investing.com adresinden temin edilen günlük piyasa kapanış değerleri kullanılmıştır. Çalışmada, makine öğrenmesi yöntemlerinin gerekliliği doğrultusunda veriler eğitim (train) ve test olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Literatür incelendiğinde, verilerin eğitim ve test seti olarak ayrılmasında sabit bir oran bulunmadığı görülmektedir (Kumar ve Thenmozhi, 2014). Bu ayrımada, çalışmanın amacı ve kullanılan serilerin

özellikleri dikkate alınarak araştırmacıların tercihleri ön plana çıkmaktadır. En yaygın kullanılan oranlar arasında %90-%10, %85-%15, %80-%20 ve %75-%25 ayrımları yer almaktadır. Bu çalışmada, serilerin içerebileceği kriz dönemleri de göz önünde bulundurularak eğitim ve test verilerinin ayrımı %80-%20 oranında gerçekleştirilmiştir. Buna göre eğitim verisi, tüm veri setinin %80'lik bölümünü; test verisi ise %20'lik kısmını kapsamaktadır. BIST-100 endeksi için eğitim verisi 02.01.2002–17.05.2018, test verisi ise 18.05.2018–25.05.2022 dönemlerini içermektedir. Veri dönemiyle ilgili özet bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo1: Veri Dönemi

Veri Dönemi	
02.01.2002/25.05.2022 (5120 gözlem)	
Eğitim (%80) 2.01.2002/17.05.2018 (4096 gözlem)	Test (%20) 18.05.2018/25.05.2022 (1024 gözlem)

Makine öğrenmesi yöntemleri, verilerdeki ani ve büyük değişimlere karşı oldukça hassastır. Bu yöntemlerde çok sayıda öznitelik kullanılabilmekte olup, bu özniteliklerin genellikle aynı değer aralığında olmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Bollegala, 2017). Bu sebeple, makine öğrenmesi uygulamalarında sıklıkla ölçeklendirilmiş veriler tercih edilmektedir. Ölçeklendirme işlemi, veri setindeki büyük farklılıkları azaltarak, verilerin tek bir düzen içerisinde değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Literatürde ölçeklendirme amacıyla Z-Score, min-max, medyan ve sigmoid normalizasyonu gibi çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bu çalışmada, verilerin ölçeklendirilmesi için min-max yöntemi seçilmiştir. Bu yöntemin tercih edilmesinin temel nedeni, min-max dönüşümünün verilerdeki ilişkilerin ve değişkenlerin dağılım özelliklerinin korunmasını sağlamasıdır (Demirezen, 2020). Min-max ölçeklendirmesi ile veriler, aşağıdaki eşitlik yardımıyla 0 ile 1 arasına indirgenmektedir:

$$x' = \frac{x_i - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}} \quad (7)$$

Eşitlikte x' ölçeklendirilmiş veri olmak üzere x_i , i. birimdeki veri değerini, x_{min} veri seti içerisindeki en küçük sayıyı ve x_{max} veri seti içerisindeki en büyük sayıyı ifade etmektedir.

4.2. Birim Kök Testi Sonuçları

Çalışmada kullanılan ARIMA modelinin uygulanabilmesi için serinin bütünleşme derecesinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, öncelikle BIST-100 serisinin durağanlık düzeyi analiz edilmiştir. Serinin durağan olup olmadığını belirlemek amacıyla genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ile Zivot-Andrews (1992) yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmıştır. Elde edilen birim kök testi sonuçları Tablo 2’de, yapısal birim kök testi sonuçları ise Tablo 3’te sunulmaktadır.

Tablo 2: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzy		Birinci Fark	
	Sabit	Sabit+trend	Sabit	Sabit+trend
BIST-100	-0.4826 (10)	-3.1106 (10)	-20.3771* (9)	-20.3808* (9)

Not: Parantez içerisindeki değerler Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiş optimum gecikme uzunluklarını göstermektedir. *, %1 anlamlılık düzeyinde serinin durağan olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 2’de sunulan ADF birim kök testi sonuçlarına göre, BIST-100 değişkeni seviyesinde durağan değildir; ancak birinci dereceden farkı alındığında durağan hale gelmektedir. Bu durum, söz konusu serinin I(1), yani birinci sıra fark durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Zivot-Andrews (1992) Yapısal Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model C	Kırılma Yılı
BIST-100	-4.2324(3)	20.05.2015

Not: (.), uygun gecikme uzunluklarını göstermektedir. ZA birim kök testinde kritik değerler %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyi için sırasıyla Model C için 5.57, - 5.08 ve - 4.82’dir.

Tablo 3’te yer alan Zivot-Andrews (1992) yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçları, BIST-100 endeksinin yapısal kırılmaya rağmen durağan olmadığını ortaya koymaktadır. Söz konusu değişken için belirlenen yapısal

kırılma tarihi 20.05.2015'tir. Bu bulgular doğrultusunda, analizlerde BIST-100 serisinin birinci farkı alınarak çalışılmıştır. Makine öğrenmesi yöntemlerinin tek başına kullanıldığı çalışmalarda (Demirezen ve Çetin, 2021; Güngör vd., 2022; Çoban ve Demir, 2021) yaygın olarak durağanlık dikkate alınmadan analizler yapıldığı görülmektedir. Ancak, makine öğrenmesi yöntemlerinin hibrit modellerle birlikte kullanıldığı literatür incelendiğinde (Kumar ve Thenmozhi, 2014; Akay vd., 2019), bu çalışmalarda durağanlık unsurunun göz önünde bulundurulduğu görülmektedir. Bu durum, hibrit modellerin zaman serisi analizlerinde yalnızca tahmin amacıyla değil, aynı zamanda tahmin performanslarının hata ölçütlerine göre karşılaştırılması amacıyla da kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, daha sağlıklı ve güvenilir karşılaştırmalar yapılabilmesi amacıyla rassal orman yönteminde de durağanlık dikkate alınmıştır.

4.3. ARIMA Tahmin Sonuçları

Çalışmada hem eğitim hem de test verileri için uygun ARIMA modelleri belirlenmiştir. Bu süreçte, model seçimi ve tahmin aşamaları açısından Box-Jenkins yaklaşımı esas alınmıştır. Bu kapsamda, otoregresif (AR) ve hareketli ortalama (MA) bileşenlerinin her biri için azami dokuz dereceye kadar olacak şekilde tüm olası model kombinasyonları değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda ARIMA(0,1,0), ARIMA(0,1,1), ... ARIMA(1,1,0), ARIMA(1,1,1), ... ARIMA(9,1,8), ARIMA(9,1,9) gibi çok sayıda model tahmin edilmiştir. Tahmin edilen modeller arasından, en düşük Akaike Bilgi Kriteri (AIC) değerine sahip olan model, ilgili değişken için en uygun ARIMA modeli olarak seçilmiştir. BIST-100 değişkenine ait uygun ARIMA modeli Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4: Uygun ARIMA Model Sonuçları

Değişken	Model	Akaike	Breusch-Godfrey LM
BIST-100	ARIMA (9,1,8)	-8.48662	1 gecikme 2.62693 [0.1051]
			9 gecikme 11.05616 [0.2719]

Not: (.) içerisindeki değerler uygun ARIMA modelini ve [.] içerisindeki değerler otokorelasyon testine ait olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 4'teki sonuçlar en küçük Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiş uygun ARIMA modellerini göstermektedir. Bu sonuçlara göre, BIST-100

endeksi değişkeni için uygun ARIMA modeli AR bileşeninin 9, bütünleşme derecesinin 1 ve MA bileşeninin 8 olduğu ARIMA (9,1,8) modelidir. Zaman serisi analizlerinde karşılaşılan en önemli problemlerden biri otokorelasyon sorunu olarak gösterilmektedir. Eğer böyle bir sorun var ise bu sorunun uygun düzeltme yöntemleri ile giderilmesi gerekmektedir. Aksi taktirde tahmin ediciler etkinlik özelliklerini kaybetmektedirler. Bu nedenle tahmin edilen modellerde otokorelasyon olup olmadığı Breusch-Godfrey LM otokorelasyon testi ile incelenmiştir. Otokorelasyon testi sonuçlarına göre incelenen seride otokorelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda, eğitim ve test verileri için her bir değişkene ilişkin uygun ARIMA modelleri belirlenmiştir. Modellerin tahmin performansları ise RMSE ve MAE gibi yaygın olarak kullanılan performans ölçütleri üzerinden değerlendirilmiş ve sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: ARIMA Tahmin Başarı Sonuçları

Değişken	Model	Eğitim		Test	
		RMSE	MAE	RMSE	MAE
BIST-100	ARIMA (9,1,8)	0.00345	0.00243	0.00861	0.00564

Tablo 5'teki sonuçlar, BIST-100 serisine ait uygun ARIMA modelinin tahmin başarısını göstermektedir. Değerlendirme ölçütlerin sıfıra yakın değerler alması, modelin tahminlerini düşük hata ile gerçekleştirdiğine işaret etmektedir. BIST-100 endeksi değişkeni için ARIMA modelinin tahmin başarıları değerlendirildiğinde hem eğitim verisi hem de test verisi için bu değerlerin sıfıra yakın başarılı tahminler olduğu görülmektedir.

ARIMA modellerine ait tahmin değerleri ($\hat{L}$), hibrit modellerde kullanılacak doğrusal bileşeni oluşturmaktadır.

4.4. Rassal Orman Sonuçları

Makine öğrenmesi yöntemlerinin pek çoğunun aksine, RO yönteminde bir tahmin gerçekleştirebilmek için belirlenmesi gereken yalnızca iki parametreye ihtiyaç duyulmaktadır (Breiman, 2001). Bu parametreler, rassal ormandaki toplam ağaç sayısı (ntree) ve her bir düğümde yer alacak rasgele değişken sayısı (mtry)'dır (Rodriguez-Galiano vd., 2012). Bu parametrelerin doğru bir şekilde belirlenmesi, modelin tahmin başarısı açısından kritik öneme

sahiptir. Bu doğrultuda, çalışmada hiper-parametrelerin optimizasyonu amacıyla Grid-Search yöntemi kullanılmıştır. Grid-Search sürecinde hem çalışma verilerinin yapısı hem de literatürdeki uygulamalar dikkate alınarak ntree parametresi için (10, 50, 100, 150, 200, 250, 300, 350, 400, 450, 500) ve mtry parametresi için (1, 2) değerleri araştırılmıştır. Ayrıca, literatürde RO yöntemi için mtry parametresinin genellikle toplam değişken sayısının üçte biri olarak belirlenmesi önerilmektedir (Cutler vd., 2012). Çalışmada, her bir değişken için optimum gecikme sayısı ve hiper-parametreler yukarıda belirtilen değerler arasından Grid-Search yaklaşımı ile Şekil 2'deki süreçler izlenerek elde edilmiştir. Bu aşamada her bir gecikme için parametrelere ait değer aralıklarının kombinasyonlarından elde edilen her bir parametre kümesi bir kez denenmiş ve bu deneme sonucunda, en küçük RMSE değerine sahip parametre kümesine ait parametreler, hiper-parametreler olarak belirlenmiştir. Uygun gecikme sayısının nasıl belirlendiğinin daha iyi anlaşılması için BIST-100 endeksi değişkenine ait RO sonuçlarını içeren bulgular Tablo 6'da sunulmuş ve açıklanmıştır.

Tablo 6: BIST-100 Endeksi Değişkeni için Rassal Orman Sonuçları

Gecikme	Hiper Parametreler	RMSE
6	mtry=2, ntree=500	0.0013189
5*	mtry=1, ntree=450	0.0013116
4	mtry=1, ntree=500	0.0013117
3	mtry=1, ntree=500	0.0013399
2	mtry=1, ntree=350	0.0013649
1	mtry=1, ntree=500	0.0024600

Not: *, En küçük RMSE (karekök ortalama hata kareleri) değerine sahip optimum gecikme sayısını belirtmektedir.

Tablo 6'daki sonuçlar, BIST-100 endeksi değişkenine ait 1'den 6'ya kadar gecikme için belirlenen hiper-parametre değerleri ile bu hiper-parametrelerden elde edilen tahmin değerlerine ilişkin RMSE değerlerini vermektedir. En küçük RMSE değerini beş gecikmeli model vermiştir. Beş gecikmeli model için hiper-parametreler, her bir düğümde yer alacak rasgele değişken sayısını belirten mtry için 1 ve rassal ormandaki toplam ağaç sayısını belirten ntree için 450 olarak belirlenmiştir.

Tablo 7, her bir değişkene ait eğitim verisi için uygun gecikme sayısını, bu uygun gecikme sayısındaki Grid-Search yöntemi ile belirlenmiş olan hiper-parametre değerlerini ve bu hiper parametreler kullanılarak eğitim ve test verisi üzerinde tahmin edilen değerlere ilişkin RMSE ve MAE değerlerini göstermektedir.

Tablo 7: Rassal Orman Tahmin Başarı Sonuçları

Değişken	Optimum	Hiper	Eğitim		Test	
	Gecikme	Parametreler	RMSE	MAE	RMSE	MAE
		mtry=1				
BIST-100	5	ntree=450	0.0013116	0.00092	0.009043	0.005772

Tablo 7’deki sonuçlara göre, tüm değişkenler için RMSE ve MAE değerlerinin sıfıra yakın olduğu yani başarılı tahminler elde edildiği görülmektedir.

4.5.ARIMA-Rassal Orman Sonuçları

ARIMA-RO yönteminde de önce doğrusal ARIMA modelinin artıkları (gerçek değerler ile tahmin edilen değerler arasındaki fark) elde edilir. ARIMA modelinin artıkları, gerçek verilerden doğrusal bileşenlerin (tahmin edilen değerlerin) ayrışması ile elde edildiği için doğrusal olmayan yapıyı içermektedir. Her bir değişkene ait ARIMA modelinin artıkları bir seridir ve bu seri modellenir ve model RO yönteminde uygulanan süreçler izlenerek tahmin edilir. Bu kapsamda, ilk olarak Grid-Search değerleri üzerinden hiper-parametreler elde edilmiştir. RO yönteminde olduğu gibi 1 ile 6 arasında tüm gecikmeler için de hiper-parametreler ve RMSE değerleri elde edilir. En küçük RMSE değerine sahip olan model optimum gecikme sayısını gösteren modeldir. Tüm değişkenler için bulunan optimum gecikme sayıları ve bu gecikmelerde bulunan hiper-parametreler Tablo 8’de gösterilmiştir

Tablo 8: ARIMA Modelinin Artıkları için Uygun Rassal Orman Modelleri

Değişken	Optimum Gecikme	Hiper Parametreler
ARIMA (9-1-8) Artıkları	5	mtry=1 ntree=500

Tablo 8’de BIST-100 endeksi değişkeni serisi ARIMA (9-1-8) olarak modellenmiş ve bu modelin artıkları için 5 gecikmeli bir model oluşturulmuştur. Bu gecikme sayısında her bir düğümde yer alacak rasgele değişken sayısı belirten mtry değeri 1 ve rassal ormandaki toplam ağaç sayısını belirten ntree değeri 500 olarak bulunmuştur. Elde edilen tahmin sonuçları ARIMA modelinin tahmin edilen değerleri (doğrusal bileşen) ile birleştirilerek hibrit tahminler elde edilmiş ve bu hibrit tahminlere ilişkin hem eğitim hem de test verisi için başarı ölçütleri Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: ARIMA-Rassal Orman Tahmin Başarı Sonuçları

Değişken	Eğitim		Test	
	RMSE	MAE	RMSE	MAE
BIST-100	0.0012964	0.000916	0.003321	0.002141

Tablo 9’da ARIMA- RO yöntemi ile elde edilen eğitim ve test verisine ait RMSE ve MAE değerlerinin sıfıra yakın olması başarılı tahminler elde edildiğini göstermektedir.

4.6. Tahmin Sonuçlarının Karşılaştırılması

Bu bölümde, elde edilen tüm tahmin sonuçlarının tahmin başarıları (RMSE ve MAE değerleri) karşılaştırılmakta ve incelenen değişkenlere ait en iyi tahmin başarısını veren modeller belirlenmektedir. Çalışmada, her bir değişkene ait eğitim ve veri setinin tahmin edilmesinde bir ekonometrik, bir makine öğrenmesi ve bir hibrit olmak üzere toplam üç farklı yöntem kullanılmıştır. Bu kapsamda, BIST-100 endeksi değişkenine ait eğitim ve test verisi için üç farklı yöntemden elde edilen tahmin başarı sonuçları Tablo 10’da özetlenmiştir.

Tablo 10: BIST-100 Endeksi Değişkenine Ait Tahmin Başarı Sonuçları

Yöntem	Eğitim		Test	
	RMSE	MAE	RMSE	MAE
ARIMA	0.00345	0.00243	0.00861	0.00564
RO	0.0013116	0.00092	0.009043	0.005772
ARIMA-RO*	0.0012964	0.000916	0.003321	0.002141

Not: *, En küçük RMSE ve MAE değerlerine sahip tahmin yöntemini göstermektedir.

BIST-100 endeksi değişkenine ait tahmin başarı sonuçları değerlendirildiğinde hem eğitim verisi hem de test verisi için en küçük RMSE (karekök ortalama hata kareleri) ve MAE (ortalama mutlak hata) değerlerine sahip modeli tahmin eden yöntemin hibrit ARIMA-RO yöntemi olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın amacı, hibrit yöntem ile ekonometrik ve makine öğrenmesi yöntemlerinin tahmin performanslarını karşılaştırarak, hibrit yöntemden elde edilen sonuçların söz konusu geleneksel yöntemlere kıyasla daha başarılı olup olmadığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, hibrit, ekonometrik ve makine öğrenmesi yöntemlerinin tahmin performanslarını karşılaştırmak ve en başarılı yöntemi belirlemek amacıyla, BIST-100 endeksine ilişkin 02.02.2002–25.05.2022 dönemini kapsayan verilerden yararlanılmıştır. Çalışmada makine öğrenmesi yöntemi olarak RO, ekonometrik model olarak ARIMA ve hibrit yöntem olarak, ARIMA-RO yöntemi kullanılmıştır. Tahmin sonuçlarına göre, borsa endeksi değişkenine ilişkin hem eğitim hem de test veri setlerinde en düşük RMSE ve MAE değerlerine ARIMA-RO yöntemiyle ulaşıldığı görülmektedir. Literatür incelendiğinde, hibrit modellerle elde edilen tahmin sonuçlarının, yalnızca ekonometrik ya da makine öğrenmesi yöntemleriyle elde edilen sonuçlara kıyasla daha başarılı olduğunu ortaya koyan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. (Zhang, 2003; Pai ve Lin, 2005; Faruk, 2010; Kumar ve Thenmozhi, 2014; Akay vd., 2019; Vassallo vd., 2021). Bu doğrultuda değerlendirildiğinde, elde edilen analiz sonuçlarının literatürdeki mevcut bulgularla örtüştüğü görülmektedir.

Türkiye ekonomisinde borsa endeksi için hibrit yöntemin daha başarılı sonuçlar vermesi, ilgili serilerin hem doğrusal hem de doğrusal olmayan yapılar içermesiyle ilişkilendirilebilmektedir. Borsa endeksine ait veriler, dinamik ve kaotik yapıları nedeniyle doğrusal ve doğrusal olmayan bileşenleri bir arada barındırabilmektedir. Bu bağlamda, yalnızca doğrusal (örneğin ARIMA) ya da yalnızca doğrusal olmayan (örneğin makine öğrenmesi tabanlı) modeller yerine, her iki yapıyı birlikte dikkate alan hibrit modellerin daha başarılı tahmin sonuçları üretmesi, teorik beklentilerle de örtüşmektedir. Hibrit yöntemin hem eğitim hem de test verileri üzerinde gerçekleştirilen analizlerde daha başarılı sonuçlar vermesi, doğrusal ve doğrusal olmayan bileşenleri bir arada

barındırdığı düşünülen serilerin analizinde, geleneksel ekonometrik ve makine öğrenmesi yöntemlerine kıyasla güçlü bir alternatif olarak değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular bu çerçevede değerlendirildiğinde, hibrit modellerin özellikle borsa gibi yüksek volatiliteye, karmaşık dinamiklere ve çeşitli dışsal faktörlerden etkilenebilen piyasalarda faaliyet gösteren kişi, kurum ve kuruluşlar için önemli göstergeler sunduğu görülmektedir. Borsa piyasaları, finansal karar alma süreçlerinde yüksek risk ve belirsizlik barındırması nedeniyle, tahmin modellerinin doğruluğu yatırımcılar açısından kritik bir öneme sahiptir. Hibrit yöntemler sayesinde, borsadaki yükseliş ve düşüş trendlerinin daha düşük tahmin hatalarıyla öngörülebilmesi, yatırımcıların piyasa hareketlerine daha hızlı ve doğru tepki vermelerine olanak tanımaktadır. Bu durum hem bireysel yatırımcıların hem de kurumsal yatırımcıların risk yönetimini iyileştirmesine, sermayelerini daha etkin bir şekilde değerlendirmesine ve sonuç olarak getirilerini maksimize etmelerine zemin hazırlamaktadır. Ayrıca, hibrit modelin sağladığı tahmin başarısı, finansal piyasaların karmaşık yapısına uyum sağlama kapasitesinin bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan piyasalarda, hibrit yöntemlerin finansal analiz ve tahmin süreçlerinde daha yaygın şekilde benimsenmesi, piyasa şeffaflığının artmasına, bilgi asimetrisinin azalmasına ve genel piyasa etkinliğinin yükselmesine katkı sağlayabilir. Çalışma kapsamında en başarılı tahmin performansını sergileyen ARIMA-RO hibrit modeli, sadece borsa endeksi tahminlerinde değil, aynı zamanda geniş bir finansal ve ekonomik veri setinde, ekonometrik ve makine öğrenmesi yöntemlerine tamamlayıcı ya da alternatif bir araç olarak etkin biçimde kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Akay, E. Ç. (2020). *Ekonometride Büyük Veri ve Makine Öğrenmesi: Temel Kavramlar*. Der Yayınları, İstanbul
- Akay, E. Ç., Topal, K. H., Kizilarslan, S., & Bulbul, H. (2019). Forecasting of Turkish Housing Price Index: ARIMA, Randomforest, ARIMA-Randomforest. *Pressacademia*, 10(10), 7-11.
- Albayrak, A. S., & Yilmaz, S. K. (2009). Veri Madenciliği: Karar Ağacı Algoritmaları ve İMKB Verileri Üzerine Bir Uygulama. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 14(1).
- Bergmeir, C., Hyndman, R. J., & Koo, B. (2018). A Note on the Validity of Cross-Validation for Evaluating Autoregressive Time Series Prediction. *Computational Statistics & Data Analysis*, 120, 70-83
- Bishop, C. M., & Nasrabadi, N. M. (2006). *Pattern Recognition and Machine Learning* (Vol. 4, No. 4, p. 738). New York: springer.
- Bollegala, D. (2017). Dynamic Feature Scaling for Online Learning of Binary Classifiers. *Knowledge-Based Systems*, 129, 97-105
- Box, G. E., Jenkins, G. M. (1976). *Time Series Analysis: Forecasting and Control*. John Wiley & Sons.
- Breiman, L. (2001). Random Forests. *Machine learning*, 45(1), 5-32.
- Breiman, L., & Cutler, A. (2005). *Random Forests*. Berkeley.
- Cadenas, E., & Rivera, W. (2010). Wind Speed Forecasting in Three Different Regions of Mexico, Using A Hybrid ARIMA-ANN Model. *Renewable Energy*, 35(12), 2732-2738
- Cutler, A., Cutler, D. R., & Stevens, J. R. (2012). *Random Forests*. In *Ensemble Machine Learning* (Pp. 157-175). Springer, Boston, MA.
- Çoban, F., & Demir, L. (2021). Yapay Sinir Ağları ve Destek Vektör Regresyonu ile Talep Tahmini: Gıda İşletmesinde Bir Uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi*, 23(67), 327-338.
- Dandıl, E., & Serin, Z. (2020). Derin Sinir Ağları Kullanarak Histopatolojik Görüntülerde Meme Kanseri Tespiti. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 451-463.
- Dangeti, P. (2017). *Statistics for Machine Learning*. Packt Publishing Ltd.

- Demirezen, S. (2020). *Türkiye’de Gün Öncesi Piyasası için Elektrik Fiyatlarının Tahmini*. Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Demirezen, S. (2021). ARIMA ve Rassal Orman Yöntemi ile Altın Fiyatlarının Öngörülmesi ve Tahmin Performanslarının Karşılaştırılması. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 10(3), 747-758.
- Demirezen, S., & Çetin, M. (2021). Rassal Orman Regresyonu ve Destek Vektör Regresyonu ile Piyasa Takas Fiyatının Tahmini. *Nicel Bilimler Dergisi*, 3(1), 1-15.
- Fama, E. F. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383-417.
- Faruk, D. Ö. (2010). A Hybrid Neural Network and ARIMA Model for Water Quality Time Series Prediction. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 23(4), 586-594.
- Goldstein, I., Koijen, R. S., & Mueller, H. M. (2021). COVID-19 and its impact on financial markets and the real economy. *The Review of Financial Studies*, 34(11), 5135-5148.
- Günel, E. (2019). *A Comparative Study of Classical And Machine Learning Approaches for Time Series Forecasting: An Empirical Analysis on Exports in Turkey*. Middle East Technical University, Master's Thesis
- Güngör, G., Akçay, A., Sariözkan, S., & Çelik, E. (2022). Buzağı Hastalıkları Üzerine Etkili Faktörlerin Sınıflandırılmasında Yapay Sinir Ağları, Rassal Orman Algoritması ve Lojistik Regresyon Analizi Performanslarının Karşılaştırılması. *Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 19(2), 94-100.
- Hastie, T., Tibshirani, R., Friedman, J. H., & Friedman, J. H. (2009). *The Elements of Statistical Learning: Data Mining, Inference, and Prediction* (Vol. 2, pp. 1-758). New York: Springer.
- Hsu, C. W., Chang, C. C., & Lin, C. J. (2003). *A Practical Guide to Support Vector Classification*. Technical Report, National Taiwan University, Taipei.
- Jatana, V. (2019). *Hyperparameter Tuning*. Technical Report.
- Kuhn, M., & Johnson, K. (2013). *Applied Predictive Modeling* (Vol. 26, p. 13). New York: Springer.

- Kumar, M., &Thenmozhi, M. (2014). Forecasting Stock Index Returns Using ARIMA-SVM, ARIMA-ANN, and ARIMA-Random Forest Hybrid Models. *Int. J. Banking, Accounting and Finance*, 284 – 308.
- Kutlu, B., & Badur, B. (2009). Yapay Sinir Ağları ile Borsa Endeksi Tahmini. *Yönetim Dergisi*, 20(63), 45-40.
- Malkiel, B. G. (2011): *A Random Walk Down Wall Street: The Time-Tested Strategy for Successful Investing*, New York: W. W. Norton & Company.
- Mashadihasanli, T. (2022). Stock market price forecasting using the ARIMA model: an application to Istanbul, Türkiye. *Journal of Economic Policy Researches*, 9(2), 439-454.
- Pabuçcu, H. (2019). Borsa Endeksi Hareketlerinin Makine Öğrenme Algoritmaları ile Tahmini. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (23), 179-190.
- Pai, P. F., & Lin, C. S. (2005). A Hybrid ARIMA and Support Vector Machines Model in Stock Price Forecasting. *Omega*, 33(6), 497-505.
- Raschka, S. (2018). Model Evaluation, Model Selection, and Algorithm Selection in Machine Learning. *Arxiv Preprint arXiv:1811.12808*.
- Rodriguez-Galiano, V. F., Chica-Olmo, M., Abarca-Hernandez, F., Atkinson, P. M., & Jeganathan, C. (2012). Random Forest Classification of Mediterranean Land Cover Using Multi-Seasonal Imagery and Multi-Seasonal Texture. *Remote Sensing of Environment*, 121, 93-107.
- Sevüktekin, M., & Çınar, M. (2014). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*, Dora Yayıncılık, 4. Baskı, Bursa.
- Shiller, R. J. (2015). *Irrational Exuberance. in Irrational Exuberance*. Princeton University Press.
- Sontakke, S. A., Lohokare, J., Dani, R., & Shivagaje, P. (2018). Classification of Cardiotocography Signals Using Machine Learning. *In Proceedings of SAI Intelligent Systems Conference* (pp. 439-450). Springer, Cham.
- Tuna, K., & İsabetli, İ. (2014). Finansal piyasalarda volatilité ve Bist-100 örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (27), 21-31.
- Valenzuela, O., Rojas, I., Rojas, F., Pomares, H., Herrera, L. J., Guillén, A., ... & Pasadas, M. (2008). Hybridization Of Intelligent Techniques and ARIMA Models for Time Series Prediction. *Fuzzy Sets and Systems*, 159(7), 821-845.

- Varian, H. R. (2014a). Big Data: New Tricks for Econometrics. *Journal of Economic Perspectives*, 28(2), 3-28.
- Vassallo, D., Krishnamurthy, R., & Fernando, H. J. (2021). Utilizing Physics-Based Input Features Within A Machine Learning Model to Predict Wind Speed Forecasting Error. *Wind Energy Science*, 6(1), 295-309.
- Wang, X., & Meng, M. (2012). A Hybrid Neural Network and ARIMA Model for Energy Consumption Forecasting. *JCP*, 7(5), 1184-1190.
- Wooldridge, J. M. (2010). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. MIT Press.
- Xu, Z., Lian, J., Bin, L., Hua, K., Xu, K., & Chan, H. Y. (2019). Water Price Prediction for Increasing Market Efficiency Using Random Forest Regression: A Case Study in the Western United States. *Water*, 11(2), 228.
- Yılmaz, F., & Kasapbaşı, M. C. (2021). EEG Sinyalleri ile Epilepsi Krizinin Tahminlenmesinde Rassal Orman Algoritması ile Hiper Parametre Optimizasyonun Uygulanması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 3(2), 189-203.
- Yılmaz, F., (2021). *EEG Sinyalleri ile Epilepsi Krizinin Tahminlenmesinde Rassal Orman Algoritması ile Hiper Parametre Optimizasyonun Uygulanması*. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi
- Ying, X. (2019). An Overview of Overfitting and Its Solutions. In *Journal Of Physics: Conference Series* (Vol. 1168, No. 2, p. 022022). IOP Publishing.
- Zhang, G. P. (2003). Time Series Forecasting Using A Hybrid ARIMA and Neural Network Model. *Neurocomputing*, 50, 159-175.
- Zhang, Y., Luo, L., Yang, J., Liu, D., Kong, R., & Feng, Y. (2019). A Hybrid ARIMA-SVR Approach for Forecasting Emergency Patient Flow. *Journal of Ambient Intelligence and Humanized Computing*, 10(8), 3315-3323.
- Zivot, E., & Andrews, D. W. K. (2002). Further Evidence on the Great Crash, The Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 20(1), 25-44.

BÖLÜM 4

KARGO DOLAPLARI İÇİN KURULUŞ YER SEÇİMİ: ÇANAKKALE İLİ ÖRNEĞİ

Dr. Ramazan GÜNDEM¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17183742>

¹ Bağımsız Araştırmacı. rgundem23@yahoo.com, orcid id: 0000-0002-7834-7413

1. GİRİŞ

Son yıllarda e-ticaretin büyümesiyle B2B anlayışından B2C anlayışına geçiş yapılmıştır. Bu durum son mil teslimatını negatif etkilemiştir çünkü tüketiciler amazon etkisi nedeniyle satın aldıkları ürünleri geçmişe göre beklemeye daha az eğilimli olduğu görülmektedir. Tüketiciler satın aldıkları ürünlere herhangi bir zamanda, herhangi bir günde ve bunun ötesinde 7/24 erişebilecekleri ve kullanabilecekleri bir hizmet arayışına girmişlerdir (Emeç vd., 2016; Lagorio ve Pinto 2020). Lojistik hizmet sağlayıcılar artan sipariş sayısı, talep dağınıklığı ve teslimat kaçırma olasılığını azaltmak ve ihtiyaçları karşılamak için üretkenliklerini artırmak zorunda kalmışlardır. Üretkenliklerini artırmak için teslimat süreçlerinde daha fazla araç ve daha fazla personel kullanması tercih etmişlerdir (Cagliano, 2017). Bu karar lojistik hizmet sağlayıcıların faaliyetleri üzerinde maliyet ve olumsuz dışsallıklar (trafik sıkışıklığı, gürültü kirliliği ve emisyon salımını) gibi sonuçlar doğurmuştur. Modern yaşam tarzı nedeniyle eve teslimatlarda ani değişimler yaşanmasına neden olmuştur. Bu sebeple hem sektör temsilcilerinin hem de müşteriler alternatif teslimat seçenekleri tercih etmeye yönelmişlerdir. Bu soruna çözüm olarak son mil teslimatlarında kargo dolaplarının kullanımı ortaya çıkmıştır. Ayrıca kargo süreçlerinde olumsuz dışsallıklar yaratan başarısız teslimatlar, adres bulma sorunları ve iade teslimatları gibi sorunlar için kargo dolapları çözüm olarak görülmüştür. (Ottaviani vd., 2020; Schnieder vd., 2021). Çünkü kargo dolapları son kullanıcıların taleplerini teslimat noktaları sayesinde birleştirmekte ve ortalama teslimat süresini azaltarak kamçı etkisini ortadan kaldırmasına yardımcı olmakta ayrıca etkili çözüm sunmaktadır (Bailey vd., 2013). Bu bağlamda kargo dolapları insanların günlük lojistik ihtiyaçlarının karşılanması, teslim alma ve eve teslimat sürecinde yaşanan olumsuzluklar için alternatif bir çözüm haline gelmiştir (Boyer vd., 2009).

Kargo dolapları için yoğun nüfuslu bölgelerde, tüketicilerin günlük güzergahlarıyla bağlantılı alanlarda (otobüs durakları veya kavşaklar vb) ve alışveriş merkezleri gibi merkezlerde kurulması gerektiğine yönelik çeşitli çalışmalar vardır. (Ranjbari vd.2023). Fakat bu lokasyonların kiralama maliyetleri yüksek olacaktır. Bu sebeple kargo dolaplarının konumlarının doğru belirlenmesi kritik öneme sahiptir (Karabulut vd,2023). Bu çalışmanın amacı, Çanakkale ilinde kargo kargoları için en uygun yer belirlenmeye çalışmıştır. Kargo dolaplarının kuruluş yer için kriterler belirlenmiş AHP yöntemiyle

ağırlıklandırılmıştır. Kargo dolabının en ideal yer seçimi için TOPSİS yöntemiyle alternatifler sıralanmıştır. Bu sayede lojistik şirketleri Çanakkale ilinde kargo dolapları için kuruluş yeri tayin edebilecek ve kurulacak kargo dolaplarının konumlarının belirlenmesine ışık tutacaktır. Çalışmanın birinci bölümünde kargo dolabına ilişkin teorik çerçeve sunulmuş ve ikinci bölümünde ise çalışmanın yöntemine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde analiz sonucu elde edilen AHP ve TOPSİS bulguları ortaya konmuştur. Sonuç bölümünde çalışmanın literatüre katkısı tartışılmış ve gelecek araştırmacılar için öneriler sunulmuştur.

2. KARGO DOLAPLARININ KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Kargo dolaplarıyla ilgili literatür incelendiğinde yakın geçmişe sahip olduğu görülmektedir. İlk olarak kargo dolapları 2001 yılında Almanya'da Deutsche Post DHL tarafından "Packstation" (Paket İstasyonu) hizmetiyle tanıtılmıştır (Gonzales vd., 2022). Teknolojinin gelişimiyle modern kargo dolapları için protatip üretilip kullanılmaya başlanılmıştır. Bu dolapların üretilmesiyle farklı kavramsallaştırmalar yapılmıştır. Alan yazını incelendiğinde uluslararası çalışmalarda "Packstation", "Locker Points", "Automated Locke Networks", "Parcel Lockers", "Automated Delivery Stations", "Automated Parcel Stations", "Collection and Delivery Points (CDPS)", "Service Point", gibi kavramlar kullanılırken ulusal yazında "Akıllı Paket Dolapları", "Akıllı Dolap", "Kilitli Teslimat Dolabı", "Kargomatik" "Kargo Otomatı" ve "Kargo Otomat Dolabı" şeklinde çeşitli isimlerle kavramsallaştırıldığı görülmektedir (Iwan vd., 2016; Xiao vd., 2017; Oliveira vd.,2019; Karşlı ve Tanyaş, 2021; Gonzales vd., 2022; Toraman, 2022; Akdoğan ve Özceylan,2023; Güzel ve Kavalcı, 2023; Karabulut vd., 2023; Kavus vd., 2023). Alanyazındaki çalışmalar incelendiğinde kavramlar üzerine bir uzlaşa sağlanamadığı görülmüştür. Araştırmacı tarafından türkçe dilinin fonetiğine ve kelime çağrışımına en uygun karşılık olarak "kargo dolabı" kavramının kullanılmasının uygun olacağını düşünmekte ve bu çalışma da bu kavram kullanılacaktır. Kargo dolapları, e-ticaret teslimatlarında yaygın olarak kullanılan otomatik kendi kendine toplama istasyonları şeklinde tanımlanmaktadır (Ma vd., 2024). Kargo dolapları online alışverişlerdeki ürünlerin güvenli bir şekilde saklandığı ve istenildiği zaman teslim alınmaya hazır olduğu güvenli, self servis kioskları şeklinde de tanımlanmıştır

(DHL,2025). Kargo dolaplarıyla ilgili tanımlar incelendiğinde ortak bir tanımlanmaya rastlanılmamıştır. Bu durumun sebebi literatürde son mil lojistiğin alt uygulaması olarak düşünülmesinden kaynaklanmış olabilir.

Kargo dolaplarıyla ilgili çalışmalara olan ilgi alan yazınında her geçen gün artmaktadır. Alan yazını incelendiğinde çalışmalar büyük çoğunluğu dört başlık altına incelendiği görülmüştür (Van Duin vd., 2020; Kahr, 2022; Ranjbari vd., 2023). Bu bağlamda kargo dolapları alan yazından aşağıdaki gibi özetlenmektedir. İlk olarak kargo dolaplarının kullanımına ilişkin müşteri perspektifi ele alan çalışmalar yapıldığı görülmüştür (Lia vd., 2022; Vakulenko vd., 2018; Kalay, 2022; Lemke vd., 2016; Kayacan, 2024; Mitrea, 2020; Tang vd., 2021; Brunner ve Majcher, 2022; Iannaccone vd., 2021). İkincisi olarak kargo dolaplarının kullanımına ilişkin maliyet perspektifi ele alan çalışmalar yapıldığı tespit edilmiştir (Iwan vd., 2016; Van Duin vd., 2020; Refaningati, 2020; Dong vd., 2023; Ranjbari vd., 2023; Hovi ve BØ, 2024; Peppel ve Spimler, 2022; Seghezzi vd., 2022). Üçüncüsü olarak kargo dolaplarının kullanımına ilişkin çevre perspektifini ele alan çalışmaların yapıldığı görülmüştür (Yılmaz, 2023; Peppel ve Spimler, 2022; Engelhardt vd., 2022; Ozyavas vd., 2025; Sustan ve Arslan, 2024; Giuffrida vd., 2016). Dördüncüsü olarak kargo dolaplarının kullanımına ilişkin konum perspektifi ele alan çalışmaların yapıldığı görülmüştür (Yang, 2020; Van Duin vd., 2020; Schnieder, 2021; Zhang vd., 2023; Ortak, 2024; Yalcın kavuş vd., 2023). Bu çalışmada kargo dolaplarının kullanımına ilişkin konumu üzerine odaklanılacaktır. Kargo dolaplarının konum problemlerinin üzerine yapılan incelemeler doğrultusunda Türkiye de sınırlı çalışmalar olduğu göze çarpmaktadır. Uluslararası ve ulusal yazın incelenmiş ve söz konusu literatür çalışmalarının özetine yer verilmiştir. Literatür incelendiğinde; Ottaviani vd. (2020) çalışmasında İtalya'nın Torino kentinde teslimat noktaları için matematiksel yöntemle uygun lokasyonları belirleyip öneriler sunmuştur. Luo vd. (2022) çalışmalarında Çin'in Wuhan şehrinde teslimat ve toplama noktaları uygun yerin belirlenmesini amaçlamışlardır. Bu doğrultuda tanımlayıcı istatistikler ve mekânsal analiz yöntemi kullanmıştır. Teslimat noktaları için kriterler kapsamında uygun konum önerilerinde bulunmuşlardır. Karabulut vd (2023) çalışmalarında İzmir'in Buca ilçesinde matematiksel model kullanarak dolap kargoların yerlerini belirlemişlerdir. Kavus vd. (2023) İstanbul'un Beşiktaş ilçesinde kargo dolapları için uygun konumu belirlemeyi

amaçlamıştır. Beşiktaş'ta beş yer alternatifi belirlemiş ve The Best The Worst Yöntemiyle Bulanık WASPAS yöntemini kullanarak en iyi yer seçimi sıralamasını belirlemişlerdir. Ma vd (2024) çalışmalarında Singapur teslimat noktaları için uygun yerleri belirlenmesini amaçlamışlardır. Bu doğrultuda uygun yerlerin belirlemek için anket uygulamışlardır. Araştırma sonucunda en uygun yerlerin belirlemek için kriterler belirlemişlerdir. Ji vd. (2024) Çin'in Hebei eyaletinde teslimat noktaları için k -ortalamlar algoritması modelini kullanmışlardır. Teslimat noktaları için uygun konumları belirlemişlerdir. Zhao vd. (2025) çalışmalarında Hong Kong bağlı Kawloon şehrinde yazılım yöntemiyle (SAAM: A Method for Analyzing the Properties of Software Architectures) teslimat noktaları için uygun konumların belirlemişlerdir. Alan yazını incelendiğinde matematiksel modeller yönteminin en yaygın olduğunu görülmektedir. Ayrıca ÇKKV yöntemlerinin uygulandığı gözlemlenmektedir. Bu çalışmada ÇKKV yöntemlerinden TOPSİS yöntemi ilk kez yararlanılacaktır. Alan yazınında kargo dolaplarına yönelik çalışmaların sayısı artarken sektör temsilcileri de araştırmalar yürütmektedir. 2023 yılında Fortune Business Insights araştırma şirketi kargo dolaplarıyla ilgili yaptığı araştırmada; 2023 yılında akıllı kargo dolapları 902,6 milyar ABD dolar bir pazar büyüklüğüne sahip olduğunu belirtmişlerdir. 2024 yılında 1.012,0 milyon ABD dolarından 2032 yılına kadar 2.552,4 milyon ABD dolarına çıkması ön görmektedirler. Kargo dolapları hem uygulamacıların hemde araştırmacıların her geçen gün daha çok ilgisini çektiği görülmektedir.

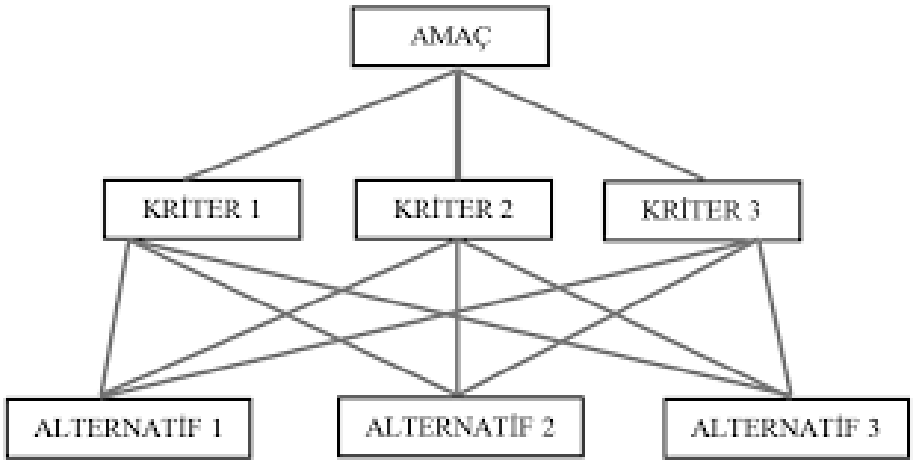
3. ÇOKLU KARAR VERME YÖNTEMLERİ

Bu başlıkta araştırmada kullanılan çoklu karar verme yöntemleri açıklanmıştır.

3.1. Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP)

Analitik Hiyerarşi süreci T.Saaty tarafından ölçme ve karar verme için geliştirilen matematiksel bir modeldir. Analitik hiyerarşi sürece önceliklendirme, seçim ve sınıflandırma vb. uygulamalarında kullanılmaktadır (Saaty 2008;1). AHP yönteminin uygulama adımları aşağıdaki gibidir;

Hiyerarşik yapı oluşturulması; Karar verme problemi amaç, kriter ve alternatiflere göre yapı oluşturulmasıdır. Şekil 1 de AHP yönetiminde hiyerarşik yapı yer almaktadır.

Şekil 1. Örnek Hiyerarşik Yapı

Kriterler arası ikili karşılaştırma matrisinin oluşturulması; Kriterler belirlendikten sonra kriterler arasında önem derecesi belirlenebilmesi için ikili karşılaştırma matrisi oluşturulmaktadır.

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix}$$

Öz vektörün belirlenmesi; Matriste yer alan her bir kriterin diğer kriter göre değerini gösteren vektörün hesaplanması işlemidir.

$$b_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}}$$

Öz vektörün tutarlılığının hesaplanması; Her ikili karşılaştırma matrisi için tutarlılığın hesaplanması sürecidir. Tutarlılık değeri 0,10 altında bir değer almalıdır.

$$CI = \frac{\lambda - n}{n - 1} CR = \frac{CI}{RI}$$

Tablo 1. Rassallık İndeksi Veriler

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
RI	0	0	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49

3.2. Topsis

Çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan TOPSİS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) Yoon ve Hwang tarafından (1981) yılında geliştirilmiştir. Topsis yöntemi alternatif seçenekleri belirli kriterler ölçüsünde ideal çözüme uzaklıklarının değerlerini hesaplamaktadır (Korkmaz 2023;145). Topsis yönteminin aşamaları aşağıdaki gibidir;

1.Adım: Karar matrisinin oluşturulması; Bu evrede problemin amacı ve kriterler belirlenmektedir. Karar matrisi aşağıdadır;

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

2.Adım normalize karar matrisinin hesaplanması; Bu evrede belirlenen amaç ve kriterler doğrultusunda karar matrisi oluşturulmaktadır. Normalize karar matrisi rij vektör normalizasyonu uygulanmaktadır.

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}}$$

3. Adım Ağırlıklandırılmış normalize matrisi oranının hesaplanması;

$$v_{ij} = w_j * r_{ij}$$

4.Adım İdeal ve Negatif İdeal Çözümlerin Belirlenmesi; İdeal A* olarak, negatif-ideal ise A- olarak gösterildiğinde, alternatifler aşağıdaki gibidir;

$$A^* = \left\{ (\max_i v_{ij} \mid j \in J), (\min_i v_{ij} \mid j \in J') \right\} \quad A^- = \left\{ (\min_i v_{ij} \mid j \in J), (\max_i v_{ij} \mid j \in J') \right\}$$

5. Adım Ayırma Ölçümünün Hesaplanması; Pozitif ve negatif arasındaki mesafenin ölçülme işlemidir.

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2} \quad S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}$$

6. Adım ideal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması: Her bir karar noktasının ideal çözüme göreli yakınlığının (C_i^*) hesaplanması işlemidir.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*}$$

$$C_i^*, 0 \leq C_i^* \leq 1 \quad C_i^* = 1 \quad C_i^* = 1$$

4.YÖNTEM

Çalışmanın verileri anket yöntemiyle elde edilmiştir. Çalışmada amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın verileri 26-28 Ağustos 2025 tarihinde yüz yüze toplanmıştır. Çalışmada uluslararası ticaret ve lojistik bölümü öğretim üyesi iki akademisyen, kargo sektöründe orta düzey pozisyonunda görev yapan iki yönetici ve 1 kişi de kargo dolabı kullanma deneyimine sahip vatandaştan oluşmaktadır. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik kurulu 22.08.2025 ve 70/72 sayılı kararıyla araştırmanın etik kurul izni alınmıştır. Çalışmada, Çanakkale ilinde kargo dolapları için altı konum (Yeni Kordon Esenler, Sanayi Kavşağı, Çömü Hastahane Önü, Kepez) tespit edilmiştir. Kuruluş yeri seçimi amacıyla yedi kriter en uygun kuruluş yerinin belirlenmesi için kullanılmıştır. Kriterler ve alternatifler tablo 2 de yer almaktadır.

Tablo 2. Dolap Kargo Kriterleri ve Alternatifler

Kriter Adı ve Kodu	Kriterlerin Kaynakları	Kriterlerin Açıklaması	Alternatifler ve Kodları
Erişilebilirlik (K1)	Lagirio ve Pinto (2020)	Kargo dolaplarının günün her saatinde (7/24) kullanılabilir olmasını ifade etmektedir.	ÇOMÜ Terzioğlu Kampüsü Önü (A1)
Ulaşılabilirlik (K2)	Lagirio ve Pinto (2020)	Kargo dolabının hem konum hem de fiziksel erişim açısından kolay ulaşılabilir olmasını ifade eder.	Esenler (A2)
Maliyet (K3)	Lagirio ve Pinto (2020)	Müşteriler kargo dolaplarında ürün teslim almasını en uygun maliyetle sahip olmasını ifade etmektedir.	Kepez (A3)
Güvenlik (K4)	Lagirio ve Pinto (2020)	Kargo dolaplarının ve teslimat sürecinin güvenliğini ifade etmektedir.	Kordon Boyu (A4)
Çevresel Etkiler (K5)	Lagirio ve Pinto (2020)	Kargo dolaplarının doğaya ve çevreye olan etkilerini (araçsız yaya veya bisikletle ulaşılabilir) ifade etmektedir.	Sanayi Kavşağı (A5)
Altyapı (K6)	García ve Martínez, (2020)	Kargo dolaplarının yerleştirileceği alanın(m2) uygunluğunu ifade etmektedir.	Yeni Kordon (A6)
Nüfus Yoğunluğu (K7)	García ve Martínez, (2020)	Kargo dolaplarının nüfus yoğunluğu (genç ve çalışan nüfusun bulunduğu noktalar) olan alanlara kurulmasını ifade etmektedir.	

5. UYGULAMA

Belirlenen konumlar doğrultusunda kriterler AHP yöntemiyle ağırlıklandırılıp TOPSIS yöntemleriyle en uygun konum belirlenecektir. Kriterlerin ağırlıklarının hesaplanması sürecinde beş uzmanın yapmış oldukları ikili karşılaştırmaların geometrik ortalamaları alınarak tablo 3'te birleştirilmiştir. Tablo 3'te kargo dolaplarının ana kriterlerin ikili karşılaştırılmaları oluşturulmuştur.

Tablo 3. Kriterlerin Genel Ağırlıkları

Kriterler / Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	Ağırlıkları (W)
K1	1	1/2	4	1/3	1/2	5	3	0,134
K2	2	1	5	1/2	1	6	4	0,208
K3	1/4	1/5	1	1/6	1/4	2	1/2	0,043
K4	3	2	6	1	2	7	5	0,325
K5	2	1	4	1/2	1	6	3	0,029
K6	1/5	1/6	1/2	1/7	1/6	1	1/3	0,193
K7	1/3	1/4	2	1/5	1/3	3	1	0,065
Tutarlılık Oranı (CR)		0,0205						

Tablo 3'te kriterlerinin birbirleriyle karşılaştırılmaları sonucu güvenlik (0,325) kriterinin diğer kriterlere göre daha önemli olduğu görülmektedir. Diğer kriterlerin önem sıralaması ise ulaşılabilirlik (0,208), altyapı (0,193), erişilebilirlik (0,134), nüfus yoğunluğu (0,065), maliyet (0,043) ve çevresel etki (0,029) şeklindedir. İkili karşılaştırma matrisinin tutarlılık oranı (CR) 0.02'dir. AHP'de genel kabul gören 0.10 (%10) sınırının altında olduğu tespit edilmiştir. Bu oran değerlendirmenin güvenilir olduğunu bir göstermektedir. TOPSİS uygulamasının adımları aşağıdaki gibidir;

1.Adım karar matrisinin oluşturulması; Uzmanların kriterler doğrultusunda alternatiflere verdikleri cevapların ortalaması alınarak karar matrisi oluşturulmuştur. Karar matrisi tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Karar Matrisi

Alternatif / Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
A1	4,6	4,2	3,6	4,2	3,8	4,4	5
A2	3,4	3,8	2,4	3,4	3,4	3,2	4,4
A3	4,8	3,4	3	3,2	3,4	3,6	4,4
A4	4,8	4,4	4	4,8	4	4,2	4,6
A5	3,4	4,4	2,6	2	2,6	3,4	3
A6	4	3,8	3,6	4,4	3,8	4,2	3,8

2. Adım normalleştirilmiş karar matrisinin oluşturulması; karar matrisi oluşturulduktan sonra 2 adımda yer alan topsis formülüne göre

normalleştirilmiş karar matrisi elde edilir. Normalleştirilmiş karar matrisi tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Normalleştirilmiş Karar Matrisi

Alternatif / Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
A1	21,160	17,640	12,960	17,640	14,440	19,360	25,000
A2	11,560	14,440	5,760	11,560	11,560	10,240	19,360
A3	23,040	11,560	9,000	10,240	11,560	12,960	19,360
A4	23,040	19,360	16,000	23,040	16,000	17,640	21,160
A5	11,560	19,360	6,760	4,000	6,760	11,560	9,000
A6	16,000	14,440	12,960	19,360	14,440	17,640	14,440

3. Adım ağırlıklı normalleştirilmiş karar matrisinin (v) oluşturulması; Normalleştirilmiş karar matrisi oluşturulduktan sonra 3 adımda yer alan topsis formülüne göre ağırlık değerlerinin hesaplaması yapılmaktadır. Tablo 6'da ağırlıklı normalleştirilmiş karar matrisi yer almaktadır.

Tablo 6. Ağırlıklı Normalleştirilmiş Karar Matrisi

Alternatif / Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
A1	0,059	0,088	0,019	0,147	0,012	0,089	0,031
A2	0,044	0,080	0,012	0,119	0,011	0,065	0,027
A3	0,062	0,071	0,016	0,112	0,011	0,073	0,027
A4	0,062	0,093	0,021	0,168	0,013	0,085	0,028
A5	0,044	0,093	0,014	0,070	0,008	0,069	0,018
A6	0,051	0,080	0,019	0,154	0,012	0,085	0,023
Ağırlıklar	0,134	0,208	0,043	0,325	0,029	0,193	0,065

4. Adım İdeal (A⁺) ve negatif ideal (A⁻) çözümlerin oluşturulması; İdeal çözüm ağırlıklı normalleştirilmiş karar matrisinin en iyi kriter değerleri oluştururken negatif ideal çözüm normalleştirilmiş karar matrisinin en kötü kriter değerlerinden oluşmaktadır. Tablo 7'de en iyi kriter değerlerin çözümüne yer verilirken tablo 8 de en kötü kriter değerlerin çözümüne yer verilmiştir.

Tablo 7. İdeal (A+) Çözümler

Alternatif/ Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
A1	0,000007	0,000018	0,000042	0,000443	0,000016	0,000000	0,000000
A2	0,000331	0,000161	0,000000	0,002412	0,000007	0,000600	0,000014
A3	0,000000	0,000447	0,000010	0,003150	0,000007	0,000267	0,000014
A4	0,000000	0,000000	0,000075	0,000000	0,000022	0,000017	0,000006
A5	0,000331	0,000000	0,000001	0,009647	0,000000	0,000417	0,000156
A6	0,000108	0,000161	0,000042	0,000197	0,000016	0,000017	0,000056

Tablo 8. İdeal Negatif İdeal (A-) Çözümler

Alternatif/ Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
A1	0,000243	0,000286	0,000005	0,005956	0,000016	0,000600	0,000156
A2	0,000000	0,000072	0,000075	0,002412	0,000007	0,000000	0,000076
A3	0,000331	0,000000	0,000029	0,001772	0,000007	0,000067	0,000076
A4	0,000331	0,000447	0,000000	0,009647	0,000022	0,000417	0,000100
A5	0,000000	0,000447	0,000057	0,000000	0,000000	0,000017	0,000000
A6	0,000061	0,000072	0,000005	0,007088	0,000016	0,000417	0,000025

5. adım ideal ideal çözümden uzaklığı ideal ayırım (Si*) ve negatif ideal çözümden uzaklığı negatif ideal ayırım (Si-) oluşturulması; Alternatiflerin Si* ve Si- ayırım ölçütleri hesaplanmıştır. Ayırım ölçütleri tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 9. Ayırım Ölçütleri

Si*	Si-
0,022930000	0,085214847
0,059370000	0,051395788
0,062412995	0,047772937
0,010934740	0,104706299
0,102721716	0,022820000

6. adım İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanması; İdeal çözüme göreli yakınlık (Ci*) hesaplanmıştır. Tablo 10 da yer almaktadır.

Tablo 10. En İdeal Kargo Dolabı Konum Sıralaması

Alternatifler	Ci*	Sonuç
ÇOMÜ Terzioğlu Kampüsü Önü (A1)	0,78797118	2
Esenler (A2)	0,464005066	4
Kepez (A3)	0,433566574	5
Kordon Boyu (A4)	0,905442393	1
Sanayi Kavşağı (A5)	0,181769597	6
Yeni Kordon Boyu (A6)	0,782028927	3

Tablo 10’da en uygun kargo dolabının konumun Çanakkale ilinde Kordon boyu alanının olduğu tespit edilmiştir.

6. SONUÇ

E-ticaretin hızla yaygınlaşması, son mil teslimatlarına olan talebi önemli ölçüde artırmıştır. Bu bağlamda kargo dolapları geleneksel kapıya teslimat (delivery to door) modeline alternatif bir çözüm olarak ortaya çıkmışlardır. Kargo dolaplarının doğru konumlandırılması, son mil teslimat süreçlerinde verimliliği, sürdürülebilirliği ve müşteri memnuniyetini artırmada kritik bir rol oynamaktadır. Doğru şekilde yerleştirilmiş kargo dolapları, tüketicilere esneklik sunarken, lojistik sağlayıcılar açısından da teslimat süresini ve maliyetleri azaltmaktadır. Güvenilir, uygun maliyetli ve çevre dostu bir teslimat ağı oluşturulmasında kargo dolaplarının konumu hayati öneme sahiptir. Bu dolapların kullanıcılar tarafından kolay erişilebilir noktalarda bulunması gerekmektedir. Bu çalışma kargo dolaplarının konumlandırılmasının çok yönlü önemini vurgulayarak, lojistik hizmet sağlayıcılarına ve politika yapıcılara yol gösterici bilgiler sunmaktadır.

Kargo dolaplarının kriterlerinin değerlendirilmesinde analitik hiyerarşi süreci (AHP) yöntemi kullanılarak kriter ağırlıkları hesaplanmıştır. Bu hesaplamalar sonucunda en önemli kriterin güvenlik olduğu belirlenmiştir. Bu durum kargo dolaplarının kurulacak alanların kargo paketlerinin teslim alma ve bırakma süreçlerinde güvenilirliği önceliklendirdiğini ortaya koymaktadır. Kriter ağırlıkları belirlendikten sonra alternatifler ve kriterler TOPSIS yöntemiyle değerlendirilerek bir sıralama elde edilmiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda TOPSIS yöntemiyle en uygun kargo dolabı konum sıralaması; kordon boyu birinci, Çomü Terzioğlu kampüs önü ikinci, yeni

kordon boyu üçüncü, esenler dördüncü, kepez beşinci ve sanayi kavşağı altıncı sırada yer almıştır. Bu sıralamaya göre, kordon boyunun kargo dolapları kurulumu için en iyi konum olduğu ve Sanayi Kavşağı'nın ise en az ideal konum olduğu tespit edilmiştir. Gelecekte kargo dolaplarının konumlandırılmasıyla ilgili araştırma yapacak akademisyenler çalışmalarında farklı çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanmaları önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, K., ve Özceylan, E. (2023). Parcel Locker Applications In Turkey. *Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 16(1), 43-54.
- Bailey, G., Cherrett, T., Waterson, B. ve Long, R. (2013). Can Locker Box Logistics Enable More Human Centric Medical Supply Chains?. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 16(6), 447-460.
- Boyer, K. K., Prud'homme, A. M. ve Chung, W. (2009). The Last Mile Challenge: Evaluating The Effects of Customer Density and Delivery Window Patterns. *Journal Of Business Logistics*, 30(1), 185-201.
- Cagliano, A. C., De Marco, A., Mangano, G. ve Zenezini, G. (2017). Levers of Logistics Service Providers Efficiency in Urban Distribution. *Operations Management Research*, 10(3), 104-117.
- DHL (2023). <https://www.dhl.com/global-en/delivered/innovation/the-rise-of-smart-parcel-lockers.html>
- Dong, B., Hovi, I. B. ve Pinchasik, D. R. (2023). Analysis of Service Efficiency of Parcel Locker in Last-Mile Delivery: A Case Study in Norway. *Transportation Research Procedia*, 69, 918-925.
- Emeç, U., Çatay, B. ve Bozkaya, B. (2016). An Adaptive Large Neighborhood Search for an E-grocery Delivery Routing Problem. *Computers & Operations Research*, 69, 109-125.
- Engelhardt, M., Geier, B., Seeck, S. ve Malzahn, B. (2022). Sustainability of Parcel Stations Opportunities for Climate Protection. *In Open Conference Proceedings*, Vol. 2, 71-77.
- Fortune Business Insights (2025). <https://www.fortunebusinessinsights.com/smart-parcel-locker-market-104718>
- García, M. ve Martínez, R. (2020). Location Optimization of Parcel Lockers in Urban Environments. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 137, 101923.
- Gonzales, R. A. I. (2022). *Plan Estrategico De Marketing Para El Lanzamiento De La Nueva Unidad De Negocio En Dhl: Packstation*. Master Thesis. Universidad Del Pacífico, Lima, Peru.

- Güzel, D., ve Kavalcı, K. (2023). Lojistik Son Adım Teslimat Hizmetinde Tüketicilerin Akıllı Dolapları Benimseme Niyeti Üzerine Bir Araştırma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 24(1), 379-398.
- Hovi, I. B. ve Bø, E. (2024). Unlocking The Potential: How Can Parcel Lockers Drive Efficiency and Environmental Friendliness In E-Commerce?. *Sustainable Futures*, 7, 100189.
- Iannaccone, G., Marcucci, E. ve Gatta, V. (2021). What Young E-Consumers Want? Forecasting Parcel Lockers Choice in Rome. *Logistics*, 5(3), 1-16.
- Iwan, S., Kijewska, K. ve Lemke, J. (2016). Analysis Of Parcel Lockers' Efficiency As The Last Mile Delivery Solution The Results Of The Research In Poland. *Transportation Research Procedia*, 12, 644-655.
- Iwan, S., Kijewska, K., ve Lemke, J. (2016). Analysis of parcel lockers efficiency as the last mile delivery solution the results of the research in Poland. *Transportation Research Procedia*, 644.
- Ji, H., Yang, S., Jia, B., Zhang, M. ve Su, B. (2024). Study on Location Selection of Urban Two-Level Joint Express Delivery Stations Considering Fair Cost Allocation among Enterprises. *Transportation Research Record*, 2678(10), 1551-1568.
- Kahr, M. (2022). Determining Locations and Layouts for Parcel Lockers To Support Supply Chain Viability At The Last Mile. *Omega*, 113, 102721.
- Kalay, K. (2022). *The Factors That Affect Consumers' Attitudes Towards Smart Delivery Systems And A Survey Conducted In Turkey*. Yüksek Lisan Tezi. Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Karabulut, O. A., Seyret, M. K. ve Avcı, M. G. (2023). Kargo Otomati Yer Seçimi Problemi için Bir Matematiksel Model. *Endüstri Mühendisliği*, 34(1), 26-41.
- Kayacan, Ş.N. (2024). *Akıllı Kargo Dolap Teknolojisinin Çevrim İçi Alışverişe Yönelik Tutum ve Satın Alma Niyetine Etkisi*. Yüksek Lisans. Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Korkmaz, Ö. F. (2023). *Türk Bankacılık Sektörünün 2006-2021 Yılları Arasında Ahp ve Topsis Yöntemi ile Finansal Performansının Ölçülmesi*. Doktora Tezi. Giresun Üniversitesi, Giresun.
- Lagorio, A., ve Pinto, R. (2020, April). *The Parcel Locker Location Issues: An Overview of Factors Affecting Their Location*. In Proceedings of the 8th International Conference on Information Systems, Logistics and Supply

- Chain: Interconnected Supply Chains in an Era of Innovation, ILS (ss. 414-421).
- Lai, P. L., Jang, H., Fang, M. ve Peng, K. (2022). Determinants of Customer Satisfaction with Parcel Locker Services in Last Mile Logistics. *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, 38(1), 25-30.
- Lemke, J., Iwan, S. ve Korczak, J. (2016). Usability of the Parcel Lockers From the Customer Perspective the Research in Polish Cities. *Transportation Research Procedia*, 16, 272-287.
- Luo, Y., Liu, Y., Wu, Z. ve Xing, L. (2022). An Assessing Framework for the Proper Allocation of Collection and Delivery Points from the Residents Perspective. *Research in Transportation Business & Management*, 45, 100776.
- Ma, B., Teo, C. C. ve Wong, Y. D. (2024). Location Analysis of Parcel Locker Network: Effects of Spatial Characteristics on Operational Performance. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 192, 103776.
- Mitrea, I. A., Zenezini, G., De Marco, A., Ottaviani, F. M., Delmastro, T. ve Botta, C. (2020, July). *Estimating E-Consumers' Attitude Towards Parcel Locker Usage*. In 2020 IEEE 44th Annual Computers, Software and Applications Conference (COMPSAC) (ss. 1731-1736). IEEE.
- Oliveira, L. K. D., Oliveira, R. L. M. D., Sousa, L. T. M. D., Caliari, I. D. P., ve Nascimento, C. D. O. L. (2019). Analysis of accessibility from collection and delivery points: Towards the sustainability of the e-commerce delivery. *Revista Brasileira de Gestão Urbana*, 11.
- Ortak, E. (2024). *CBS Tabanlı Karar Destek Sistemi ile Kilitli Teslimat Dolabı Yer Seçimi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Ottaviani, F. M., Zenezini, G. ve De Marco, A. (2020, September). *Automated Parcel Lockers Location Problem: A Numerical Experiment For Turin's Urban Area*. Summer School Francesco Turco Proceedings.
- Peppel, M. ve Spinler, S. (2022). The impact of Optimal Parcel Locker Locations on Costs and the Environment. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 52(4), 324-350.
- Ranjbari, A., Diehl, C., Dalla Chiara, G. ve Goodchild, A. (2023). Do Parcel Lockers Reduce Delivery Times? Evidence from the Field.

- Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 172, 103070.
- Refaningati, T., Tangkudung, S. W., & Kusuma, A. (2020). Analysis of Characteristics and Efficiency of Smart Locker System (Case Study: Jabodetabek). *Evergreen*, 7(1), 111-117.
- Rodrigue, J. P. (2022). Home-Based Parcel Deliveries: Consumer and Logistics Patterns from Retail Digitalization. *Case Studies on Transport Policy*, 10(4), 2413-2419.
- Schnieder, M., Hinde, C. ve West, A. (2021). Sensitivity Analysis of Emission Models of Parcel Lockers vs. Home Delivery Based on Hbfa. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(12), 6325.
- Schnieder, M., Hinde, C., ve West, A. (2021). Combining Parcel Lockers With Staffed Collection and Delivery Points: An Optimization Case Study Using Real Parcel Delivery Data (London, UK). *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 7(3), 183.
- Seghezzi, A., Siragusa, C. ve Mangiaracina, R. (2022). Parcel Lockers vs. Home Delivery: A Model to Compare Last Mile Delivery Cost in Urban and Rural Areas. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 52(3), 213-237.
- Sustan, S. ve Arslan, Y. (2024). Parcel Lockers as an Environmentally Friendly Delivery Method in E-Commerce: The Case of Turkey. In Sahin, F. ve Soylemez, C. (Eds.), *Globalized Consumer Insights in the Digital Era* (ss. 110-126). IGI Global Scientific Publishing.
- Tang, Y. M., Chau, K. Y., Xu, D. ve Liu, X. (2021). Consumer Perceptions to Support Iot Based Smart Parcel Locker Logistics in China. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 62, 102659.
- Toraman, Y. (2022). Planlı Davranış Teorisi Çerçevesinde Kargo Otomat (Kargomat) Sisteminin İncelenmesi: Elektronik Son Adım Teslimat Süreçlerinin E-Ticaret Platformları Özelinde Araştırılması. *Journal of Transportation and Logistics*, 7(2), 303-320.
- Vakulenko, Y., Hellström, D., & Hjort, K. (2018). What's in the Parcel Locker? Exploring Customer Value in E-Commerce Last Mile Delivery. *Journal of Business Research*, 88, 421-427.

- Xiao, Z., Wang, J. J., Lenzer, J., ve Sun, Y. (2017). Understanding the Diversity of Final Delivery Solutions for Online Retailing: A Case Of Shenzhen, China. *Transportation research procedia*, 25, 985-998.
- Yalcin Kavus, B., Ayyildiz, E., Gulum Tas, P. ve Taskin, A. (2023). A Hybrid Bayesian BWM and Pythagorean Fuzzy WASPAS Based Decision Making Framework for Parcel Locker Location Selection Problem. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(39), 90006-90023.
- Yang, G., Huang, Y., Fu, Y., Huang, B., Sheng, S., Mao, L. ve Yin, Q. (2020). Parcel Locker Location Based on a Bilevel Programming Model. *Mathematical Problems in Engineering*, 2020(1), 5263689.
- Yılmaz, Ş. F. (2023). *Son Adım Ev Dışı Teslimat Yöntemlerinin Sürdürülebilirlik Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri Üniversitesi, Kayseri.
- Zhang, S., Le, T. V. ve Roorda, M. (2023). Optimizing Parcel Locker Locations in a City Crowd Logistics Network. *Transportation Research Record*, 2677(12), 267-283.
- Zhao, Z., Lee, C. K., Tsang, Y. P. ve Xu, X. (2025). A Heuristic-Attention Method for Location-Routing Problems with Shared Pick-Up Stations in Green Last-Mile Delivery. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 172, 105031.

BÖLÜM 5

GÜVEN VE SADAKAT ARASINDAKİ İLİŞKİ

META ANALİZ¹

Öğr. Gör. Alperen AĞAÇ²

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17183785>

¹ Bu çalışma 4th International Conference on Engineering, Natural and Social Sciences ICENSOS 2024 adlı konferansında 22-23 Ekim 2024 tarihinde bildiri olarak sunulmuş ve %40 oranında genişletilerek revize edilmiştir.

² Gümüşhane Üniversitesi, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, ORCID 0000-0001-7957-4741 05301090198 alperenagac@gmail.com

GİRİŞ

Güven ve sadakat hem kişisel hem de profesyonel ilişkilerin temel taşları arasında yer alır. Güven, insanların kendi aralarındaki etkileşimlerde beklentilere yönelik olumlu tahminlerde bulunmalarını sağlar (Mayer, Davis, & Schoorman, 1995). Sadakat ise, bireylerin belirli bir kişi, grup veya kuruma yönelik kalıcı bağlılıklarını gösterir (Oliver, 1999). Güven ve sadakat arasındaki ilişki, sosyal psikoloji ve örgütsel davranış literatüründe geniş bir kapsamda incelenmiştir. Güven ve sadakat çoğu zaman birbirleriyle örtüşse de, her biri kendine özgü özelliklere sahiptir ve bir bütün olarak insan ilişkilerinin dinamiğini şekillendirir. Bu makalede, güven ve sadakatin tanımları, bu iki kavramın birbirleriyle nasıl ilişkilendiği ve bu ilişkinin çeşitli alanlardaki uygulamaları ele alınacaktır. Güveni tanımlarken güven: çeşitli disiplinlerde farklı şekillerde tanımlanan çok boyutlu bir kavramdır. Mayer, Davis, & Schoorman (1995), güveni bir kişinin diğerine dair güvenilirlik, dürüstlük ve yeterlilik beklentisini içeren bir algı olarak tanımlar. Diğer bir deyişle güven, bireylerin bir diğerinin davranış ve niyetlerini pozitif bir şekilde değerlendirmesiyle oluşur. Güvenin oluşması, süreklilik ve tutarlılık gerektirir ve herhangi bir alanda sağlanan güven, o alanın performansında önemli rol oynar. Sadakate bakacak olursak sadakat: belirli bir kişi, grup veya kuruma yönelik sürekli bir bağlılık olarak tanımlanır (Oliver, 1999). Sadakat, sadece davranışsal bir bağlılık değil, aynı zamanda duygusal ve bilişsel bir bağlılığı da içerir. Müşteri sadakati, örneğin, müşterilerin bir markaya tekrar tekrar tercih etmeleri ve bu markaya olan güvenlerini korumaları anlamına gelir (Reichheld, 1993). Aynı şekilde, işgören sadakati de bir çalışanın işverene olan bağlılığı ve şirketin başarısına katkı yapma arzusu olarak özetlenebilir. Bu bağlamda güven ve sadakat arasındaki ilişkiyi ele alan 56 makale üzerinden Meta-Analiz yöntemi kullanılarak ilintiler alınmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Güven ve sadakat arasındaki ilişki, literatürde geniş çapta incelenmiştir. Bu ilişkinin iki yönlü ve dinamik olduğu belirtilmiştir. Güvenin sadakatin öncüsü olduğu ve sadakatin de güvenin sürekliliğini desteklediği öne sürülmektedir. Özellikle işgören-işveren ilişkilerinde, çalışanların işverenlerine duydukları güvenin, onların şirkete bağlılık ve sadakat hislerini artırdığı bulunmuştur (Cho & Park, 2011). Aynı zamanda müşteri-şirket ilişkilerinde,

bir müşterinin bir şirkete olan sadakatının, o şirketin güvenilirliğine olan inancıyla bağlantılı olduğu belirlenmiştir (Morgan & Hunt, 1994).

Güven ve Sadakatin Uygulamaları

1. Örgütsel Davranış:

- İş yerinde güven ve sadakati inşa etmek, çalışan memnuniyetini ve performansını artırabilir. İşverenlerin şeffaf ve dürüst iletişimlari, çalışanların güvenini kazanmak için kritik önemdedir (Dirks & Ferrin, 2001).

2. Müşteri İlişkileri:

- Güvenilir bir marka imajı oluşturmak, müşteri memnuniyeti ve sadakatini artırır. Güvenilir ve yüksek kaliteli hizmet sunumu, müşterilerin tekrar aynı markayı tercih etmelerini sağlar (Garbarino & Johnson, 1999).

3. Kişisel İlişkiler:

- Kişisel ilişkilerde güven ve sadakat birbiriyle iç içe geçmiş kavramlardır. Güvenin yüksek olduğu ilişkilerde sadakat düzeyi de genellikle yüksektir. Partnerler arasında açık iletişim ve güvenilirlik, ilişki sürekliliği için temel unsurlardır (Rempel, Holmes, & Zanna, 1985).

Meta-analiz, bilimsel araştırmalarda bir konuya ilişkin birden fazla çalışmanın sonuçlarını birleştirip analiz ederek genel bir sonuca ulaşmayı hedefleyen sistematik bir yöntemdir. Bu yöntem, çeşitli araştırmalarda ortaya konan bulguları bütüncül bir perspektifle inceleyerek daha güçlü ve genellenebilir sonuçlara ulaşmayı sağlar (Glass, 1976). Meta-Analizin tanımı ve tarihçesine bakacak olursak Meta-analiz terimi ilk kez Glass (1976) tarafından ortaya konmuştur. Glass'a göre, meta-analiz bir dizi bağımsız çalışmanın bulgularını birleştirerek sentezleme sanatıdır. Meta-analizin tarihsel kökenleri daha da eskiye, bilim dünyasında bilgi sentezleme çabalarına kadar uzanmasına rağmen, modern anlamda kullanımının temelini Glass'ın çalışmaları oluşturur. Meta-analizin yöntemlerine bakacak olursak:

Meta-analizin temel amacı, belirli bir hipotez veya araştırma sorusuna yanıt vermek üzere çeşitli çalışmalardan elde edilen verilere dayanarak daha

kapsamlı ve kesin sonuçlar elde etmektir. Bu amaç doğrultusunda meta-analiz aşağıdaki temel adımları izler (Hedges & Olkin, 1985):

1. Araştırma Sorusunun Belirlenmesi

- İlk adımda, belirli bir hipotez veya araştırma sorusu net bir şekilde tanımlanır.

2. Literatür Taraması

- İlgili çalışmalar sistematik bir şekilde taranır ve seçilir (Cooper, 2010).

3. Veri Kodlama

- Seçilen çalışmalardan elde edilen veriler kodlanarak analize hazırlanır.

4. İstatistiksel Analiz

- Kodlanan veriler istatistiksel tekniklerle analiz edilir, genellikle etki büyüklüğü hesaplanır.

5. Sonuçların Yorumlanması

- Bulgular yorumlanarak bilimsel literatüre katkı sağlanır.

Meta-Analizin Avantajları ve Sınırlılıkları

Meta-analiz, birçok çalışmanın bulgularını birleştirerek daha büyük bir örneklem ve dolayısıyla daha yüksek istatistiksel güç sağlar. Ayrıca, sonuçların genellenebilirliğini artırır ve olası yanlılıklara karşı daha sağlam koruma sunar (Schmidt & Hunter, 2015). Ancak, meta-analiz aynı zamanda çalışmaların kalitesine ve homojenliğine (benzerliğine) bağlıdır. Kalitesiz veya heterojen çalışmalar sonuçların güvenilirliğini olumsuz etkileyebilir.

Meta-analiz, sağlık bilimleri, psikoloji, eğitim, sosyal bilimler ve ekonomi gibi birçok alanda geniş uygulama bulmuştur. Örneğin, Lipsey ve Wilson (1993) tarafından yapılan bir meta-analiz, eğitimde müdahale programlarının etkilerini inceleyerek bu programların genel olarak olumlu etkilere sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Meta-analiz, bir dizi bağımsız çalışmanın bulgularını bir araya getirip analiz ederek daha kapsamlı ve güçlü sonuçlara ulaşmayı sağlayan değerli bir araştırma yöntemidir. Bilimsel araştırmalarda genellenebilirliği artırmak ve araştırma sorularına daha kesin yanıtlar vermek için meta-analiz yöntemi sıklıkla tercih edilmektedir.

YÖNTEM

Müşterinin işletmeye duyduğu sadakat ile güven arasında var olan ilişkinin tam olarak anlaşılabilmesi adına bu çalışma için toplanan verilere meta analiz yöntemi uygulanmıştır. Meta analiz yöntemi, analizin analizi olarak ifade edilen ve bağımsız olarak gerçekleştirilmiş birden çok bilimsel çalışmanın ortaya koyduğu sonuçları daha güvenilir bir sonuç elde edebilmek adına uygulanan bir analiz yöntemidir (Çarkungöz ve Ediz, 2009: 33). Meta analiz yöntemi için toplanan veriler ücretsiz uygulama olan Jamovi 1.6.23 programından faydalanmıştır.

Verilerin Toplanması

Çalışmaya ait veriler bilimsel çalışmaların yayınlandığı portaller taranarak elde edilmiştir. İlk etapta 2019-2022 yılları arasında yapılmış ve güven, sadakat gibi anahtar kelimeleri içeren 56 adet çalışmaya ulaşılmış fakat bu çalışmalarda meta analize tabi tutulabilmesi için,

- çalışmalarda korelasyon analizinin yapılması ve “r” değerini içermesi,
- “r” değeri içermeyen çalışmalarda R^2 değerini içermesi ve bu değer “r” değerine dönüştürülmesi gerekmektedir.

Bu sebeple elde edilen 56 adet çalışma yukarıdaki kriter dahilinde elenerek toplamda 12 adet çalışma (makale, tez ve kitap bölümü) elde edilmiştir. Meta analiz yönteminde uygulanacak korelasyon analizi için en az 5 çalışmanın olması ya da analize tabi tutulacak çalışmaların örneklem sayının 1000’in altında olmaması gerekmektedir (Okan, 2024a: 201). Çalışma sayısını 12 olması yeterli bir kriter olmasına rağmen örneklem sayısına bakıldığında bu sayının 3970 olduğu görülmektedir. Bu durumda meta analiz yönteminin uygulanmasında herhangi bir problem olmadığı anlaşılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler Tablo 1’deki gibidir.

Tablo 1: Çalışma Verileri

	Tür	N	r
Cinnioğlu ve Gündoğdu (2022)	Makale	455	0.715
Çelikkol ve Gürses (2022)	Makale	218	0.689
Karabıyık (2021)	Makale	400	0.660
Sönmez (2021)	Tez	346	0.429
Aydın ve Onaylı (2020)	Makale	364	0.562
Yangınlar ve Tuna (2020)	Makale	260	0.353
Kırcova vd. (2020)	Makale	277	0.755
İlban ve Yıldız (2020)	Makale	373	0.629
Akkuş ve Yener (2020)	Makale	147	0.64
Pehlivan (2020)	Tez	230	0.778
Aydın ve Tavukçu (2019)	Makale	388	0.759
Türkmen (2019)	Tez	512	0.43

Analiz

Çalışma verilerinin elde edilmesi ve Microsoft Excel programında tablo oluşturularak Jamovi programına aktarılmıştır. Ardından verilere yanlılık analizi uygulanmıştır. Verilere ilişkin yanlılık analiz sonuçları Tablo 2’de aktarılmıştır.

Tablo 2: Yanlılık Testi

Test Adı	Değer	p
Fail-Safe N	9326.000	< .001
Begg and Mazumdar Rank Correlation	0.030	0.947
Egger's Regression	0.550	0.582
Trim and Fill Number of Studies	0.000	

Yanlılık analizleri ardından verilere heterojenlik analizi uygulanmıştır. Heterojenlik analizinin uygulanma sebebi, çalışma verilerine uygulanacak Fisher z modelini belirlemektir. Higgins vd. (2009) meta analiz Fisher z modelinde çalışma verilerinin dağılım şekline göre uygulanacak model belirlediğini belirtmiştir ve eğer çalışma verileri homojenlik sergiliyorsa sabit etki modeli, heterojenlik sergiliyorsa rastgele etki modeli uygulandığını

vurgulamıştır. Bu sebeple yanlılık analizi ardından heterojenlik analizi uygulanmış ve sonuçlar Tablo3'te olduğu gibi aktarılmıştır.

Tablo 3: Heterojenlik Analizi

Tau	Tau ²	I ²	H ²	R ²	df	Q	p
0.218	0.0474 (SE= 0.0217)	93.9%	16.396	.	11.000	182.702	<.001

Heterojenlik analizi ile uygulanacak modele karar verilmesi ile çalışma verilerine uygulanan Fisher z rastgele etki modeli ile elde edilen sonuçlar Tablo 4'te aktarılmıştır.

Tablo 4: Rastgele Etki Modellemesi

	Estimate	Se	Z	p	CI Lower Bound	CI Upper Bound
Intercept	0.747	0.0651	11.5	<.001	0.620	0.875
.	.	.	.	.	.	.

Bulgular

Çalışma verileri için gerçekleştirilen ilk analiz yanlılık analizidir. Yanlılık analizi, meta analize tabi tutulacak verilerin sayısal olarak yeterli olup olmadığını veya çalışma verilerinin yeterli sayıya ulaşmaması durumunda yanlılık içerip içermediğini anlamak için uygulanır (Okan, 2022: 646). Yanlılık analizi için Sarier (2024), Egger's Regression ve Begg and Mazumdar Rank Correlation testleri sonuçlarına göre p değerlerinin 0.05'ten küçük olması çalışmanın yanlılık içerdiğini büyük olması halinde çalışmanın yanlılık içermediğini ifade etmiştir. Tablo 2 incelendiğinde Egger's Regression testi sonucuna göre p değeri 0.582 Begg and Mazumdar Rank Correlation testi sonucuna göre de p değeri 0.947 çıkmıştır. Yanlılık analizi sonrası çalışma verilerine uygulanacak olan modeli belirleyebilmek adına verilere uygulanan heterojenlik testi sonuçları incelendiğinde Tablo 3'te I² değerinin %93.9 olduğu

ve ayrıca Q değerinin 182.702 olduğu ve bununda x^2 tablosunda 0.05 güvenirliliğe göre 11 derece serbestlikteki değerinden (21.026) büyük olduğu görülmektedir. Çetinceli (2024), verilerin heterojenlik sergileyip sergilemediğini anlamak için test sonucunda I^2 ve Q değerlerine bakılır. I^2 değeri veriler arasındaki toplam varyansı olduğunu ve heterojenliği yüzdelik olarak ifade ettiğini vurgulamıştır. Q değeri ise x^2 serbestlik derecesindeki değerinden büyük olması çalışmanın heterojenlik sergilediğini gösterir. Çalışma verilerinin heterojenlik sergilediğinin anlaşılması ile çalışma verilerine rastgele etki modeli uygulanmıştır. Uygulanan analiz sonucu orman grafiği ve rastgele etki modellemesi olarak iki ayrı tabloda sunulmuştur. Tablo 5 incelendiğinde tekrar “r” değerine dönüştürülen verilerin etki büyüklüğü 0.747 olarak belirlenmiştir. Verilerin etki büyüklüğüne bakıldığında en düşük etki büyüklük değerinin 0.620 ve en büyük etki büyüklüğü değerinin de 0.875 olduğu görülmektedir. Etki büyüklüğü için,

- Etki büyüklüğü (ES) 0.50’ye kadar olan değerlerde değişkenler arası ilişki düzeyi zayıf ya da orta olarak,
- Etki büyüklüğü (ES) 0.50 ile 0.80 arasında ise değişkenler arası ilişki düzeyi yüksek seviyede,
- Etki büyüklüğü (ES) 0.80’den fazla ise değişkenler arası ilişki düzeyi çok yüksektir (Okan, 2024a: 204).

SONUÇ

Güvenin olmadığı bir ortamda iletişimden, etkileşimden veya alışverişten bahsedilmesi mümkün değil diye söylenmesi çokta yanlış bir cümle olmayacağı düşünülmektedir. Bütün insan münasebetlerin başında güven bulunması insanın kendini koruma çabasıyla ilişkilendirilmektedir. Bir diğer ifade ile müşterinin işletmeye oluşacak sadakati güven duygusu ile ortaya çıkmaktadır (Okan, 2024b: 488). Alışveriş hususunda müşterinin ortaya koyduğu bedeli kaybetme riskinin bulunması güven duygusunu körüklemektedir. Bu sebeple müşteriler işletmelere karşı önce bir güven duygusu hissetmek ister bu duygu oluşunca ortaya sadakat çıkar. Bu ilişkiyi açıklayabilmek adına bu çalışma yapılmış ve çalışmada müşteri güveni ile sadakati arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmaları bir araya getirerek meta analiz yöntemi ile daha kesin bir kanı oluşturmak amaçlanmıştır. Ayrıca elde edilen daha net kanının belirlenmesi ile literatüre bir katkı sağlamak

amaçlanmıştır. Bu sebeple 2019-2022 yılları arasında yapılmış olan çalışmalar incelenmiş ve belirlenen kriterlerinde dahil edilmesi ile toplamda 12 adet çalışmaya ulaşılmıştır. Elde edilen verilere sırasıyla yanlılık, heterojenlik ve rastgele etki modeli analizleri uygulanmıştır. Yanlılık analizi sonucunda Egger's Regression ve Begg and Mazumdar Rank Correlation testleri ile ortaya çıkan p değerinin 0.05'ten büyük olduğu anlaşılmıştır. Bu değer ile çalışma verilerinin yanlılık içermediği anlaşılmıştır. Heterojenlik analizi ile elde edilen I^2 ve Q değerleri incelendiğinde her iki değere ait veriler çalışma verilerinin homejenlik sergilemediğini göstermiştir. Heterojenlik sergilediği anlaşılan çalışma verilerine rastgele etki modellemesi uygulanmış ve elde edilen etki büyüklüğünün 0.747 olduğu ve bu değere göre sadakat ile güven arasından pozitif anlamda yüksek düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Bu sonuçla müşterinin işletmeye karşı sadık müşteri olabilmesi öncelikle müşterinin işletmeye güvenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple işletmelerin öncelikle müşteri güvenini sağlamaya önem vermesi gerektiği düşünülmektedir. Bunu sağlamanın yolları arasında müşterinin istek ve düşüncelerinin neler olduğu ve bunların karşılanması, vaadedilen ile gerçekleştirilenin birbirinin aynısı olması ve işletme yöneticilerinin kendilerini müşteri yerine koyarak bu doğrultuda (empati yaparak) strateji veya politika geliştirmeleri daha faydalı olacaktır. Aksi takdirde müşteri yukarıda bahsi geçen eylemlerin bir kısmını yada tamamına yakını gerçekleştirilmeye çalışan işletmelere yakınlık duyacaktır. Bu durumda işletme pazardaki rekabet üstünlüğü kaybedecek ve hatta pazardan çekilme durumu bile ortaya çıkabilecektir. Çalışma kısıtı olarak bakıldığında sadakat için birden fazla değişkenin bir araya getirilip yeniden bir çalışma yapılması gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, M., & Yener, D. (2020). Müşteri Sadakati Oluşturmada Arkadaşlığın Rolü: Yurt İçi Otobüs Satış Sektöründe Bir İnceleme. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(52), 758-768.
- Aydın, S., & Onaylı, E. (2020). Bankacılıkta Dijital Dönüşümle Değişen Müşteri Deneyimi: Müşteri Sadakati, Memnuniyeti ve Tavsiye Eğilimine Yansımaları. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 27(3), 645-663.
- Aydın, S., & Tavukçu, A. (2019). İlişkisel Pazarlama Uygulamalarının Müşteri Sadakati, Müşteri Memnuniyeti ve Müşterilerin Tavsiye Etme Eğilimi Üzerine Etkisi: Türk Katılım Bankacılığı Sektöründe Bir Araştırma. *Proceedings of the International Congress on Business and Marketing*, 156-172.
- Cho, Y. J., & Park, D. (2011). Exploring the relationship among trust, employee satisfaction, and organizational commitment. *Public Management Review*, 13(4), 551-573.
- Cinnioğlu, H., & Gündoğdu, M. (2022). Online Yemek Siparişi Veren Tüketicilerin E-Güven, E-Memnuniyet ve E Sadakat Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesi: Hatay Örneği. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 5(1), 95-107.
- Cooper, H. (2010). *Research Synthesis and Meta-Analysis: A Step-by-Step Approach*. SAGE Publications.
- Çarkungöz, E., & Ediz, B. (2009). Meta Analiz. *Uludağ Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 28(1), 33-37.
- Çelikkol, Ş., & Gürses, Ö. (2022). Marka Güveni ve Hizmet Kolaylığının, Müşteri Sadakati Üzerindeki Etkisi İle Yapay Zekâ Tabanlı Mobil Uygulamalar İlişkisi: Özel Bir Banka Müşterileri Üzerinde Araştırma. *Pearson Journal of Social Sciences and Humanities*, 7(19), 122-139.
- Çetinceli, K. (2024). Örgütsel Özdeşleşme ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki: Bir Meta Analiz Çalışması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 634-653.
- Dirks, K. T., & Ferrin, D. L. (2001). The role of trust in organizational settings. *Organization Science*, 12(4), 450-467.

- Garbarino, E., & Johnson, M. S. (1999). The different roles of satisfaction, trust, and commitment in customer relationships. *Journal of Marketing*, 63(2), 70-87.
- Glass, G. V. (1976). Primary, secondary, and meta-analysis of research. *Educational Researcher*, 5(10), 3-8.
- Hedges, L. V., & Olkin, I. (1985). *Statistical Methods for Meta-Analysis*. Academic Press.
- Higgins, J., Simon, T. G., & David, S. J. (2009). A Re-Evaluation of Random-Effects Meta-Analysis. *Journal of the Royal Statistical Society*, 137-159.
- İlban, M. O., & Yıldız, N. (2020). Destinasyona Yönelik Müşteri Sadakati Oluşturmada Yöresel Mutfak Memnuniyeti ve Tüketici Güveninin Rolü: Sakarya/Adapazarı (Türkmen Mutfağı) Örneği. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 240-260.
- Karabıyık, B. K. (2021). E-Ticaret Pazaryerlerine Yönelik Müşteri E-Sadakati: E-Güven ve E-Memnuniyetin Rolü. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 967-1000.
- Kırcova, İ., Köse, Ş. G., & Özer, E. (2020). Şehirde Yolculuk: Algılanan Hizmet Kalitesi, Kurum İmajı, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati İlişkisinde Şehir Hatları Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*(28), 79-100.
- Lipsey, M. W., & Wilson, D. B. (1993). The efficacy of psychological, educational, and behavioral treatment: Confirmation from meta-analysis. *American Psychologist*, 48(12), 1181-1209.
- Mayer, R. C., Davis, J. H., & Schoorman, F. D. (1995). An integrative model of organizational trust. *Academy of Management Review*, 20(3), 709-734.
- Morgan, R. M., & Hunt, S. D. (1994). The commitment-trust theory of relationship marketing. *Journal of Marketing*, 58(3), 20-38.
- Okan, S. (2022). *Ulusal Yazın Bağlamında Müşteri Memnuniyeti Değişkenlerine Yönelik Bir Meta Analiz*. Antalya, 2. International Antalya Scientific Research and Innovative Studies Congress: Iksad, 643-650.

- Okan, S. (2024a). A Meta-Analysis of Customer Satisfaction Variables in The Context of The National Summary. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 198-208.
- Okan, S. (2024b). Uçuş Öncesi ve Sonrası Hizmetlere İlişkin Memnuniyetin Uçuş Esnasındaki Memnuniyet Üzerindeki Etkisi: Yolcu Güveninin Aracılık Rolü, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 16 (1), 487-500. <https://doi.org/10.20491/isarder.2024.1805>
- Oliver, R. L. (1999). Whence consumer loyalty. *Journal of Marketing*, 63(4), 33-44.
- Pehlivan, S. (2020). Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Tatmini ve Müşteri Sadakati Üzerine Etkisi: Ankara Şehir Otelleri Uygulaması. Umut Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Master Thesis.
- Reichheld, F. F. (1993). Loyalty-based management. *Harvard Business Review*, 71(2), 64-73.
- Rempel, J. K., Holmes, J. G., & Zanna, M. P. (1985). Trust in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49(1), 95-112.
- Sarıer, Y. (2024). Öğretmenlerin Örgütsel Mutluluğunun Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi: Bir Meta-Analiz Çalışması. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 7(1), 222-248.
- Schmidt, F. L., & Hunter, J. E. (2015). *Methods of Meta-Analysis: Correcting Error and Bias in Research Findings*. SAGE Publications.
- Sönmez, A. A. (2021). Kurum İmajı Ve Tüketici Güveninin Müşteri Memnuniyeti İle Müşteri Sadakati Üzerindeki Doğrudan ve Dolaylı Etkileri: Türkiye Hava Ulaştırma Sektöründe Bir Uygulama. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, PhD Thesis.
- Türkmen, A. (2019). Sanal Bankacılık Uygulamalarına Yönelik Adaptasyonun Algılanan Müşteri Değeri ve Müşteri Sadakati Üzerine Etkisi. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, PhD Thesis.
- Yangınlar, G., & Tuna, F. (2020). Havayolu Taşımacılığında Hizmet Kalitesinin Kurumsal İmaj, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati Üzerindeki Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 173-187.

BÖLÜM 6

TÜRK KADINININ ÇALIŞMA HAKKINI KAZANMASINDA KADIN DERGİLERİNİN KAMUOYU OLUŞTURMA GÜCÜ

Doç. Dr. Neslihan KILIÇ¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17183809>

¹ Dicle Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Diyarbakır, Türkiye
nsevenkilog@gmail.com, ORCID:0000-0001-6742-6442

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde Padişah Üçüncü Selim döneminde başlayan ve sonrasında İkinci Mahmut döneminde hız kazanan ıslahat ve modernleşme hareketleri daha ziyade askeri amaçlı olmuş, bu dönemde ordunun modernizasyonuna yönelik önemli adımlar atılmıştır. Genellikle batılılaşma veya modernleşme olarak ifade edilen bu adımlar, sonraki dönemlerde gerek devlet gerekse toplum yapısında önemli değişikliklerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Lewis, 2020: 66).

3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı ise Osmanlı Devleti için modernleşme hareketinin esas dönüm noktası olmuştur (Ülken, 1979:34). Hariciye Nazırı (Dış İşleri Bakanı) Mustafa Reşit Paşa'nın Gülhane Parkında Müslüman olan ve olmayan halkların ileri gelenlerinin önünde okuduğu padişah fermanıyla başlayan Tanzimat Dönemi (1839-1871) siyasi, iktisadi, hukuki vb. pek çok alanda devletin adeta yeniden yapılandığı bir dönemdir.

Tanzimat Döneminde modernleşme çabalarının en fazla görüldüğü alanlardan biri de eğitim alanıdır. Ülke genelinde eğitim kurumları arasında birliğin sağlanması, modern devlet okullarının kurulması ve sayılarının arttırılması, bu sayede eğitimin devlet eliyle mümkün olan en geniş kitlelere ulaştırılması amacıyla önemli adımlar atılmıştır. Kadının eğitimi de bu dönemde gündeme gelen en önemli konulardan biri olmuştur. Eğitimli kadının sosyal hayatın farklı alanlarına girmesiyle birlikte Osmanlı kadınının statüsü, önceki dönemle mukayese edilemeyecek ölçüde farklılaşmıştır. Bu statü farklılığının tezahür ettiği alanlardan biri de basın dünyasıdır (Budak, 2014:113). Bu etki basın âleminde iki türlü kendini göstermiştir. Birincisi; sayıları hızlıca artan kız mektepleriyle birlikte toplumda okuryazar kadın sayısı artmış, bu artış ciddi bir kadın okur kitlesi ortaya çıkardığından kadınlara yönelik gazete ve dergiler yayınlanmaya başlanmıştır. İkincisi de sayıları hızlıca artan kadınlara yönelik gazete ve dergilerde kadınlar, yazar olarak boy göstermeye başlamışlardır.

Nitekim ilk zamanlarda gazete ve dergilerde erkek müstear isimlerle yazılar yazan kadınlar, sonraları kendi isimleriyle de yazılar kaleme almışlardır. Fatma Aliye Hanım, Fatma Nigar Hanım, Fatma Nevber Hanım, Emine Semiye Hanım ve Münire Hanım kendi imzasıyla yazılar kaleme alan ilk kadın yazarlarımızdandır. Kadınlara yönelik olarak çıkarılan ilk dergi 1869 yılında

yayın hayatına başlayan *Terakkî-i Muhadderât* olmuştur. Ali Raşit tarafından çıkarılan dergide kadın hakları ve Batı dünyasında kadının sosyal konumuna ilişkin örneklere yer verilmiştir (İnuğur, 1999:66). II. Abdülhamid, saltanatı döneminde kadın dergi ve yazarlarını desteklemiştir (Altıntaş: 2023:13). Bu dönemde Arife Hanım, 1885 yılında yayınlamaya başladığı *Şukûfezar* isimli kadın dergisiyle basın tarihimizde süreli yayın sahibi olan ilk kadın olmuştur (İnuğur, 1999: 67). Kadın yazarların sayısının artması ve kadın konusunun toplumda daha fazla karşılık bulmasıyla birlikte özellikle II. Meşrutiyet döneminde kadınlara yönelik süreli yayınların sayısında dikkate değer oranda bir artış görülmüştür. Her ne kadar bu yayınların büyük çoğunluğu dönemin karakteristik özelliğine uygun şekilde kısa ömürlü olsa da bu yayınlar içinde *Kadınlar Dünyası*, *Hanımlara Mahsus Gazete* gibi birkaç yayın nispeten daha uzun ömürlü olmuştur.

Osmanlı Devletinde söz konusu kadın gazete ve dergilerinin yayınlandığı dönemler aynı zamanda Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri gibi yerlerde kadın hareketlerinin en canlı olduğu yıllara denk gelmektedir. Bu canlılık Osmanlı toplumuna da yansımış, sayıları hızlıca artan kadın gazete ve dergileri, kadın ve kadın hakları konusunda Batıdaki tartışmalardan etkilenerek yayın içeriklerinde bu konulara sıklıkla yer vermişlerdir. Kadının evlilik, boşanma, eğitim ve çalışma hakkı gibi evrensel nitelikteki hakları, bu yayınlarda işlenen konular arasında başı çekmektedir (Akagündüz, 2021:25-61). Dergilerde bir taraftan Osmanlı kadını bilgilendirilirken, diğer taraftan bir farkındalık yaratılarak toplumsal kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. Yayınlar üzerinde özellikle durulan husus, kadının aile ve toplum hayatındaki yeri, toplumda kadın eğitiminin yaygınlaştırılması ve kadının sosyal hayatta daha aktif bir şekilde rol oynaması gerektiği gibi konulardır (Kılıç, 2015:746). Kadına ve kadın haklarına yönelik bu içerikler, dönemin *Kadınlar Dünyası*, *Hanımlara Mahsus Gazete* ve *Mehâsin* gibi modernist çizgide yayın yapan kadın dergileriyle sınırlı kalmamış, *Mürüvvet* gibi muhafazakâr bir yayın politikasına sahip kadın dergilerinde de kendine yer bulmuştur.

Bu çalışmada, “çalışma hakkı” özelinde dönemin kadın gazete ve dergilerinin “kadının çalışma hakkı” ve bu hakkın kazanılmasında kamuoyu oluşturma misyonu ele alınmıştır.

2. OSMANLI TOPLUMUNDA KADIN

Temelde tarım toplumu olarak kabul edilen Osmanlı Devleti'nin ekonomisi de esas olarak tarıma dayalı olmuştur. Özellikle kırsal kesimde Anadolu kadınının günlük mesaisi ev işleri ve çocuk bakımıyla sınırlı kalmamış ve kadın, tarla işlerinde de çalışmıştır. Ancak sanayileşme ve modernleşme rüzgârının Osmanlı topraklarında da esmesiyle birlikte kadının mesaisi sınırlı sayıdaki örneklerle de olsa ev ve tarla dışına da taşmaya başlamıştır. Bu çerçevede örneğin; 1897 yılında İstanbul'da bir kibrit fabrikasında çalışan 201 işçiden 121'inin, bir bez fabrikasında çalışanların ise yarısının kadın çalışanlardan olması dikkate değerdir (Çakır, 1996: 262).

Yukarıda Tanzimat Dönemindeki toplumsal dönüşümün en güçlü alanlarından birinin de kadının eğitimi konusu olduğunu ve açılan okullarla birlikte kadınların toplumsal statülerinin değiştiğini ifade etmiştik. İlber Ortaylı, modernleşme hareketinin etkilerinden söz ederken Osmanlı kadınının hayatının bu hareketle birlikte çok farklı bir renge büründüğünü, bu farklılığın sadece modadan, tüketim alışkanlıklarındaki değişimlerden veya piyano çalmak, yabancı dil öğrenmek gibi yeni durumlardan ibaret olmadığını ifade etmektedir (Ortaylı, 1984:86). Zira modernleşme hareketinin Osmanlı toplumuna yansımaları eğitimden ekonomiye, hukuktan sosyal ilişkilere kadar hayatın hemen bütün alanlarını etkilemiş ve bu etki şehirdeki aile yapısı kadar kırsal bölgelerdeki aile yapısını da değiştirip dönüştürecek boyutlara ulaşmıştır.

Kadının Osmanlı toplumundaki mevcut konumunu, geri kalmışlığın bir sembolü olarak gören modernleşme taraftarları, toplumsal dönüşümün ancak nüfusun yarısını oluşturan kadınları da kapsamıyla mümkün olabileceğine inanmışlardır. Buna göre Batılı toplumlarda kadına tanınan her türlü haktan, Osmanlı kadını da istifade etmelidir. Bu düşünceyle kadın ve kadının toplumsal konumunu ilgilendiren bir dizi alanda devlet eliyle çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. 1842 yılında "Tıbhâne-i Âmire"ye bağlı olarak ebe okulu açılmış, okuldan mezun olan kadınların göreve başlamasıyla Osmanlı kadınları kamusal alana ilk adımlarını atmıştır (Sarçın, 2021:130). 1868 yılında ise ilk kez Osmanlı toplumundaki bütün kız çocuklarının ilkökul eğitimi almaları öngörülmüş ve bunu hayata geçirmek üzere 1876 tarihli Kanun-i Esasi'de kadın-erkek ayrımı gözetmeksizin tüm Osmanlı vatandaşları için ilkökul eğitimi zorunlu hale getirilmiştir (Çaha, 1996:89). Osmanlı kızlarına yönelik açılan okullarla birlikte kadın öğretmen ihtiyacı hâsıl olmuş, bu ihtiyacı

karşılama üzere ilk kez 1873'te Darülmua'llimât'a (kız öğretmen okulu) bir kadın öğretmen atanmıştır (Berkas, 2012:231).

Kadınların çalışma hayatına katılması, kadın eğitiminin yaygınlaşması kadar bu dönemde peşi sıra patlak veren Trablusgarp, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşıyla uzun süren savaş koşulları ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik kriz gibi zorunlu sebeplere bağlı olarak da artmıştır. Özellikle savaşlar nedeniyle cepheye giden erkeklerin boş bıraktığı mevkileri doldurma zorunluluğu da kadınları ucuz iş gücü olarak fabrikalara ve dokuma tezgâhlarına taşımıştır. Bu yıllarda eğitim, kültür ve iktisadi alanda kadınlara destek olmak amacıyla çeşitli kadın dernekleri faaliyete başlamıştır. Bu derneklerden Teâl-i Nisvân Cemiyeti (1908), Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Cemiyeti (1913), Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi (1912) gibi dernekler kadın istihdamına yönelik faaliyetlerde de bulunmuşlardır (Sarçın, 2021:132). Enver Paşa'nın hanımı Naciye Sultan'ın himayesinde 1916 yılında "Osmanlı Kadınlarını Çalıştırma Cemiyeti" savaşta eşlerini kaybetmiş olan Müslüman kadınların istihdamı için faaliyette bulunmuştur. Dernek, yürüttüğü faaliyetlerle kadınların reji fabrikası, elbise imalathanesi, dokuma fabrikası, bez fabrikası, iplik fabrikası gibi alanlarda istihdamını sağlamıştır (Barbarosoğlu, 2025:28; Sarçın, 2021:134). II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte kadınlar, fabrika ve dokuma tezgâhlarının yanı sıra devlet daireleri, belediyeler, hastane ve postane gibi yerlerde de memuriyetlere başlamıştır.

3. OSMANLI'DA KADIN DERGİLERİ

Osmanlı modernleşme hareketinin en somut göstergelerinden ve sonuçlarından biri Osmanlı kadın dergileridir (Çakır, 1996:23). Kurdukları kadın dernekleri vasıtasıyla sosyal hayatta söz sahibi olan kadınlar, kadın dergileri vasıtasıyla da basın dünyasında seslerini duyurmuşlardır (Kurnaz, 1990:62).

Gazetelerde kadının toplumsal konumu hakkındaki ilk tartışmalara 1867 yılında yayın hayatına başlayan *Terakkî* gazetesinde rastlanılmaktadır. Sayfalarında kadın okuyucuların gönderdiği mektupları da yayınlayan *Terakkî* gazetesinde başta kadınların eğitim hakkı, çalışma hakkı, kadın erkek eşitliği gibi konular olmak üzere o dönemde toplumun gündeminde olan pek çok konuya yer verilmiştir (Kılıç, 2021:25). *Terakki* gazetesinin bir eki olarak

çıkarılan *Terakki-i Muhadderât* ise basın tarihimizin ilk kadın dergisi olarak gösterilmektedir (Özen, 1994:22). Sayfalarında kadın eğitiminin yaygınlaştırılması, kadınların sosyal hayatta daha fazla yer alması gerektiğini savunan dergi, Batı dünyasındaki kadın hareketlerine ilişkin içeriklere de yer vererek bu hareketlerin Osmanlı toplumu ve kadını tarafından da tanınmasına zemin hazırlamıştır.

İlk olarak bir gazetenin eki olarak çıkan kadın dergileri belli bir okur kitlesine ulaşınca müstakil olarak da çıkarılmaya başlanmıştır. 1886 yılında yayın hayatına başlayan *Şükûfezâr* dergisi ise sahibi ve bütün yazarlarının kadın olduğu ilk kadın dergisi olarak basın tarihi kayıtlarına geçmiştir. (Çavuş, 2021:399). Dönemin Milli Eğitim Bakanı Münîf Paşa'nın kızı Ârife Hanım'ın imtiyaz sahibi olduğu *Şükûfezâr*, beş sayı yayınlanmıştır. Derginin ilk sayısında yer alan Mukaddime bölümünde Arife Hanım, kadın okurlarına seslenerek kadınlar için çalışmanın, ilmin ve terakkinin önemine vurgu yapmış, toplumsal hayatta kadınların da en az erkekler kadar önemli işler başarabileceğini ve bu sayede insanlığın gelişimine hizmet edebileceğini dile getirmiştir

Osmanlı basınında kadına yönelik gazete ve dergilerin sayısında özellikle II. Meşrutiyet döneminde büyük bir artış olmuştur. *Âyine* (1876), *Âile* (1880), *İnsâniyet* (1882), *Mürüvvet* (1888), *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895), *Âlem-i Nisvân* (1906), *Mehâsin* (1908), *Musavver Kadın* (1911), *Hanımlar Âlemi* (1914), *Seyyâle* (1914), *Bilgi Yurdu Işığ* (1917), *Genç Kadın* (1919), *İnci* (1919), *Süs* (1923), *Ev Hocası* (1923) Cumhuriyet dönemine kadar Türk basınında yayınlanan kadın dergilerinden bazılarıdır (Kılıç, 2020:712).

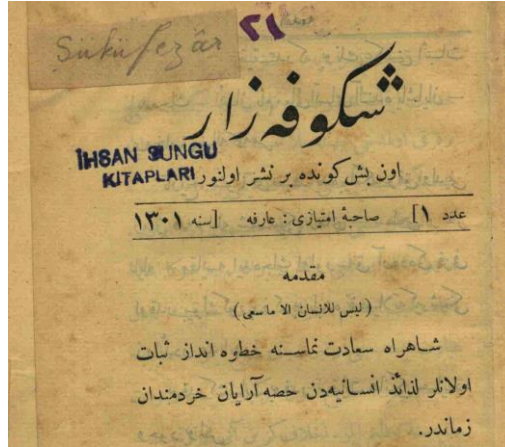
Kadın dergilerinin içeriklerinde genel olarak sağlık konuları, çocuk terbiyesi, yemek ve pasta tarifleri, giyim-kuşam modası, evlilik ve aile hayatı, ev işleri ve düzenine ait konular, eşlerin aile içindeki sorumlulukları, Batı dünyasından ve İslam dünyasından rol model teşkil edebilecek kadın şahsiyetler, kadın hakları, Batı dünyasındaki sosyal hayata dair konular, müzik, resim, edebiyat, tiyatro gibi alanlarda tanınmış kadınların biyografileri gibi konulara yer verilmiştir (Kılıç, 2019:24). Dergilerde kadın hakları bağlamında “kadının çalışma hakkı” konusu da kimi zaman Batı toplumundan örnekler de verilerek dile getirilen konular arasındadır.

4. KADIN DERGİLERİNDE KADININ ÇALIŞMA HAKKI

Tanzimat dönemiyle birlikte başlayan kadının toplumsal statüsüne ve kadın haklarına yönelik ilk tartışmalar, İkinci Meşrutiyet döneminin özgürlükçü havasında daha güçlü bir şekilde çeşitli mecralarda seslendirilmeye başlanmıştır (Baysal, 2017: 343). Dönemin aydınları, özellikle Batılı kadınların bu konudaki mücadelelerini örnek göstererek Osmanlı kadınının ekonomik, sosyal ve hukuki haklarıyla ilgili düşüncelerini kadın dergilerinde her fırsatta dile getirmişlerdir (Özkiraz & Arslanel, 2011: 6).

Yukarıda da ifade edildiği üzere *Şükûfezar*'ın ilk sayısında yer alan Mukaddime bölümünde, kadınlar için çalışmanın, ilmin ve terakkinin önemine vurgu yapılmış, toplumsal hayatta kadınların da en az erkekler kadar önemli işler başarabileceği ve bu sayede insanlığın gelişimine hizmet edebileceği şu satırlarla anlatılmıştır;

“Terakkiyât-ı beşerîyeye - beşer olduğu hasebiyle - hizmet etmek hususunda kadın ile erkeğin hiç bir farkı olmadığı cihetle bilâ-istisna bir azm-u ceddi ile müttehiden ve mütesâviyen sa'y ve gayret etmeliyiz... Zira dünyada göze çarpan en güzel şeyler, muhayyerü'l- ukûl haller, hep ilm ü hüner ustasıyla husule gelmiştir. Maârif, terakkiyâtın mâderidir. Maârif olmayınca terakki olmaz. Terakki olmayınca beşerîyetin şân u şerefi görülmez.”

Resim 1. Şükûfezar Dergisinin İlk Sayısının Kapak Sayfası

Tarih boyunca özellikle kırsal kesimde tarla, bağ ve bahçe işlerinde çalışmak suretiyle eşine her konuda yardımcı olan Türk kadını, şehir hayatında daha ziyade ev işlerini üstlenerek ev dışındaki işlerde çalışmamıştır. Ancak modernleşme hareketiyle birlikte kadın eğitiminin yaygınlaşması, uzun süren savaşlardan dolayı erkek nüfusun azalması ve kadın iş gücüne duyulan ihtiyacın artması gibi sebeplerle kadınlar fabrika, dokuma tezgâhları, devlet daireleri gibi yerler olmak üzere çalışma hayatına katılmaya başlamışlardır. Kadınların bu hakkı kazanmasında kadın derneklerinin girişimleri kadar dönemin kadın dergilerinin sayfalarında bu konuya yer vererek kamuoyunu bilgilendirmeleri etkili olmuştur.

Kadının çalışmasına yönelik toplumda yaşanan tartışmaların gazete ve dergi sayfalarına taşındığı görülmektedir. Şükûfe Nihal, Emine Semiye, Nezihe Muhiddin, Sabiha Sertel, Halide Edip, Ulviye Mevlan ve Fatma Aliye bu dönemde kaleme aldıkları çeşitli makalelerle tartışmalara katılan kadın yazarların başında gelmektedir.

Kadın yazarlar özellikle kadın okuyucuları çalışma hayatına katılmaları yönünde cesaretlendirmek için yazılarında çeşitli argümanlara yer vermişlerdir. Hayatın müşterek olduğunu dile getirerek eşinin yükünü paylaşmak ve bu sayede iyi bir eş olmak, ailenin mutluluğunu ve refahını sağlamak, ekonomik bağımsızlığını kazanarak herhangi bir kişiye bağımlı olmaktan kurtulmak, ülkenin her alanda ilerlemesine katkıda bulunmak gibi konular bu yazılarda en çok dile getirilen konular arasındadır (Güçlü ve Yüce, 2021:152). Yazarlar bu düşüncelerini dile getirirken kadınlara çalışma hakkının verilmesi gerektiğine de her fırsatta vurgu yapmışlardır.

Kadının kamusal alanda çalışma hakkını kazanmasında verilebilecek en çarpıcı örneklerden biri, yabancı sermayeli bir kuruluş olan Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi'nin (DTAŞO) kadın istihdamı için 1913'te gazetelere ilan vermesiyle yaşanmıştır. Söz konusu ilana dönemin önemli kadın dergilerinden biri olan *Kadınlar Dünyası* dergisinde Emine Seher Ali imzasıyla yayınlanan bir yazının teşvikiyle Müslüman kadınlar da başvurmuştur. Ancak ilan sahibi olan Şirket, ilanın Osmanlı tebaasından sadece Rum, Ermeni ve Musevi kadınlar için geçerli olduğunu belirterek Müslüman kadınların müracaatlarını reddetmiştir. Şirkete başvuru yapan Türk kadınlardan biri de Bedra Osman Hanım'dır. Bedra Osman Hanım, yapmış oldukları başvurularının haklı bir gerekçe gösterilmeden reddedilmesine tepki göstermiş

ve bu tepkisini kamuoyuyla paylaşmak üzere *Kadınlar Dünyası* dergisine bir mektup göndermiştir. *Kadınlar Dünyası* da bu mektuba sütunlarında yer vermiştir;

“Efendim /İhtarları üzerine telefon şirketine dört refikamla müracaat ettim.-Tercüman olması muhtemel olan-Sevrinyan isminde bir Ermeni vatandaşımız tarafından birçok hakarete ve istihzalara hedef olduk. Hatta bu vazifeyi bizim yapamayacağımızı söyleyerek istidamızı kabulde tereddüt bile gösterdi. Bu muameleden telefon başında bir İslam hanımından ziyade kendi dindaşlarının bulunmasını arzu ettiği anlaşıldığından sebat ve metanet göstererek tekrar müracaat ettik. İstidalarımız kabul olundu. Memuriyette Fransızca veya Rumca telaffuz etmek şart imiş! Refikalarım bu lisanlara vakıf olmadıklarından ileride istihdam edilecekleri meşküktür. Bu şüphe bir ay sonra İngiliz müfettişlerin vüruduyla hal edilecektir. Takdim-i ihtirâmât olunur Efendim. 24 Nisan 1329” (Kadınlar Dünyası, Numara:138, 3).

Dönemin kadın dernekleri de şirkette Müslüman kadınların istihdam edilmesi için yoğun bir çalışma yürütmüştür. Basın âleminde özellikle *Kadınlar Dünyası* konuya sayfalarında sıklıkla yer vererek telefon şirketinin ayrımcı tutumunu eleştirmiştir. *Kadınlar Dünyası*, bir taraftan da bütün kadın okurlarını söz konusu şirketi boykot etmeye davet etmiştir (Kurt, 2020: 20). Nihayetinde Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi, 1913 yılında 120 civarındaki gayrimüslim kadın ile birlikte 7 Müslüman kadını da istihdam etmiş böylece DTAŞO’da ilk defa Müslüman kadınlar da çalışmaya başlamıştır. *Kadınlar Dünyası* dergisinin Osmanlı kadınlarının istihdamını sağlamaya yönelik yürüttüğü bu yayın politikası etkisini Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti’nde de göstermiş ve Osmanlı kadınları artık İstanbul Postanesinde de istihdam edilmeye başlanmıştır. 1918 yılına gelindiğinde İstanbul Postanesi kadrosunda 85’i Müslüman olmak üzere toplam 90 kadın çalışmaktadır (Ersoy ve Bayar, 2019:45).

Kadının çalışma hakkıyla ilgili tartışmalar sadece modernist çizgide yayın yapan süreli yayınlarda değil aynı zamanda muhafazakâr yayın politikasına sahip yayınlarda da görülmüştür. Örneğin dönemin muhafazakâr kadın dergisi olarak kabul edilen *Mürüvvet* dergisinde kadınların çalışma hakları ve konuyla ilgili erkeklerle eşit derece oldukları Amerika Kıtası’ndan verilen bir örnekle şu şekilde anlatılmıştır;

“Amerika’da yetişen yüzlerce tabibelerin âlem-i insâniyete ettiği hizmetler yani kadınların hürriyet ve müsâvâtı ve servet-i umûmiyenin derecâtı kürre-i arzın bu noktasında nasûretle tecelli eylediğini âdât-ı milliyemize tatbiken bast ve ilan”. Bu satırlarda Amerika’daki kadın doktorların başarıları, özgürlük ve eşitlik mücadeleleri toplumun temel değerlerine ters düşmeyecek şekilde Osmanlı kadınına rol model olarak sunulmaktadır” (Kılıç, 2019:38-39).

Benzer şekilde yine Amerika’dan verilen bir örnekte;

“Amerika’da kadınlar erkekler gibi hükûmet memuriyetlerinde bulundukları cihetle bu kere Avrupa gazetelerinde görülen Amerika’nın kadınlar tevcihatını ber vech-i âtî nakil eyledik: Amerika’da (Port Horson) şehri polis müdüriyetine şehir-i mezkûr müdde-i umûmisi Matmazel Adale. Amerika’da (Onpeskunis) şehri sandık emînliğine Madam (Guf) New York Mekâtib-i Rüşdiye umum müfettişliğine Matmazel (Elish Pajan) tayîn olunmuşlardır. Amerika’nın (Boston) şehrinde Madam (Zan Nurber) nâmında bir kadın tüccarlık edecek kadınlara mahsûs olmak ve masârifi kendi tarafından tesviye edilmek üzere husûsî bir ticâret mektebi tesis eylemiştir” (Kılıç, 2019: 220) satırlarıyla kadınların erkekler gibi devlet memuriyetlerinde bulundukları, polis müdürlüğüne atandıkları, eğitim müfettişi olabildikleri ifade edilerek, Osmanlı kadınına örneklik oluşturulmaya çalışılmıştır.

5. SONUÇ

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Fermanının ilanıyla birlikte hız kazanan Batılılaşma hareketi toplumun her kesimini derinden etkilemiş, Batı toplumlarının tüm yönleriyle örnek alınması gerektiği düşüncesi toplumda daha yüksek sesle dillendirilmeye başlanmıştır. 18. yüzyılda Batılı ülkelerde başlayan hızlı sanayileşmeyle birlikte kadının çalışma hayatına daha aktif ve örgütlü bir şekilde katılması bir asır sonra Osmanlı toplumuna da yansımış ve bir “hak” olarak “kadının çalışma hakkı” çeşitli mecralarda dillendirilmeye başlanmıştır. Bu düşüncenin seslendirilmesi ve belli bir kamuoyu desteğini bulmasında dönemin kadın gazete ve dergileri de önemli rol oynamıştır. Tanzimat Döneminde ilk örneklerini gördüğümüz kadın gazete ve dergilerinin sayısı Meşrutiyet sonrası basın hayatında oluşan özgürlük havasından etkilenerek artmıştır. Yazılarında kadın haklarını savunan dönemin kadın gazete ve dergileri Avrupa’da ve Amerika Birleşik Devletleri’nde en hızlı günlerini yaşayan kadın hakları sloganlarından etkilenmiş, Osmanlı

kadınlarının da bu haklardan faydalanması için çaba göstermişlerdir. Kadının evlilik, boşanma, eğitim ve çalışma hakkı gibi evrensel nitelikteki hakları, bu yayınlarda en fazla yer verilen konular arasında olmuştur. Dönemin gerek *Mürüvvet* gibi muhafazakâr bir yayın politikasına sahip; gerekse de *Kadınlar Dünyası* gibi modernist çizgide yayın yapan kadın gazete ve dergilerinde, kadının aile ve toplum hayatındaki yeri konusu gündeme gelmiş, toplumda kadın eğitiminin yaygınlaştırılması ve aldığı bu eğitimle kadının sosyal hayatta daha aktif bir şekilde rol oynaması gerektiği sıklıkla dile getirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akagündüz, Ümüt. (2021). II. Meşrutiyet Yıllarında Kadının Değişen Toplumsal Konumu (1908-1918). Kadının Değişen Dünyası Osmanlı Sosyal ve Kültürel Yaşamından İzler (1908-1918) kitabı içinde. Ed. Ayşen Müderrisoğlu. İstanbul: Kronik Kitap.
- Altıntaş, Meryem. (2023). Diyarbakır Basın Tarihi Peyman Gazetesi. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Barbarosoğlu, Fatma. (2025). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yeni Hayatın Yeni Kadınları. İstanbul: Profilkıtap.
- Baysal, Hatice. (2017). Osmanlı'da Kadın Memureler İçin Motivasyon Uygulamaları: Bank-ı Osmani-i Şahane, Dersaadet Telefon Anonim Şirketi Osmaniyesi ve Kadın Birinci İşçi Taburu Üzerine Bir İnceleme. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 29, s.339-366.
- Budak, Ali. (2014). Osmanlı Modernleşmesi Gazetecilik ve Edebiyat. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi
- Berkes, Niyazi. (2012). Türkiye'de Çağdaşlaşma. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çaha, Ömer. (1996). Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın. Ankara: Vadi Yayınları.
- Çakır, Serpil. (1996). Osmanlı Kadın Hareketi. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çavuş, Burak. (2021). Osmanlı Kadın Yazınında Şükûfezâr Dergisi ve Derginin Tam Çevirisi. Edebi Eleştiri Dergisi, Takvîm-i Vekâyî'den 1928 Yılına Süreli Yayınlar ve Edebiyat Özel Sayısı, 398-429.
- Ersoy, Hulusi. & Bayar, Yılmaz. (2019). Osmanlı Devletinde Telefon Hizmetinde İstihdam Edilen Kadınlar ve Yaşanan Bazı Sıkıntılar. Uluslararası Uygulamalı Ekonomi ve Finans Çalışmaları Dergisi, 4 (2), 43-47.
- Güçlü, Aşlıhan ve Yüce, Yasemin. (2021). Osmanlı Kadın Yazarların Kaleminden Kadının Çalışması: Söylemler, Talepler. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi, 1 (2), 133-159.
- İnuğur, M. Nuri. (1999). Türk Basınında İz Bırakanlar. İstanbul: Der Yayınları.

- Kılıç, N. (2020). Batı Kültürünün Osmanlı Toplumuna Taşınmasında Önemli Bir Unsur Olarak Kadın Dergileri. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20 (3), 707-726.
- Kılıç, Neslihan. (2019). Osmanlı Basınında Muhafazakâr Bir Kadın Dergisi Mürüvvet. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Kılıç, Neslihan. (2015). Osmanlı Kadın Dergilerine Bir Örnek: Mürüvvet. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 4(3), 744-769.
- Kurnaz, Şefika. (1990). Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kurt, Fatma. (2020). Osmanlı Modernleşmesinde Kadın Gazeteleri. Genç Kalemler Tarih Araştırmaları Dergisi, 6(7) s.18-21.
- Lewis, Bernard. (2020). Modern Türkiye'nin Doğuşu. III. Edisyon. Çeviri: Boğaç Babür Turna. Ankara: Arkadaş Yayınevi
- Ortaylı, İlber. (1984). Osmanlı Toplumunda Aile. Ankara: Pan Yayıncılık.
- Özen, Hatice. (1994). Tarihsel Süreç İçinde Türk Kadın Gazete ve Dergileri: (1868-1990). İstanbul: Graphis Matbaa.
- Özkiraz, Ahmet. & Arslanel, M. N. (2011). İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 3 (1) , 1-10.
- Sarçın, Simge. (2021). II. Meşrutiyet Döneminin Kadın İşçileri. Kadının Değişen Dünyası Osmanlı Sosyal ve Kültürel Yaşamından İzler (1908-1918) kitabı içinde. Ed. Ayşen Müderrisoğlu. İstanbul: Kronik Kitap.
- Ülken, Hilmi Ziya. (1979). Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi. İstanbul: Ülken Yayınları.

BÖLÜM 7

CEMÂLEDDİN AFGÂNÎ VE ESERLERİNE BAKIŞ

Dr. Buket ATAMAN¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17183838>

¹ Diyanet İşleri Başkanlığı - bktatm58@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-3180-8454

GİRİŞ

Cemâleddîn Afgânî, (1838- 1897) 19. yüzyıl döneminde yaşamış yeni ilm-i kelâm âlimlerindendir. İslâm düşünce dünyasında fikrî uyanışın ivme kazanmasına önem veren bir kişiliktir (Ülken, 1994, 187). Entelektüel kişiliği, çok yönlülüğü, keskin zekâsı ve etkileyici hitabeti ile dikkatleri üzerine çeken aksiyoner bir şahsiyet olmuştur (Şeleş, 2013, 68-76). Sahip olduğu bu özellikler ve özgür düşünce yapısı onu İslâmî hareket içerisine sürüklemiştir (Afgânî, Abduh, 1987, 45). O, İslâm coğrafyasının farklı yerlerinde yaşayan bazı düşünürler gibi İslâm âleminin inkıraz dönemindeki problemlerine çözüm önerisi sunma ve İslâm toplumunu muasır medeniyetler seviyesine yükseltme gayesi gütmüştür. Bu gaye, Afgânî'nin hem modernist hem de rasyonalist düşünce yapısına sahip olduğu izlenimini vermektedir (Kara, 2014, 35).

Hem en değerli arkadaşı, hem de öğrencisi olan Muhammed Abduh, (1849) hocası Afgânî'ye ithafen: *"1871 yılında bu ülkeye bir adam geldi. Dini konularda oldukça basiretli ilginç kişiydi bu adam. İslam halklarının durumunu gayet iyi bilen, geniş kültürlü, cesaretti biriydi, bu adam Cemâleddîn Afgânî idi"* şeklinde düşüncelerini dile dökmüştür (Afgânî, Abduh, 1884, 19). Onun hayat felsefesinin temelindeki argümanlar; Müslümanların tekrar ihyasını sağlama, gayreti kamçılayan birtakım görüş ve öneriler sunma ve bu vesile ile fikrî uyanışa destek olmaktır. Çünkü Batı dünyasının siyasî, askerî, iktisadî ve teknoloji alanlarında katettiği ilerleme diğer taraftan Müslüman ülkelerinin geri kalmışlığı ve Avrupa devletleri tarafından sömürgeleştirilmesi, İslâm dünyasındaki gidişatın sorgulanmasına ve birçok alanda yenilenme hareketlerinin yapılması gerektiği inancının doğmasına sebep olmuştur (Afgânî, Abduh, 1987, 14). Özellikle İslâm düşünce dünyasındaki gerileme ve durağanlaşma dönemi Afgânî perspektifinde yeni fikrî hareketlerin doğmasına entelektüel düzeyde yeni fikirlerin inşasına kapı aralamıştır. Afgânî de entelektüel uyanışın hem başaktörü hem de teorisyeni olarak İslâm düşüncesinin dönüşümünde ve zihnî uyanışın tecdidinde belirleyici rol oynamıştır (Keddie, 1972, 22). O, İslâm dünyasında birlik ve beraberlik ruhunu her zaman ön planda tutan, taassubun her türlüşüne şiddetle karşı çıkan, itidalli olmaya özen gösteren yapısıyla dikkatleri üzerine çekmiş fikir ve siyaset insanıdır (Karaman, 1994, 455).

Müslümanların fikrî uyanışına katkı sağlamak amacıyla sosyal, kültürel ve siyasî alanda projeler üreten Afgânî, ıslahatçı kişiliği ve güçlü hitabeti ile dikkatleri üzerine çekmiştir (İkbâl, 1984, 136). O, metodunu İslâm davasında Müslüman toplumunu uyandırma, emperyalizme karşı mücadele etme, İslâm'da dini düşünce

kavramlarını yenileme, İslâm ümmetine sağlıklı bir akîde kazandırma, inanç ve ameli bütünleştirme minvali üzerine bina etmiştir (Abduh, 1986, 47-49).

1. Cemâleddîn Afgânî'nin Hayatı ve Entelektüel Kişiliği

İslâm düşünce dünyasında ve siyaset hayatında mümtaz yer tutan Cemâleddin Afgânî'nin doğum yerinin neresi olduğu konusunda kesin bilgi bulunmamaktadır. Tarihçiler bu konuda bazı kaynaklarda Afgânî'nin Afganistan'ın Kâbil yakınlarındaki Esedâbât kasabasında doğduğunu kabul ederken bazı Batılı yazarlar da İran'da doğduğunu iddia etmektedir (Sarı, 2015, 5).

Afgânî, on sekiz yaşına kadar Kâbil'de bulunmuş ve ilköğrenimini âlim bir kişi olan babasından almıştır. Ülkenin meşhur bilge insanlarından dil, tarih, din, felsefe, matematik, tıp ve siyaset alanında dersler almıştır. (Baytar, 1993, 439- 440). Afgânî; Muhammed Abduh, Nedim, Sa'd Zaglûl Paşa, Edip İshak gibi önemli şahsiyetlerin yetişmesinde etkin rol oynamıştır (Esen, 2006, 28). Onun almış olduğu eğitim entelektüel ufkunun gelişmesinde etkili olmuştur. Daha sonra Hindistan'a giden Afgânî, ilerleyen dönemlerde Batı'nın bilim ve edebiyatını yakından tanıma fırsatı bulmuş böylece eskiden beri zihninde var olan ıslahat düşüncesi daha da netleşmiştir. İlmî kişiliği siyasî kişiliğinin fazlasıyla önüne geçen Afgânî, dinin çağın gereklerine göre yorumlanmasını ve etkili kılınmasını arzulamakla beraber, halkın yönetime katılmasını, istibdada karşı mücadele etmelerini ve yabancıların sömürge politikasına karşı direniş içinde olmalarını gaye edinmiştir (Abduh, 1986, 29).

O, millî şuuru gayrete getirmeye, vatan sevgisini perçinleştirmeye çalışırken diğer taraftan da bütün İslâm ülkeleri arasında sağlam bağların tesis edilmesi, çok yönlü dayanışmanın sağlanması, birlik ruhuyla hürriyet ve bağımsızlığın elde edilmesi ve böylece tüm Müslümanlar arasında birlik idealinin gerçekleşmesi için azamî derecede çaba sarf eden bir kişi olmuştur (Afgânî, Abduh, 1884, 53). Mısırlı ve Hindistanlı taraftarlarınca el-Urvetü'l-vüskâ adlı altında bir cemiyet kurulmuştur. O, gazetenin başına geçmeye karar vermiştir. Gazetede başyazarlık yapması için Mısır'daki talebesi olan Muhammed Abduh'u davet etmiştir. Afgânî ve Abduh'un gazeteyi çıkarmaktaki asıl amaçları, Müslümanların zihnî uyanışını sağlamak ve İslâm ülkelerinde çağın gerektirdiği ıslahatın yapılmasına önayak olmaktır (Karaman, 1994, 455- 460).

Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızcaya hâkim olan Afgânî'nin dil yetkinliği, onun hem doğudaki hem de batıdaki entelektüel çevrelerle etkileşim kurmasına fırsat vermiştir. Farklı kültürlerle ve geniş kitlelere ulaşma imkânı bulmasından dolayı fikir

dünyasında kozmopolit bir bakış açısı geliştirmiştir (Keddie, 1972, 30). Onun Batı felsefesi ve pozitivist düşüncelerle tanışması kelâm anlayışının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır (Hourani, 1962, 45-124). Dolayısıyla kelâm ilmine çağın meselelerini dâhil eden yenilikçi bir bakış açısı geliştirmiş ve İslâm toplumunun geri kalmışlığına dair köklü analizler yapma fırsatını yakalamıştır. Onun içinde bulunduğu şartlar kelâmcı kimliğinin rolüne öyle etki etmiştir ki, bu etki onun klasik kelâmın metafizik tartışma alanlarını aşmasını sağlamıştır. Nihayetinde kelâm ilmini toplumsal değişim süreçlerini anlamada ve İslâm toplumunun modern dünyaya cevap verebilmesinde önemli bir araç olarak görmüştür. O, çağın sosyal ve bilimsel problemlerini kelâm ilminin muhtevasına dâhil etmiştir (Keddie, 1972, 74).

Afgânî'nin kelâm anlayışında akıl önemli bir yere sahiptir. Çünkü ona göre Kur'ân, insanları sürekli olarak tefekküre, tedebbüre ve istidlâle çağırmakta, akli bir ilim üretim aracı olarak öne çıkarmaktadır. Afgânî, ictihad kapısının hiçbir zaman kapanmadığını savunarak, kelâm ilminin çağın sorunlarına yeni çözümler üretmesi gerektiğini savunmaktadır. Kur'an ve sünnet bağlamında hüküm çıkarmanın önemine vurgu yapmaktadır (Karaman, 1994, 460; Mahzumî Paşa, 2018, 141). Onun bu yaklaşımı, kelâm ilmini dinamik yorumlama pratiğine dönüştürmesini sağlamıştır. Afgânî, kelâm ilmini donuk bir ilim dalı olmaktan ziyade, çağın meselelerine çözüm üreten dinamik ve fonksiyonel bir alan hâline getirmeyi amaçlamıştır.

Onun akılcılığı, bilimsel bakış açısı ve toplumsal sorumluluk vurgusu, modern kelâmın temel parametrelerini belirlemiştir. Afgânî'nin kelâm anlayışının merkezinde akılcılık, ilmî merak, ictihadın sürekliliği ve İslâm ümmetinin birlik ruhu yer almaktadır. Ona göre, Kur'ân'ın insanları sürekli olarak düşünmeye, tedebbüre ve istidlâle davet etmesi, akli İslâm düşüncesinin vazgeçilmez bir unsuru hâline getirmektedir (Hourani, 1962, 72). Afgânî, düşünce merkezine dini almış ve ilahi öğüt olarak tanımlamıştır. O, bireyin ilmî ve ahlakî bakımdan yetkinleşmesinde, toplumun birlik ve beraberlik içerisinde üstün bir medeniyete sahip olmasında dini yegâne amaç olarak görmektedir. Afgânî din olgusunu ırk ve dilden gayrı, Müslümanları birleştiren çok güçlü bir bağ olarak telakki etmiştir (Muhsin, 1997, 55-57). Diğer taraftan da Afgânî, İslâm'ın özünde bilime karşı olmadığını, aksine bilimi teşvik ettiğini vurgulamıştır. Ona göre, bilimsel gelişmeler ve teknolojik ilerlemeler Müslümanların geri kalmışlığının çözüm anahtarıdır (Afgânî, Abduh. 1987, 271). Yeni ilm-i kelimcilerden Abdüllatif Harpûî de Afgânî gibi din ve bilimi uzlaştırmak istemiştir (Ataman, 2024, 19).

2. Cemâleddîn Afgânî'nin Eserleri

Er-Red ale'd-Dehriyyîn

Bu risâle, Afgânî'nin kelâmcı kimliğini en belirgin şekilde ortaya koyduğu eseridir. Afgânî, burada natüralizm ve pozitivizm gibi akımlara karşı İslâm'ın tevhid esasını savunmaktadır (Keddie, 1972, 138). Risalede materyalist felsefeye karşı çıkılarak materyalizmin tarihini, etkilerini ve materyalist akımı ele almıştır (Abdülhamid, 1991, 185-186).

Ona göre, tabiatı tek gerçeklik sayan bu akımlar, insanları manevî köklerinden koparmakta ve toplumsal çözülmeye yol açmaktadır. Afgânî, Tabiatçılığa Red olarak tercüme edilen söz konusu bu eseri, Hindistan'da modern saldırılara karşı İslâm'ı savunma amacına yönelik yazmıştır (Afgânî, 1991, 15). Afgânî, İslâm'ın özünde bilimi ve gelişmeyi teşvik eden bir din olduğunu savunurken, pozitivist ve natüralist akımlara sert eleştiriler yöneltmiş, bilimin kutsallaştırılmasının toplumsal ve manevî çözülmeye yol açacağını ifade etmiştir (Keddie, 1972, 42).

Tetimmetü'l-Beyân

Bu eser, Afgânî'nin kelâm ile siyaset ve toplumsal ıslahat arasındaki ilişkiyi irdelediği bir metindir. Eserde, İslâm dünyasının hurâfelerden ve yanlış taklitten kurtularak yeniden dirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Hourani, 1962, 55). Ona göre kelâm, sadece ilahiyat alanına değil, sosyal düzenin yeniden inşasına da ışık tutmalıdır.

Hâtırât

Muhammed Paşa el-Mahzûmî'nin Afgânî ile yapmış olduğu sohbetlerden oluşmaktadır (Mahzûmî Paşa, 2006). Afgânî'nin kısa notlarından oluşan Hâtırât, onun kelâmî meselelerdeki düşüncelerini spontane bir üslupla yansıtmaktadır. Özellikle ictihadın önemi, ümmetin bölünmüşlüğü ve taassubun zararları Hâtırât'ta sıkça işlenmektedir (Black, 2010, 86).

Afgânî'nin söz konusu eserinde sıkça tenkit ettiği taassup olgusu Muhammed İkbâl'de de ön plandadır. Afgânî gibi İkbâl de taassubu büyük bir tehlike olarak görmüş, zifiri karanlık olarak teşbih etmiştir (İkbâl, 2008, 72). Ayrıca bu eser, Afgânî'nin kelâm ilmini salt teorik bir alan olarak değil, toplumsal devrim aracı mesabesinde gördüğünün kanıtıdır.

Urvetü'l-Vüskâ

Muhammed Abduh ile birlikte yayımladığı Urvetü'l-Vüskâ, Afgânî'nin kelâmî fikirlerini geniş kitlelere ulaştırdığı önemli bir platformdur. Bütün olarak Türkçe'ye çevrilen bazı bölümleri itibarıyla da Urduca, İngilizce ve Fransızcaya çevrilen bu eser, 1883-1884 tarihleri arasında 18 sayı olarak çıkarılan Urvetü'l-Vüskâ adlı gazetedeki yazıların kitap formatına dönüştürülmüş halidir (Abduh, 1986, 29).

Urvetü'l-Vüskâ, uluslararası özelliğe sahip olması açısından ve tek İslâmî gazete özelliği taşıması açısından son derece önemlidir. Irak, Şam, Mısır, İran, Arap Yarımadası, Hindistan ve Afganistan gibi İslâm ülkelerine gönderilen bu dergi fazlasıyla yankı uyandırmıştır (Rıza, 2003, 24). Dergide yayımlanan yazılar, İslâm birliği, bilimsel ilerleme, taassuba karşı mücadele ve İslâm'ın modern dünyaya adaptasyonu gibi konuları ele almaktadır (Moaddel, 2005, 44). Afgânî'nin kelâm anlayışının toplumsal boyutu, bu dergide net şekilde görülmektedir.

Urvetü'l-Vüskâ dergisinde İslâm birliği, üzerinde şiddetle durulan konular arasında yer almıştır. Dergide ulema tabakasına halkları birliğe, mezhep ve ırk taassubunu terke telkinler bulunmaktadır. Dini bütünlüğü ve birliği yeniden canlandırma, din temelinde Müslümanları birleştirme misyonu ön planda yer almaktadır. Ümmetin birlik ve beraberliğine düşkünlük, egemenliğe sahip çıkma, İslam topraklarını koruma dergide alınan kararlar arasında yer almıştır. Mısır halkını sömürgecilere karşı birleştirme, ortak bir cephe oluşturma, İran ve Afganistan halklarını ortak düşmanları olan İngilizlere karşı kenetleme amacı güdülmüştür (Afgânî, Abduh, 1884, 31).

Urvetü'l-Vüskâ, Müslümanların geri kalma nedenlerini tespit etmeye çalışmış, aynı zamanda çözüm önerileri üretmeyi amaçlamıştır. Müslümanların özellikle tefrikaya düşmelerini, atâletle kadere boyun eğen yaklaşımlarını, yöneticilerin cehaletlerini, İslâm'ın hâkikatini bilmemelerini, vehimlerle gerçekleri görmezden gelen tavırlarını eleştirmiştir. Dergide toplumun güzel değerlere sahip çıkması öğütlenmiştir. Zirâ hezimet, değerleri dışlamaya dayandırılmıştır. Adâlet vurgusu, hakka sahip çıkma erdemi ön planda tutulmuştur (Afgânî, Abduh, 1884, 33).

SONUÇ

Cemâleddîn Afgânî'nin yaşadığı dönemdeki İslâm dünyası, yalnızca siyasî ve askerî krizlerle değil, aynı zamanda derin zihnî arayış ve tedâid ihtiyacıyla da karakterize edilmiş bir zaman dilimini yansıtmaktadır. Bu dönemin önemli aktörlerinden biri olan Afgânî, kelâm ilmini klasik kalıplardan çıkararak modern zamanların sosyal, siyasî ve entelektüel meseleleriyle ilişkilendiren özgün bir mütefekkir olarak temayüz etmiştir.

Afgânî'nin düşünce dünyası, kelâm ilmini yalnızca ilahiyatî meselelerin tartışıldığı bir alan olmaktan öte, İslâm toplumlarının fikrî, ilmî ve siyasî yönden yeniden inşasında işlevsel bir disiplin olarak görmüştür. Afgânî'nin kelâmında akıl, yalnızca metafizik konuları anlamak için değil, aynı zamanda toplumsal yapının ıslahı, siyasi bağımsızlık ve ilmî ilerleme için de merkezi bir rol oynamıştır. Eserleri arasında özellikle er-Red ale'd-Dehriyyîn, bilim ve felsefe arasındaki gerilimi kelâmî bakış açısıyla çözmeye yöneliktir. Tetimmetü'l-Beyân ve Hâtîrât, kelâmın yalnızca teorik bir alan değil, toplumsal ıslah için bir araç olduğuna işaret ederken, Urvetü'l-Vüskâ dergisi Afgânî'nin kelâmî fikirlerini kamuoyuna ulaştırdığı en önemli platform olmuştur.

Afgânî'nin en önemli miraslarından biri, kelâm ilmini toplumsal sorumluluk ve aksiyonla bütünleştirmiş olmasıdır. Ona göre, İslâm toplumlarının geri kalmasının asıl sebebi yalnızca Batı emperyalizmi değil, aynı zamanda İslâm dünyasındaki zihnî durgunluk, hurafeler ve taassuptur. Bu nedenle kelâm, yalnızca inanç esaslarını savunan bir ilim değil, toplumun yeniden inşasında etkili bir araç olarak kullanılmalıdır.

Sonuç olarak Afgânî, yalnızca içinde yaşadığı yüzyılın bir düşünürü değildir. O, İslâm kelâmının öncüsü olarak, akılcılığı, bilimsel bakış açısını ve toplumsal sorumluluk duygusunu kelâm ilmiyle mecederek günümüze kadar uzanan entelektüel mirası bırakan mümtaz şahsiyettir. Onun düşünceleri, günümüz İslâm dünyasının modernleşme, toplumsal dönüşüm ve ilmî gelişme tartışmalarında hâlâ referans olmaya devam etmektedir. O, kelâm ilmini hem bireysel inanç dünyasına, hem de toplumsal inşa süreçlerine ışık tutan canlı bir disiplin hâline getirerek, İslâm düşünce geleneğinde silinmez bir iz bırakmıştır.

KAYNAKÇA

- Abduh, Muhammed, (1986). *Tevhîd Risâlesi*, Çeviren: Sabri Hizmetli. Ankara: Feer Yayınları.
- Afgânî, Cemâleddîn. (1991). *Dehriyyûn'a Reddiye*. Çeviren: İbrahim Sarmış. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Afgânî, Cemâleddîn, Abduh, Muhammed. (1987). *Urvetü'l-Vuska*. Çeviren: İbrahim Aydın. İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Ataman, Buket. (Haziran 2024). Abdüllatif Harpûti'nin Hikmet Anlayışına Bakış. *Eskiyeni*, sayı 53, 1-25.
- Baytâr, Abdurrezzâk. (1993). *Hilyetü'l-Beşer fî Târîhi'l-Karnî's-Sâlis Aşr*. Neşreden: Muhammed Behçet el-Baytâr. Beyrut: Dârü Sadır.
- Black, Antony. (2010). *The History of Islamic Political Thought*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Esen, Muammer. (2006). *Afgânî'nin Kelâmî ve Felsefî Görüşleri*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Hourani, Albert. (1962). *Arabic Thought in the Liberal Age 1798–1939*. London: Oxford University Press.
- İkbâl, M. (1984). *İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, Çeviren: Ahmet Asrar, İstanbul: Bir Yayıncılık.
- İkbâl, M. (2008). *İslâm Düşüncesi*, Çeviren: Yusuf Kaplan, İstanbul: Külliyyat Yayıncılık.
- Kara, İ. (2014). *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi Amaçları*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karaman, Hayrettin. (1994). *Cemâleddîn Efgânî. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 10. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Keddie, Nikki R. (1972). *An Islamic Response to Imperialism: Political and Religious Writings of Sayyid Jamâl ad-Dîn al-Afghânî*. Berkeley: University of California Press.
- Keddie, Nikki R. (1972). *Sayyid Jamâl ad-Dîn "al-Afghânî: A Political Biography*. Berkeley: University of California Press.
- Mahzûmî Paşa, Muhammed.(2018). *Cemâleddîn Afgânî'nin Hatıraları*. Çeviren: Âdem Yerinde. İstanbul: Klasik Yayınları.

- Moaddel, Mansoor. (2005). *Islamic Modernism, Nationalism, and Fundamentalism: Episode and Discourse*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Muhammed Reşid Rıza. (2003). *Gerçek İslâm'da Birlik: Afgânî, Abduh, Reşid Rıza. Çeviren: Hayrettin Karaman*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Muhsin. Abdülhamid. (1997). *Cemaleddîn Afgânî Hayatı ve Etrafındaki Şüpheler*, Ankara: Ekin Yayınları.
- Sarı, İ. (2015). Cemâleddîn Afgânî'nin Yeni İlm-i Kelâm Anlayışı. *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2015), 45.
- Şeleş, A. (2013). *Cemâleddîn Afgânî, Çeviren: Mehmet Çelen*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ülken, H. Ziya. (1994). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.

BÖLÜM 8

COVID-19 PANDEMİSİNİN DÜNYA İŞGÜCÜ PİYASALARINA ETKİLERİ*

Dr. Birol ALTUN¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17183858>

¹ Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, E-Mail: altunbirol38@gmail.com Orcid: 0000-0002-9452-2752

*Bu çalışma, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde hazırlamış olduğum “ Covid-19 Pandemi Döneminde Hizmet Sektöründe Evden Çalışmaya Yönelik Fenomenolojik Bir İnceleme” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

İnsanlık tarihini incelediğimizde, çok sayıda salgın hastalığın dönem dönem etkili olduğunu görebiliriz. Bu hastalıklardan veba, sıtma, kolera, sarıhumma, çiçek, grip, verem, tifo, tifüs ve frengi gibi hastalıklar, meydana geldikleri dönemde kitlesel ölümlere neden olmuşlardır. Etkilerinin yüksek olmasının nedeni dönemlerinde bu hastalıkların tam olarak anlaşılammış olmasıdır. Meydana gelen salgın hastalıklar toplumlar üzerinde ekonomik, sosyal, psikolojik, kültürel, siyasi, dini ve coğrafi etkiler göstermişlerdir.

14. yüzyılda Avrupa nüfusunun büyük bir bölümünün hayatını kaybetmesinde etkili olan, Veba salgını bu dönemin siyasi yapısı olan feodalitenin yıkılmasında etki gösterip, emek arzında sıkıntılar yaşanmasına ve bu dönemde işçilerin ücretlerinin artmasına neden olmuştur. Kolera, yaygın olduğu dönemde büyük ölümlere neden olmuş, deniz ticaretinin daralmasına yol açmıştır. (Acar, 2021: 8; TUBA, 2020: 19-50). 1918-1920 yılları arasında görülen İspanyol gribi, H1N1 virüsünün bir alt türüdür. Birinci Dünya Savaşının bitmesine yakın dönemde tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Savaş ortamında erkek ölümlerinin fazla olması ve işgücü piyasalarında emek arzında sıkıntılarının ortaya çıkması nedeniyle, kadın istihdamı bu dönemde artış göstermektedir. Ayrıca bu dönemde emek arzında meydana gelen azalma ücretlerin artışına neden olmuştur. 1957-1958 yıllarında etkili olan Asya gribi dünya genelinde 1 milyon kişinin ölmesine neden olmuştur. Bu dönemde özellikle genç nüfus üzerinde etki göstermiştir. İşgücü piyasalarında daralmalara neden olmuş ve işsizliği arttırmıştır. Ebola salgını 2014 yılında Afrika kıtasında etkisini göstermiştir, Salgın özellikle yoksul olan Afrika ülkeleri üzerinde olumsuz etkiler yapmıştır. Bu ülkelerdeki tarım ve turizm sektörleri olumsuz etkilenmişlerdir. Bu durum ülke ekonomilerinin daralmasına ve gelirlerin azalmasına neden olmuştur (Acar, 2021: 8; TUBA, 2020: 19-50).

2019 yılı Aralık ayında Çin’de ortaya çıkıp, kısa süre içerisinde tüm dünyayı saran Covid-19 pandemisi, WHO (Dünya Sağlık Örgütü) tarafından 11 Mart 2020 tarihinde pandemi (salgın hastalık) olarak ilan edilmiştir (WHO, 2020). Dünya ülkeleri salgına karşı büyük bir mücadele içerisine girmişlerdir. Pandemi değişik mutasyonlara uğrayarak etkisini Mart 2022 tarihine kadar sürdürmüştür. WHO’nun verilerine göre, küresel olarak Temmuz 2025 tarihinde WHO’ya bildirilen 7.098.440 ölüm vakası ile birlikte

778.407.760 onaylanmış Covid- 19 vakası meydana gelmiştir. Aralık 2023 tarihli kayıtlara göre dünya genelinde toplam 13.642.098.070 doz aşı yapılmıştır (WHO, 2024). Hükümetlerin aldığı önlemler, geliştirilen birçok aşı ve yaygın aşılama pandeminin sönmelenmesini sağlamıştır.

Pandemi dünyada birden fazla ülkede veya kıtada, çok geniş bir alanda yayılan ve etkisini gösteren salgın hastalıklara verilen genel isimdir. WHO'nun tanımlamasına göre, bir hastalığın pandemi olabilmesi için genel olarak üç kriter aranmalıdır. Bunlar yeni bir virüs veya mutasyona uğramış bir etken olması, insanlara kolayca geçebilmesi, insandan insana kolay ve sürekli bir şekilde bulaşması olarak sıralanabilir. Pandemi belirgin kriterler gerçekleştiğinde, WHO tarafından ilan edilmektedir (WHO, 2023). WHO Başkanı Tedros Adhanom Ghebreyesus, 31 Aralık 2019 tarihinde Covid-19 kodlamasının açılımını; “korona” için “CO”, “virüs” için “VI”, “hastalık” için “D” şeklinde tanımlamıştır. 19 ise yılı ifade etmektedir. Böyle bir isim, belirli bir bölgeyi, hayvan türlerini veya insanı damgalamaktan kaçınmak için seçilmiştir (WHO, 2019).

2019 yılının sonlarında Çin'in Wuhan eyaletinden başlayıp tüm dünyaya yayılan ve 2022 yılının Mart ayına kadar devam eden Covid-19 pandemisi bir sağlık krizi olmasına rağmen ekonomik, sosyal ve çevresel etkiler meydana getirmiştir. Pandeminin yayılmasını önlemek ve pandemiyi ortadan kaldırmak amacıyla alınan karantina ve kapanma önlemleri, dünya ekonomileri üzerinde olumsuz etkilere yapmıştır. Turizm, seyahat ve perakende gibi iş alanları bu durumdan çok fazla olumsuz etkilenmişlerdir. Alınan önlemler dünya işgücü piyasalarına olumsuz etkiler yapmış olup, işgücü piyasalarında bozulmalara neden olmuştur. Özellikle işsizlik ve istihdam alanında olumsuz etkiler göstermiş olup, tüm ülkelerde işsizlik oranları artma eğilimine girmiştir. İstihdam alanında ise daralmalar meydana gelmiştir. Bu dönemde pandeminin etkisi ile ülkelerin GSYİ (Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla) hasıllarında ve hanehalkı gelir miktarlarında daralmalar meydana gelmiştir. Çalışmamızda bu etkiyi ortaya koymak için uluslararası kuruluşların yayımladıkları raporlardan ve verilerden yararlanılmaktadır (ILO, 2020a). Raporlar incelendiğinde pandeminin işgücü piyasaları üzerindeki etkileri daha net olarak anlaşılabilmektedir.

COVID-19 PANDEMİSİNİN DÜNYA İŞGÜCÜ PİYASALARINA ETKİLERİ

Dünya işgücü piyasaları Covid-19 pandemisine hazırlıksız yakalanmıştır. İstihdamın sektörel dağılımının hizmet sektöründe yoğunlaşmış olması, ekonomik krizler ve küreselleşmeden dolayı özellikle gelişmiş ülkeler başta olmak üzere işgücü piyasalarının esnekleşmesi bu durumu ortaya çıkarmaktadır. Pandemi işsizlik ve istihdam yönünden olumsuz etkiler yapmıştır. Salgının havayolu ile bulaşması nedeniyle alınan karantina ve kapanma önlemleri ekonomilerin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Özellikle işgücü piyasalarında belirgin bir etki ortaya çıkmıştır. Uluslararası kuruluşlar sürecin başından itibaren süreci takip etmişler ve konu ile ilgili raporlar düzenlemişlerdir. Amaç bu raporlarla politika uygulayıcıların dikkatini çekmektir. Başlangıçta yayınlanan raporlar tahminlerden ibaret olmuştur. Fakat zamanla sağlıklı verilerin toplanması ile gerçek durumları gösteren raporlar yayınlanmıştır. Raporlar da ortaya çıkan olumsuz durum ortaya koyulmuştur. İnsanlığın konunun ciddiyetini anlaması açısından önemlidir. Pandemi dönemi ve pandemi sonrası sonrası dönemi ortaya koyan veriler kullanılmıştır.

Uluslararası Para Fonu (IMF) Nisan 2020 Dünya Ekonomi Görünümü raporunda pandemiden nedeniyle global ekonominin büyüme oranını -% 3 olarak tahmin etmektedir. Bu oran 2008-09 finansal krizinin yarattığı etkiden daha büyüktür. Büyük bir durgunluk beklenmektedir. Büyüme oranı gelişmiş ülkeler için -% 6,1, gelişme yolundaki ülkeler için ise -% 1 olarak tahmin edilmektedir. Pandeminin etkisini yitirdiği dönemde yayınlanan Dünya Ekonomi Görünümü Raporu Ekim 2022 raporunda, finansal koşulların zorluğu, pandemi ve yüksek enflasyon oranları küresel büyümenin 2021’de %6’ dan 2022’de %3,2’ye 2023’de %2,7 yavaşlayacağı tahmin edilmektedir. Bu durum küresel mali kriz ve Covid-19 pandemisinin akut aşaması dışında 2001’ den bu yana en zayıf büyüme profilini oluşturmaktadır. Dünyada ülkelerdeki büyüme hızlarının düşmesi ekonomilerde daralmalara neden olacak bu durum da insanların yaşam standartlarını olumsuz etkileyecektir. Gelir adaletsizliği büyüyecektir. Yoksulluk ekonomilerde yaygınlaşacaktır. Ekonomilerin yavaşlaması dünyada ve ülkelerde kaynakların yeterince verimli kullanılmadığını gösteren bir olgudur (IMF, 2020).

İngiliz Ulusal İstatistik Ofisi (ONS) verilerine göre, İngiltere’de işsizlik oranı 2020 ilk çeyreğinde bir önceki yılın son çeyreğine kıyasla 0,1 puan artarak yüzde 3,9’a çıkmıştır. Ülkede toplam işsiz oranı yılın ilk çeyreğinde 50 bin kişi artarak 1 milyon 350 bine ulaşmıştır. Uzmanlar İngiltere’de covid-19 salgını nedeniyle gelecek dönemde işsizliğin hızlı bir şekilde artarak 1990’lı yıllardaki % 10 seviyelerine yükselebileceğini düşünmektedirler. İngiliz Maliye Bakanı Rishi Sunak, 2020 yılında İngiltere’nin ciddi bir durgunluk karşı karşıya kalma olasılığının arttığını vurgulamıştır. İngiliz ekonomisi geçen yılın son çeyreğinde kaydettiği duraklamanın ardından bu yılın ilk çeyreğinde de salgının etkisi ile % 2 daralmıştır. İngiltere Merkez Bankası (BoE) daha önce covid-19 pandemisinin ülke ekonomisinde yılın ikinci çeyreğinde yüzde 25’e kadar, daralmaya neden olmasının beklendiğini kaydetmiştir. Bankanın tahminlerine göre bu yıl İngiliz ekonomisi pandeminin de etkisi ile % 14 seviyesine kadar daralma gösterebilir. Pandemi Bretix sözleşmesi ile Avrupa Birliği’nden ayrılan İngiltere’nin ekonomisi üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Ayrılma sürecinde yaşanan olumsuzlukları atlatmadan pandeminin yaşanması İngiltere için olumsuz bir durum oluşturmıştır.

Birleşmiş Milletler 2020’nin ikinci yarısını kapsayan Dünya Ekonomik Durumu ve Beklentiler Raporu’nda Covid-19 pandemisinin olası etkileriyle ilgili öngörülerde bulunmuştur. Rapora göre, küresel ekonomi pandeminin etkisi ile %3,2 oranında keskin bir daralma yaşayacaktır. Bu daralma 1929’lardaki Büyük Buhran’dan bu yana en keskin daralma olacaktır. Pandemi nedeniyle küresel ekonomi 2020 ve 2021’de yaklaşık 8,5 trilyon dolarlık kayıp yaşanacaktır. Son dört yıldaki kazanımlar kaybedilecektir. Tüm kurumlarda olduğu gibi Birleşmiş Milletler de pandeminin olumsuz etkisini yansıtan raporlar yayınlamıştır fakat pandemi ile mücadelede Birleşmiş Milletler ortak karar alma misyonunu yerine getirememiştir. Bu durum da gelişmişlik düzeyi açısından aynı oranda olmayan ülkeler açısından negatif etkiler yaratmıştır. Aşılar bile gelişmekte olan veya gelişmemiş ülkelere ulaştırılamamıştır. Birleşmiş Milletler genel konseyinde güçlü ülkeler birbirleriyle siyasi rekabet içerisine girmişlerdir. Birleşmiş Milletlere bağlı uzmanlık kuruluşu Dünya Sağlık Örgütü de bazı durumlarda net açıklama yapamamış ve düzenli politikalar üretememiştir. (BM,2020).Raporda, gelişmiş ekonomilerinin bu yıl % 5 küçüleceği, 2021’de ise % 3,4 oranında,

ıllımlı ve kaybedilen üretimi telafi etmeye yetecek kadar büyüme göstereceği öngörülmüştür. BM'nin raporunda, gelişmekte olan ekonomilerin ise bu yıl % 0,7 daralacağı, 2021'de % 5,3 büyüyeceği tahmin edilmektedir. Küresel talepte keskin bir azalmanın olduğuna ve tedarik zincirinde bozulmalar yaşandığı vurgulanan raporda, uluslararası ticaretin de bu yıl yaklaşık % 15 daralacağı tahminine yer verilmiştir. Raporda, Covid-19 pandemisinin yoksulluk ve gelir eşitsizliğini de artırdığına dikkat çekilerek, salgınının bu yıl büyük ihtimalle 34,3 milyon kişinin "aşırı yoksulluk" sınırının altına düşmesine neden olacağı ve yoksulluk oranındaki artışın % 56'sının Afrika ülkelerinde gerçekleşeceği ifade edilmiştir (BM, 2020).

Almanya'da istihdam 2020 yılının ilk çeyreğinde son 10 yılın en düşük artışını göstermiştir. Almanya'da toplam istihdam, 2010'dan beri ilk defa en düşük oranda artarak, bu yılın ilk çeyreğinde % 0,3 yükselişle 45 milyon 36 bin kişiye ulaşmıştır. Avrupa'nın en güçlü ekonomisi olan Almanya da pandemiden etkilenmiş ve ülkede işsizlik yükselmiştir.

Dünya Ekonomi Forumu Covid-19 pandemisinin olası etkilerine ilişkin anket yöntemiyle hazırladığı raporunda bazı öngörülerde bulunmuştur (WEF,2020). Rapora göre katılımcıların üçte ikisi gelecek 18 ay boyunca dünya ekonomisine ilişkin en büyük endişelerinin küresel bir durgunluk yaşanması olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle gençler arasında yapısal işsizliğin artma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Mali durumun zayıflaması ve sanayi ve diğer sektörlerde toparlanmanın uzun sürmesinden endişelendiklerini ifade etmişlerdir. Küresel tedarik zincirlerinde uzun süreli bozulmanın beklendiğine yer verilen raporda, dünyanın çevresel, toplumsal ve teknolojik risklerin geniş zincirleme etkisine hazır olmadığı savunulmuştur. Pandemi tüm dünyanın böylesi bir sağlık krizine karşı ne kadar hazırlıksız olduğunu da göstermiştir. Raporda küresel sorunlara karşı küresel tepki verebilecek şekilde hazırlıklı olmak gerekliliği vurgulanmıştır (WEF, 2020).

ABD Çalışma Bakanlığı'nın verilerine göre pandemi döneminde işsizlik maaşına başvuranların sayısı 16 Mayıs 2020 tarihinde sona eren haftada beklentilere paralel olarak 2,44 milyon oldu. Böylece covid-19 pandemisinin etkisinin görülmeye başlandığı son 9 haftada toplam başvurular 39 milyona yaklaştı. Başvurular 28 Mart 2021 tarihinde sona eren haftada rekor seviyeye çıkmasından bu yana kademeli olarak düşmektedir. Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası (FED) Başkanı Jerome Powell üretimde düşüş,

işsizlik oranında ise keskin bir artış olduğuna işaret edererek, söz konusu ekonomik gerilemenin, 2. Dünya Savaşı'ndan bu yana görülen en kötü durgunluk olduğunu aktarmıştır. Ayrıca covid-19 panemisi nedeniyle ABD ekonomisinin toparlanmasının 2021'i bulabileceğini ve ABD'nin gayri safi yurt içi hasılasında (GSYH) yüzde 20 ila 30 arasında daralma yaşanabileceğini ifade etmiştir. ABD pandemiden en çok etkilenen ülkelerden birisidir. Bu durum ne kadar tedbir alınmaya kalkılsa da ekonomik daralmayı engelleyememiştir.

ILO pandeminin etkin olduğu 2019-2022 yılları arasında işgücü piyasalarında yaşanan dönüşümleri içeren ve ayrıca etkilerini tahmin etmeye yönelik, raporlar yayınlamıştır. ILO pandemi döneminde en aktif çalışan uluslararası örgütlerden birisidir. Pandeminin çalışanların hayatında yarattığı etkileri ve işgücü piyasalarında meydana gelen bozulmaları çok yakından takip etmiş ve gerek tahminler içeren gerek gerçekleşmiş verilere dayanan raporlar yayınlamıştır. Ülkelere bu raporlarla alınması gereken tedbirleri paylaşırken aynı zamanda uygulaması gereken politikalar konusunda da uyarılarda bulunmuştur. Yayınladığı raporlarla pandeminin işgücü piyasalarında yarattığı tahribatı gözler önüne sermiştir.

ILO Covid -19 ve Çalışma Yaşamı 1. Gözlem Raporu: Uluslararası Çalışma Örgütü 18 Mart 2020 tarihinde yayınladığı Covid-19 ve Çalışma yaşamı adlı 1. gözlem raporunda öncelikle pandeminin hızla yayılma potansiyeline dikkat çekmiştir. Bu durumun öncelikle bir sağlık sorunu olduğunu ve insanların pandemiden kaynaklanabilecek ölüm ve hastalıklardan korunması gerektiğini vurgulamıştır. Krizin bu tarih itibarıyla bile ekonomik ve işgücü piyasası şokuna dönüşebileceği, ekonomilerde sadece arz (mal ve hizmet üretimi) yönlü değil, aynı zamanda talep yönlü (tüketim ve yatırım) bir etkinin de ortaya çıkacağı vurgulanmıştır. Küresel ekonomik bir durgunluğun işaretlerinin belirttiği vurgulanmıştır. ILO pandeminin istihdama olabilecek etkilerine dair tahminlerde bulunmuştur. Covid-19 ve yaratacağı ekonomik şoklar çalışma yaşamını üç temel boyutta etkileyecektir (ILO, 2020a).

1-İş sayısı (hem işsizlik hem de eksik istihdam), Pandemi döneminde alınan tedbirler çerçevesinde yapılacak iş arzında daralmalar olmaktadır. Bu durum işgücü piyasalarında işsizliğe neden olmaktadır. Pandemi döneminde yaşanabilecek eksik istihdam ise alınan önlemlere bağlı olarak işgücü talebinde azalma ve sektörlerde daralma nedeniyle işsiz kalmanın alternatifi

olarak kişilerin gelirleri daha düşük, yeteneklerinin altında olan, kısa süreli veya geçici işlerde istihdam edilmeleri şeklindedir. Çalışanlar açısından işgücü piyasalarında iş yaratımı önemlidir.

2-İş kalitesi (örneğin ücretler, sosyal korunmaya erişim), ILO pandemi döneminde insanların normal zamanlardaki gibi kaliteli işler bulamayacaklarına vurgu yapmaktadır. Süresiz, tam zamanlı işler pandemi çerçevesinde alınan önlemlere bağlı olarak azalma eğilimine girecektir. Dolgun ücretlerin ve sosyal güvenceli işlerin sayısında azalmalar olacaktır.

3-Olumsuz işgücü piyasaları sonuçlarına karşı savunmasız olan belirli gruplar üzerine etkileri (kadınlar, gençler, yaşlılar, engelliler ve çocuklar). ILO normal zamanda dezavantajlı grupların pandeminin işgücü piyasalarında yaratacağı olumsuzluklardan çok fazla etkileneceğini vurgulamaktadır. ILO pandemi döneminde yayınladığı raporlarda dezavantajlı grupların ilk etkilenen kesimler olduğunu vurgulamıştır. Gençler, kadınlar, yaşlılar, engelliler pandeminin olmadığı normal zamanlarda da işgücü piyasalarında dezavantajlı konumdadırlar. İstihdam oranları düşüktür. Bu gruplar arasında işsizlik oranları yüksektir.

Uluslararası Çalışma Örgütü durumla ilgili üç senaryo üzerinde durmuştur. İyi senaryo da dünya genelinde 5,3 milyon işsizlik veya eksik istihdam gerçekleşecektir. Orta senaryoda 13 milyon işsizlik veya eksik istihdam, kötü senaryoda 24,7 milyon işsizlik veya eksik istihdam olabileceğini tahmin etmiştir. 2008-2009 Küresel Finans Krizi'nde işsizlik 22 milyon artmıştır. Bütün bunlar tahmin bile olsa dahi küresel işsizlikte büyük bir artış olacağına işaret etmektedir. Eksik istihdam ve kayıt dışı istihdamda artış olacaktır (ILO, 2020a).

Pandemiye karşı uygulanan önlemler ve ekonomik faaliyetlerdeki azalış işgücü arzını da azaltmaktadır. İstihdama ilişkin etkiler arasında, çalışanlar için büyük bir gelir kaybına da yol açması beklenebilir. Çalışan yoksulluğunda da büyük bir artış beklenebilir. Yaşlı çalışanlar, gençler, kadınlar, serbest meslek sahipleri ve göçmen işçiler bu süreçte en olumsuz etkilenecek gruplardır (ILO, 2020a).

ILO pandemi ile ilgili bu raporunda devlet politikaları ile işyerinde işçilerin korunması, ekonomi ve işgücü talebinin canlandırılması ve istihdam ve gelirlerin desteklenmesi tavsiyelerinde bulunmuştur. İşyerinde işçilerin korunması bağlamında uzaktan çalışma ve kademeli çalışma saatleri, hastalık

izninin genişletilmesi, iş sağlığı ve güvenliği hakkında bilgilendirme, ayrımcılık ve dışlanmanın önlenmesi, çocuk bakım desteği gibi tavsiyeler verilmiştir. Talebin canlandırılması için aktif mali politika ve para arzını artırıcı politika ve finansal destek önerilmiştir. İstihdam ve gelirlerin desteklenmesi temelinde çalışma süresinin azaltılması, sosyal yardımlar, işsizlik yardımları ve istihdamın korunması tavsiye edilmiştir. ILO'nun işgücü piyasalarına yönelik olarak sunduğu tavsiyeler, pandemi boyunca işgücü piyasalarında yaşanan bozulmaları engellemek amacıyla uygulanmıştır (ILO, 2020a).

ILO Covid -19 ve Çalışma Yaşamı 2.Gözlem Raporu: Uluslararası Çalışma Örgütü 07 Nisan 2020 tarihinde yayınladığı Covid-19 ve Çalışma yaşamı adlı 2. gözlem raporunda, pandemiden dolayı alınan tedbirlerin dünya işgücünün %81'inin yani 2,7 milyar çalışanın etkilendiğini belirtmektedir. Rapora göre Covid-19 pandemisi 2020'nin ikinci çeyreğinde dünya genelinde toplam çalışma süresinin (haftada 48 saat) %6,7 düzeyinde yani 195 milyon tam zamanlı çalışana eşdeğer bir düzeyde kayıplara neden olacaktır. Rapora göre, dünyada işgücünün yaklaşık %38'ini temsil eden 1,25 milyar çalışan şu anda tedbirlerden dolayı üretimde ciddi düşüş yaşayan ve işgücü kayması riskinin yüksek olduğu sektörlerde çalışmaktadırlar. Bu sektörler arasında perakende ticaret, konaklama, yiyecek hizmetleri ve küçük imalat yer almaktadır. Bu sektörler emek yoğunudur ve tüm dünyada milyonlarca düşük ücretli ve düşük vasıflı çalışan istihdam edilmektedir (ILO, 2020b).

Dünyada 2 milyar kişi kayıt dışı çalışmaktadır. Dünyada sosyal koruma kapsamı %45,2 dir. Tarım dışı kayıt dışılık %50,2 dir. 463 milyon kişinin istihdam edildiği imalat sektöründe sipariş iptalleri ve talep düşüklüğünden dolayı, otomobil, tekstil ve giyim, deri ve ayakkabı sektörleri çok etkileneceklerdir (ILO, 2020b).

Pandemi sonrası çalışan yoksulluğunun da artması beklenmektedir. Alınan önlemlerden dolayı ekonomik faaliyetlerin azalması, dünya üzerinde çok küçük gelirlerle yaşamını sürdüren kesimlerde yıkıcı etki yaratacaktır. Dünya genelinde başlangıçtaki hesaplama ilaveten 8,8 milyon insanın daha çalışan yoksulluğuna düşeceğini öngörmektedir (çalışan yoksulluğu miktarında, Covid-19 öncesinde tahmin edilen 14 milyon azalış yerine, 5,2 milyon azalış). Orta ve yüksek senaryolarda ise, 2020 yılı için Covid-19

öncesi yapılmış tahminlere ilaveten 20,1 ila 35 milyon arasında insan çalışan yoksulluğuna düşecektir (ILO, 2020b).

Pandemiden gençler çok fazla etkileneceklerdir. Dünya da genç istihdamı hizmet sektörlerinde yaygındır. İstihdam şekilleri ise genelde kısmi zamanlı, geçici ve serbest çalışma şeklindedir (ILO, 2020b). Gençler işgücü piyasalarında ilk planda işten çıkarılacak kesimdir. İşletmeler daha deneyimli çalışanlarıyla faaliyetlerini yürüteceklerdir. İşgücü piyasalarında gençlerin istihdamı da çok hızlı artmamaktadır. İş deneyimlerinin olmaması onlar için dezavantaj oluşturmaktadır. İşletmeler açısından gençlerin işletmelere maliyeti çok fazla değildir. Pandeminin hizmet sektörünü olumsuz etkilemesi bu sektörde yer alan gençleri olumsuz etkilemektedir.

Pandemi nedeniyle ortaya çıkan kriz konaklama ve yiyecek hizmetleri, taşınmaz, idari ve destek hizmet faaliyetleri, imalat, toptan ve perakende ticaret gibi sektörlerde yüksek derece etkilidir. Bu raporda, diğer raporlardan farklı olarak taraflar arasındaki sosyal diyalogun önemine vurgu yapılmıştır.

ILO Covid 19 ve Çalışma Yaşamı 3.Gözlem Raporu: ILO 29 Nisan 2020 tarihinde yayınladığı 3. gözlem raporunda, zaman içinde güncellenmiş tahminler ve analizlerde bulunmuştur. 2020'nin ilk yarısında çalışma saatlerindeki kayıplar, birinci ve ikinci çeyreğin toplamı ile beraber 435 milyon tam zamanlı iş (haftalık 48 saat) kaybı yaşanmıştır. Dünya çapında 436 milyon işletme büyük bir risk altındadır (ILO, 2020c).

Uluslararası Çalışma Örgütü 29 Nisan 2020 tarihinde yayınladığı Covid-19 ve çalışma yaşamı adlı 3.gözlem raporunda bir önceki rapordaki tahminini güncellemiştir. Covid-19 ile mücadele sırasında alınan önlemlerin yarattığı ekonomik etkilerle ilgili verilerin gelmeye başlaması tahminin değiştirilmesinde etkili olmuştur. Beklenti kriz öncesi döneme göre (2019'un dördüncü çeyreğine) %10,5 oranında kötüye gidiş beklenmektedir. Bu durumda dünya genelinde 305 milyon tam süreli iş kaybı anlamına gelmektedir (haftada 48 saat üzerinden).

Küresel işgücü toplamda 3,3 milyar. Bunun yaklaşık 2 milyara yakın kısmı kayıt dışı istihdam içerisindedir ve bunların 1,6 milyarı pandemiden ciddi etkilenmiştir. Pandemi için alınan önlemlerin yanında krizden önce de en kırılgan sektörlerde çalışıyor olmaları etkili olmaktadır (ILO, 2020).

Pandemiye karşı alınan kapatma kararlarından dolayı dünya çapında 1,6 milyar kayıt dışı çalışan önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu dönemde

çalışanlar arasında göreceli yoksulluk oranı çok yükselmiştir. Kapatma önlemleri işletmelerin ve kendi hesabına çalışanların üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. İflas, küçülme ve gelir kaybı. Kayıt dışı ekonomilerde çalışan insanlar en fazla etkilenen kesimler olmuştur ve özellikle kadınlar bu sektörde yaygındırlar ve onlar çok etkilenmiştir.

ILO Covid -19 ve Çalışma Yaşamı 4. Gözlem Raporu: ILO 17 Mayıs 2020 tarihinde yayınladığı 4. gözlem raporunda bu tarih itibarıyla dünyada çalışanların %20'si zorunlu işlerin yapıldığı işyerleri haricinde, tüm işyerlerinin kapatılmasının zorunlu olduğu ülkelerde yaşamaktadır. Çalışanların %60'ı bazı sektörlerdeki veya çalışan kategorilerindeki işyerlerinin kapatılmasının zorunlu olduğu ülkelerde yaşarken %5'i işyerlerinin kapatılmasının tavsiye edildiği ülkelerde yaşamaktadır. 2020'nin ikinci yarısına dönük beklentiler olumsuz olmaktadır. Çalışma süreleri 2019'un son çeyreğine göre %10,7 azalacaktır ve bu oran 305 milyon tam zamanlı işe eşdeğerdir. Rapora göre gençler bu süreçten en etkilenen kesimlerdir. Gençler bu süreçte eğitim-öğretim hak kayıplarının yanı sıra istihdam ve gelir konusunda kayıplar yaşamaktadırlar. Raporda gençlerin kriz başlamadan önceki dönemde, krizden en çok etkilenen sektörlerde çalıştığı vurgulanmaktadır. Verilere göre dünyadaki genç çalışanların yaklaşık %77'si (328 milyon kişi) kayıt dışı işlerde çalışmaktadır. Rapora göre krizden önceki dönemlerde dünya genelinde 267 milyondan fazla genç "ne eğitimde ne istihdamda ne de yetiştirmede" kategorisinde yer almaktaydı. ILO tarafından yapılan genç anketinde ortaya çıkan sonuç hemen hemen her beş gençten birinin Covid-19 pandemisinin başlamasından beri işini kaybettiği şeklindedir. Raporda Covid-19 pandemisinden en çok etkilenen sektörlerde istihdam edilen gençler ve yetişkinlerin istihdam kaybındaki riskleri sırasıyla gençlerde %40, yetişkinlerde %35 civarındadır (ILO, 2020d).

ILO Covid -19 ve Çalışma Yaşamı 5. Gözlem Raporu: ILO 30 Haziran 2020 tarihli 5. gözlem raporunda 2020 yılı işgücü piyasaları araştırılmıştır. Rapora göre çalışma süresindeki kayıplar, ilk tahminlere göre daha fazla olmuştur. 2020 yılının ilk çeyreğine göre küresel çalışma sürelerinin tahminen % 5,4 ü (155 milyon tam zamanlı işe değer, haftada 48 saat) kaybedilmiştir. 2020 ikinci çeyreğindeki çalışma süresi kayıpları 2019 dördüncü çeyreğine göre dünya çapında %14'e (400 milyon tam zaman eşdeğer iş) ulaşmıştır. ILO bu raporda özellikle işgücü piyasalarındaki cinsiyet eşitsizliğini vurgulamıştır.

Pandemi öncesi dönemde var olan fakat eşitsizliği azaltmada çok yolun kat edildiği işgücü piyasalarında Covid-19 olumsuz etkiler yapmıştır. Raporda yapılan tespitler, kadınların büyük bir kısmının pandeminin yarattığı krizden ağır etkilenen sektörlerde çalıştığı yönündedir. Bir diğeri ise ev işlerinde çalışan kadınlar yayılmayı durdurma önlemleri karşısında oldukça kırılgan bir yapıya sahiptir. Pandeminin en çok etkili olduğu sağlık ve sosyal hizmet sektörlerinde çalışanların ezici çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır. Ücretsiz bakım hizmetlerinin büyük oranı kadınlar üzerinden yürümektedir. Çocuk, yaşlı bakımı ve ev işleri büyük oranda kadınlar üzerinde kalmaktadır (ILO, 2020e).

ILO Covid -19 ve Çalışma Yaşamı 6.Gözlem Raporu: ILO 23 Eylül 2020 tarihli 6. gözlem raporunda pandemi dönemindeki çalışma süresi kayıplarına vurgu yapmıştır. 2020 yılı 2. çeyrekte toplam çalışma süresi kaybı 2019 yılı 4. çeyreğine göre %17,3 veya 495 milyon tam zamanlı iş kaybı şeklindedir. Çalışma süresi kayıplarının 2020 yılı 3.çeyrekte de %12,1 veya 345 milyon tam zamanlı iş kaybıyla yüksek kalması beklenmektedir. 2020 yılı 4. çeyrekte çalışma süresi kayıplarının %8,6 veya 245 milyon tam zamanlı iş olması beklenmektedir. Bu dönem çok büyük miktarda işgücü geliri kayıplarının yaşandığı dönemdir (ILO, 2020f).

Pandemi nedeniyle ülkelerde uygulanan genel kapatma (tecrid) küresel işgücünü oldukça etkilemeye devam etmektedir. Raporda tüm ülkelerde işsizlikten ziyade, işgücü dışı kalışta daha büyük bir artışın varlığıdır. Diğer raporlarda olduğu gibi politika yapıcılara tavsiyeler getirilmiştir. Politika belirleyiciler artan yoksulluk, eşitsizlik, işsizlik ve dışlanma tehlikelerine karşı önlemler almalıdır. Göçmenler, kadınlar, gençler ve kayıtdışı işçiler dahil olmak üzere bu kesimlere destek sağlanmalıdır.

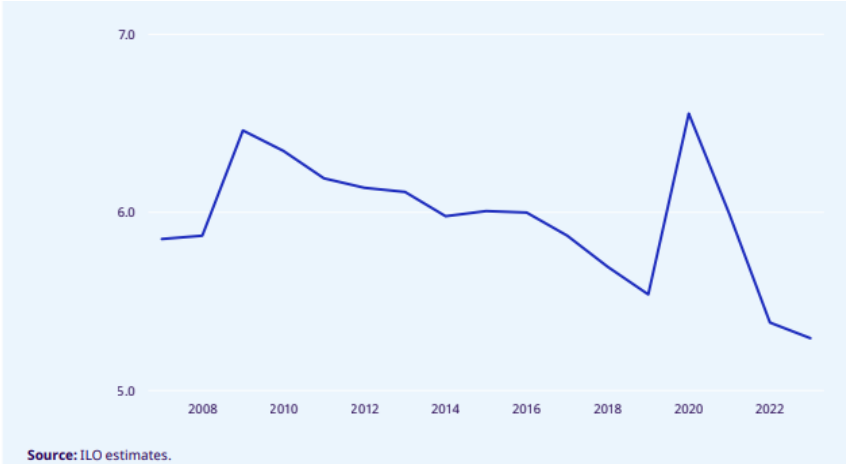
ILO Covid -19 ve Çalışma Yaşamı 7. Gözlem Raporu: ILO 25 Ocak 2021 tarihli 7. gözlem raporunda çalışma süresi kayıpları incelenmektedir. 2020'de 2019 dördüncü çeyreğine göre küresel baz da çalışılan saatler 225 milyon tam zaman işe eşdeğer olan %8,8' lik bölümü kaybedilmiştir. Raporda ayrıca 2020 yılı istihdam ve işgücü gelirleri kayıplarıyla ilgili istatistiklerde yer verilmiştir. Bu dönemde tüm dünya da istihdam kaybı 114 milyon, işsizliğe geçiş 33 milyon, işgücü dışında kalmaya geçiş 81 milyon kişi olmuştur. İşgücü gelir kaybı (gelir desteği öncesi) küresel düzeyde 3,7 trilyon ABD doları veya 2019 GSH'nin %4,4 üdür (ILO, 2021a).

ILO Covid- 19 ve Çalışma Yaşamı 8. Gözlem Raporu: ILO 27 Ekim 2021 tarihli 8. gözlem raporuna göre 2020’de kırılgan olan işgücü piyasaları alınan finansal, kamusal önlemler ve aşılamanın da etkisiyle 2021 yılının ilk yarısında toparlanma eğilimi göstermiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde pandeminin etkileri farklı olmaktadır. Orta ve alt gelir grubundaki ülkelerde işgücü piyasalarındaki toparlanma daha yavaş olmaktadır (ILO, 2021b).

ILO Covid- 19 ve Çalışma Yaşamı 9. Gözlem Raporu: ILO 23 Mayıs 2022 tarihli 9. gözlem raporuna göre 2022 yılı itibariyle sıkı işyeri kapanışları çoğu ülkede aşamalı olarak kaldırıldı. İşgücü piyasalarında toparlanma başladı ve çalışma saatlerindeki azalma yavaşladı. Olumlu gelişmelere rağmen çalışılan saat açısından cinsiyet farkı devam etmektedir. Bu dönemde emek gelirlerinde büyük bir artış henüz sağlanamamıştır. Dünya da Covid-19 sonrası oluşan enflasyonist ortam işgücü piyasalarında toparlanmanın yavaş olmasına neden olmaktadır (ILO, 2022a).

ILO Covid -19 ve Çalışma Yaşamı 10.Gözlem Raporu: ILO 23 Mayıs 2022 tarihli 10. gözlem raporuna göre dünya işgücü piyasalarında toparlanma jeopolitik ve ekonomik krizler, enflasyonist ortam, Rusya-Ukrayna savaşı gibi etkenler piyasaların pandemi sonrası dönemde hızlıca toparlanmasını yavaşlatmaktadır (ILO, 2022b).

ILO Covid- 19 ve Çalışma Yaşamı 11. Gözlem Raporu: İLO 31 Mayıs 2023 tarihli 11. Gözlem raporunda pandemi sonrası dönemde ülkelerde yaşanan işsizlik, enflasyon ve gelir adaletsizliğine vurgu yapmıştır. Aşağıdaki grafikte görülebileceği gibi 2008 ekonomik krizi ve 2020 pandemi etkisi ile dünyada işsizlik oranlarında yükselme meydana gelmiştir. Pandemi sonrası dönemde bazı bölgesel farklılıklar olsa da işsizlik oranları pandemi öncesi dönem seviyesine düşme eğilimindedir.

Şekil 1: 2007-2023 Dünya işsizlik yüzdeleri

Kaynak: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/briefingnote/wcms_883341.pdf

(Şekil 1) yer alan verilere baktığımızda dünya işgücü piyasalarının Covid-19 öncesi dönemde de çok iyi durumda olmadığını söyleyebiliriz. Kayıt dışı istihdam oranı çok yüksektir. Çalışma çağındaki nüfus ile çalışan nüfus arasında çok fark vardır. Gençler arasındaki işsizlik oranı çok yüksektir. İnsanların istihdam içerisinde değerlendirilememesi hem kişiler için hem de ülke ekonomileri için olumsuz sonuçlar vermektedir.

ILO'nun 2021 yılında yayınlamış olduğu “Dünya İş ve Sosyal Görünüm Eğilim 2021” raporu incelendiğinde Covid-19 pandemisinin işgücü piyasalarında bu dönem içerisinde yarattığı etkiyi görebiliriz. Dünya üzerinde yer alan ülkeler ekonomilerindeki kişi başına düşen milli gelir itibarıyla sınıflandırılmaktadır. Dünya Bankası'nın 1 Temmuz 2023 tarihinde açıkladığı verilere göre kişi başı milli geliri yıllık 1.135 doların altında olan ülkeler düşük gelirli ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır. 1.136 dolar ile 4.465 dolar arası kişi başı milli geliri olan ülkeler alt-orta gelir grubunda sınıflandırılır. 4.466 dolar ile 13.845 dolar arası kişi başı milli geliri olan ülkeler üst-orta gelir grubunda sınırlandırılır. 13.846 dolar ve üzeri kişi başı milli gelire sahip ülkeler yüksek gelirli ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır. Dünya

üzerindeki ülkelerin ekonomilerine bakıldığında Afrika kıtasındaki birçok ülke düşük gelir grubunda yer almaktadır. Avrupa kıtası ve Kuzey Amerika’da yer alan ülkeler gelişmiş ülke statüsündedirler. Pandemi sırasında işgücü piyasalarındaki değişimleri küresel ve gelir seviyelerine göre ülke grupları açısından aşağıdaki tabloda görebiliriz (ILO, 2021c; WORLBANK, 2023).

Tablo 1: 2021 Ülke Gelir Gruplarına Göre Çalışma Saatleri

Ülke Gelir Grubu	15-64 Yaş Arası Nüfusa Göre Çalışılan Haftalık Saat Oranı			Tam Zamanlı Eşdeğer İşler Olarak Toplam Çalışma Saatleri		
	2019	2020	DEĞİŞİM	2019	2020	DEĞİŞİM
Dünya	27,20	24,70	-2.5	2850	2617	-233
Düşük Gelirli Ülkeler	23,50	21,90	-1.6	184	177	-7
Alt-Orta Gelirli Ülkeler	24,50	21,70	-2.8	949	854	-95
Üst-Orta Gelirli Ülkeler	30,10	27,80	-2.3	1251	1159	-92
Yüksek Gelirli Ülkeler	27,80	25,40	-2.4	466	427	-39

Kaynak: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/-publ/documents/publication/wcms_795453.pdf

(Tablo 1) yer alan veriler incelendiğinde 2019 sonbaharında yayılmaya başlayan pandemi işgücü piyasalarında 2020 yılında etkilerini göstermiştir. Pandeminin tüm dünya da hızla yayıldığı 2020 yılında işgücü piyasalarında olumsuz etkiler bırakmaya başlamıştır. Dünya genelinde çalışabilecek yaş kesimi olan 15-64 yaş arasında haftalık çalışma saatlerinde -2,5 değişim yaşanmıştır. Haftalık çalışma saatleri azalmıştır. Bu durumu gelir gruplarına

göre ayrılan ülkelerdeki değişimlerden de görebiliriz. Aynı şekilde bu dönemde dünya genelinde 233.000.000 saat iş kaybının olduğunu görebiliriz.

Tablo 2: 2021 Ülke Gelir Gruplarına Göre İstihdam Oranları

Ülke Gelir Grubu	Nüfus Oranlarına Göre İstihdam Yüzdeleri			İstihdam (Milyon kişi)		
	2019	2020	DEĞİŞİM	2019	2020	DEĞİŞİM
Dünya	57.6	54.9	-2.4	3303	3189	-114
Düşük Gelirli Ülkeler	63.9	61,70	-2.2	254	253	-1
Alt-Orta Gelirli Ülkeler	52.0	48.8	-3.2	1050	1003	-47
Üst-Orta Gelirli Ülkeler	61.2	58.7	-2.5	1400	1352	-48
Yüksek Gelirli Ülkeler	58.0	56.0	-2.0	598	580	-18

Kaynak: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/-publ/documents/publication/wcms_795453.pdf

2019 ve 2020 yıllarında pandemi döneminde dünya ve gelir seviyelerine göre ülke grupları açısından nüfus oranlarına göre istihdam ve normal istihdam değişimlerini tablodan görebiliriz. (Tablo 2) yer alan verileri incelediğimizde pandeminin 2019-2020 istihdam verileri üzerindeki etkilerini görebiliriz. Dünya genelinde istihdamda bu dönemde %2,4 düzeyinde düşüş yaşanmıştır. Bu yüzde oranı da 114.000.000 istihdam kaybı anlamına gelmektedir. Gelirlerine göre sınıflandırılan ülkeler bazında bakacak olursak, alt orta ve üst orta gelir grubundaki ülkelerde değişim daha fazladır.

Tablo 3: 2021 Ülke Gelir Gruplarına Göre İşsizlik Oranları

Ülke Gelir Grubu	İşsizlik Oranı (Yüzdelikler)			İşsizlik (Milyon kişi)		
	2019	2020	DEĞİŞİM	2019	2020	DEĞİŞİM
Dünya	5,40	6,50	+1.1	187	220	33
Düşük Gelirli Ülkeler	4,80	5,30	+0.5	13	14	1
Alt-Orta Gelirli Ülkeler	5,10	6,30	+1.2	56	67	11
Üst-Orta Gelirli Ülkeler	6,00	6,70	+0.7	89	97	8
Yüksek Gelirli Ülkeler	4,80	6,70	+2.0	30	42	12

Kaynak: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_795453.pdf

2019-2020 yılları arasında ülkelerin işgücü piyasalarında işsizlik hem yüzde olarak hem de sayısal olarak artış göstermiştir (Tablo 3). Dünya genelinde ortalama bu iki yıl arasındaki işsizlik %1,1 oranında artmışken, Sayısal olarak da 33.000.000 çalışan işsiz kalmıştır. Bu dönemde işgücü piyasalarından çekilen çalışanların çoğu pandemi sonrası yeniden işgücü piyasasına kazandırılması gerekmektedir.

Tablo 4: 2021 Ülke Gelir Gruplarına Göre Potansiyel İşgücü Oranları

Ülke Gelir Grubu	Potansiyel İşgücü Oranı (Yüzdelikler)			Potansiyel İşgücü (Milyon)		
	2019	2020	DEĞİŞİM	2019	2020	DEĞİŞİM
Dünya	3,30	4,50	+1,20	118	162	44
Düşük Gelirli Ülkeler	5,20	5,60	+0.4	15	16	1
Alt-Orta Gelirli Ülkeler	2,70	4,00	+1.3	30	45	15
Üst-Orta Gelirli Ülkeler	3,60	5,30	+1.7	56	81	25
Yüksek Gelirli Ülkeler	2,60	3,20	+0.6	17	20	3

Kaynak: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_795453.pdf

2019-2020 yılları arasındaki kriz döneminde potansiyel işgücü oranları ve potansiyel iş gücü verilerini aşağıdaki tabloda görebiliriz. (Tablo 4) veriler incelendiğinde bu dönemde işgücü piyasasında yer alabilecek potansiyel işgücü oranlarında değişim olmuştur. Dünya genelinde bu oran %1,2

yüzdesinde olup sayı olarak da 44.000.000 potansiyel işgücüne denk gelmektedir. Bu dönemde alt orta gelirli ve üst orta gelirli ülkelerde değişim daha fazla olmuştur.

Tablo 5: 2022 Ülke Gruplarına Göre Çalışma Saatleri

Ülke Grupları	15-64 Yaş Arası Nüfusa Göre Çalışılan Haftalık Saat Oranı (Yüzdeler)					Tam Zamanlı Eşdeğer İşler Olarak Toplam Çalışma Saatleri (48 Saat/Hafta) (Milyon)				
	2019	2020	2021	2022	2023	2019	2020	2021	2022	2023
Dünya	27,50	25,10	26,30	27,00	27,20	2.883	2.653	2.810	2.908	2.958
Düşük Gelirli Ülkeler	23,50	21,90	22,30	22,90	23,20	174	167	165	186	195
Alt-Orta Gelirli Ülkeler	25,50	22,70	23,80	24,80	25,10	1.125	1.015	1.081	1.142	1.175
Üst-Orta Gelirli Ülkeler	30,50	28,30	30,00	30,30	30,30	1.127	1.048	1.113	1.125	1.128
Yüksek Gelirli Ülkeler	27,80	25,70	26,80	27,70	28,00	457	423	441	455	460

Kaynak: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_834656.pdf -

ILO'nun 2022 yılında yayınlamış olduğu “Dünya İş ve Sosyal Görünüm Eğilim 2022” raporunda açıklanan verileri inceleyecek olursak covid-19 pandemisinin işgücü piyasalarında yarattığı etkileri görebiliriz. (Tablo 5) yer alan verileri inceleyecek olursak raporda 2019-2023 verileri yer almaktadır. 2023 verileri tahminlerden oluşmaktadır. Pandeminin tüm dünya da en yüksek etkilerini gösterdiği 2020-2021 yıllarında dünya genelinde çalışılan haftalık saat oranları düşüş göstermiştir. Aynı zamanda bu dönemde tam saatli işler olarak toplam çalışma saatlerinde de düşüş vardır. Pandeminin etkisini düşük ve alt orta gelirli ülkelerde daha belirgin olarak görebiliriz. Bu

ülkelerde de 2022 yılından itibaren hızlı bir toparlanma meydana gelmiştir (ILO, 2022c).

Tablo 6: 2022 yılı Ülke Gruplarına Göre İstihdam Oranları

Ülke Grupları	Nüfus Oranlarına Göre İstihdam Yüzdeleri					İstihdam (Milyon kişi)				
	2019	2020	2021	2022	2023	2019	2020	2021	2022	2023
Dünya	57,30	54.8	55.4	55.8	56.0	3.287	3.183	3.257	3.325	3.375
Düşük Gelirli Ülkeler	64.0	61.7	61.9	62.2	62.6	240	239	248	257	267
Alt-Orta Gelirli Ülkeler	52.0	49.0	49.9	50.6	50.9	1.198	1.149	1.189	1.228	1.255
Üst-Orta Gelirli Ülkeler	61.6	59.3	59.7	59.9	59.9	1.262	1.223	1.240	1.252	1.261
Yüksek Gelirli Ülkeler	58.1	56.3	56.9	57.4	57.5	587	572	581	588	592

Kaynak: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_834656.pdf -

ILO'nun 2022 yılında yayınlamış olduğu “Dünya İş ve Sosyal Görünüm Eğilim 2022” raporuna ait verilerin yer aldığı (Tablo 6) veriler incelendiğinde dünya ve gelir gruplarına göre tasnif edilmiş ülkelerin nüfus oranlarına göre istihdam yüzdeleri ve istihdam oranları verilerine yer verilmiştir. Tabloda pandeminin 2020-2021 yıllarındaki etkisini görebiliriz. Dünya işgücü piyasalarında pandeminin etkisiyle kötüleşen istihdam oranlarının toparlanması 2022-2023 verilerine bakacak olursak beklendiği kadar bir toparlanmaya da işaret etmemektedir. Gelir gruplarına göre sınıflandırılan ülkelerin hepsinde bu değişimi görebiliriz (ILO, 2022c).

Tablo 7: 2019-23 Ülke Gelir Gruplarına Göre İşsizlik Oranları

Ülke Grupları	İşsizlik Oranları (Yüzdelere)					İşsizlik (Milyon)				
	2019	2020	2021	2022	2023	2019	2020	2021	2022	2023
Dünya	5,40	6,60	6,20	5,90	5,70	186	224	214	207	203
Düşük Gelirli Ülkeler	4,90	5,60	5,90	6,00	5,70	12	14	15	16	16
Alt-Orta Gelirli Ülkeler	5,10	6,60	5,90	5,60	5,40	64	81	74	72	72
Üst-Orta Gelirli Ülkeler	6,00	6,70	6,70	6,60	6,30	80	88	90	88	85
Yüksek Gelirli Ülkeler	4,80	6,50	5,60	4,90	4,70	29	40	35	31	29

Kaynak: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_834656.pdf

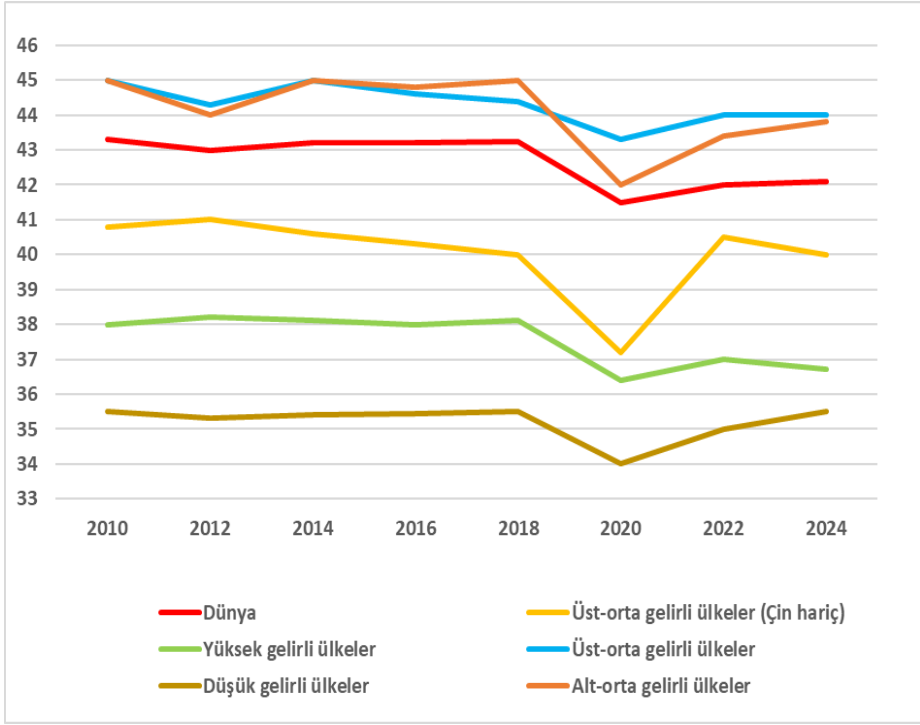
(Tablo 7) yer alan veriler incelendiğinde işsizlik oranlarındaki değişimleri görebiliriz. 2020-2021 yıllarında hem dünya da hem de gelir gruplarına göre sınıflandırılan ülkelerde işsizlik oranlarında artış olmuştur. Etki alt- orta ve üst -orta gelirli ülkelerde daha fazla olmuştur. Bu ülkeler işgücü piyasalarının kırılgan yapılarından dolayı en çok etkilenen ülke grupları olmuştur. Pandemi sonrası dönemde bu ülkelerin işgücü piyasalarını eski haline getirebilmek için daha fazla mücadeleye ihtiyaç olacaktır.

Tablo 8: 2019-23 Ülke Gelir Gruplarına Göre İşgücüne Katılım Oranları

Ülke Grupları	İşgücüne Katılım Oranı (Yüzdelere)					İşgücü (Milyon)				
	2019	2020	2021	2022	2023	2019	2020	2021	2022	2023
Dünya	60.5	58.6	59.0	59.3	59.4	3.473	3.407	3.471	3.532	3.578
Düşük Gelirli Ülkeler	67.3	65.4	65.7	66.2	66.4	253	253	263	273	283
Alt-Orta Gelirli Ülkeler	54.8	52.5	53.0	53.6	53.8	1.262	1.230	1.263	1.300	1.327
Üst-Orta Gelirli Ülkeler	65.5	63.6	64.0	64.1	64.0	1.342	1.312	1.330	1.340	1.346
Yüksek Gelirli Ülkeler	61.0	60.2	60.3	60.3	60.4	617	611	616	618	622

Kaynak: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_834656.pdf

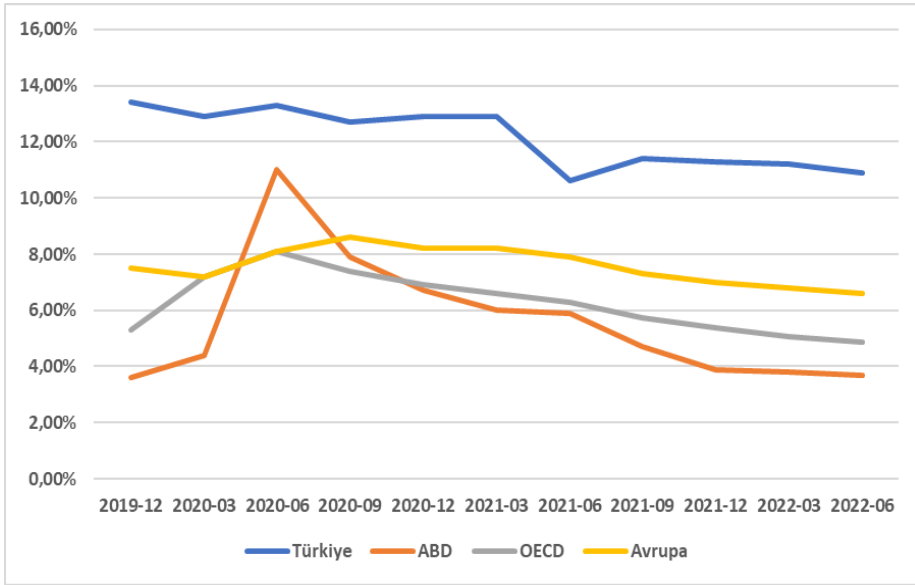
(Tablo 8) veriler incelendiğinde pandeminin en çok yayıldığı ve önlemlerin arttırıldığı 2020-2021 yılları arasında işgücüne katılım oranı düşüş göstermiştir. Pandeminin etkisi kaybolmaya başladığı 2022' den itibaren toparlanma başlamıştır. Pandemiden en çok alt-orta ve üst orta gelir grubuna ait ülkeler etkilenmişlerdir.

Şekil 2: ILO 2023 Dünya ve Gelir grubuna ülkelerde 2010-2024 Çalışan Kişi Başına Çalışılan Haftalık Saat Gösteren Tablo

Kaynak: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_865332.pdf

Yukarıda ki (Şekil 2) incelendiğinde çalışan kişi başına çalışılan haftalık saat oranlarının 2010-2019 yılları arasında hem dünya da hem de gelir gruplarına göre ülkelerde nispeten yatay bir seyir izlediğini görebiliriz. Fakat 2019 yılında yayılmaya başlayan Covid-19 pandemisi ile birlikte hem dünya da hem de gelir gruplarına göre ülkelerde çalışan kişi başına çalışılan haftalık çalışma sürelerinde düşüş gerçekleşmeye başlamıştır. Bu düşüş gerek dünyada gerekse gelir gruplarına göre ülkelerde 2020 yılında en yüksek seviyelere ulaşmaktadır. Üst orta gelirli ve düşük orta gelirli ülkelerde bu düşüş daha fazla olmuştur. 2020 yılında dip yapan 2021 yılında artmaya başlayan çalışma saatleri gerek aşılama gerekse pandeminin hızını kaybetmesiyle tekrardan toparlanarak 2022 yılında eski seviyelerine dönmeye başlamıştır (ILO, 2023a).

Şekil 3: Pandemi Döneminde Bazı Ülkelerdeki İşsizlik Oranları

Kaynak: <https://oecd.org/employment-outlook/2022/>

OECD tarafından yayınlanan İstihdam Görünümü 2022 raporunda Aralık 2019-Haziran 2022 yılları arasında pandeminin tam da etkili olduğu dönem içerisinde OECD üyesi ülkelerin işsizlik rakamları raporda yer almıştır. (Şekil 3) İlgili raporda OECD üyesi tüm ülkeler verilmiş olmasına rağmen, pandeminin etkisini gösterebilmek amacıyla dört tanesi seçilmiştir. OECD, Avrupa Bölgesi, Türkiye ve ABD'dir. Grafik incelendiğinde pandeminin tüm dünyada hızla yayıldığı ve etkisini gösterdiği 2020 yılında dört bölgede de işsizlik artmıştır. Gri renk ile gösterilen OECD ortalamasına göre 2020 yılının ortalarında ortalama işsizlik oranı % 9 seviyesine tırmanmıştır. Aşılama ve özellikle hizmet sektöründe uzaktan çalışmanın yaygınlaşmasıyla işsizlik oranında 2021 ve 2022 yıllarında düşüş yaşanmış ve pandeminin etkisini kaybettiği 2022 yılında işsizlik oranları %4 seviyelerine gerilemiştir. Grafikte sarı renk ile gösterilen Avrupa bölgesinde de işsizlik oranı % 9 seviyelerine 2020 yılında ulaşmıştır. Aşılama ve özellikle hizmet sektöründe uzaktan çalışmanın yayılması sayesinde işsizlik oranı 2021-2022 yıllarında bu oran %6 düzeyine inmiştir. Grafikte mavi renk ile gösterilen Türkiye'de ise zaten yaklaşık %13 seviyelerinde girilen pandemi döneminde işsizlik %14 seviyesine ulaşmıştır. 2021-2022 yılları içerisinde işsizlik oranı düşmüş olsa da %10 seviyelerinin altına inmemiştir. Bu durum Türkiye'deki işsizliğin sadece pandemi ile açıklanamayacağını işgücü piyasasında yapısal sorunların olabileceğini göstermektedir. Son olarak grafikte turuncu ile

gösterilen ABD verilerine bakacak olursak, pandeminin ülkede hızla yayıldığı dönemde işsizlik oranı, 2020 yılında bir anda işgücü piyasası şok dalgası etkisinde kalmış gibi %3 lerden %15 seviyelerine tırmanmıştır. Pandeminin yarattığı şok dalgasının etkisini azaltmaya başladığı 2021-2022 yıllarında işsizlik oranları eski seviyelerine inmiştir (OECD, 2022).

Aşağıda yer alan tabloda (Tablo 11) 2019-2022 yılları arasında pandemiden etkilenen OECD ülkelerindeki sektörlerin istihdam değişimi yer almaktadır. Pandeminin hızını kaybettiği 2022 yılı bahar döneminde pandemiden etkilenen sektörlerdeki istihdam değişimi toparlanma yüzdelerine bakacak olursak, düşük ücretli sektörlerde çalışan kesimlerin istihdamında hızlı bir toparlanma olmamaktadır. Görüldüğü gibi en hızlı toparlanma uzaktan çalışmaya da imkân sağlayan bilgi ve iletişim teknolojileri sektöründe yaşanmıştır. Toparlanmanın düşük olduğu sektörler pandemiden en çok etkilenen sektörlerdir ve istihdam anlamında bu sektörlerde pandemi öncesi dönemlere henüz ulaşamamıştır. Pandemi döneminde toptan ve perakende sektörlerinde dünya çapında gerileme yaşanmış ve tedarik zincirlerinde kırılmalar meydana gelmiştir. Pandemi önlemleri nedeniyle konaklama faaliyetlerinde ciddi düşüş yaşanmıştır. Taşımacılık ve depolama hizmetlerinde aksamalar meydana gelmiştir. Tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörlerinde de istihdam istenilen seviyelere çıkmaktan uzak görünmektedir (OECD, 2022).

Tablo 9: 2019-2022 Yıllarında OECD Ülkelerinde Sektörel Bazda İstihdamdaki Değişim (%)

Bilgi ve iletişim Teknolojisi	%17
Su Temini, Kanalizasyon ve Atık Yönetimi	%12
Hane Halklarının İşveren Olarak Faaliyetleri	%10
Elektrik, Gaz, Buhar ve Klima Arzı	%9
Emlak Piyasası	%8
Profesyonel, Bilimsel ve Teknik Aktiviteler	%8

Kamu Yönetimi ve Savunma Sanayi ve Sosyal Güvenlik	%6
Madencilik ve Taşocağı İşleri	%6
Finans ve Sigortacılık	%5
Diğer	%4
İnsan Sağlığı ve Sosyal Çalışma(Bakım Hizmetleri)	%3
Eğitim Sektörü	%2
İnşaat Sektörü	Veri bulunmamaktadır
Yönetim ve Destek Hizmetleri	-%1
Toptan ve Perakende Ticaret ve Araç Tamir Hizmetleri	-%2
Taşımacılık ve Depolama Hizmetleri	-%3
İmalat Sektörü	-%3
Sanat ve Eğlence Sektörü	-%4
Tarım, Ormancılık ve Arıcılık	-%4
Ülke Dışı Organizasyonlar	-%5
Konaklama ve Gıda Sektörü	-%9

Kaynak: OECD <https://oecd.org/employment-outlook/2022/>

Yukarıdaki tabloda (Tablo 9) görüldüğü üzere pandemi döneminde bazı sektörler istihdam anlamında genişleme gösterirken bazı sektörlerde daralma meydana gelmiştir. En çok istihdam bilgi ve iletişim teknolojileri sektöründe meydana gelmiştir. Ülkelerde özellikle hizmet sektöründe uzaktan çalışmanın yayılması bilgi ve iletişim teknolojisi aletlerine talebi arttırmıştır. Bu durumda artan talebi karşılamak için sektör bazında istihdam artmıştır. Pandemi ile mücadele ve bulaş riskini azaltmak için ülkeler karantina, kapanma ve seyahat

yasakları getirmişlerdir. Bu durum konaklama ve gıda sektöründe istihdamın daralmasına neden olmuştur. Özellikle pandeminin tüm dünyada değişik mutasyonlara uğrayarak dalgalar halinde dünyayı dolaşması turizm, imalat, sanat ve kültürel faaliyetler, taşımacılık ve depo hizmetlerinde istihdamda düşüşlere neden olmuştur (OECD, 2022).

Tablo 10: Covid-19 Pandemisi ve 2008 Küresel Finans Krizinin Çalışma Saatleri Üzerine Etkisi

	1.AY	2.AY	3.AY
Küresel Finans Krizi	%-1	%-1,5	%-2
Covid-19 Krizi	%-7	%-16	%-15

Kaynak:OECD.https://read.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-employment-outlook-2020_1686c758-en#page1-sayfa10

Yukarıdaki tablo (Tablo 10) incelendiğinde 2008 de yaşanan Küresel Finans Krizi ile Covid-19 pandemisinin ilk üç aylık dilim içerisinde çalışma saatleri üzerindeki etkilerini görebiliriz. Küresel Finans Krizi başta ABD olmak üzere Avrupa Birliği'nde de çok etkili olmuştur. Küresel Finans Krizinde yaşanan çalışma saatlerindeki daralma ilk üç ay içinde %-2 iken pandemiden kaynaklanan daralma ilk üç ay içerisinde -%15 seviyesindedir. Neredeyse 8 katı, ani şok gibi algılanabilecek bir etki bırakmıştır. Bu durumda işgücü piyasalarındaki istihdamda meydana gelen bozulmalarda pandemi ekonomik krizden daha fazla etki göstermiştir. (OECD, 2020b).

SONUÇ

2019 yılının son çeyreğinde ortaya çıkan ve Mart 2022 tarihine kadar etkisini sürdüren Covid-19 pandemisi bir sağlık krizi olmasına rağmen bulaş hızı ve bulaşma şekli yönünden bir takım olağanüstü tedbirlerin alınmasına neden olmuştur. Dünya üzerinde ve ülkeler için de hareketliliğin zorunlu haller hariç durdurulması ekonomileri de olumsuz anlamda etkilemiştir. Özellikle turizm, eğlence, ulaşım, perakende gibi sektörler çok fazla etkilenmişlerdir. Bu sektörlerde istihdamda azalmalar meydana gelmiş ve işsizlik artışına neden olmuştur. Pandemi küresel bir sorun haline geldiğinden tüm ülkelerin işgücü piyasalarında olumsuz etkiler meydana getirmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler süreçten farklı boyutta etkilenmiş olsa da işgücü piyasalarının derinliğine ve ekonomilerinin gücüne göre süreçten olumsuz etkilenmişlerdir.

ILO, OECD, IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların raporları işgücü piyasalarındaki olumsuz etkiyi ortaya koymaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü pandeminin başından itibaren gözlem raporları yayınlamış ve etkilerin zamanla değişimini göstermiştir. Başlangıçta daha çok tahminlerden oluşan bu etkiler veri akışı sağlandıkça gerçekçi şekilleri ile raporlanmışlardır. OECD'nin 2008 yılında yaşanan Küresel Finans Krizi ile Pandemi dönemindeki çalışma saatlerini karşılaştırdığı raporunda pandemi dönemindeki daralma 3. ayında yaklaşık 7 katıdır. Bu verilerin ortaya konulması politikalar geliştirebilme açısından önemlidir. Pandemi sonrası dönem için bu verilerle bir referans özelliği taşımaktadır. Dünya da yaşam pandemiden önce ve pandemiden sonra diye de ayrıştırılabilir. Çalışmamızın konusu olmamakla birlikte çok şey değişmiştir. İnsanlığın pandemi çağına girdiği şeklinde farklı yorumlar yapılmıştır. Bu nedenle gelecekte olası bir pandemiye hazırlıklı olmamız açısından bu veriler önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- ACAR, Ş. (2021) “Covid-19 Pandemi Sürecinde Evden Çalışma: Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma” Sakarya Üniversitesi SBE. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya
- BM(2020). (Çevrimiçi) World Economic Situation and Prospects Mid-2020 <https://desapublications.un.org/publications/world-economic-situation-and-prospects-mid-2020>, Erişim Tarihi: 01.01.2023
- ILO (2020a), (Çevrimiçi) ILO Monitor 1.Editions Covid-19 and the world of work: Impact and policy responses https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_738981/lang--tr/index.htm. Erişim Tarihi:01.02.2023
- ILO (2020b) (Çevrimiçi) ILO Monitor 2. Editions Covid 19 and the world of work https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/briefingnote/wcms_741784.pdf).Erişim Tarihi:15.02.2023
- ILO (2020c) (Çevrimiçi) ILO Monitor 3. Editions Covid 19 and the world of work https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/impacts-and-responses/WCMS_743146/lang--en/index.htm. Erişim Tarihi: 03.03.2023
- ILO (2020d) (Çevrimiçi) ILO Monitor, 4. Editions Covid 19 and the world of work https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/impacts-and-responses/WCMS_745963/lang--en/index.htm. Erişim Tarihi:10.03.2023
- ILO (2020e) (Çevrimiçi) ILO Monitor, 5. Editions Covid 19 and the world of work https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/impacts-and-responses/WCMS_749399/lang--en/index.htm. Erişim Tarihi:15.03.2023
- ILO (2020f) (Çevrimiçi) ILO Monitor, 6. Editions Covid 19 and the world of work. https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/impacts-and-responses/WCMS_755910/lang--en/index.htm. Erişim Tarihi: 20.03.2023
- ILO (2021a) (Çevrimiçi) ILO Monitor, 7. Editions Covid 19 and the world of work. https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/impacts-and-responses/WCMS_767028/lang--en/index.htm, Erişim Tarihi:25.03.2023
- ILO (2021b) (Çevrimiçi) ILO Monitor, 8. Editions Covid 19 and the world of work. https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/impacts-and-responses/WCMS_824092/lang--en/index.htm, Erişim Tarihi: 02.04.2023

- ILO (2022a) (Çevrimiçi) ILO Monitor, 9. Editions Covid 19 and the world of work.
https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_845642/lang--en/index.htm , Erişim Tarihi: 10.04.2023
- ILO (2022b) (Çevrimiçi) ILO Monitor, 10. Editions Covid 19 and the world of work.
https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_859255/lang--en/index.htm, Erişim Tarihi: 15.04.2023
- ILO (2023) (Çevrimiçi) ILO Monitor on the world of work. Eleventh edition A global employment divide: low-income countries will be left further behind without action on jobs and social protection,
https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/briefingnote/wcms_883341.pdf, Erişim Tarihi:15.09.2023
- ILO (2021c), (Çevrimiçi) Teleworking arrangements during the COVID 19 crisis and beyond, Paper prepared for the 2nd Employment Working Group Meeting under the 2021 Italian Presidency of the G20. Erişim Tarihi: 01.02.2022
- ILO(2023) (Çevrimiçi) World Employment and social Outlook, Trends 2023
https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_865332.pdf. Erişim Tarihi: 12.07.2023
- IMF (2020), (Çevrimiçi) Publications ,
<https://www.imf.org/en/Publications/WEO.>, Erişim Tarihi:10/01/2021.
- IMF,(2020)(Çevrimiçi)WorldEconomicOutlook2020
<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020.09.30/world-economic-outlook-october-2020>, Erişim Tarihi: 02.10.2022
- OECD (2022) (Çevrimiçi) Employment Outlook,
<https://oecd.org/employment-outlook/2022/> Erişim Tarihi:12.05.2023
- OECD(2020b) (Çevrimiçi) Oecd Employment Outlook,
https://read.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-employment-outlook-2020_1686c758-en#page1,Erişim Tarihi: 12.12.2022
- TUBA (2020) (Çevrimiçi) “Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri”
<https://www.tuba.gov.tr/tr/yayinlar/suresiz-yayinlar/bilim-ve-dusunce/kuresel-salginin-anatomisi-insan-ve-toplumin-gelecegi-1/tarihte-kuresel-salgin-hastaliklar-ve-toplum-hayatina-etkileri>.Erişim Tarihi: 15.12.2024.
- WHO (2020), (Çevrimiçi) Media briefing on covid-19
<http://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at>

- the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020 DSÖ. Erişim Tarihi:15.04.2023
- WHO, (Çevrimiçi) Who. [int/publications/i/item 9789240049977](https://www.who.int/publications/i/item/9789240049977) ErişimTarihi:01/05/2025
- WHO (2019), (Çevrimiçi) Emergencies diseasesnovel coronavirüs-2019 <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> Erişim Tarihi: 01.05.2023
- WEF(2020). (Çevrimiçi) Global Risks Report 2020 <https://www.weforum.org/publications/the-global-risks-report-2020/> Erişim Tarihi: 01.05.2023
- WORLBANK (2023) (Çevrimiçi) Data, <https://data.worldbank.org/>. july 2023. Erişim Tarihi: 01.06.2024

BÖLÜM 9

SAĞLIK HİZMETLERİNDE KAOS VE KARMAŞIKLIK: KURAMSAL BİR İNCELEME

Dr. Caner DOĞAN¹

Dr. Ayşe BİCAN ŞEN²

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17183882>

¹ Bağımsız Araştırmacı, Balıkesir, Türkiye. canerrdogan@gmail.com, orcid id: 0000-0002-9467-9848

²Bağımsız Araştırmacı, Bursa, Türkiye. bicanayse@gmail.com, orcid id: 0000-0003-2674-7893

GİRİŞ

Günümüz dünyasında işletmeler hızla gelişen teknoloji, toplumların değişen yapısı ve farklılaşan pazarlar neticesinde giderek artan bir baskı altında konumlanmakta, daha dinamik ve rekabetçi bir dünyanın aktörü haline gelmektedir. Aynı zamanda sosyal, çevresel, ekonomik ve politik ortamların yarattığı etkiler bu işletmeleri belirsizliğe, öngörülemezliğe ve kompleks bir yapıya sürüklemektedir. İşletmeler varlığını idame ettirebilmek için küresel sistem geliştikçe değişime adapte olabilmeli ve söz konusu dinamik yapının gerekliliklerini yerine getirebilecek durumda olmalıdır (Koubatis ve Schönberger, 2005).

Uzun zamandır belirleyici paradigma olan Newtoncu dünya görüşü saat gibi işleyen bir evrenin varlığına atıfta bulunmaktadır. Ancak ortaya çıkan yeni ve farklı paradigmlar bu mekanik dünya görüşünü karşısına almakta ve dünyayı canlı bir varlık gibi dinamik ve açık bir sistem olarak değerlendirmeye başlamaktadır (Raisio ve Lundström, 2015). İşletmeler de açık sistemler olmak üzere çevresiyle sürekli bir etkileşim, iletişim ile ilişki halindedir ve bu durumun bir çıktısı olarak çevresel koşullara uyum göstermek mecburiyetindedir. Kaldı ki, günümüzde çevresel şartların hızlı değişimi, yenilenen düzen ve yaşanan dönüşüm sebebiyle işletmeler beklenmedik durum ve sonuçlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Dolayısıyla sistem içerisinde işletmeler çevrenin durağan olmadığı, dinamik bir yapının söz sahibi olduğu ve bu nedenle karmaşıklığın ve kaotik bir ortamın yer aldığı bir düzende varlıklarını sürdürmektedir (Öztürk, 2016). Bir işletmenin hayatta kalması ve sürdürülebilirliğini sağlaması için karmaşıklık ve kaos atmosferiyle başa çıkabilmeyi öğrenmesi ve işleyişini sistemin gerekliliklerine uyarlayabilme yeteneğini kazanmış olması gerekmektedir. Böyle bir ortamda gerek pazarlama gerekse diğer yönetim etkinliklerini değişen düzene hızlı ve etkili uyarlayabilen işletmeler rekabet avantajı kazanmaktadır. İçinde bulunduğumuz dönem içerisinde görüşler kaotik ortamlarda geleneksel yaklaşımların başarısının sorgulanabilir olduğuna ve yeni yöntemlerin gerekliliğine odaklanmaktadır (Mason, 2006). Bu noktada ise kaos ve karmaşıklık teorileri gibi farklı kuram, anlayış ve yaklaşımların desteğine ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaos teorisi işletmelerin dinamik dönüşümünü ve sistemdeki diğer aktörler arasındaki karmaşık ilişki ve etkileşimleri açıklayan umut verici ve yön gösterici bir çerçeve sunmaktadır. Bu teori aracılığıyla karmaşıklıkla başa

çıkma da rehber ilke ve kurallar geliştirme ile hedefe ulaşma da dolaylı yollar aramanın önemine dikkat çekilmektedir (Levy, 1994). Karmaşıklık teorisi ise karmaşık bir işlevi birlikte yerine getiren birden fazla bağımsız ve etkileşimli parçaya sahip mevcut karmaşık sistemlerin anlaşılması, analizi ve yorumlanmasını birleştiren bir bakış açısı ortaya koymaktadır (Lartey, 2020). Genel bir ifadeyle kaos ve karmaşıklık teorileri matematik, biyoloji gibi fen bilimleri ve sosyal bilimler de dahil olmak üzere farklı ve çeşitli alanlardan geliştirilmiştir. Bu iki teori özünde dünyanın büyük bir bölümünün doğrusal olmadığını ve küçük değişikliklerin tüm sistemde belirgin ve etkileyici dönüşümlere neden olabileceğini ileri sürmektedir (Griffiths ve Byrne, 1998).

Bu bölümde öngörülemezliğin ve belirsizliğin konumlandığı ve karmaşık bir alan olarak nitelendirilen sağlık hizmetleri kaos ve karmaşıklık teorileri temelinde ele alınarak incelenecektir. Bu sayede bu hizmet yapısına dair teorik eksene dayalı bir anlayış geliştirilebilecek ve bu konuda bir çerçeve oluşturulabilecektir. Genel bir bilgilendirme ve değerlendirme ile başlayan bu bölüm sırasıyla kaos ve karmaşıklık teorilerinin açıklanması, bu teorik yaklaşımlarla birlikte sağlık sistemi ve hizmetlerinin yorumlanması ile sürdürülecek, literatür bilgisine yer verilerek konuyla ilgili genel bir bakış açısı yaratılmaya çalışılacaktır. Sonuçlar bu teorilerin ilke, özellik ve katkıları doğrultusunda değerlendirilerek bölüm sonlandırılacaktır.

1. Kaos Teorisi

Kaos Yunanca boşluk, uçurum ve belirsizlik anlamına gelen “Khaos” kelimesinden türetilmiş olmakla birlikte, günlük dildeki kavramsal karşılığı karmaşıklık, düzensizlik ve bilinmezliktir (Öztürk, 2016). Kaos teorisi dünya üzerinde gerçekleşen rastgele olayların ve örüntülerin karmaşık bir şekilde birbirine bağlı olduğu temel mekanizmaları açıklamaya çalışmaktadır (Mashuri vd., 2024). Dolayısıyla bu teori dinamik bir dünyada karmaşık sistemleri ve olguları anlamak için güçlü bir çerçeve olarak ortaya çıkmıştır (Biswas vd., 2018).

Kaos teorisinin resmi kâşifi Edward Lorenz olarak bilinmektedir. Lorenz bu fenomeni ilk olarak 1961’de gözlemlemiş ve 1963 yılında ise ironik bir şekilde hava durumunu tahmin etmeyi amaçlayan kontrolsüz yaklaşımlarla hesaplamalar yaparken daha sonra kaos teorisi olarak adlandırılacak olan bir kuramı tesadüfen keşfetmiştir. Bu sayede Edward Lorenz doğrusal olmayan bir

sistemin kaotik davranışını yeniden keşfetmiştir (Oestreicher, 2007). İlerleyen süreçte ise kaos teorisi ilk ortaya çıktığı meteorolojik kökenlerinin ötesine geçerek, fizik, matematik, biyoloji, ekonomi, mühendislik ve diğer birçok disiplinde önemli bir konum ve değer kazanmaya başlamıştır (Biswas vd., 2018). Kaos disiplini bu teorinin belirli temel ilkelere dayandığı belirtilmektedir. Mann (1992) bu prensipleri aşağıda yer aldığı şekliyle açıklamaktadır:

- 1- Kaos teorisi çok sayıda değişken bileşene sahip dinamik sistemlere uygulanmaktadır.
- 2- Bu sistemlerde periyodik olmayan bir düzen mevcut olmakla birlikte, rastgele veri koleksiyonları, düzenli ancak tekrarlanmayan örüntüler üretebilmektedir.
- 3- Kaotik olarak adlandırılan sistemler başlangıç koşullarına hassas bir bağımlılık göstermektedir. Başlangıçta yer alan girdilerden birinde meydana gelen küçük bir değişiklik orantısız bir şekilde farklı sonuçlara yol açmaktadır.
- 4- Düzenin var olması kaotik sistemlerde örüntülerin tahmin edilebileceğine işaret etmektedir.

Kaos teorisinin konu edildiği ilgili literatür ele alındığında ilerleyen süreçte gerçekleştirilen çalışmaların bu teorinin dayandığı temel ilkeleri daha geniş bir perspektiften sunduğu ve daha detaylandığı görülmektedir (Murphy, 1996; Altun, 2001; Çıraklı vd., 2017; Arıcıoğlu ve Karabıyık, 2019; Lartey, 2020). Bu ilkeleri sırasıyla belirtmek mümkündür:

- **Başlangıç durumuna duyarlılık / hassas bağımlılık:** Bu ilke ile başlangıç koşullarındaki küçük bir değişikliğin nihai sonuçta büyük ve beklenmedik bir değişikliğe yol açması durumunda kaosun ortaya çıkacağı ifade edilmektedir (Bygrave, 1993). Değinildiği üzere kaos teorisinin keşfedicisi Amerikalı meteorolog Edward Lorenz bu özelliği “kelebek etkisi (butterfly effects)” şeklinde nitelendirmiştir. Bu etki metaforik olarak bir kelebeğin kanat çırpışının kürenin bir diğer tarafında kasırgaya neden olabileceğini açıklamakta, aynı zamanda doğrusal olmayan ve dinamik sistemlerdeki küçük olayların yörüngeyi önemli ölçüde değiştirebilecek sonuçlara yol açabileceğini tasvir etmektedir. Kelebek etkisi genel olarak kaos teorisinin özü

olarak kabul edilmektedir (Raisio ve Lundström, 2015). Lorenz çekicisi Şekil 1’de görüldüğü haliyle bir kelebeği anımsatmaktadır.

Şekil 1. Lorenz çekicisi temsili görseli

Kaynak: Ghys (2015).

- **Doğrusal olmama:** Newtoncu bilimin merkezinde neden ve sonuç orantılı bir ilişkiye sahip görülmektedir ve başlangıç koşullarındaki küçük değişikliklerin etkilerinde tutarlı değişiklikler yaratacağı ilkesi yer almaktadır. Kaos teorisinde ise bu durum bazı sistemlerin başlangıç koşullarındaki küçük değişiklikler etkileri ortaya çıktıkça katlanarak artabilmekte ve nihai sonuç başlangıçla çok az benzerlik gösterebilmektedir. Dolayısıyla herhangi bir şeyi tahmin etmek olanaksız görülebilmektedir (Murphy, 1996).
- **Kaos örüntüleri:** Kaos teorisinde en önemli prensiplerden biri kaos ve düzenin birbiri arasından seçim yapılması gereken zıtlıklar olmadığı, aynı gerçekliğin iki yönü olduğuna dair olan görüştür (Fitzgerald, 2002). Kaos disipliniinde bu bağlamda kaos ve düzen birbirinden ayrılması mümkün olmayan bir yapıyı temsil etmektedir ve düzenin kendisi de bir olgu olarak aslında kaos şeklinde görülmektedir (Tsoukas,1998). Dolayısıyla teorinin bu ilkesi dünya üzerindeki birçok olay ve durumun kaotik bir yapıya sahip olduğunu ve bu kaotik yapılanmaların da kendi içerisinde bir düzenlilik taşıdığını ifade etmektedir. Özetle “düzensizliğin kendi içinde bir düzeni bulunmaktadır” (Biçici, 2016).
- **Türbülans:** Türbülans kısaca hareketin rastgeleliği olarak tanımlanmaktadır (Altun, 2001). Bu ilkede kaos teorisi ile

işletmelerin türbülanslı ortamlardaki durumlarının incelenmesinde yeni ve etkin bir bakış açısı yaratılmaktadır (Akyazı, 2023). Sistemde temel değişimlere sebebiyet verecek bir türbülansın ortaya çıkması ile değişiklik sürecinin yaşanması kaçınılmaz olabilmektedir. Kaos teorisi temelinde türbülans, sistemin bir özelliği olarak nitelendirilmekte ve değişimin incelenmesi ve anlaşılması bağlamında bir profil oluşturmaktadır (Russell ve Faulkner, 1999). Sistem dahilinde düzenden kaosa doğru olan geçişte istikrarlı duruma dayanan geleneksel yöntem ve araçlar vasıtasıyla değişimi öngörmek ve yönetmek mümkün gözükmemekte, ancak kaos teorisine yer verilerek birtakım senaryo veya örüntüleri belirlemek olanaklı olabilmektedir (Mason, 2006).

- **Dağıtıcı yapı:** Dağıtıcı sistemler yakın çevrelerinden enerji alma ve bu enerjiyi giderek daha karmaşık bir iç yapıya dönüştürme kapasitesine sahiptir. Aynı zamanda iç düzensizliklerini çevrelerine taşıyarak organizasyonel bozulma eğilimini dengeleme kapasitesini elinde tutan yapılardır (Harvey ve Reed, 1994). Türbülanslı sistemler de dağıtıcı sistemler olarak kabul edilmektedir. Dağıtıcı yapı ilkesi ise kaos teorisi bağlamında genel olarak insan etkileşimlerinde çatışma, türbülans, istikrardan istikrarsızlığa doğru bir dağılım geçişi ile açıklanmaktadır (Wilbur vd., 1995).
- **Rastgele şoklar:** Bir önceki başlıkta değinilen dağıtıcı yapılar durağan bir nitelikle örtüşmemekte ve radikal değişimle karakterize edilen yapılar şeklinde değerlendirilmektedir. Bu yapılarda oluşan rastgele şoklar çoğunlukla küçük şokların büyümesi olarak ortaya çıkmakta ve sistemin orijinal durumuna geri dönmesini engelleyerek dağılmayı ve değişimi desteklemekle tabir edilmektedir (Blair, 1993).
- **Garip çekiciler:** Çekici kavramı bir olgunun evrimleştikçe ne kadar rastgele olursa olsun her zaman geri dönme eğiliminde olacağı düzenleyici ilkedir ya da içsel bir durumdur (Murphy, 1996). Garip çekici ise düzen ve düzensizlik arasındaki etkileşimdir, istikrar ve değişimin, plan ve rastlantının ya da düzen ve tesadüfün karşıt güç olarak değil, tek bir bütünün ikili bileşenleri olduğu bir gerçeklik vizyonudur (Pryor ve Bright, 2008). Garip çekiciler kaos ortamının sınırlarını çizebilir ve kaotik bir olay mevcudiyetinde bir noktaya

kadar temel düzenin varlığını sürdürmesini sağlamakta rol alabilirler (Sellnow vd., 2002).

- **Geri bildirim (dönüt) mekanizması:** Geri bildirim mekanizmaları sistemin kendini güçlendirdiği doğrusal olmayan kaotik sistemlerin önemli bir karakteristik özelliğidir (Blair, 1993). Geri bildirim etkileri artıran (pozitif geri bildirim) ya da azaltan (negatif geri bildirim) veya döngüsel bir olguyu tetikleyen tepki olarak tanımlanmaktadır (Oestreicher, 2007). Murphy (1996) kaotik bir sistem içerisinde her bir çıktının yeni bir sonuç ve unsur yarattığını ve bu yinelemeler ilerledikçe sistemin düzensizliğe doğru evrildiğini belirtmektedir. Aynı zamanda negatif geri bildirimin düzenleyici ve koruyucu, pozitif geri bildirimin ise sapmaları güçlendirici etkisinin bulunduğunu ve yeni örüntüler ortaya çıkardığını ifade etmektedir.
- **Tekrar (Yineleme):** Sistemde yer alan daha önceki bir çıktının girdi olarak kullanılmasında tekrarın işleminin yinelemeyi ortaya çıkardığını dile getiren Altun (2001) kaos teorisinde görülen bu tekrarları geri bildirim halkaları olarak değerlendirmektedir.
- **Fraktal ve öz-benzerlik:** Fraktal, yapısı içerisinde şeklini sonsuza kadar tekrarlayan, formlarından veya büyüme seviyelerinden bağımsız olarak aynı görünen nesneler olarak tanımlanmaktadır (Lartey, 2020). Kaos disiplini önemli bir yere sahip olan fraktal yapılar matematiksel zeminde kaotik bir sistemin ölçümlemesinde konumlanmaktadır. Kaotik bir sistemde bütüne ve birbirine benzeyen en küçük birim fraktaldır ve bu sonuç sistemde öz-benzerliği ortaya çıkarmaktadır (Orhan, 2013). Murphy'e (1996) göre bu öz-benzerlik süreç içerisinde benzer örüntüleri evrimin ardışık aşamalarında izleyerek kaotik sistemleri analiz etmeye ortam yaratmaktadır.
- **Çatallanmalar:** Çatallanma bir sistemin yönü, karakteri ve yapısının temelden dönüşüm gösterdiği değişimin parlama noktalarını ifade etmektedir. Bu kavram sistem dengesinin bozulduğu ve söz konusu sistemde ortaya çıkan ani, süresiz ve farklı değişimlerdir. Çevresiyle yüksek düzeyde etkileşim ve bağlantı içerisinde olan sistemler daha üst düzeyde istikrarsızlık ve tekrarlayan çatallanma ile tasvir edilmektedir (Sellnow vd., 2002). Çatallanma sürecinde sistem önceki duruma benzer ya da çok daha farklı bir şekilde yeni bir düzen

çevresinde tekrar yapılanmaktadır. Ancak sistem dahilinde çatallanma oluşumu tahmin edilebilirken sonuçları öngörülemezdir (Murphy, 1996).

- ***Kendi Kendini Örgütlenme ve Kendi Kendini Yenileme:*** Kaos teorisinin bu özelliği mevcut sistemin bir çatallanma noktasına ve kaotik bir duruma doğru sürekli olan evrimi ile açıklanmaktadır (Lartey, 2020). Kaos teorisinde sistem ani değişimlerden olumsuz etkilenen, rastgeleliğin ve planın istikrarsız bir birleşimi şeklinde yapılanmaktadır. Kaos ortamında düzenli bir iç mantık vardır ve bu durum mekanik temsil görüşüne tamamen zıttır. Kaotik sistemler dışarıdan kabul ettirilmeye çalışılan form yerine, kendi içsel yönergelerini benimsemektedir. Dolayısıyla örgütlenme yeteneği kaotik sistemin kendisinde bulunmaktadır ve dışarıdan herhangi bir komutu kabul etmemektedir (Murphy, 1996). Bu noktada geleneksel yaklaşım ve sistematik örgütlenmenin dışında içsel dinamiklerle de kendi kendine örgütlenebilme durumu bu teoride yer almakla birlikte, bir döngü içerisinde sürekli yenilenen, bir sonraki aşamayı değiştiren ve dönüşümlü bir süreç ile değişim ve yeniliğin bu yapıyı şekillendirdiği belirtilmektedir (Arıcıoğlu ve Karabıyık, 2019).

Genel bir ifade ve yorumlamayla kaos teorisi yaşamımızdaki temel teorilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Karmaşık, doğrusal olmayan dinamik sistemlerin incelenmesi ile hayat bulan bu teori, öngörülemez olanın güzelliğini bir şekilde yansıtmayı ve onu en mükemmel örüntülerde sergilemeyi başarmış ve günümüzde bilimin pek çok alanındaki araştırmaların öznesi olmuştur (Biswas vd., 2018).

2. Karmaşıklık Teorisi

Karmaşıklık kavramı sunulan sınırlı bilgiye yanıt veren unsurların etkileşiminden ortaya çıkan bir davranış örüntüsüdür (Kernick, 2006). Meteoroloji, fizik, biyoloji, kimya ve ekonomi gibi farklı sahalarda geliştirilen karmaşıklık teorisi özünde kaos teorisinden güç almaktadır. Önceki bölümde değinildiği üzere kaos teorisi başlangıçta küçük bir belirsizliğin giderek artabileceğini ve bu durumun önemli ve kaçınılmaz dalgalanmalar yaratabileceğini öne sürmektedir. Karmaşıklık teorisi ise çok sayıda bileşen veya etkenin farklı şekillerde birbirine bağlı ve etkileşim içinde olduğu ve

sistemdeki bu unsurların sürekli organizasyonu ile karakterize edilen değişim ve adaptasyonun teorisi olarak tanımlanmaktadır (Mason, 2008).

Karmaşıklık kavramının arka planı 1980'li yılların başında Santa Fe Enstitüsü'nde gerçekleştirilen karmaşık sistemleri anlamaya ve modellemeye yönelik bir dizi yeni yaklaşımların ortaya çıkmasıyla oluşmaya başlamıştır. Yapılan çalışmalar söz konusu sistemin temelinde bulunan mekanizmalar ve ilkelerin belirlenmesine yönelik olmuştur (Anderson, 1999). Kavramın karmaşıklık teorisi olarak hayat bulmasında öne çıkan ilk isim ise Ilya Prigogine'dir. Prigogine sistemlerin doğrusal olmadığı ve dinamik bir yapı taşıdığı görüşünü benimsemiştir. Karmaşıklık teorisine katkı sağlayan ve bu teori ile öne çıkan diğer isimler ise Alman fizikçi Hermann Haken, biyolog olan Kauffman ve Goodwin ve matematik bilimci Ian Stewart olarak gösterilmektedir (Saygan, 2014). Sonraki süreçte ilerleyen ve genişleyen araştırma çerçevesi sonucunda karmaşıklık teorisinin ilk adımları farklı bilimsel disiplinlerin ortak anlayışıyla üretilen bir dizi teorisinin oluşmasıyla atılmış ve karmaşıklık teorisi varlığını ilan etmeye başlamıştır (Burnes, 2005). Cilliers (2000) karmaşıklık kavramı ve teorisinin kabul görmeye başlamasıyla birlikte karmaşık sistemlerin genel özelliklerini yorumlamış ve aşağıda sıralandığı şekliyle sunmuştur:

- 1- Karmaşık sistemler tek başına basit yapıda olabilen çok sayıda unsurdan oluşmaktadır.
- 2- Sistemde yer alan bu unsurlar enerji ve bilgi alışverişinde bulunmakta ve dinamik olarak etkileşime girmektedir. Ancak etkileşimler doğrusal değildir.
- 3- Doğrudan ve dolaylı olmak üzere birçok geri bildirim döngüsü bulunmaktadır.
- 4- Karmaşık sistemler açık sistemlerdir.
- 5- Karmaşık sistemlerin bir hafızası ve geçmişi bulunmaktadır.
- 6- Sistemin davranışı unsurların değil, etkileşimlerin doğası tarafından belirlenmektedir.
- 7- Karmaşık sistemler uyarlanabilir yapıdadır ve iç yapılarını düzenleyebilmektedir.

Karmaşıklık teorisi üzerine çalışan karmaşıklık teorisyenleri tıpkı kaos teorisinde olduğu gibi, bu kuramın kendine özgü bir terminolojisi ve ilkeleri olduğunu bildirmektedir. Bu özelliklerin bir kısmı kaotik sistemlerin ilkelerine

benzer gözükse de bu iki sistem birbirinden farklıdır. Karmaşıklık teorisinin temel özellikleri şu şekildedir (Cilliers, 2000; Schneider ve Somers, 2006; Olmedo, 2010; David Ng, 2013; Lartey, 2020):

- ***Doğrusal olmama, dinamizm ve geri bildirim:*** Kaotik sistemler gibi karmaşık sistemler de doğrusal olmayan, dinamik ve geri bildirim gerektiren bir yapıya sahiptir. Etkileşimlerin doğrusal olmaması sebebiyle küçük nedenlerin büyük etkileri ortaya çıkabilmektedir (Cilliers, 2000). Bu durum öncesinde değinildiği üzere başlangıç koşullarına duyarlılığı gündeme getirmektedir ve bu durum tahmin etmeyi zorlaştırmaktadır (Lartey, 2020). Karmaşıklık teorisi doğrusallığı, neden-sonuç ilişkisini ve tahmini dışlayarak, dinamik bir yapıya sahip olmasından dolayı öngörülemezliğin hâkim olduğu bir sistem içerisinde işlemektedir (Sayğan, 2014).
- ***Kendi kendini örgütleme:*** Karmaşıklık teorisinin odak noktasında bulunan kendini örgütleme ya da organizasyon ilkesinde merkezde yer alan kavram olan “kendiliğinden” hiçbir iç ya da dış etkenin süreci kontrol etmediğini anlatmaktadır. Bu ilkede karmaşık bir sistemin unsur ya da bileşenleri başlangıçta yerel olarak etkileşime girmekte, sonrasında değişimlerin yayılmasıyla küresel nitelikli bir etkilenme söz konusu olmaktadır (David Ng, 2013).
- ***Ortaya çıkış / Oluşum:*** Karmaşık bir sistem oluşum, meydana gelme ve ortaya çıkışla karakterize edilmektedir. Sistemin unsurları arasında ve çevreyle olan etkileşimleri neticesinde yeni özellikler ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise mevcut ilkenin “ortaya çıkış” kavramına atıfta bulunmaktadır. Sonuç itibarıyla oluşan bu yeni yapılar sistemde yer alan unsurların rolleri ve davranış kalıplarında değişiklikler yaratmaktadır (Olmedo, 2010). Manson (2001) ortaya çıkış ilkesinin sinerjinin bir fonksiyonu olduğunu ifade etmekte, sistem genelindeki özelliklerin sistem bileşenlerinin toplamsal etkilerinden değil, bileşenler arasındaki etkileşimlerden kaynaklandığını dile getirmektedir.
- ***Uyum ve evrim:*** Başlangıç koşullarına duyarlılık sebebiyle gerçekleşen son değişiklikler sistemin evrim sürecinde önemlidir. Doğrusal olmayan adaptif ilişkilerin varlığı nedeniyle geçmiş değişiklikler sistemin mevcut durumu üzerinde etki göstermeye

devam etmekte, bu durum karmaşık sistemlerdeki geçmiş evrimin bilgisinin önemini ortaya koymaktadır (Olmedo, 2010). Aynı zamanda alt sistemlerin karşılıklı bağımlılığından kaynaklanan, kendi kendine organize olma ve örgütlenme ile ortaya çıkan durum ise bu teorinin uyum sağlama yeteneğini yansıtmaktadır (Schneider ve Somers, 2006).

- **Açık sistem:** Karmaşık sistemler sistem içinde enerji ve bilginin bir akım yönünün olduğu ve istikrarlı bir durumun bulunmadığı açık sistemlerdir. Bu sistem dahilinde sınırların net olarak tanımlanmadığı ifade edilmektedir (Cilliers, 2000).
- **Determinizm yokluğu:** Karmaşıklık teorisi kaostun eşiğindeki karmaşık sistemlerde düzenin ortaya çıkışına odaklanmaktadır. Kavram olarak kaos eşiği, determinizm ve rastlantısallık arasındaki sınırda bir noktayı tarif etmektedir. Bu noktada ne rastlantısallık ne de deterministik özellik söz konusudur. Kaos teorisi deterministik sistemleri incelerken, karmaşıklık teorisi ise deterministik olmayan sistemler üzerinde durmaktadır (Lartey, 2020).
- **Kontrol:** Karmaşık bir sistemde merkezi kontrolün çok fazla olması sistem gelişiminin önünde büyük bir engeldir. Ancak bu durum kontrolsüzlük olarak algılanmamalı, tersine, kontrolün sistem genelinde dağıtılması gerektiği anlamını taşımaktadır (Cilliers, 2000).
- **Kaos Teorisi'nden farklılaşması:** Kaos ve karmaşıklık teorileri her ne kadar birtakım ortak özelliklere sahip olsa da bu iki kavram birbirinden farklıdır ve bu farklılıkların birçok nitelendirmesi bulunmaktadır. Örneğin karmaşıklık, karmaşık sistemlerden basit şeylerin nasıl ortaya çıktığı, kaos ise basit sistemlerden karmaşık şeylerin nasıl meydana geldiği ile ilgilendiğini ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte kaotik sistemler karmaşık davranışlara sebep olan basit doğrusal olmayan sistemlerin incelenmesini kapsarken, karmaşıklık ise genellikle birçok şeyin basit etkileşimlerinin daha yüksek düzeyde örüntülere yol açmasıyla ilişkilendirilmektedir (Goldberg ve Markoczy, 1999).

Özünde bu iki teori taşıdığı farklı noktalarla birlikte, kaos ve karmaşıklık birbiriyle yakından ilişkili olan iki teodir. Bu teoriler kimi zaman eş anlamlı olarak kabul ediliyor gibi görünse de aralarında önemli farklılıklar

bulunmaktadır. Tablo 1 bu iki teori temelinde yer alan farklılıkları görselleştirmektedir.

Tablo 1. Kaos ve Karmaşıklığın Karşılaştırması

Kaos	Karmaşıklık
-Basit sistemler nasıl karmaşık davranışlar meydana getirebilir?	-Karmaşık sistemlerden basit davranışlar nasıl ortaya çıkar?
-Basit doğrusal olmayan sistemler son derece karmaşık davranışlar meydana getirir (başlangıç koşullarına duyarlılık)	- Basit etkileşimler daha yüksek seviyeli örüntüler meydana getirir.
-Başlangıç koşullarına duyarlı sistemler nasıl kabul edilir, tanımlanır ve tahmin edilir?	- Karmaşık sistem bir bütün olarak ele alındığında tanınabilir örüntüler nasıl keşfedilir?

Kaynak: (Fitzgerald and Eijnatten, 2002'den akt. Olmedo, 2010:76).

Kaos ve karmaşıklık birlikte ele alındığında kaotik sistemler mutlaka karmaşık bir yapı taşımamaktadır, karmaşık sistemlerin de muhakkak kaotik olma zorunluluğu bulunmamaktadır (Rickles vd., 2007). Önceleri karmaşıklık teorisi literatürde kaos teorisi içinde değerlendirilmiş, bazı çalışmalarda bu iki teori aynı anlamda kullanılmıştır. İlerleyen süreçte de farklılıklar vurgulanmaya çalışılmıştır. Konuya dair ortak görüş ise kaos teorisinin süreç içerisinde karmaşıklık teorisine temel oluşturduğu yönündedir (Yılmaz, 2022).

3. Sağlık Hizmetlerinde Kaos ve Karmaşıklık Teorileri

Kaos teorisi fizik, matematik, ekonomi, psikoloji gibi alanların konusu olmakla birlikte (Blair, 1993), karmaşıklık teorisine ilişkin incelemeler ise yine matematik, örgütsel bilim, yönetim, sağlık hizmetleri gibi çalışmalarda yerini almaktadır (Thompson vd., 2016). Günümüz dünyasına gelindiğinde kaos ve karmaşıklık teorileri farklı disiplinleri bir araya getirerek, düzen ve düzensizlik arasındaki ilişkiye bağlı olarak oldukça geniş kapsamlı bir vizyon sunmaktadır (Mouck, 1998). Kaos teorisi belirsizliklerle başa çıkmada, riskleri öngörme ve azaltmada önemli bir bakış açısı yaratırken (Şengöz, 2024), karmaşıklık teorisi toplum, ekonomi, sağlık gibi önemi bulunan karmaşık sistemleri çözümlemeye ve yorumlamada rehberlik edebilmektedir (Jerab, 2025).

İşletmelerin karmaşık yapısı ve bazı temel faaliyetlerinin kaotik özellik taşıması sebebiyle kaos ve karmaşıklığın anlaşılması konusu gündeme

gelmektedir. Hizmet sektörü içerisinde önemli bir paya sahip olan sağlık alanı için bu iki teorenin dahil edildiği bir anlayışa olan ihtiyaç giderek artmaktadır (Mark ve Critten, 1998). Yapısı ve işleyişi bağlamında sağlık hizmetleri birbiriyle etkileşim halinde olan birçok değişkeni barındıran karmaşık bir alandır ve bu durum belirsizliği ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda kaos teorisi böylesi karmaşık sistemlerin anlaşılması ve değerlendirilmesi noktasında teorik bir perspektif yaratmaktadır (Filiz, 2024). Sağlık sisteminin önemli bileşenleri olan hastalar, sağlık çalışanları ve hastanenin sahip olduğu ortamın karmaşık olması ve ayrıca bu alanın ileri teknolojiye ihtiyaç duyması kaos teorisinin uygulanabilirliğine kapı aralamakta, karmaşıklığın çözülmesinde ve değişimin kaynağına inilmesinde kaos teorisi yol gösterici olabilmektedir (Samur ve İntepeler, 2016).

Günümüz itibariyle ise ülke ekonomileri ve işletmeleri geleneksel nitelikli ürün odaklı bir anlayıştan hizmetin merkeze alındığı bir eğilim göstermektedir. Bu durum hizmet inovasyonunu anlamayı ve uygulayabilir olmayı gerekli kılmaktadır (Chae, 2012). Kaos teorisi yansımasından ele alındığında bu teorik bakış inovasyon ve yeniliklerin benimsenmesi konusunda önem arz eden bir yapıdadır. Öncesinde ifade edildiği üzere kaos teorisi öngörülemeyen ve belirsiz durumlar için rehber olma özelliği taşımakta, bu bağlamda düzensizliğin ya da değişimin olduğu noktada kaos teorisinin sahip olduğu ilkelere yer verilerek değişen pazar şartları ve tüketici ihtiyaçları göz önüne alınarak uyum sağlanabilmektedir. Dolayısıyla kaos teorisi, sürekli değişen koşullara adapte olabilmek, sisteme inovasyon ve yenilikler dahil ederek uyum yakalamada, rekabet avantajı sağlamada ve uzun vadeli başarılar elde etmede anahtar bir unsur olarak görülebilmektedir (Şengöz, 2024).

Kaos teorisinin sağlık hizmetleri boyutunda karmaşıklığı ve belirsizliği anlamaya yönelik önemli yardımları olabileceğinden bahseden Filiz (2024) bu teorenin sağlık hizmetleri temelindeki etkilerini ilkeler doğrultusunda açıklamıştır. İlk olarak mevcut sistemdeki küçük bir değişikliğin önemli etkileri olabileceğini vurgulayan başlangıç koşullarına hassasiyet ilkesi ile, sağlık hizmetlerinin kalitesi, erişilebilirliği ile ilgili küçük bir değişikliğin öngörülemeyen durumları tetikleyebileceği ve oluşabilecek riskleri değerlendirme yönünde bir içgörü sağlayabileceği üzerinde durulmaktadır. Sağlık hizmetlerinin çeşitlilik ve benzersizliğini tanımlayan fraktal yapılar ile sağlık hizmetlerinin farklı zaman ve alanlarda nasıl benzerlik gösterdiği

konusunda bilgi sahibi olunabilir, bu durum etkin kaynak kullanımını ve hizmet iyileştirmesini olumlu olarak etkileyebilir. İlkeler bölümünde değinildiği üzere çekiciler ise belli odak noktalarını temsil etmektedir. Sağlık hizmetlerinde bu unsurlar daha etkili stratejilerin yaratılmasına ve memnuniyetin oluşmasına katkı sağlayan yapılar olarak değerlendirilmektedir.

Karmaşıklık teorisi ise sağlık hizmetleri hakkında farklı düşünmenin ve yeni düşüncelerin keşfedilmemiş yollarını sunmaktadır. Bu noktada sağlık işletmelerinin doğası ve işleyişi ile ilgili yeni bakış açıları ortaya çıkmaktadır. Karmaşıklık bilimi doğrusal olmayan dinamikler ve özelliklerle karakterize edilen sistemlerin incelenmesi olarak tanımlanmakta ve sağlık hizmetleri de yapısal olarak bu ifade ile örtüşmektedir (McDaniel ve Driebe, 2001). Karmaşık sistemler sağlık hizmetleri açısından bazı temel özelliklere sahiptir. Bu özellikler Kernick (2006) tarafından sırasıyla aşağıdaki haliyle sıralanmaktadır:

- 1- Karmaşık sistemler etkileşimde bulunan çok sayıda bileşenden oluşmaktadır.
- 2- Ortaya çıkan etkileşimlerde tekrarlı geri bildirim mekanizmaları bulunmaktadır ve bu durum sistemlerin gelecekteki davranışlarını öngörülemez duruma getirmektedir.
- 3- “Kelebek etkisi” ile bu alandaki küçük değişiklikler sistemin bütününde büyük etkiler yaratabilmektedir.
- 4- Bu alanda sistem, parçalarının toplamından farklı görülmektedir. Sistemin bileşenlerine ayrıldığı indirgemeci yaklaşımın benimsenmemesi gerekmektedir.
- 5- Karmaşık sistemler dış bir yönlendirme veya iç kontrol olmadan gelişmektedir. Bu özellik ortaya çıkma olarak bilinmektedir ve sistemin kendi kendini örgütlediğini ifade etmektedir.
- 6- Karmaşık sistemler genellikle denge dışında çalışmaktadır ve bu sistemin sınırlarını belirlemek oldukça zordur.
- 7- Karmaşık sistemlerde geçmiş, davranışların oluşması ve yönlendirilmesi bağlamında önemli bir konumdur.

Karmaşıklık teorisi karmaşık uyarlanabilir sistem adıyla bu teorinin bir türü olarak yeni ilkelerle daha geniş bir çerçevede gelişim kazanmıştır (Aşkun, 2024). Karmaşık uyarlanabilir sistemler en genel haliyle karmaşıklığı basitleştirmenin bir yolu olarak tanımlanmaktadır (Anderson, 1999). Bu

sistemler ortak bir hedef, bakış açısı ve ihtiyaç gibi bileşenler ile iş birlikçi bir dinamik içerisinde birbirine bağlı, bağımlı ve etkileşimli yapılar olarak açıklanmaktadır (Ratnapalan ve Lang, 2020). Cilliers (1998) ve Brown (2006) karmaşık uyarlanabilir sistemlerin genel özellikleri ve temel karakteristiklerini aşağıdaki şekilde açıklamaktadır:

- Karmaşık uyarlanabilir sistemlerde çok sayıda bileşen yoğun bir bilgi alışverişine sahiptir ve bu noktada sistemin anlaşılmasında ilişkiler oldukça önemlidir.
- Bu sistemler yapı, süreç ve örüntüleri ile değerlendirilmektedir.
- Sistemdeki davranışlar içselleştirilmiş basit kural ve zihinsel modellerin üzerine kuruludur.
- Karmaşık uyarlanabilir sistemler geri bildirim döngülerine sahip açık sistemler olarak görülmektedir.
- Sistemdeki karmaşıklık unsurlar arasındaki etkileşim örüntülerinin bir sonucudur ve bu temel örüntüler karmaşık davranışları açıklamaktadır.
- Karmaşık sistemler sürekli uyum halindedir. Sistemin uyum sağlamasında deneme ve destek sağlanması önemlidir.
- Bu sistemler doğası gereği doğrusal değildir ve denge durumundan uzak koşullar altında işlemektedir.
- Karmaşık sistemler diğer sistemlerin içine gömülüdür ve birlikte evrimleşmektedir.

İnsanların tarihsel süreç içerisindeki eski dönemlerinde sahip olduğu ve kendilerine sunulan sağlık hizmetleri oldukça basitti. İlerleyen süreçte gelişen teknoloji, bilgi yönetim sistemleri, sağlık olanakları ve bu alanda gerçekleşen yenilikler doğrultusunda beklentiler giderek artmaya ve en iyi hizmet talep edilmeye başlanmıştır. Günümüzde ise sağlık hizmetleri son derece karmaşık bir yapıya bürünmüştür (Chaffee ve McNeill, 2007). Sağlık hizmetleri ve sağlık kuruluşları bu bağlamda karmaşık uyarlanabilir sistemler olarak değerlendirildiği için bu sistemler dinamik ve öngörülemeyen şekillerde gelişmekte, olaylar genellikle benzersiz olarak görülmektedir (McDaniel vd., 2009). Sağlık sistemlerinde belirsizlik üst düzeydedir ve bu sisteme dahil pek çok unsur bu belirsizlikle karşı karşıya kalmaktadır. Bu belirsizliğin azaltılmasında ve karmaşıklığa uygun çözüm önerilerinin geliştirilmesinde

sistemin karmaşıklığının kabul edilmesi ve hasta merkezli bir yaklaşımın benimsenmesi önem arz eder bir konumdadır (Khan vd., 2018).

Sağlık kuruluşları ve sağlık hizmetleri bir bütün olarak ele alındığında bu yapıyı yalnızca insan olarak değil, sistemde konumlanan çok çeşitli ögenin varlığını da düşünerek ele almak önemlidir. Karmaşık uyarlanabilir sistemler belirtildiği üzere çok sayıda unsurdan oluşmaktadır. Sağlık sisteminde bu unsurlar ise sağlık çalışanları, hastalar olabileceği gibi, tıbbi süreçler veya muhasebe ve pazarlama gibi fonksiyonel birimler, farklı kurum ve kuruluşlar da olabilmekle birlikte, hepsinin ortak özelliği bilgi işlemleri, çevreyle bilgi alışverişinde bulunmaları ve mevcut duruma göre davranış oluşturmalarıdır (McDaniel ve Driebe, 2001). Bu teorinin temel bir karakteristiği olarak karmaşık sistemlerde davranışlar etkileşim temelinde gerçekleşmektedir.

Ratnapalan ve Lang (2020) sağlık sisteminin ve sağlık hizmetlerinin karmaşık yapısının yeterince anlaşılammış olmasını bazı sağlık reformu başarısızlıklarının başlıca nedenlerinden biri olarak göstermektedir. Bu bağlamda sağlık hizmetlerine değişiklikler uygulanırken sağlık hizmetlerinin karmaşık bir yapıya sahip olduğunun kabul edilmesi, doğal süreçte ortaya çıkan değişim ve yeniliklerin desteklenmesi görüşünü benimsemektedir. Khan ve arkadaşları (2018) karmaşıklık düşüncesinin sağlık hizmetlerinde kontrol altına almaya çalışılan “karmaşıklığı” kabul ettiğini ve bu durumu benimsememiz gerektiğini vurgulamaktadır. Bu noktada zorlukları uyum sağlamada fırsat olarak değerlendirmek, yenilikçi çözümleri onaylamak ve bunu tüm sisteme yaymak, aynı zamanda uyarlanabilir nitelikli bu davranış ve eylemleri sistem davranışının bir parçası olarak görmek olumlu bir gidişat için önem taşımaktadır.

Kaos ve karmaşıklık teorilerinin sağlık alanında çalışıldığı bir konu olarak Covid-19 pandemisi farklı çalışmalarda kuramsal perspektiften yorumlanmaya çalışılmıştır. Bakıldığında Covid-19 pandemi dönemi küresel nitelikli karmaşık ve kaotik bir ortam yaratmıştır (Pathak vd., 2022) ve bu salgının yayılması kaos teorisi ile bu teori ekseninde kaotik bir davranış tanımlayan pek çok kriterle örtüşmektedir. Salgınlar öngörülemezlik, belirsizlik ve bu bağlamda örüntülerle karakterize olan bir yapı sergilemektedir. Covid-19, karmaşıklık teorisi ve sağlık bağlamında değerlendirildiğinde ise bu salgın sürecinde merkezde konumlanan halk sağlığı sistemlerinin karmaşık olduğu, sağlık altyapısı, insan davranışı ve çevresel faktörler gibi çok sayıda

etkileşimli unsuru bir arada bulundurduğu ifade edilmektedir. Kaos ve karmaşıklık teorileri Covid-19 gibi küresel nitelikli bir salgın sürecinde esneklik, uyum sağlama ve karmaşık yapıların anlaşılması noktasında izlenecek stratejilerin belirlenmesinde ve halk sağlığı uygulamalarında yol gösterici bir bakış açısı yaratabilecek potansiyele sahiptir (Calistri vd., 2024).

Covid-19 salgını gibi öngörülemeyen ve belirsizliklerle dolu bir süreç, sağlık sektörü ve bu sektörün aktörlerini zorlamaktadır. Bu noktada sağlık hizmetleri ve sağlık uygulamalarında yer alan yenilikçi uygulamalar ve inovasyon süreci, iç ve dış faktörler arasındaki ilişkiler ve etkileşimlerin karmaşıklığını anlayabilmek ve salgın ile ortaya çıkan krizden doğan kaotik koşulların yönetilmesinde karmaşık uyarlanabilir sistemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda salgın gibi geniş ölçekli krizlerin çözümlenmesinde karmaşıklığın öncelikle kabul edilmesi ve doğru bir şekilde anlaşılıp kavranması esas görülmektedir (Moeenian vd., 2024)

4. Literatürde Kaos ve Karmaşıklık Teorisi

İşletme yönetimi literatüründe kaos ve karmaşıklık yaklaşımları 1990'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Bilimsel metodoloji anlayışında kaos ve karmaşıklık yaklaşımları köklü değişikliklere yol açmıştır (Öztürk, 2016). Tablo 2 sağlık hizmetlerinde kaos ve karmaşıklık teorilerinin ele alındığı ve işlendiği çalışmaları göstermektedir.

Tablo 2. Literatürde Sağlık Hizmetleri ile Kaos ve Karmaşıklık Teorilerinin Yer Aldığı Çalışmalar

Yıl	Yazar	Çalışmanın Adı	Sonuçlar
2001	Plsek ve Greenhalgh	The Challenge of Complexity in Health Care	Karmaşık sistemlerde öngörülemezlik ve paradoks her zaman mevcuttur. Dinamik, ortaya çıkan, yaratıcı ve sezgisel bir dünya görüşünü içeren yeni kavramsal çerçeveler klinik bakım ve hizmet organizasyonuna yönelik geleneksel “azaltma ve çözme” yaklaşımlarının yerini almalıdır.
2006	Kernick	Wanted—new methodologies for health service	Sağlık hizmetlerini karmaşık, doğrusal olmayan bir sistem olarak ele

		research. Is complexity theory the answer?	almaktan doğan alternatif bakış açılarını ve metodolojik fırsatları incelemektedir. Bu yaklaşım altta yatan mekanizmaları daha doğru bir şekilde yansıtan yeni araştırma içgörülerine yol açmaktadır.
2009	Coyle	It just doesn't seem to fit'. Environmental illness, corporeal chaos and the body as a complex	Teorik içgörülerin hastalar ve doktorların söylemleriyle karşılaştırılarak geçici bir öneri sunulmaktadır. Özellikle çevresel rahatsızlıkların çeşitli semptomlarının tedavi için olumlu sonuçları olarak karmaşıklık teorisi çalışmasıyla anlaşılabilceği ifade edilmektedir.
2010	Pinsky	Complexity Modeling: Identify Instability Early	Yaklaşımın normal değişkenlikle karşılaştırıldığında istikrarsızlığın belirleyicilerini tanımlamak, cevaplamak ve bilinen farmakoloji ve fizyolojiden bağımsız olarak tüm potansiyel etkili tedavi ve yönetim yöntemlerini belirlemek için güçlü bir yöntem olduğu ifade edilmektedir.
2011	Ellis	Complex adaptive systems: a tool for interpreting responses and behaviours	Zaman, kaynak ve iş yükü baskısı yaygın sorunlar olmakla birlikte, çeşitli bilgi gereksinimlerini desteklemek için elektronik sağlık kayıtlarında tutulan bilgilerin toplanması, kodlanması, kaydedilmesi ve paylaşılması ön plana çıkmaktadır. Birinci basamak sağlık hizmetleri bilişiminde karmaşık adaptif sistemler, bakımın bazı yönlerini açık hale

			getirerek, kalite iyileştirme öncelikleri ve uygulanabilir çözümler konusunda fikir birliği sağlanmasına olanak tanıyarak, kalite iyileştirme programlarını yürütenler arasında bilgi simetrisi sağlamaktadır.
2011	Paley ve Eva	Complexity theory as an approach to explanation in healthcare: A critical discussion	Sağlık hizmetlerinde karmaşıklık teorisinin kabulü temelde bir soyutlama olan karmaşık sistem fikrini somutlaştırma eğilimi ile karakterize edilmekte, ayrıca düzen ve tasarım arasındaki varsayılan bağlantının terk edilmesi çalışmanın sonuçları arasında yer almaktadır.
2015	Eika vd,	Nursing staff interactions during the older residents' transition into long-term care facility in a nursing home in rural Norway: an ethnographic study	Personel kategorileri arasındaki etkileşim, yeni sakinlerin geçiş süreçlerini çeşitli şekillerde etkilemektedir. Karmaşıklık teorisine göre üç ana tema altında resmi ve gayri resmi organizasyonun önemi; kişilerarası ilişkiler ve bakım kültürleri ve mesleki hiyerarşi olarak ifade edilmektedir
2015	Provost vd,	Health care huddles: managing complexity to achieve high reliability	Yöneticiler yüksek güvenilirliği destekleyen karmaşıklık sonuçlarının ortaya çıkma olasılığının daha yüksek olduğu koşulları yaratma potansiyeline sahiptir. Karmaşıklıklar, hastaları bakımını üstlenen kişiler arasında dikkatli etkileşimlerin gerçekleşmesine fırsat tanıyarak hasta güvenliğini artırma çabalarını desteklemektedir.

2016	Thompson vd,	Scoping Review of Complexity Theory in Health Services Research	Sağlık hizmetleri araştırmalarında kullanılan karmaşıklık teorisinin en yaygın özellikleri arasında ilişkiler, kendi kendini organize etme ve çeşitlilik yer almaktadır.
2017	Çıraklı vd,	Kaos Teorisi, Karmaşıklık Teorisi, Karmaşık Uyarlamalı Sistemler: Sağlık Hizmetleri Açısından Bir Derleme	Sağlık hizmetleri karmaşıklık bilimini kullanışlı bir araç haline getiren bazı özelliklere sahiptir. Hizmet sunucu ile hizmeti alan arasındaki bilgi asimetrisi, önemli derecede teknolojik ve profesyonel heterojenlik ve mevcut yönetsel ve politik meselelerin kültürel çevre içindeki sağlık hizmetinin geçmişinin sonucu olarak öne çıkmaktadır.
2019	Storkholm vd,	Make it complicated: a qualitative study utilizing a complexity framework to explain improvement in health care	Modern sağlık hizmetlerinde bir arada var olan bağlamsal karmaşıklık dereceleriyle başa çıkmak için öğrenmenin ve sorumluluğu paylaşmanın önemini anlamaktan fayda sağlayabilmektedir. Personeli açık ve yansıtıcı bir diyaloga dahil eden sistematik bir analizle “işleri karmaşıklarlaştırarak”, klinik uygulama ve yerleşik organizasyonel yapılar sorgulanabilir ve iyileştirilebilmektedir. Karmaşıklık analizi, yöneticilerin iyileştirme fırsatlarını belirlemelerine, teknik çözümleri ne zaman uygulamaları gerektiğini bilmelerine, ortaya çıkan kalıpları takip etmelerine ve karmaşık zorluklara uygun yanıtların gelişmesine olanak sağlamalarına yardımcı olabilmektedir.

2020	Ratnapalan ve Lang	Health care organizations as complex adaptive system	Karmaşık yapıları nedeniyle sağlık sistemlerindeki değişiklikleri veya müdahalelerin etkilerini her zaman tahmin etmek mümkün olmamaktadır. Sağlık hizmetleri kuruluşlarını ve sağlık hizmetlerindeki değişiklikleri yönetmek için sağlık hizmetleri sistemlerinin karmaşık doğasını bu karmaşık sistemlerin ve ağlarının özelliklerini anlamak gerekmektedir.
2024	Calistri vd,	Chaos theory in the understanding of COVID-19 pandemic dynamics	COVID-19 pandemisinin karmaşık ve dinamik doğasını anlamada farklı perspektifler sağlayabileceğini göstermektedir. Kaos teorisinin hastalığın öngörülemez, doğrusal olmayan seyrini, başlangıç koşullarının önemini ve yayılmasını etkileyen çeşitli faktörler arasındaki karmaşık etkileşimleri analiz etmede nasıl yardımcı olabileceği vurgulanmaktadır.
2024	Filiz	Evaluating chaos theory in health management	Kaos teorisinin sağlık yönetimi alanında uygulanmasının önemi ve potansiyeli vurgulanmaktadır. Sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmak, kaynak kullanımını optimize etmek ve halk sağlığını iyileştirmek için çeşitli stratejiler geliştirilebilmektedir
2024	Moeenian vd,	Analysing the performance of a health innovation ecosystem in the COVID-19 crisis:	Karmaşık sağlık sistemlerinin ekosisteminin gelişimi ve evriminde işbirliğine dayalı ağlar ve

		complexity and chaos theory perspective	kuruluşlar arası sistemler aracılığıyla inovasyonu teşvik etmek için boşluk analizi kullanımı, ekosistemin kilit paydaşlarıyla yüksek düzeyde etkileşimli bir yönetim yapısı kurmayı, çatalanmaları (kelebek etkisi) kontrol etmek için esnekliği korumayı, acil durum çözümlerinin standart rutinlere dönüşmesini önleyerek ve uzun vadeli finansal güvenlik ile ekosistemin gelecekte olabilecek tehditlere karşı sürdürülebilirliğini sağlamak gerektiği yönünde stratejiler sunmaktadır.
--	--	---	--

5. Sonuç

Günümüzde sağlık sistemleri ve hizmetleri konusunda yeni düşünce biçimleri ile farklı paradigma arayışları söz konusudur. Bu hususta önem kazanan kaos ve karmaşıklık teorileri ile, anlayışın zenginleştirilmesi, değişik çözüm yollarının aranması ve sürekli değişen yeni dünya düzenine uyum sağlanması konusunda farklı kuramsal perspektifler ortaya çıkmakta ve konuya dair güncel bakış açıları elde edilebilmektedir.

Sağlık sistemleri içinde bulunduğumuz teknolojik imkanlar, yapısal değişiklikler ve sunulan imkanlar gibi pek çok değişkene bağlı olarak süreklilik gösteren, değiştirilemeyen ve durdurulamayan bir değişim ve dönüşüm içerisinde yeniden yapılanmaktadır. Kaos teorisi ilişkilerin ön planda yer aldığı yapıların anlaşılmasında ve değişime bütünsel bir yaklaşım sunmada önemli bir kuramsal çerçeve yaratmaktadır (Samur ve İntepeler, 2016). Karmaşıklık teorisi ise doğası gereği karmaşık ve hızlı değişen sağlık sistemlerini anlamada ve yorumlamada farklı bir açısı yaratırken (Khan vd., 2018), yine sağlık sisteminin içinde bulunduğu hızlı değişim ve dönüşüm süreçlerini incelemede önemli katkılar sunmaktadır (Chaffee ve McNeill, 2007). Günümüz şartlarında hizmet sektörünün önemli bir payına sahip olan sağlık işletmeleri ve sunduğu

hizmetler, bu teoriler ışığında kaos ve karmaşıklık kuramlarının ilke ve temel prensiplerine yer verilerek, sağlık hizmetlerindeki değişkenlik, belirsizlik gibi durumların anlaşılmasında önemli yol göstericiler olarak değerlendirilebilir. Bu durum kaotik ve karmaşık sistemler olarak değerlendirilen sağlık alanındaki hizmet yapısının verimliliğinin, kalitesinin ve yönetiminin iyileştirilip geliştirilmesine imkân sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Akyazı, T. E. (2023). Kaos, karmaşıklık ve girişimcilik: Yeni bir paradigma, *İşletme*, 4(2), 255-268.
- Altun, S. A. (2001). Kaos ve yönetim. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 28, 451- 469.
- Anderson, P. (1999). Complexity theory and organization science. *Organization Science*, 10(3), 216–232.
- Arıcıoğlu, M. A., & Karabıyık, H. Ç. (2019). Örgütlerin geleceğine bir önerme olarak kaos teorisi ve kaos olgusunu anlamak. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 3(2), 145-156.
- Aşkun, V. (2024). İşletme ve yönetimde karmaşık uyarlanabilir sistemler: Bibliyometrik bir analizle yazın taraması ve evrimsel süreci. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(1), 46-66.
- Biçici, F. (2016). Kaos Teorisi, determinizm ve yeni bilim paradigması sürecinde sosyal bilimler ve turizm araştırmaları açısından önemi, *Turizm Akademik Dergisi*, 3(1), 29-38.
- Biswas, H.R., Hasan, M. & Bala, S.K. (2020). Chaos Theory and its applications in our real life. *Barishal University Journal Part 1*, 5(1-2), 123-140.
- Blair, B.G. (1993). What does chaos theory have to offer educational Administration? *Journal of School Leadership*, 3(5), 579-596.
- Brown, C.A. (2006). The application of complex adaptive systems theory to clinical practice in rehabilitation. *Disability and Rehabilitation*, 28(9), 587-593.
- Burnes, B. (2005). Complexity theories and organizational change. *International Journal of Management Reviews*, 7(2), 73-80.
- Bygrave, W.D. (1993). Theory building in the entrepreneurship paradigm, *Journal of Business Venturing*, Elsevier, 8(3), 255-280.

- Calistri, A., Francesco Roggero P. & Palu, G. (2024). Chaos theory in the understanding of COVID-19 pandemic dynamics. *Gene*, 912, 1-6.
- Chae, B. K. (2012). An evolutionary framework for service innovation: Insights of complexity theory for service science. *International Journal of Production Economics*, 135(2), 813-822.
- Chaffee, M.W. & McNeill, M.M. (2007). A model of nursing as a complex adaptive system. *Nurs Outlook*, 55(5), 232-241.
- Cilliers, P. (1998). *Complexity and Postmodernism: Understanding Complex Systems*. Routledge, London.
- Coyle F. J. (2009). "It just doesn't seem to fit". Environmental illness, corporeal chaos and the body as a complex system. *Journal of evaluation in clinical practice*, 15(4), 770-775. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2753.2009.01230.x>
- Cilliers, P. (2000). What can we learn from a theory of complexity?. *Emergence*, 2(1), 23-33
- Çıraklı, Ü., Dalkılıç, S. & Hacıhasanoğlu, T. (2017). Kaos teorisi, karmaşıklık teorisi, karmaşık uyarlamalı sistemler: Sağlık hizmetleri açısından bir derleme. 3(16), 330-343.
- David Ng, F. S. (2013). Leadership learning through the lens of complexity theory. *Human Systems Management*, 32(1), 43-55.
- Ellis B. (2011). Complex adaptive systems: a tool for interpreting responses and behaviours. *Informatics in primary care*, 19(2), 99-104. <https://doi.org/10.14236/jhi.v19i2.801>
- Eika, M., Dale, B., Espnes, G. A., & Hvalvik, S. (2015). Nursing staff interactions during the older residents' transition into long-term care facility in a nursing home in rural Norway: an ethnographic study. *BMC health services research*, 15, 125. <https://doi.org/10.1186/s12913-015-0818-z>
- Filiz, M. (2024). Evaluating chaos theory in health management. In Şahna, E., Akgül, H. & Selamoğlu, Z. (Ed.), *International Studies in Health Sciences*, (pp.33-54).

- Fitzgerald, L.A. (2002). Chaos: the lens that transcends. *Journal of Organizational Change Management*, 15(4), 339-358.
- Ghys, E. (2015). Butterfly effect. In S. J. Cho (Ed.), *The Proceedings of the 12th International Congress on Mathematical Education: Intellectual and attitudinal challenges* (pp. 19-39). New York, NY: Springer.
- Goldberg, J. & Markoczy, L. (2000). Complex rhetoric and simple games. *Emergence*, 2(1), 72-100.
- Griffiths, F & Byrne, D. (1998). General practice and the new science emerging from the theories of “chaos” and complexity. *British Journal of General Practice*, 48(435), 1697-1699.
- Harvey, D.L. & Reed, M.H. (1994). The evolution of dissipative social systems. *Journal of Social and Evolutionary Systems*, 17(4), 371-411.
- Jerab, D. (2025) An overview of complexity theory and characteristics of complex adaptive systems. <https://ssrn.com/abstract=5094533>. <https://doi.org/10.2139/ssrn.5094533>
- Kernick D. (2006). Wanted-New methodologies for health service research. Is complexity theory the answer? *Family Practice*, 23(3), 385-390.
- Khan, S., Vandermorris, A., Shepherd, J. vd. (2018). Embracing uncertainty, managing complexity: applying complexity thinking principles to transformation efforts in healthcare systems. *BMC Health Services Research*, 18(192).
- Koubatis, A. & Schönberger, J. Y. (2005). Risk management of complex critical systems. *Int. J. Critical Infrastructures*, 1 (2/3), 195-215.
- Lartey, F.M. (2020). Chaos, complexity, and contingency theories: A comparative analysis and application to the 21st century organization. *Journal of Business Administration Research*, 9(1), 44-51.

- Levy, D. (1994). Chaos theory and strategy: Theory, application, and managerial implications. *Strategic Management Journal*, 15, 167-178.
- Mann, S.R. (1992). Chaos theory and strategic thought. *Parameters*, XXII, 54-68.
- Manson, S.M. (2001). Simplifying complexity: A review of complexity theory. *Geoforum*, 32(3), 405-414.
- Mark, A. & Critten, P. (1998). Chaos and complexity-The future for health care HRM. *Health Manpow Manage*. 24(4-5), 139-142.
- Mashuri, A., Adenan, N.H., Karim, N.S.A., Wei, T.S. & Zeng, Z. (2024). Application of chaos theory in different fields - A literature review. *Journal of Science and Mathematics Letters*, 12(1), 92-101.
- Mason, R.B. (2006). Coping with complexity and turbulence an entrepreneurial solution. *Journal of Enterprising Culture*, 14 (4), 241-266.
- Mason, M. (2008). What is complexity theory and what are its implications for educational change?. *Educational Philosophy and Theory*, 40(1), 35-49.
- McDaniel, R.R. Jr. & Driebe, D.J. (2001). Complexity science and health care management. *Advances in Health Care Management*, 2, 11-36.
- McDaniel, R.R. Jr., Lanham, H.J. & Anderson, R.A. (2009). Implications of complex adaptive systems theory for the design of research on health care organizations. *Health Care Manage Rev.*, 34(2), 191-199.
- Moeenian, M., Ghazinoory, S. & Yaghmaie, P. (2024). Analysing the performance of a health innovation ecosystem in the COVID-19 crisis: complexity and chaos theory perspective. *Health Research Policy and Systems*, 22(1), 1-19.
- Mouck, T. (1998). Capital markets research and real world complexity: The emerging challenge of chaos theory. *Accounting, Organizations and Society*, Elsevier, 23(2), 189-215.

- Murphy, P. (1996). Chaos theory as a model for managing issues and crises. *Public Relations Review*, 22, 95-113.
- Oestreicher, C. (2007). A history of chaos theory. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 9(3), 279-289.
- Olmedo, E. (2010). Complexity and chaos in organisations: Complex management. *Int. J. Complexity in Leadership and Management*, 1(1), 72-82.
- Orhan, N. T. (2013). Kaos teorisi ve ‘sağlık-hastalık kavramı’ üzerine etkisi. *Florence Nigtingale Hemşirelik Dergisi*, 21, 116-121.
- Öztürk, Z. (2016). Chaos and complexity approach in management. In *Handbook of research on chaos and complexity theory in the social sciences*, Ş. Erçetin & H. Bağcı (Ed.), (pp. 153-167). IGI Global.
- Paley, J., & Eva, G. (2011). Complexity theory as an approach to explanation in healthcare: a critical discussion. *International journal of nursing studies*, 48(2), 269–279. <https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2010.09.012>
- Pathak, M.D., Kar, B. & Panda, M.C. (2022). Chaos and complexity: entrepreneurial planning during pandemic. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 12, 1–11.
- Pinsky M. R. (2010). Complexity modeling: identify instability early. *Critical care medicine*, 38(10 Suppl), S649–S655. <https://doi.org/10.1097/CCM.0b013e3181f24484>
- Plsek, P. E., & Greenhalgh, T. (2001). Complexity science: The challenge of complexity in health care. *BMJ (Clinical research ed.)*, 323(7313), 625–628. <https://doi.org/10.1136/bmj.323.7313.625>
- Pryor, R. G. L. & Bright, J. E. H. (2008). Archetypal narratives in career counseling: A chaos theory application. *International Journal of Vocational Guidance*, 8, 71-82.
- Provost, S. M., Lanham, H. J., Leykum, L. K., McDaniel, R. R., Jr, & Pugh, J. (2015). Health care huddles: managing complexity to

- achieve high reliability. *Health care management review*, 40(1), 2–12. <https://doi.org/10.1097/HMR.0000000000000009>
- Raisio, H. & Lundström, N. (2015). Real leaders embracing the paradigm of complexity. *Emergence: Complexity and Organization*, 17, 1-5.
- Ratnapalan, S., Lang, D. (2020). Health care organizations as complex adaptive systems. *Health Care Manager*, 39(1), 18-23.
- Rickles, D., Hawe, P. & Shiell, A. (2007). A simple guide to chaos and complexity. *J Epidemiol Community Health*. 61(11), 933-937.
- Russell, R. & Faulkner, B. (1999). Movers and shakers: chaos makers in tourism development. *Tourism Management*, 20, 411- 423.
- Samur, M. ve İntepeler, Ş. S. (2016). Kaos teorisi ve hemşirelikte kullanım örneği: Bypass cerrahisi. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 3(3), 169-173.
- Sayğan, S. (2014). Örgüt biliminde karmaşıklık teorisi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 14(3), 413-423.
- Schneider, M. & Somers, M. (2006). Organizations as complex adaptive systems: Implications of Complexity Theory for leadership research. *The Leadership Quarterly*, 17(4), 351–365.
- Sellnow, T. L., Seeger, M. W., & Ulmer, R. R. (2002). Chaos theory, informational needs, and natural disasters. *Journal of Applied Communication Research*, 30(4), 269–292.
- Storkholm, M. H., Mazzocato, P., & Savage, C. (2019). Make it complicated: a qualitative study utilizing a complexity framework to explain improvement in health care. *BMC health services research*, 19(1), 842. <https://doi.org/10.1186/s12913-019-4705-x>
- Şengöz, M. (2024). Kaos teorisinin yönetim pratiklerine katkısı. *Uluslararası Gelişim Akademi Dergisi*, 1(5), 34-52.
- Thompson, D.S., Fazio, X., Kustra, E., Patrick, L. & Stanley, D. (2016). Scoping review of complexity theory in health services research. *BMC Health Serv Res.*, 12, 16(87).

- Tsoukas, H. (1998). Introduction: chaos, complexity and organization theory. *Organization*, 5(3), 291-313.
- Wilbur, M. P., Kulikowich, J. M., Roberts-Wilbur, J. & Torres-Rivera, E. (1995). Chaos theory and counselor training. *Counseling and Values*, 39(2), 129–144.
- Yilmaz, R. (2022). The evaluation of chaos and complexity theories in terms of organizational management. In Aytakin, B. & Akın, A. (Ed.), *Rethinking Management, Economics and Marketing Processes*, (pp. 3-24).

BÖLÜM 10

NEŞET GÜNAL'IN “TOPRAĞA ÖYKÜ” İSİMLİ YAPITININ ÇÖZÜMLEMESİ

Arş. Gör. Dürdane TAŞOĞLU¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17183901>

¹ Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi , Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Eskişehir İli, Türkiye Ülkesi. durdane_tasoglu@anadolu.edu.tr, orcid id: 0009-00022207-2817

1. GİRİŞ

18 ve 19. yüzyıllarda ortaya çıkan toplumsal gerçekçilik akımını benimseyen sanatçılar, yaşadığı toplumda meydana gelen olaylara ayna tutmuşlardır. Sanatçılar toplumsal gerçeklikten yola çıkarak toplumun üzüntüsünü, sevincini, hayal kırıklıklarını, kayıplarını kısacası toplumun dinamiklerini tuval üzerine yansıtmışlardır. Özellikle toplumcu gerçekçi sanatçıların en çok tercih ettiği figürler kadın -erkek figürleri olmuştur. Bunun sebebi toplumu oluşturan fertleri tuvallere yansıtılmak istemesidir. Bu bağlamdan hareketle toplumun bir ferdi oluşturulan kadın figürleri özellikle de çalışan, işçi, emekçi kadın figürleri bu eserlerin başlıca kahramanları olmuştur.

1800'lü yılların sonunda sanayinin gelişmesi, ardından kentlere göçlerin artması, kapitalizmin insan üzerindeki yıkıcı etkilerini oluşturmaya başlamıştır. Ezilen işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Bütün bu olanlar o dönemin sanatçıların oldukça çok etkilemiştir ve bunları çocuk yaşlardan itibaren fazlasıyla yaşamış olan Neşet Günel eserlerinde emekçi kadın figürü ile bunları yansıtmıştır. Sanayileşme ile beraber ortaya çıkan kapitalist sistemde, insan emeğinin hor görülmesi ,’’Toprağa Öykü’’ adlı yapıtının ana temelini oluşturmuştur.

2.İLGİLİ KONU BAŞLIKLARI

2.1. Toplumsal Gerçekçiliğin Dünya’ da ki Yansımaları

Dünyada varlığını ve etki alanına gittikçe daha çok yaygınlaştıran kapitalizm ve küreselleşmenin getirdiği yenedünya düzeni başta işçi sınıfı olmak üzere üzerindeki baskılayıcı etkisini her geçen gün daha çok artırmaktadır. Bu etkinin kendini gösterdiği ilk zamanlar Sanayi devrimine kadar uzanmaktadır. Bazıları bu düşüncenin gelişen teknoloji ve hayat şartlarının yanında görmezden gelse de dünyanın büyük bir çoğunluğu bu durumdan geçmişte olduğu gibi günümüzde de etkilenmeye devam etmektedir. Yeryüzündeki mevcut olan pek çok ülkenin bu aşamadan geçtiği dikkate alınırsa toplumcu gerçekçilik dünyanın hemen hemen her yerinde kitlesini oluşturmuştur. Bu kitleleri etkili bir şekilde kullanan ve sanatı toplumun aynası olması gerekliliğine inanan pek çok sanatçı, sanatını toplumun aynası olarak kullanmaktan geri kalmamıştır. Marksist estetiği değerlendirirken iki döneme ayrıldığını görürüz. .Rusya’ da 1934’e de kadar ilk dönem ile bundan sonraki kısmı ele alan ikinci dönem. Birinci dönemde sadece saf sanat yapıtı ve maddi yapılaşma arasındaki bağ irdelenmiş ve bu bağ bütün yolları ve katmanlarıyla

irdelenerek ön plana çıkarılmıştır. 1934’e kadar geçen bu süreç içerisinde hâkimiyeti elinde bulunduran tek partili hükümet sistemine dayanan bir anlayış yoktu. Bu süreç içerisinde her türlü edebi ve sanatsal akım kabul görmüştür. Rus biçimciliğine ek olarak fütürizm de dahil olmak üzere pek çok sanatsal üslup ve akımın dönem üzerinde etkisinden bahsetmek mümkündür. Bu sistem içerisinde köleci anlayıştan kapitalist sisteme uzanan tüm milletlerin etkisi ile sosyal ve ekonomik ortamlarda “üstyapı-altyapı” etkileşimi çerçevesinde konumunu korumaya çalışan sanatının net bir sınırının çizilememesinin önemi büyüktür. Lenin, bu dönem içerisinde yazarın hatta sanatın bütün dallarının hükümetin çatısı ve kontrolü altında olması gerektiğini savunmuştur. Bu sebeple sanatçının toplumun aynası olması husundaki sergilediği tavır baskılanarak toplumcu gerçekçi sanat akımları ve bu yolda ilerleyen sanatçılar yasaklanmış ve bazı cezalara çarptırılmışlardır.

İkinci dönemde ele alabileceğimiz hususlar ise mevcut düzenin oturmasına yönelik bir sanat anlayışının benimsendiği dünya düzeni görülmektedir. Ülkelerin bir birlerine olan bağımlılığının artması ve bunun peşinden gelen kapitalist düzenin artması toplumcu sanatçı anlayışını yeniden gün yüzüne çıkarmıştır. Toplumcu gerçekçilik, Marx’ ın görüşleri doğrultusunda kendi manifestoları altında şekillenmeye başlamıştır. Bu sebeple 1934 yılında Sovyet Yazarlar Kongresi düzenlenmiştir. Önceleri yazarlar dünyasında gerçekleşen bu başkaldırı zamanla ressamalara da sıçramıştır.

2.1.1.Yabancı Sanatçılardan Toplumcu Gerçekçi Sanat Akımına Örnekler

Resim 1. “Taş Kırıcılar”, 165 x257 cm, 1849.

Courbet toplumcu gerçekçi bakış açısıyla, işçi sınıfında yer resimde de gördüğümüz iki figürü, tamamen gerçek yaşam içerisindeki sadeliğinde ve genel yaşam içerisindeki sıradanlığıyla gerçekçi, bir yaklaşımla ele almıştır. Bu sanat eseri, özellikle o dönemdeki burjuvazinin hayatına ve o dönemdeki toplumun gerçeklerine atılmış bir tokat gibi olması dikkat çekmiştir. Bütün gün durmaksızın çalışmaktan yorulmuş işçiler ile mevcut kapitalist sisteme ve artan tüketim çılgınlığına isyan değeri taşımaktadır. O dönemde hâkim olan klasik ve romantik anlayışı reddeden ve dönem içerisinde realizmin simgesi haline gelen bu çalışması, anarşist felsefeci olarak bilinen Proudhon tarafından işçi ve emekçi sınıfının temsili adeta bir propagandası olarak değerlendirilmiştir.

Resim 2. *Le Wagon de Troisième Classe, Honoré Daumier, 1864.*

Honore Daumier’de trende yolculuk eden insanları resmetmiştir. Üçüncü Sınıf Taşıma adını verdiği bu çalışmasında ağır yaşam koşullarını ve beraberinde gelen yoksulluğu gözler önüne sermektedir. Birinci ve ikinci sınıf vagonlarda seyahat edenler kapalı bölümlerde seyahat ederken, üçüncü sınıf bileti olanlar sert zeminli koltuklarda ve hınca hınç bir kalabalıkla kalabalık seyahat etmek zorundaydı. Milet’in çalışmalarının bazılarını andıran bu

çalışma Fransız Devrimi sonucu işçi sınıfın toplumdaki yerini belirtmek amacıyla ele alınmıştır.

2.2. Toplumsal Gerçekliğin Türkiye’deki Yansımaları

Toplumsal gerçekliğin il olarak ortaya çıkışında 18. yüzyılda bütün dünyayı etkisi altına alan sanayi devrimleri sonucunda ülkemizde sanayinin gelişmesi ve 19. yüzyılda yaşanan siyasi olayların yeri oldukça büyüktür. Bu dönemin sanatçılarının eserleri incelendiğinde toplumsal gerçekçilik akımında yer alan sanatçıların en önemli konuları işçi sınıfının, gelişen sanayi toplumunun altında ezilmesi ve bu sınıfsal farklılıkların getirdiği ayrıştırıcı dünyanın politik gerçeklerle sunulmasını içermektedir. Özellikle işçi sınıfının her geçen gün ağırlaşan çalışma ve üretme ortamının işlendiği bu tarz resimler o dönemde en çok işlenen konular arasındadır. Bu dönem içerisinde yaşanan sorunların hem işçi sınıfı üzerindeki hem de toplumsal yaşam üzerindeki etkilerinin sanat eserlerine yansımaları sonucu ortaya çıkan eserler yolu ile Marksits eleştiri üzerinden o dönemin şartları eleştirilmiştir. Özellikle Komünizmin yaygın olduğu ülkelerde sınıfsız bir toplum olma propagandası gittikçe artmıştır. Komünizm ve sanayileşmenin getirdiği tüketim toplumu, gelişen teknolojiler ve emekçi gücün iş ortamının ve yaşam şartlarının giderek ağırlaşması toplum üzerinde ve sanatçılar üzerinde derin etkilere sebep olmuştur. Ülkemizde yöresel ve bunun yanında toplum temelli çalışmalar 1940'lı yılların başında Yeniler Grubu ile kendini göstermişti. O zamana kadar realistik üslupta eserler vermeye ve sergiler açmaya çalışan sanat grupları yeniler grubu ile beraber topluma karşı bir görev üstlenmiş oldular. Yeniler grubu sanatın ve sanatçının görevinin topluma mesaj iletmek olduğunu savunmuşlardır. Figüratif ve daha çok realistik kaygılarla eserler üreten sanatçılar, halkın yaşantısından eserler ortaya koymuşlardır ve bu eserlerin ortaya çıkmasında çoğunlukla dönemin toplumsal ve politik sorunları zemin hazırlamıştır. İkinci Dünya Savaşı' nın ve Sanayi Devrimi' nin Türkiye' deki yaşam şartları ve işçi sınıfı üzerinde ağır etkileri olmuştur

Özellikle Türkiye'de 1960 sonlarında yaşanan ekonomik problemler ve bununla beraber gelen yurt dışına göçler bu çalışmaların konularını oluşturan bir diğer unsur olmuştur. Bu dönemde aksatılan tarım politikaları ile de işçinin hakları güvence altına alınmamıştır. 1952 yılında Yeniler Grubu dağılmış

olmasına rağmen daha uzun bir süre toplumsal gerçekçi çalışmalar, ressamların tuvallerine yansımıştır.

2.2.1. Türk Sanatçılardan Toplumcu Gerçekçi Sanat Akımına Örnekler

Resim 3. Nedim Günsür, Yeşil Tren / İstanbul – Frankfurt, 80x40 cm, T.ü.y.b. (blog. peramuzesi. org.tr, 2020) .

1978 tarihli “Yeşil Tren/ İstanbul- Frankfurt” adlı çalışması; iş bulma ve yaşamını daha iyi şartlar altında geçirmek için yurt dışına gitmek zorunda kalan işçi sınıfının, ailesi ve yakınlarıyla vedalaşmasını kendine konu olarak alan bir çalışmadır. Tren istasyonunda birbirlerine sarılıp ayrılmak zorunda olan insanları resmetmiştir. Bu insanlar çalışma şartları sebebiyle Almanya’ ya gitmek üzere yola çıkmaya hazırlanan insanlardır ve seyahat etmeye hazırlanan insanları ele almıştır. Daha iyi yaşam koşullarına ulaşmak için sevdiklerinden, yaşadıkları topraklardan ayrılan insanlar o dönem içerisinde toplumun bir aynası olarak mevcut olan durumu gözler önüne sermektedir.

3- NEŞET GÜNAL

Neşet Günal, Çorum’da 1942 yılında dünyaya geldi. Ayşe Dağarslan ve Rıza Günal çiftinin ilk evlatlarıydı. İlkokulu Şereflikoçhisar da, ortaokulu ise Nevşehir’ de okudu. Nevşehir belediye başkanının sağladığı bir burs sayesinde İstanbul Güzel Sanat Akademisi yani şimdiki adıyla Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakültesi’ nde eğitimini tamamladı (1939-1946). Okuduğu süre

zarfında Nurullah Berk, Sabri Berkel ve Leopold Levy' nin atölyesinde çalışarak onların öğrencisi oldu. Okulu bitirir bitirmez Avrupa sınavını kazanarak Paris' e 1948 yılında gitti. Orada Lhote' nin atölyesinde çalıştı. Bu çalışmalarının yanı sıra desenlerini üretebilmek için de Fernand Leger' in yanında çalıştı. Ardından yurda döndü ve Güzel Sanatlar Akademisi' nde 1954 yılında asistan olarak çalışmaya başladı. 1963' e Fransız hükümeti tarafından verilen burs ile tekrar Avrupa' ya gitti ve burada duvar halısı ve buna ek olarak vitray teknikleri üzerine dersler aldı. Mimar Sinan Güzel Sanatlar fakültesinin üç yıl dekanlığını yapmasının ardından emekli olmuştur.

Neşet Günal bu eğitim hayatının yanı sıra toplumsal gerçekçiliğin en iyi örneklerini tuvallerine yansıtmayı başarmış bir sanatçıdır. Konuları çoğunlukla kırsal kesimden alan sanatçı işçi sınıfının sorunlarını, karşılaştığı sorunları ve yaşadıkları zorlukları bunun yanında ortaya çıkan ekonomik olumsuzlukları ve bu olumsuzluklar içinde sıkışıp kalmış olan emekçi işçi sınıfının problemlerini kendine özgü tarzıyla tuvallerine taşımıştır.

Sanatsal temalarının emekçi insanlar ve köylüler olmasındaki en büyük etken hiç kuşku yoktur ki kendi doğduğu çevre ve çocukluğunun geçtiği ortam olarak görülmektedir. Zorluklar içerisinde geçen çocukluk ve gençlik yıllarında içinde bulunduğu çevrenin ekonomik ve sağlık anlamında yeterli olmaması onu toplumcu resimler yapmaya yönlendiren en önemli etken olmuştur. Onun için sanatçının salt görevi içinde bulunduğu topluma ışık tutmaktır. O da bu kendine edindiği görev doğrultusunda kendi yaşadığı toplumun aynası olmuştur.

4- MARKSİST ESTETİK

Bu çalışmada, Neşet Günal'ın "Toprağa Öykü" adlı yapıtı toplumsal gerçekçilik teması altında Marksist estetik yöntemine göre incelenmiştir. Marksist estetik, sanatı biçimsel olarak ortaya koymadaki yetersizlikleri dikkate alınarak teknik eleştiri yöntemine de başvurulmuştur.

Marksizm, 19. Yüzyılda yaşamış Alman filozof olan Karl Marx' ın görüşleri doğrultusunda şekillenmiştir. Marksizm, ideolojik alanda temelde sınır çatışmalarının ve toplumdaki ekonomik olumsuz koşulları temeline alan bir eleştiri yöntemidir. Sosyal demokrasi kavramı Marksist eleştiri yönteminde büyük önem kazanmaktadır Marx Richter yöntemine göre işçi sınıfının emeğinin sömürülmesi toplumun alt kesiminin ve burjuva sınıfının arasında yaşanan çatışmalar, sanatın temel unsurlarını oluşturmaktadır. Kapitalizmin

hâkim olduğu bu dünyanın oluşumunda yaşanan I. ve II. Dünya Savaşları ve ardından gelen Sanayi devrimleri ile insan emeğinin önemini kaybettiği bir döneme giriş yapılmıştır. Bu şartlar altında işçi sınıfı olumsuz çalışma ve ağır yaşam koşullarıyla beraber sağlık problemleriyle dolu bir yaşama itilmiştir. Marksist eleştirini sanat yapıtlarını değerlendirmede temel aldığı ölçütler, işçi ve burjuva sınıfı arasındaki yaşam farklılıkları ve bu farklılıklar altında yaşam mücadelesi veren işçi sınıfına oluşturulan yaşam şartları altında şekillenmiştir. Sosyal yapıdaki sınıf farkları ve çatışan güçler Marksist eleştirinin sanat yapıtını değerlendirmedeki temel ölçütleri olmuştur. Marksist eleştiriye göre, sanatın amacı ezilen işçi sınıfının ezilmesinde rolü fazla olan burjuvanın kendi emellerini gerçekleştirmesini protesto etmektir. Hadjinicolaou 'ya göre bu ilkeler yapıtın içerisinde olmayıp biçimlerde kendini göstermektedir. Onun için resim dünyası bir ideoloji, bir düşünce dünyasıdır.

Marksizm'e göre üst yapıyı belirleyen unsur bu düşünce doğrultusunda toplumun ekonomik koşullarını toplumun sanat anlayışının şekillenmesinde büyük bir rol oynar. Bundan dolayı bu üstyapıyı idrak edebilmek için altyapının detaylı olarak incelenip anlaşılması gerekmektedir. Bu toplumda yer alan burjuva sınıfının yani topluma egemen olan sınıfın çıkarlarının korunmasına yöneliktir. Ayrıca bu üst sınıf ideolojilerinin korunmasını da yansıtır.

Plehanov, Marksist estetik temeline göre çoğunlukla sınıf çatışmaları üzerine çalışmıştır. Ona göre sanatın kökenini oluşturan unsur işçi sınıfının içerisinde bulunduğu yaşam mücadelesidir. Bu anlayış doğrultusunda özel bir gerçekçilik anlayışını yansıtmak önemlidir. Buradaki gerçeklik, gerçeğin tuval üzerine yansması ve gerçek olanın taklididir. İnsan eylemleri bu yansıma kavramının temelidir. Sanatın objeye ilişkin dünyası insandan soyutlanmamalı tam tersine insanı yansıtmalıdır. Buradaki gerçeklik kavramı biricik olan insan gerçeğidir.

Marksist eleştiriye besleyen en önemli kaynak belki de çıkış noktası olan toplumcu gerçekçilikten bahsetmek gerekirse; Toplumcu gerçekçilikte amaç toplumun gerçeğini yansıtmaktır. Yaşanan savaşlar ve bilim alanındaki gelişmeler doğrultusunda oluşan olumsuz şartların yansımasıdır. Toplumda yaşanan olaylar, savaşlar, ekonomik ve sağlık alanındaki işçi sınıfına yansıyan olumsuz yaşam koşulları toplumcu gerçekçi yaklaşımda tuvalerde görülen ana unsur olmuştur. Toplum içindeki eşitsizlikler, adaletsizlikler başlıca konulardır. Bu şartlardan yola çıkılarak; Marksist eleştiri, toplumun

içindeki bu olumsuzluk şartların yansıtılması, burjuva sınıfının veya başka bir tabirle toplumu yöneten üst sınıfın çıkarları karşısında ezilen işçi sınıfını korumak olmuştur.

5- YÖNTEM

Bu çalışmada problem durumu olarak Neşet Günal'ın'' Toprağa Öykü'' isimli yapıtının Marksist eleştiri yöntemine göre incelenmesi ve değerlendirilmesi sonucunda elde edilecek olan sonuçların neler olduğu belirlenmesi olarak saptanmıştır. Marksist eleştiri yönteminin yapıtın teknik yönünü eleştirmede yetersiz kaldığı görülerek teknik eleştiri yönteminden de faydalanılmıştır ve aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır;

-Yapıt ne anlatıyor?

- yapıt demek istediğini, nasıl anlatıyor?

Sorularıyla yapıt teknik eleştiri bağlamında incelenmiştir.

- Yapıtın üretildiği dönemin ideolojik yapısı nasıldı?

-Yapıtta sezinletilen iletiler nelerdir?

Yapıtın çözümlenmesinde sınıf farkları, çatışan güçler ve sosyal yapı irdelenmiştir

1) Sınıf Farkları: Sınıf farkları Karl Marx' a göre kapitalist sistemin oluşturduğu burjuvazi sınıf ile üretim aşamasında yer alan halkın yani işçi sınıfı arasında doğan sınıfsal farklardır.

2) Çatışan Güçler: Buradaki çatışan güçler kavramı üretim aşamasında yer alan işçi sınıfı ile bu işçi sınıfını yöneten üst sınıfın Karl Max' ın tabiri ile burjuvazi sınıfın arasındaki ekonomik çatışmayı içermektedir.

3) Sosyal Yapı: Sosyal yapı tümüyle insanın içinde yaşadığı topluluk ve bu topluluğun meydana getiren unsurlar olarak değerlendirilebilir.

Bu ölçütler Neşet Günal'ın ''Toprağa Öykü'' 'adlı yapıtını açıklamada yeterli görülmediği için aşağıdaki teknik eleştiri unsurlarından da faydalanılmıştır.

1)Konu: Sanat eserlerinin içerdiği, olay, yansıttığı fikir veya durumdur.

2)İçerik: Sanat içeriğinin anlam yönüdür.

3)Kompozisyon: Birbirinden bağımsız ya da bağımlı olan elemanların bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş düzenlemedir.

4) Renk: Işığın insan gözünün retinasına, maddeler üzerine çarpması ve bundan dolayı kısmen soğuyarak yansması renkleri oluşturur yani cismin gözde oluşturduğu duyumdur.

5) Doku: Canlı veya cansız bütün varlıklarda gövdenin veya organların yapı biçimlerinden birini oluşturan gözeler bütünüdür.

6) Çizgi: Bir şeyin başka bir şeye dokunup geçerken bıraktığı izdir veya başka bir ifadeyle hareket halindeki bir noktanın düzlemde bıraktığı izdir.

7) Form: Üç boyutlu biçim, şekil, ürünüdür.

8) Işık -Gölge: Işık gölge, sanatta karanlığın ve aydınlığın oluşturduğu zıtlık için kullanılan bir tabirdir.

9) Perspektif: Etrafımızda gördüğümüz her şeyin göründükleri durumlarıyla ve bu durumlarıyla bir yüzey üzerine çizilmesi tekniğidir.

Marksist ve teknik eleştiri aşağıdaki sorularla yanıtlanmaya çalışılmıştır.

-Yapıt ne anlatıyor?

- yapıt demek istediğini, nasıl anlatıyor?

Sorularıyla yapıt teknik eleştiri bağlamında incelenmiştir.

- Yapıtın üretildiği dönemin ideolojik yapısı nasıldı?

-Yapıtta sezinletilen iletiler nelerdir?

Sorularıyla da yapıt Marksist eleştiri açısından incelenmiştir.

6- YAPIT ÇÖZÜMLEME

Resim 4. *Toprağa Öykü* “J. F. Millet’ye Saygı”, tuval üzerine yağlıboya, 121x211 cm, 1981, Sami Şekeroğlu Kol.

Resim 5. Millet, *Başak Toplayan Kadınlar*, 84 x 111 cm, Tuval Üzeri Yağlı Boya, 1857.

1981 tarihinde yapmış olduğu bu eserinde Millet' in Başak toplayanlar isimli yapıtına bir göndermedir. Konudaki ve kompozisyon kurgusunda ki oluşturulan bu bilinçli, benzerlik bilinçli bir tercih olduğunu belirtmektedir. Millet'te, Neşet Günal gibi köy yaşantısını, işçileri resimlerine yansıtmıştır. Farklı coğrafyalar, farklı milletler olsa da yaşananların tek olduğuna bir vurgu gibidir. Çalışan emekçi sınıf çok zor bir işi yaparken resmedilmiştir çalışmanın ve emeğin en büyük göstergesi olan eller Neşet Günal'ın resimlerinde dikkat çekmektedir. Ellerin ve ayakların resimdeki kullanılış biçimleri emeğin gücünü simgelemektedir. Resimden kapitalist hayata karşı boynu bükülen işçi sınıfı dikkat çekmektedir. Ayakların çıplak olması işçi sınıfının gösterdiği emeğinin karşılığını üst sınıftan yani yönetici sınıftan alamıyor olmasına bir vurgudur. İşçi sınıfının yenedünya düzeninin altında ezilişi ve emeklerinin karşılığını alamaması figürlerin pozisyonları ile desteklenmiştir. Onun resimlerinde çoğu zaman geçmişle bir hesaplaşma göze çarpar. Kurak ve çorak toprağa karşı girilen bu savaşta her şeyle ama özellikle kendiyle ve insanın özüyle hesaplaşmadır. Bu yüzden renkler ve mekân bu yazgıya ve bu yazgının içinde kaybolan insan olgusuna bir vurgu niteliği oluşturmaktadır. Günümüzde teknolojinin büyük bir hızla ilerlemesiyle zaman ve mekân kavramı sözlükte anlamlarını adeta baştan yazmışlardır. Günal için insan yaşamının eski dönemlerinde birbirinden uzakta kalan insanların gönül olarak da birbirlerinden

yaklaşmışlardır. Zor şartlar içinde geçen yaşamının ilk yılları ve yörenin oluşturduğu çaresizlik duygusu onu besleyen unsurlar olmuştur. Günal her defasında bu tarz olumsuz şartlar içinden gelmesine vurgu yapmıştır. Fakat bu vurguyu büyük bir titizlik ve özenle gerçekleştirmiştir. Bunu da sadece o insanları tanıyorum diyerek yapmıştır. Onun resimleri çoğu zaman gerçekle birebir örtüştürme kaygısının oldukça dışındadır. Günal'a göre sanatın temelinde yatan olgu eleştiridir. Bu eleştiriyi yansıtmada onun için resminin ana unsurları figürleri olmuştur. Figüre gösterilen bu aşırı ilgide figüre düpedüz bağlı kalınmasından ziyade, figürü kendi bilinci içindeki kavramla birleştirerek ortaya koymak esas olmuştur. Oldukça güçlü bir desen yeteneğine sahip olmasına rağmen her zaman doğru figür takıntısının dışına çıkmıştır. Kendi yaşadığıyla ve belleğindeki konularla özdeşleştirerek kendi sanat biçimini yaratmak için uğraşmıştır. Onun eserlerinde yansıtmaya çalıştığı doğru biçim ve doğru desen algısının dışında, çocukluğunda yaşadığı zorluklar ve beraberinde gelen ülke sorunları oluşturmuştur. Âdeta kendi yaşamının getirdiği bedelleri yutkunarak tuvallerine yansıtmaya çabasıdır. Sanatsal üslubunda coşkulu renklere açık olmadığı görülmektedir. Onun için renkler, desenin arkasında, deseni destekleyen öğeler olmuştur. Renkleri sembolik bir arayışın dışında figürlerini destekleyen bir unsur olarak kullanmıştır. Aynı bağlamda tuvalinde kullandığı çizgilerde resimlerinde önemli bir yer tutmasına rağmen figürlerinin anlatım yönünü güçlendirmek için, renkler gibi çizgilerde figürün destekçisi olarak konulmuştur kendi inandığı gerçeklere ve kendi hayatının doğrularını yansıtmaya çalışmıştır. Neşet Günal 'a göre sanat; insanın kendi dünyasının ve toplumun yaşadıklarının bir aynası olmak zorundadır. Bu yüzden de resimlerinde belli bir ideolojiye, belli bir görüşe hizmet etmek en önemli amacı olmuştur.

Kendine özgü bir sanatsal dili olan çalışmalarında tuvalden taşan figürler, onun özlemini çektiği figür boyutlarında olmakla beraber insan olgusunu olabildiğince kuvvetli bir şekilde tuvallerine yansıtmak kaygısındandır. Her zaman büyük ve kalabalık figürleri kullanmıştır. Figürlerinin ortaya çıkış sürecinde hepsini teker teker ele almış ardından tuval üzerinde bir araya getirmiştir. Önceden hazırladığı bu özel kurgu bir araya geldiğinde evrensel bir şekilde insanın bu denli etkilemesinin nedeni için oluşturulmaya çalışılan bu kuvvetli etkidir.

Makalenin yöntem kısmında Marksist eleştirinin yapıt çözümlemede bir yöntem olarak kullanılacağı belirtilmiştir Marksist eleştiri oluşturan alt başlıklar aşağıda incelenmiştir.

1) Sınıf Farkları: Zengin- İşçi

Yapıtta işçi sınıfına ait kısa bir anın görüntüsünün resmi vardır. Resimde yer alan figürler ayakları çıplak, beli bükük oldukça zor bir işi gerçekleştirirken resmedilmiştir. Ayaklarında ayakkabıları bile olmayan bu figürler ve doğal olarak yaşadıkları ortam üst sınıfın yani burjuvazi sınıfın aksine, ekonomik olumsuzluklar ve beraberinde gelen ağır yaşam koşullarını yansıtmaktadır. Kurak ve çorak topraklarda varlığını sürdürmeye çalışmalarına rağmen burjuvazi sınıfta görülecek özelliklerin tam tersi dikkat çekicidir.

2) Çatışan Güçler: Üst Sınıf- İşçi Sınıfı

Yapıt örtük bir ileti ile çalışan sınıfın çok fazla çalışmasına rağmen ayaklarında ayakkabılarının bile olmamasına vurgu yapmıştır. Adeta belleri bükülmüş bir vaziyette çalışan insanların, ağır yaşam koşulları anlatılmaya çalışılmıştır. O dönemde belki de o insanların patronlarının dolaplarında çeşit çeşit ayakkabıları sıralyken çalışan bu işçi sınıfının ayağına giyecek bir ayakkabının bile olmaması dikkat çekicidir. Emekçi sınıfının haklarının yenedünya düzeni ile beraber göz ardı edilmesi eserdeki çarpıcı bir gerçektir.

3) Sosyal Yapı: Üst Sınıf ve İşçi Sınıfı

Yaşanan savaşlar, gelişen teknolojik hareketlerle kapitalist sistemin başında yer alan üst sınıf yani burjuvazi sınıfın güçlenmesine karşın, çorak topraklarda bütün gün çalışarak emeğini taştan çıkartan bu insanların hayat şartları ve olumsuz koşulları yansıtılmıştır.

Anadolu' nun kırsal kesimini hayatını bu anlayışla resimlerine yansıtan sanatçı, güçlü yorumu ve yaşadığı toplumun siyasal, sosyal ve ekonomik problemlerine değinmesi ile döneminde oldukça ses getirmiştir. Sanatçının bireysel duruşu, olaylar karşısında tavrı, yorumlamasıyla eserlerin oldukça etkilidir 1950 sonrası girmeyen savaşın etkileri ile ortaya çıkan yenedünya düzeni hep bu düzen karşısında ezilen alt sınıfın problemleri ele alınmıştır. Ülkemizde o dönemde gerçekleştirilmeyen tarım politikaları, işçi sınıfında ağır ekonomik koşulların daha da artmasına sebep olmuştur. Toprakta istediği

verimi ve ekonomik geliri sağlayamayan işçi sınıfı giderek üst sınıf altında ezilmiş ve bu şartlar işçilerin belini bükmiştir.

Bu dönemde köydeki erkekler yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalmıştır. Çorak Toprakla çoğu zaman baş başa kalan köy kadınları, bu ağır şartlar altında hayatta kalmaya çalışmıştır Neşet Günel eserlerinde özellikle bu kadın figürleri ne yer vermiştir. Kadın onun eserlerinde kimi zaman işçi, kim zaman anne, kimi zamanda bir çocuk olarak karşımıza çıkmaktadır. Kent yaşamındaki kadın daha iyi ve özgür şartlara sahip olmasına karşın köyde kadınlar, iki çorak dağ arasında sıkışıp kalmıştır, kadınlar sanatçının eserlerinde bu sıkışıp kalmadın toplumsal adaletsizliğin ve siyasal politikaların yetersizliğini vurgulamaktadır. Sanatçı o dönemin ideolojik yapısını sorgulamış ve içerik ile birleştirdiği eserlerinden işçi sınıfının haklarını savunmuştur. Toplumcu gerçekçi anlayışa dayalı olarak ürettiği eserlerinden sanatçı dönemin ideolojik yapısını eleştirel bir tavırla ele almıştır.

7-SANATÇININ DİĞER ESERLERİ

Resim 6. “Başakçı Kadın-II”, tuval üzerine yağlıboya, 141 x 102 cm. 1979, Özel Kol.

Başakçı Kadın

Eser Neşet Günal tarafından kâğıt üzerine karışık teknik olarak 1979 yılında yapılmıştır. Resimde öndeki kadın figürü kurak ve çorak tarlada çalışmakta, yanında da oldukça hüzünlü bir şekilde oturan çocuk figürü yer almaktadır. Ellerin çıplaklığı ve iri formda deforme edilmiş kadın figürü ile ağır çalışma koşulları ve bütün bu çalışmalar karşısında emeğin yeterince alınamaması vurgusu dikkat çekicidir. Renkler ve çizgiler figürün anlatımını güçlendiren öğelerdir. Büyük boyutlarda ele alınan kadın figürüyle, işçi, emekçi kadın figürü daha da dikkat çekici bir şekilde yansıtılmıştır.

Bu kurak ve çorak topraklarda hâkim olan olumsuz ekonomik ve sağlık koşullarına hitaben renkler toprak tonlarında ve soluk bir şekilde kullanılmıştır. Yokluklar arasında beli bükülen kadın figürü ile yenedünya düzeninin altında gittikçe ezilen işçi sınıfının bir temsilcisidir.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen kazmayı sıkı sıkı tutması, kadının azminin, gücünün bir sembolüdür. Eski kıyafetler içinde başından yarıyı kaymış ve oldukça kirli görünen başörtüsü ve altından çıkan dağınık saçlarıyla kadının dişilik yönünün dışında, hayatta kalmak için çalışan işçi sıfatı ön plana çıkarılmıştır. Kadının yüzünde beliren hafif tebessüm ile bütün bu olumsuz şartlara rağmen hayata tutunmanın ve yaşama karşı inancın bir simgesi gibidir.

Kadının yanındaki çocuk da bütün bu yaşam gerçekleri arasında sakin tavrının yanında yüzündeki acıma hissi yansıtılmıştır. Gözlerinde ki ışıltının yanında yokluğun oluşturduğu hüznü figürde çarpıcı bir şekilde yansıtılmıştır.

Resim 7. “Sorun-Sorum-I”, tuval üzerine yağlıboya, 142x195 cm, 1990, Zühtü Şenyuva Kol.

Sorun-Sorum-I

Bu eser Neşet Günel tarafından 1990 yılında yapılmıştır. Dört figürden biri ayakta diğer içi yerde oturur pozisyonundadır. Kurak ve çorak bu toprakta derme çatma bir gölgelik yapılmıştır. Resimde kırsallık ve bu durumun ortaya koyduğu olumsuz koşullar, ağır çalışma şartlarının oluşturduğu eller ve ayaklardaki deformasyonlar ve kıyafetlerin eskiliği ve kirli hali bu durumu gözler önüne sermektedir. Renklerdeki solukluk ve toprak tonları bu kurak ve çorak topraklara bir göndermedir. Tarlada çalışmaktan yorulan işçilerin mola anlarının resmidir. Gözlerdeki umut dolu bakışlara karşın yüzlerdeki hüznün oldukça çarpıcı bir şekilde yansıtılmıştır.

8. SONUÇ

Anadolu insanının kırsal hayat içerisinde ki yaşamını, iri elleri ve iri ayakları olan figüratif tarzdaki resim anlayışıyla Neşet Günel gözler önüne sermektedir. Ekonomik ve teknolojik gelişmelerle beraber gelen tüketim ortamı

her geçen gün işçi ve emekçi sınıfın iş gücünün görmezden gelinmesine yol açmıştır. Bütün dünyada görülen toplumsal gerçekçilik akımı ülkemizde de pek çok sanatçının eserinde ve edebiyat dünyasında yerini almış gözüküyor. Biçim ve içerik arasında kurduğu güçlü bağ ile eserler veren Neşet Günel, kendine has sanat tarzı ile toplumcu gerçekçi anlayışla içinde yaşadığı toplumun aynası olmuştur. Kadın ve işçi figürlerini eserlerinde çokça kullanan sanatçı dönemin ağır ekonomik koşullarına ve toplumun adeta işçi sınıfını görmezden gelen ideolojik yapısını eleştirmeyi kendine bir görev edinmiştir. Bütün bu uğraşının Marksist eleştiri kuramı çerçevesinde oluşturmayı ve eserlerini bu doğrultuda yansıtmayı başarmıştır. Gerçeği ortaya koymada kullandığı soluk renkleri ve çizgilerdeki karakteristik yönleriyle de dışavurumcu bir sanat anlayışının hâkimiyeti görülmektedir. Sadece Neşet Günel' ın değil dönemin pek çok sanatçı tarafından işlenen ortak konular, aslında dünyadaki kısır bir döngü haline gelen işçi sınıfın görmezden gelinişine vurgu yapılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ayaydın, A. Üstün Vural, D. Tuna, S. ve Gökay Yılmaz, M. (2009).Sanat Eğitimi ve Görsel Sanatlar Öğretimi. Pegem.
- Berksoy, F.(1998).20.Yüzyıl Batı ve Türk Resminde Toplumsal Gerçekçilik. Bakışlar.
- Ergüven, M. (1996). Neşet Günel. Bilim Sanat Galerisi.
- Eriñç, S. M. (1995). Resmin Eleştirisi Üzerine. Hil.
- Gombrich, E. H. (1997). Sanatın Öyküsü. Remzi.
- İskender, K. (1995). Neşet Günel. Garanti.
- Kleiner, Fred S. Gardner's Art Through The Ages: A Global History. 15th ed., Cengage Learning, 2016. Malpas, James. Realism. Cambridge University Press, 1997. "Realist Manifesto – An Open Letter." Obelisk Art History, arthistoryproject.com/artists/gustave-courbet/realist-manifesto-an-open-letter/.
- Turgut, S. (2008). Çağdaş Türk Sanatı. Remzi.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Harris, B. ve Zucker, S. (2015). Jean-François Millet, The Gleaners. (Video) <https://smarthistory.org/millet-the-gleaners>. (Erişim Tarihi: 14.01.2022).

Görsel Kaynakça

- Resim 1. Kleiner, Fred S. Gardner's Art Through The Ages: A Global History. 15th ed., Cengage Learning, 2016. Malpas, James. Realism. Cambridge University Press, 1997. "Realist Manifesto – An Open Letter." Obelisk Art History, arthistoryproject.com/artists/gustave-courbet/realist-manifesto-an-open-letter/.
- Resim 2. CANTZ, Hetje; Gustave Courbet. The Metropolitan Museum of Art, (New York), 2008
- Resim 3. Yeşil Tren / İstanbul - Frankfurt Eser Görseli (2020, Ocak 15). Erişim Adresi: https://blog.peramuzesi.org.tr/wpcontent/uploads/2013/11/akmed_001713.jpg.

Resim 4. Neşet Günal, "Toprağa Öykü J. F. Millet' ye Saygı", İskender, K. (1995). Neşet Günal. İstanbul: Garanti, s.84-85.

Resim 5. Harris, B. ve Zucker, S. (2015). Jean-François Millet, The Gleaners. (Video) <https://smarthistory.org/millet-the-gleaners>. (Erişim Tarihi: 14.01.2022).

Resim 6. Neşet Günal, "Başakçı kadın-II", İskender, K. (1995). Neşet Günal. İstanbul: Garanti, s.80.

Resim 7. Neşet Günal, "Sorun-Sorum-I", İskender, K. (1995). Neşet Günal. İstanbul: Garanti, s.112.

BÖLÜM 11

OBEZİTELİ BİREYLERDE KİLO VERME BAŞARISIYLA BAĞLANTILI BİLİŞSEL FAKTÖRLER²

Doç.Dr. Sultan OKUMUŞOĞLU¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17183915>

¹ Lefke Avrupa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Lefke, KKTC. ssehitoglu@eul.edu.tr, orcid id: 0000-0001-6155-2325

² Bu çalışma yazarın Prof.Dr. Haluk ARKAR danışmanlığında gerçekleştirmiş olduğu Klinik Psikoloji Alanındaki doktora tezinin bir bölümünü içermektedir.

1.GİRİŞ

Obezite yaygınlığındaki artış on yıllardır sözü edilen önemli halk sağlığı konuları arasındadır (Kuczmarski vd., 1994; Flegal, 2005; Raymond vd., 2006; World Health Organization [WHO], 2013). Bu durum obezitenin artarak büyüyen bir halk sağlığı sorunu olduğunun altını çizmektedir (James, 2004). Diğer yandan obezite vakalarına dair oran artışlarının “Bumerang Etkisi” ile ilişkisine dair literatür, yani “toplum temelli müdahalelerin hedeflenenin tam tersi etki yapabileceğine” işaret eden literatür, yanı sıra insanların sürekli tartılması gibi bir eylemin bile beden memnuniyetsizliği ile ilişkilendirilebileceğine ve ilgili bilişleri olumsuz etkileyebileceğine işaret eden literatür de dikkat çekmektedir (O'Brien vd., 2015; Ogden ve Evans, 1996).

Kilo vermesi gereken ve kilo verme tedavisi için başvuran çoğu obeziteli birey, tedavi öncesinde sınıflama yaparken vermek arzusunda oldukları kilonun çok altında olan ve “kabul edilebilir” diye sınıfladıkları kilo kaybını dahi gerçekleştirememektedir. Ayrıca, müdahale öncesinde “hayal kırıklığı yaratacak düzeyde” dedikleri kilo miktarını dahi kaybedememektedirler (Foster vd., 1997; Jeffery vd., 1998).

“Bilerek ve isteyerek gerçekleştirilen kilo kaybının sonrasında yeni kilonun korunmasının aslında yaygın olmadığı” (Ikeda vd., 2005; Wing ve Phelan, 2005), kilo verilebildiğinde bile yeni kilo durumunun sürdürülemediği (Jeffrey vd., 2000; Mann vd., 2007) ifade edilmektedir. Verilmiş olan kiloların sağladığı faydaların geçici olduğu, kaybedilen kiloların hızla kısmen de olsa geri alınmasıyla sağlığa dair risklerin artmış olarak geri döndüğünün altı çizilmektedir (Beavers vd., 2013). Buna göre yeni kilo durumunun korunması ve sürdürülebilmesinin önemi anlaşılmaktadır.

Bütün bunlara bakıldığında, obeziteli düzeyde Vücut Kitle İndeksine (VKİ) sahip olan ve çeşitli sağlık nedenleriyle kilo vermesi gerekli olan, bireylerin etkili kilo yönetimine dair başarısızlıklarının kimi bilişsel faktörlerle bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer yandan, hedefledikleri kilo kaybını ve bağlantılı yararları elde edemeyen bireylerin, kilo kaybetmeye dair çabalarından vaz geçtiklerinden söz edilmektedir. Bir miktar kilo kaybı gerçekleşmiş olsa da vaz geçme halinin, yeni kilonun korunmasında yararı olabilecek olan yeni alışkanlıkları

sürdürememekle sonuçlandığından söz edilmektedir (Cooper ve Fairburn, 2001).

Kilo kaybıyla erişilmiş olan kilonun korunabilmesinin, ancak ve ancak edinilmiş işlevsel stratejilerin sürdürülebilmesiyle mümkün olacağı çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur. Ancak, bu faydalı stratejilere uyum sağlamayı ve bu stratejileri sürdürebilmeyi sağlayan kimi psikolojik faktörlere genellikle yeterince önem verilmemiştir (Byrne, 2002).

Kilo kaybı konusunda başarısızlığın bir döngüye dönüşmesinin öz yeterlilik kaybına sebep olarak -kilo kaybına dair çeşitli umutsuz atıflar şeklinde- fonksiyonel olmayan düşünceler ve tutumlar içeren bilişlerin gelişmesiyle bağlantısı dikkat çekmektedir. Bu fonksiyonel olmayan bilişlerin kilo verme çabalarını baltaladığı, dolayısıyla söz konusu bilişlere müdahalenin, bunların değiştirilmesi çabalarının kilo vermede başarılı sonuçlar getirebileceği ifade edilmektedir (Coelho, Jansen ve Bouvard, 2012). Bilişsel müdahalelerle desteklenen bireylerin, artan öz-yeterlilik ve algılanan kontrol deneyimleyecekleri bildirilmektedir. Dolayısıyla kilo verme ve sürdürebilme konusunda başarıya işaret eden bilgilerin, kilo vermesi gereken obeziteli bireylerde bilişlerin incelenmesinin önemli olduğuna işaret ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca tedavilerde kilo vermeyi hedefleyen obeziteli bireylerle müdahale başarısının desteklenmesi için de söz konusu bilişlerle çalışılmasının önemli olduğu sonucu açığa çıkmaktadır (Chambers ve Swanson, 2012).

Obezitenin bireyin duygusal iyi oluşuyla bağlantısına dikkat çeken araştırmalar (Jorm vd., 2003; Oyeckin, Yıldız, Şahin ve Gür, 2011) kişilerin mental iyi oluşunda farklılıklara yol açan bilişlerin, “otomatik düşünceler ve temel inançlarıyla” bağlantılı bireysel biliş farklılıklarının, kilo verme başarısıyla ilişkilerinin araştırılması gerektiğine işaret etmektedir.

Aaron Beck’e (1967) göre “bireyin altta yatan bilişleri, o bireyin deneyimlerini yapılandırmasında önemli role sahiptir”. Ayrıca, literatürde işlevsel olmayan bilişlerin, sosyo-duyuşsal dış uyaranlara yönelik güçlü fonksiyonel olmayan tepkilerin verilmesine ve duygu düzenleme konusunda etkisiz stratejilerin benimsenmesine sebebiyet verebildiği ileri sürülmektedir (Gagnon vd., 2013). Obeziteli bireylerin “zıt düzenleyici yeme davranışı gösterdikleri” ayrıca ifade edilmektedir. Buna göre, yüksek kalorili besinlerin tüketilmesi, sonrasında daha da fazla gıda tüketilmesini tetiklemektedir (McCann vd., 1992). Kimi zaman da psikiyatrik bozuklukları olanların

olmayanlara göre kilo kaybı konusunda daha az başarılı olabildikleri ileri sürülmektedir (Kinzl vd., 2006). Sonuç olarak ilgili literatüre göre, bilişlerdeki farklılıklar ile ilgili faktörlerin kilo yönetimi başarısıyla bağlantısının olduğu görüşü desteklenmektedir.

Obeziteli bireylerde başarılı kilo kaybı hedefine dair müdahalelerin uzun vadeli sonuçlarının istendiği gibi olmadığı açıktır. Bu nedenle alanda müdahalelerin kilo kaybından daha fazla, aslında bu sonucu getirecek psikolojik değişiklikler hedefine yönlendirilmesi gerekliliğine işaret edilmektedir (Bender ve Krznaric, 2012). Bilişsel davranışçı müdahale tekniklerinin çok disiplinli diğer programlar ile (diyet ve egzersiz programları) bir arada uygulanmasının sağlık hedeflerine uygun biçimde kilo kaybı sağladığını aktaran araştırmalar da (Van Dorsten ve Linley, 2008) yukarıda aktarılan literatür ile paraleldir. Konuya dair bilişlerle ilgili gelecek araştırmalara gerek olduğunun altının çizilmesinin yanı sıra (O'Connor ve Dowrick, 1987), vermiş oldukları kiloyu müdahale sonrasında geri almamış olan bireylerin kimi bilişsel özellikler bakımından farklı bulunduğu bildirilmesi ayrıca dikkat çekmektedir (Beck, 2007; 2010). Fazla besin tüketme ve obezite durumuyla bağlantılı bilişlerin ayırt edici özelliklerinin saptanabilmesi için gelecek araştırmalara gereksinim olduğu da literatürde vurgulanmaktadır (Coelho vd., 2013).

Beck'e (1967) göre, "duyuşsal tepkiyi belirleyen, bireyin deneyimini nasıl yapılandığıdır". Bağlantılı literatüre göre, bireyin konuya yönelik bilişlerinin "başarılı kilo kaybı" konusunda önemli bir faktör olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada obeziteli katılımcıların bilişlerinin incelenmesi yolu ile "ilişkili deneyimlerini nasıl yapılandıkları" araştırılması amaçlanmaktadır.

Hem obeziteli hastaların tedavisinde, hem de birincil önlemede faydalı olacağı düşüncesiyle, obeziteli bireylerin bağlantılı bilişsel farklılıklarının araştırılmasının gerekli olduğuna karar verilmiştir. Obeziteli gruplar arasındaki bilişsel farklılıkların çalışılmasının belirlemekte olan önemli bir araştırma alanı olacağı sonucuna varılmıştır.

Alandaki yaygın deneyim kilo almanın çok kolay, vermenin ise güç olduğu şeklindedir. Dolayısıyla kişiselleştirilmiş müdahale/tedavi planlarına ihtiyaç vardır. Bunun da obeziteli bireylerin kilo verme başarısına dair

faktörlerin özellikle de bireylerin bağlantılı bilişlerinin incelendiği çalışmalarla mümkün olacağı umut edilmektedir.

İlgili literatürde, “sağlık konusundaki bilimsel araştırma bulgularının, klinisyenin kanıta dayalı kararlar almasına yol göstermesinin ve daha etkili tedaviler sağlayacak biçimde düzenlenmesinin” önemine işaret edilmektedir (Kansangra ve Farley, 2011). Bu ve önceki diğer bağlantılı bilgilerden yola çıkılarak, bu çalışmada, profesyonel yardım alarak “kilo vermede başarılı olan” ve “olamayan” ile “profesyonel yardım aramayan” obeziteli bireyler arasında ilgili bilişler açısından farkların araştırılması hedeflenmektedir. Bulguların, gelecekte kullanılacak müdahale protokollerinin planlanması ve etkisinin artırılması açısından önemli olabilecek veriler sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca yardım arama davranışı göstermeyen obeziteli grubun ilgili biliş özelliklerine dair farklılaşmalarının belirlenmesinin birincil önleme çalışmaları için yararlı veriler sağlayabileceği umulmaktadır.

Araştırma Sorularının Tanımlanması

1) Profesyonel yardım alıp “başarılı olan” ve “başarısız olan obeziteli bireyler” ile “yardım almayan obeziteli bireyler” grupları arasında Obeziteyle İlgili Fonksiyonel Olmayan Tutumlar Ölçek puanları açısından farklılıklar var mıdır?

2) Profesyonel yardım alıp “başarılı olan” ve “başarısız olan obeziteli bireyler” ile “yardım almayan obeziteli bireyler” grupları arasında Obeziteyle İlgili Otomatik Düşünceler Ölçek puanları açısından farklılıklar var mıdır?

YÖNTEM

2.1. Örneklem

Bu bölümdeki analizler, 38’i kilo vermede başarılı, 36’sı kilo vermede başarısız olmuş ve 43’ü kilo verme konusunda yardım almayan 117 gönüllü obeziteli katılımcının verisiyle gerçekleştirilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü’nün tanımına göre, obeziteli bireyler vücut kitle indeksi (VKİ) 30 ve üzerinde olan kişilerdir (World Health Organization [WHO], 2013).

Diyet tedavisi yardımı alan katılımcı grupları, yoğun biçimde obeziteli hastalarla çalışmakta olan bir beslenme ve diyet kliniğine tedavi için başvurmuş obeziteli hastalardır. Bilgilendirilmiş onamı okuduktan sonra katılmaya gönüllü olmuşlardır. Bu gruba Amaca Uygun Örneklem’nin Kriter Örneklem yöntemiyle ulaşılmıştır.

Kilo vermede başarılı olan obeziteli bireyler grubu (literatürde kabul gören tanım gereği; diyet tedavisi ile kilosunun %10'unu vermiş ve bu yeni kiloyu bir yıl süresince korumuş olan) 38 kişidir. Kilo vermede başarı gösterememiş bireyler grubu ise (kilo verememiş veya verdiyse bile yeni beden ağırlığını sürdürememiş olan) 36 katılımcıdır. Bu iki gruptaki katılımcılar söz konusu merkezden çalışmaya katılmıştır. Ayrıca hiçbir diyet tedavisi başvurusu olmayan “profesyonel yardım alma girişiminde bulunmamış” 43 gönüllü obeziteli katılımcı çalışmada yer almıştır. Bu grubun verisi “elverişlilik bulunabilirlik ilkesine göre” toplanmıştır.

Araştırmaya katılım bilgilendirilmiş onamı takip eden gönüllülük temelinde olmuştur. Yaş ortalaması 33 ± 10.88 şeklinde olan katılımcıların yaş aralığı 18-69 şeklindedir. “Kilo vermede başarılı olmuş obeziteli grubunda” kadınların oranı % 78,9 erkeklerin oranı ise % 21,1 şeklinde saptanmıştır. Kilo vermede başarısız olanların grubunda kadınların oranı % 83,3 ve erkeklerin oranı ise % 16,7 şeklindedir. “Profesyonel yardım almayan obeziteli grupta” kadın katılımcıların oranı % 72,1 ve erkek katılımcı oranı ise % 27,9 şeklindedir.

2.2. Veri Toplama Araçları

2.2.1. Obeziteyle İlgili Fonksiyonel Olmayan Tutumlar Ölçeği (OBFOTÖ)

Okumuşoğlu (2014) tarafından geliştirilmiş olan ölçeğin güvenilirlik ve geçerliği ile ilgili bulgulara göre, ölçeğin “Cronbach alfa değeri” 0,88 şeklindedir. (Ölçeğin güvenilirlik ve geçerliği ile ilgili analizlere dair daha detaylı okumalar için Okumuşoğlu (2014; 2015) çalışmalarına başvurulması önerilir). On sekiz madde içeren, 1-7 şeklinde, yedili Likert tarzında yanıtlanan bir öz-bildirim ölçeğidir.

Judith Beck (2007) “Beck Diyet Çözümü” adlı kitabında, bireyin özgüvenini azaltan ya da sağlıklı beslenme konusunu önemsememeye yol açan düşünce hatalarından ve bunların sağlıklı kiloda kalmayı sabote edebildiğinden söz etmektedir. Aaron T. Beck’in kitaba yazdığı önsözde işaret ettiği gibi, bu kitaptaki fikirler, Judith Beck’in yirmi yıldan fazla olan mesleki tecrübelerine, obeziteli/fazla kilolu hastalarla Bilişsel Davranışçı Yaklaşım temelindeki çalışmalarına dayanan birikimini yansıtmaktadır. Beck’in (2010) çalışmış olduğu obeziteli bireylerle deneyimlerinden yola çıkarak örneklemiştir.

bilişleri ifade eden cümleler Okumuşoğlu (2014) tarafından “Obeziteyle ilgili Fonksiyonel Olmayan Tutumlar Ölçeği’nin” oluşturulmasında kullanılmışlardır.

Obeziteyle İlgili Fonksiyonel Olmayan Tutumlar Ölçeğindeki Çarpıtmalardan Bazı Örnekler:

“Sağlıklı yeme biçimini benimseyerek ya da abur cubur yiyecekleri eve sokmayarak ailemi rahatsız etmemeliyim.” (*“Faydasız kurallar bilişsel çarpıtması”*)

“Bu yiyeceğe karşı koyamadığıma göre gelecekte de hiçbir yiyeceğe karşı koyamayacağım.” (*“Olumsuz kehanette bulunma bilişsel çarpıtması”*)

“Ya tümüyle diyet yaparım ya da hiç diyet yapmam.” (*“Ya hep ya hiç bilişsel çarpıtması”*)

Kimi örnekleri paylaşılmış olan işlevsel olmayan tutumlar, Judith Beck’in kilo kontrolü için çabalayan hastalarla yirmi yılı aşkın olan BDT çalışmalarına dayanarak oluşturduğu ve “Beck Diyet Çözümü” kitabında (Beck, 2010, s.222) yer verdiği ifadelerden bazılarıdır.

2.2.2. Obeziteyle İlgili Otomatik Düşünceler Ölçeği (OBODÖ)

Obeziteyle İlgili Fonksiyonel Olmayan Tutumlar Ölçeği, Okumuşoğlu (2014) tarafından geliştirilmiştir. Cronbach Alfa değeri 0,86 olarak saptanan ölçeğin, “iki yarı test güvenilirliği” analizinde korelasyon 0,67 şeklindedir. (Ölçeğin güvenilirlik ve geçerliği ile ilgili analizlere dair daha detaylı okumalar için Okumuşoğlu (2014; 2015) çalışmalarına başvurulması önerilir).

“Beck Diyet Çözümü” isimli kitabında Judith Beck (2007), kişilerin sağlıklı kiloda kalmalarını güçleştiren kimi fonksiyonel olmayan düşünceleri, “düşünce hataları/baltalayıcı düşünceler” olarak ifade etmektedir. Bu baltalayıcı/sabote edici düşüncelerin, sağlıklı beslenmeyi önemsememe yönündeki etkileriyle bireyin sağlıklı beden ağırlığında kalmasını engelleyebildiğine işaret etmektedir. Söz konusu kitapta literatürde benzerlerine rastlanan; (Örn. O’Connor and Dowrick, 1987; Werrij vd., 2009) ve kendi hastalarında sıklıkla karşısına çıkan cümlelerden oluşan bazı düşünce hatası örnekleri sunmaktadır. Beck’e (2007) göre kilo verme başarısını baltalayan düşünceler “*Bunu yiyebilirim çünkü, ...*” diye başlayan, fonksiyonel olmayan düşüncelerdir. Judith Beck’in (2010) kitabında yer alan bu örnek cümlelerle, araştırmamızda kullanılmış olan, on yedi sorudan oluşan

beşli likert tipi bir öz-bildirim ölçeği şeklindeki, “Obeziteyle İlgili Otomatik Düşünceler Ölçeği” oluşturulmuştur. 17 sorudan oluşan ölçek beşli Likert tipi puanlanma şekline sahiptir.

Okumuşoğlu (2014) geliştirdiği OBODÖ ölçeğinde yer alan, obeziteli bireyin kilo verme başarısıyla ilişkili ilgili otomatik düşüncelerini şöyle örneklemektedir:

“Bunu yiyebilirim, çünkü eğer yemezsem çöpe gidecek”, “Bunu yiyebilirim, çünkü tam bir parça değil”, “Bunu yiyebilirim, çünkü kutlama yapıyorum”, “Bunu yiyebilirim, çünkü canım çok çekti, nasıl olsa eninde sonunda yiyeceğim”, “Bunu yiyebilirim, çünkü herkes yiyor”.

Örneklenen düşünceler, J. Beck’in “Beck Diyet Çözümü” adlı kitabında yer alan (Beck, 2010, s.188) sabote edici/engelleyici bilişlere dair ifadelerden bazılarıdır.

2.2.3. Demografik Bilgi Formu

Katılımcılara dair demografik veri toplanması için, katılımcının yaşı ve cinsiyeti gibi soruların sunulduğu “Demografik Bilgi Formu” katılımcılara verilmiştir.

2.3. İşlem

“Ege Üniversitesi’nin, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan (BAYEK)” 10.Haziran.2013 tarihinde onay alınmıştır. Verinin toplandığı zaman aralığı Temmuz 2013 ile Aralık 2013 şeklindedir. SPSS-17 ile veri analizleri gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verinin normal dağılım varsayımlarını karşıladığı gözlemlendikten sonra parametrik varyans analizleri gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

3.1. Obeziteyle İlgili Fonksiyonel Olmayan Tutumlar Ölçeği (OBFOTÖ) Puanlarının Tek Yönlü Varyans Analizleri

Gruplar arasındaki OBFOTÖ puan farklılıklarını araştırmak için “tek yönlü varyans analizi” yapılmıştır. Elde edilen analiz bulguları Tablo 1.’de gösterilmektedir.

Tablo 1: OBFOTÖ Ortalamalarına Dair ANOVA ve Betimleyici İstatistik Bulguları

	Grup	N	$\bar{X}$	SS	F	p
OBFOTÖ	Başarılı	38	54,31	17,29	11,172	,000
	Başarısız	36	66,44	17,54		
	Yardım Almayan	43	71,72	15,73		
	Toplam	117	64,44	18,23		

OBFOTÖ için ANOVA istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur $F(2, 114)=11,172$ $p<.001$, $\eta^2=.164$.

Bonferoni takip testine göre, başarılı obeziteli bireylerin ($\bar{X}=54.31\pm17.29$) başarısız gruptan ($\bar{X}=66.44\pm17.54$) ve yardım almayanlardan ($\bar{X}=71.72\pm15.73$) istatistiksel olarak anlamlı biçimde farklı olduğu gözlenmiştir. Buna göre, “kilo vermede başarılı olan obeziteli bireyler” grubunun “Obeziteyle İlgili Fonksiyonel Olmayan Tutumlar Ölçeği” ortalamalarının, “başarısız olan” ve “yardım almayan” obeziteli bireyler gruplarından daha düşük olduğu görülmektedir.

3.2. Obeziteyle İlgili Otomatik Düşünceler Ölçeği (OBODÖ)

Puanlarının Gruba Göre Tek Yönlü Varyans Analizleri

Ölçek puanları açısından gruplar arasındaki farklılıkları araştırmak için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Analiz bulguları Tablo 2. de gösterilmektedir.

Tablo 2: OBODÖ Ortalamalarına Dair ANOVA Bulguları ve Betimleyici İstatistikler

	Grup	N	$\bar{X}$	SS	F	p
OBODÖ	Başarılı	38	41,52	11,77	7,762	,001
	Başarısız	36	46,66	10,31		
	Yardım Almayan	43	50,65	9,11		
	Toplam	117	46,46	10,99		

ANOVA istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur, $F(2,114)=7,762$, $p<.005$, $\eta^2=.12$. Bonferoni takip testine göre, başarılı olan obeziteli bireylerin ($\bar{X}=41.52\pm11.77$), yardım almayan obeziteli bireylerden ($\bar{X}=50.65\pm9.11$) anlamlı biçimde farklı olduğu gözlenmiştir. Buna göre, “kilo vermede başarılı olan” obeziteli bireylerin, Obeziteyle İlgili Otomatik Düşünceler Ölçeği ortalamalarının “yardım almayanlardan” daha az olduğu görülmektedir.

TARTIŞMA

Bu araştırmanın hedefi, başarılı kilo kaybı ile bağlantılı olan biliş faktörlerinin belirlenmesidir. Obeziteye özgü bilişler, diğer bir ifadeyle diyetle ilişkin fonksiyonel olmayan bilişler OBFOTÖ puanları ile ve diyetle ilişkin negatif otomatik düşünceler ise OBODÖ puanları ile ölçülmüştür.

Bulgular, başarılı olan, başarısız olan ve herhangi bir yardım almayan obeziteli bireyler arasında bu ölçeklerin ölçtüğü bilişler açısından belli farklılıkların varlığını göstermektedir.

Obeziteli bireylerde, “başarılı kilo kontrolünü baltalayıcı fonksiyonel olmayan tutumlar ve olumsuz otomatik düşüncelerin” varlığına dikkat çeken araştırmacılar (örn. Beck, 2010; Werrij vd., 2009; O’Connor & Dowrick, 1987) bu konuya dair bilişlerin araştırılmasında obeziteye özgü diyet başarısızlığıyla bağlantılı olabilecek bilişleri ölçmeyi hedefleyen ölçeklerin kullanılmasına gereksinim olduğunu düşündürmüştür.

Bu çalışmanın bir sınırlılığı yardım almayan obeziteli katılımcı grubu ile ilgilidir. Kilo vermek için yardım almayan, hatta kilo vermekle ilgilenmediğini belirtmesine rağmen araştırmaya katılmaya gönüllü olup soruları yanıtlayan bu grubun, genel toplumdaki obeziteli bireyleri temsilinde sınırlılıklar olabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada, kilo yönetiminde başarılı olmuş olan obeziteli katılımcıların “Obeziteyle İlgili Fonksiyonel Olmayan Tutumlar Ölçeği” ortalamalarının, diğer iki gruba göre daha düşük olduğu bulunmuştur. Ayrıca obeziteyle ilgili otomatik düşünceler açısından, başarılı olan obeziteli grubun, yardım almayanlar grubundan daha az sabote edici otomatik düşünce bildirdikleri saptanmıştır. Saptanmış olan bulgular, bireylerin kilo kontrolündeki başarı düzeyini bilişsel çarpıtmalarının belirlediğini ileri süren kimi çalışmalarla (Beck, 2007; 2010; Werrij vd., 2009; O’Connor and Dowrick, 1987) uyumludur. Ayrıca, sözü edilen bulgular Sheeran ve diğerlerinin (2001) “algılanan davranışsal kontrolün öz yeterlilikle benzer hatta aynı olduğu” ifadeleriyle uyumludur. Ayrıca, bulgular Bandura’nın (1977) kişinin yeterlilik konusundaki beklentilerinin başa çıkma davranışı ile ilişkisine işaret etmesiyle paraleldir.

Genel olarak bu çalışmadaki bulguların, obeziteli bireylerde kilo verme hedefli tedavilerin bilişsel çarpıtmaları da kapsayan bilişsel tedavileri kapsayacak biçimde uygulanmasının çok daha etkili olacağı ifadeleriyle (Stahre

vd., 2007; Werrij vd., 2009) paraleldir. Diyet tedavilerinde mutlaka bireyin “baltalayıcı düşüncelerinin” ele alınması gerekliliğine vurgu yapan çalışmalarla (Beck, 2007; 2010) karşılıklı olarak destekleyici niteliktedir.

Kilo fazlalığına karşın yardım almayan obeziteli grubun, başarılı olanlardan anlamlı biçimde daha yüksek obeziteyle ilgili otomatik düşünce bildirmesi, ilgili ölçeğin tedavi başarısında ilk aşama olarak tanımlanması mümkün olan “yardım alma davranışı” konusunda bilgi sağlayabileceğini akla getirmektedir. Öte yandan, tanımlanan kriterler dâhilinde kilo verme konusunda başarılı olan grubun diğerlerinden daha düşük fonksiyonel olmayan tutumları olması bulgusu, diyetle dair fonksiyonel olmayan tutumları ölçeğin sağladığı bilgilerin obeziteli bireylerde kilo verme tedavilerinin başarısı ile ilişkili faydalar sağlayacağını düşündürmektedir. Gelecek araştırmalar ve klinik uygulamalar bu faydaların kapsamı arasında sayılabilir.

Özbildirime dayalı ölçeklerle yapılan diğer çalışmalarda da olduğu gibi araştırmacının arzuladığının düşünüldüğü yanıtlar verilmesi riski ve bunun yanıtları etkileme ihtimali -tüm özbildirimli ölçüm içeren çalışmalarda olduğu gibi- olası bir zayıf nokta olarak hesaba katılması gereklidir.

Diğer yandan kilo vermede başarılı sonuçların psikososyal işlevsellik ve kişinin ruhsal sağlığı açısından olumlu gelişmelerle ilişkilendirildiği araştırma sonuçları mevcuttur (Karlsson vd., 2007; Barton vd., 2004). Buna göre, başarılı biçimde kilo yönetimi sağlamış olmanın bireylerde fiziksel sağlığın yanı sıra genel iyi oluşlarında/bilişlerinde birtakım olumlu gelişmelere yol açmış olması ihtimali akla gelmektedir.

Gelecek çalışmalarda katılımcıların tedavi için kliniğe geldikleri başvuru anında ön-test ve tedavi tamamlanınca son-test şeklinde veri toplanması konunun daha derinlemesine araştırılması açısından önerilir.

Bulgular, nedensellik hakkında yorumu olanaklı kılmasa da, bilişler açısından belli farklılıkların varlığını göstermiş olan çalışma bulgularının var olan bilgi birikimine katılarak gelecekte obezite tedavisi planlamalarında yararlı olabileceği düşünülmektedir. Böylelikle yapılan bu araştırmanın Van Dorsten ve Lindley’in (2011) vurguladığı gibi obezitenin bilişsel davranışçı tedavi sonuçlarını geliştirecek veriler ihtiyacına küçük de olsa bir katkı sağlayabileceği düşünülebilir.

Obeziteli bireylerde başarılı kilo kaybının gerçekleştirilmesinin “mümkün olmakla birlikte yaygın olmadığı” bilgileri (Ikeda vd., 2005; Wing

ve Phelan, 2005), yeni ulaşılmış kilonun sürdürülemediği (Jeffery vd., 2000; Mann vd., 2007) ve obezite oranlarının giderek artıyor olması (Kuczmarski, vd., 1994, Raymond vd., 2006) gibi literatür bilgileri düşünüldüğü zaman; konuya dair daha çok bilgiye ve dolayısıyla çalışmaya ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

Gelecekteki çalışmaların bağlantılı diğer faktörler olarak bireylerin bilişlerini etkileyen “genel geçer güzellik kavramı”, “medya etkisi”, “damgalanma”, “toksik çevre” gibi çeşitli diğer değişkenleri hesaba katması/göz önüne alması da önemli bulgular sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84 (2), 191-215.
- Barton, S., Walker, L., Lambert, G., Gately, P., ve Hill, A. (2004). Cognitive change in Obese adolescents losing weight. *Obesity Research*, 12(2), 313-319.
- Beavers, D., Beavers, K., Lyles, M., ve Nicklas, B. (2013). Cardiometabolic risk after weight loss and subsequent weight regain in overweight and obese postmenopausal women. *The Journals Of Gerontology. Series A, Biological Sciences And Medical Sciences*, 68(6), 691-698. doi:10.1093/gerona/gls236.
- Beck, A.T. (1967). *Depression: Clinical, experimental and theoritical aspects*. Harper and Row Press.
- Beck, J. S. (2007). *Beck diet solutions*. Alabama: Oxmoor House.
- Beck, J. S. (2010). *Beck diyet çözümü*. (F. Köroğlu, çev.). HYB Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 2007).
- Bender, D., ve Krznaric, Z. (2012), Nutritional and Behavioral Modification Therapies of Obesity: Facts and Fiction. *Digestive Diseases*, 30(2), 163-167.
- Byrne, S. M. (2002). Psychological aspects of weight maintenance and relapse in obesity. *Journal of Psychosomatic Research*, 53(5), 1029-1036.
- Coelho, J. S., Siggen, M.J., Dietre, P. ve Bouvard, M. (2013). Reactivity to thought–shape fusion in adolescents: The effects of obesity status. *Pediatric Obesity*, 8, 439–444. doi: 10.1111/j.2047-6310.2012.00121.x.
- Flegal, K. M. (2005). Epidemiologic aspects of overweight and obesity in the United States. *Physiology and Behavior*, 86, 599-602.
- Foster, G.D., Wadden, T.A., Vogt, R.A., ve Brewer, G. (1997). What is reasonable weight loss? Patients' expectations and evaluations of obesity treatment outcomes. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 65,79-85.
- Gagnon, J., Daelman, S., ve McDuff, P. (2013). Correlations of impulsivity with dysfunctional beliefs associated with borderline personality. *North American Journal of Psychology*, 15(1), 165-178.

- Chambers, J.A, ve Swanson, V. (2012). Stories of weight management: Factors associated with succesfull and unsuccesfull weight maintenance. *British Journal of Health Psychology*, 17 (2), 223-243. doi: 10.1111/j.2044-8387.2011.02030.x.
- Coelho, J., Jansen, A., ve Bouvard, M. (2012). Cognitive distortions in normal-weight and overweight woman: Susceptibility to thought-shape fusion. *Cognitive Therapy and Research*, 36(4), 417-425.
- Cooper, Z., ve Fairburn, C.G. (2001). A new cognitive behavioural approach to the treatment of obesity. *Behaviour Research and Therapy*, 39, 499-511.
- Ikeda, J., Amy, N.K., Ernsberger, P., Gaesser, G.A., Glenn, A., Berg F. M. (2005). The national weight control registry: A critique. *Journal of Nutrition and Behavior*, 37, 203–205.
- James, P. T. (2004). Obesity: The worldwide epidemic. *Clinics in Dermatology*, 22, 276–280.
- Jeffery, R., Drewnowski, A., Epstein, L., Stunkard, A., Wilson, G., Wing, R., ve Hill, D. (2000). Long-term maintenance of weight loss: Current status. *Health Psychology*, 19 (1), 5-16.
- Jeffery, R.W., Wing, R.R., ve Mayer, R.R. (1998). Are smaller weight losses or more achievable weight loss goals beter in the long term for obese patients? *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66, 641-645.
- Jeffery, R. W., Epstein, L. H., Wilson, G. T., Drewnowski, A.,Stunkard, A. J., & Wing, R. R. (2000). Long-term maintenance of weight loss: Current status. *Health Psychology*, 19 (1), 5-16.
- Jorm, A.F., Korten, A. E., Christensen, H., Jacomb, P.A., Rodgers, B ve Parslow, R.A. (2003). Association of obesity with anxiety, depression and emotional well-being: A community survey. *Australian and New Zeland Journal of Public Health*, 27 (4), 434–440.
- Karlsson , J, Taft, C., Rydén, A., Sjöström, L., ve Sullivan, M.(2007). Ten-year trends in health-related quality of life after surgical and conventional treatment for severe obesity: The SOS intervention study. *International Journal of Obesity* (Lond), 31(8), 1248-1261.
- Kinzl, J., Schrattenecker, M., Traweger, C., Mattesich, M., Fiala, M., ve Biebl, W. (2006). Psychosocial predictors of weight loss after bariatric surgery. *Obesity Surgery*, 16(12), 1609-1614.

- Kuczmarski, R.J., Flegal, K.M., Campbell, S.M., ve Johnson, C.L. (1994). Increasing prevalence of overweight among US adults: The National Health and Nutrition Examination Surveys, 1960 to 1991. *JAMA, The Journal of the American Medical Association*, 272(3), 205-211.
- Mann, T., Tomiyama, A.J., Westling, E., Lew, A., Samuels, B., ve Chatman, J. (2007). Medicare's search for effective obesity treatments: Diets are not the answer. *American Psychologist*, 62 (3), 220–233.
- McCann, K. L., Perri, M. G., Nezu, A. M., & Lowe, M. R. (1992). An investigation of Counterregulatory eating in obese clinic attenders. *International Journal of Eating Disorders*, 12, 161–169.
- O'Brien, K.S., Latner, J.D., Puhl, R.M., Vartanian, L.R., Giles, C., Griva, K., & Carter, A. (2015). The relationship between weight stigma and eating behavior is explained by weight bias internalization and psychological distress. *Appetite*, 102, 70-76
- O'Connor, O. J. ve Dowrick, P. W. (1987). Cognitions in normal weight, overweight, and previously overweight adults. *Cognitive Therapy and Research*, 3 (11), 315-326.
- Ogden, J. ve Evans, C. (1996). The problem with weighting: Effects on mood, selfesteem and body image. *International Journal of Obesity Related Metabolic Disorders*, 20, 272-277.
- Okumuşoğlu, S. (2014). *The personality factors and cognitive factors related with weight loss success in obesity*. Unpublished manuscript. Aegean University, Institute of Social Sciences
- Okumuşoğlu, S. (2015). Reliability, validity and factor analysis of dysfunctional attitudes scale of obesity (DASOB) and automatic thoughts scale of obesity (ATSOB). *International Journal of Management and Humanities (IJMH)*, 1 (6) 11-17, ISSN: 2394-0913.
- Oyeckin, D., Yıldız, D., Şahin, E., ve Gür, S. (2011). Depression and anxiety in obese patients/Obezite hastalarında anksiyete ve depresyon düzeyleri. *Turkish Journal of Endocrinology and Metabolism*, 15, 121-124.
- Raymond, S., Leeder, S., ve Greenberg, H. (2006). Obesity and cardiovascular disease in developing countries: A growing problem and an economic threat. *Current Opinion in Clinical Nutrition and Metabolic Care*, 9 (2), 111-116.

- Sheeran, P., Conner, M., ve Norman, P. (2001). Can the theory of planned behavior explain patterns of health behavior change? *Health Psychology*, 20, 12–19.
- Stahre, L., Tarnell, B., Hakanson, C. E., ve Hallstrom, T. (2007). A randomized controlled trial of two weight-reducing short-term group treatment programs for obesity with an 18-month followup. *International Journal of Behavioral Medicine*, 14, 48–55.
- Werrij, M.Q., Jansen, A., Mulkens, S., Elgersma, H.J., Ament, A.J.H.A., ve Hospers, H.J. (2009). Adding cognitive therapy to dietetic treatment is associated less relaps in obesity. *Journal of Psychosomatic Research*, 67, 315-324.
- Wing, R.R., ve Phelan, S. (2005). Long term weight loss maintenance. *American Journal of Clinical Nutrition*, 82 (1), 2225-2255.
- World Health Organization [WHO]. (2013). *Obesity and overweight*. WHO Web site. 27 Mart 2013. [http:// www.who.int/mediacentre/factsheets/fs311/en/](http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs311/en/).
- Van Dorsten, B. ve Lindley, E.M. (2008). Cognitive and behavioral approaches in the treatment of obesity. *Endocrinology and Metabolism Clinics of North America*, 37 (4), 905-922.

BÖLÜM 12

OSMANLI DÖNEMİNDE KERBELA'DA İMAM HÜSEYİN'İN MEŞHEDİNE YAPILAN TAMİRATLARA İLİŞKİN ARŞİV BELGELERİ

Doç. Dr. Ramazan UYKUR¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17183925>

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Toplum ve İnsan Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Manisa, Türkiye. reuykur@gmail.com, orcid id: 0000-0001-5621-3687

1. GİRİŞ

Kerbela günümüzde Irak devleti sınırları içerisinde Bağdat'ın 100 km güney batısında; Necef, Kâzımiyye, Sâmerâ gibi Şiîlerce önemli addedilen “atebât-ı âliye” veya “atebât-ı mukaddese” olarak anılan mekânlardan birisidir².

H. 60 (M. 679) yılında iktidara gelen Yezîd b. Muâviye, İmam Hüseyin b. Ali'den kendisine biat etmesini istedi. Hüseyin ise, kendisinden zorla biat alınmasını reddederek bazı akrabaları ile birlikte önce Mekke'ye kısa süre sonra da Kûfe'ye gitti. Bu gelişmeler sonucunda H. 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680) tarihinde Yezid'in emriyle, Ömer b. Sad komutasındaki ordunun hücumuyla, Hüseyin ve yanındakiler Kerbela'da katledildi³.

Ömer b. Sad ve askerleri Kerbela'dan ayrıldıktan sonra Hüseyin ve maiyetindekilerin cenazeleri bölgede oturan Benî Esed kabilesi mensubu köylülerce defnedildi. Bu mezarlar içerisinde Hüseyin'in mezarının tespiti zordur, dolayısıyla bugün Hüseyin'in türbesi bilinen meşhed, burada bulunan bütün mezarları içine almaktadır⁴.

Zamanla Şiîlerce ziyaretgah haline gelen Hüseyin'in mezarı Abbâsîler döneminde kubbeli bir yapı ile örtülmüş, Büveyhîlerin bölgeye hakim olması ilede meşhede önemli tamiratlar yapılmıştır. Osmanlı döneminde ise türbe hiç ihmal edilmeden tamir ve tamiratlar devam etmiştir.

Hüseyin'in türbesi etrafı eyvanlar ve hücrelerle çevrilmiş 108 x 82,5 m. boyutlarında bir avlunun içindedir. Türbenin farklı yönlerinde üç minaresi ile güneyinde avluya bitişik içinde bir mesciti olan medresesi yer almaktadır. Kible cephesinde yüksek tezyinatla işlenmiş eyvanlı girişten ziyaretçilerin tavaf ettiği bölüme girilir. Bu bölümün merkezinde yüksekliği 2 m. ve genişliği 4 m. ebatlarında gümüş şebeke ile çevrili Hüseyin'in sandukası ile ayakucunda küçük olan oğlu Ali Ekber'in sandukası bulunmaktadır⁵.

² Fatih Erkoçoğlu, “Kutsal(laştırılmış)1 Bir Mekan: Kerbela (Osmanlı Hakimiyetinin Sonuna Kadar)”, *Çeşitli Yönleriyle Kerbela, Uluslararası Kerbelâ Sempozyumu*, I, Ed. A. Yıldız, Asitan Yayıncılık Ltd. Şti., Sivas 2010, 99.

³ Mustafa Özkan, “Emevî Yönetimi Kerbelâ İle İlgili Neyi Amaçladı ve Ne Oldu?”, *Çeşitli Yönleriyle Kerbela, Uluslararası Kerbelâ Sempozyumu*, I, Ed. A. Yıldız, Asitan Yayıncılık Ltd. Şti., Sivas 2010, 310.

⁴ Erkoçoğlu, agm, s.103.

⁵ E. Honigmann, “Kerbelâ, Karbalâ”, *İA*, VI, İstanbul 1977, 581; Mustafa Özkan, “Kerbela”, *DİA*, 25, 2022, 272; Fatih Erkoçoğlu, “Kutsal(laştırılmış) Bir Mekân:

Tamiratlara İlişkin Arşiv Belgeleri

1. İmam Hüseyin'in türbesine yapılmak istenen gümüş kaplamalı kapının yapımına ruhsat verilmesi.

Bu belgede, *Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakında* kayıtlı, H. 15 Muharrem [12]67 (M. 20 Kasım 1850) tarihinde *Bağdat Valisine* yazılmış *emr-u ferman* ile İmam Hüseyin'in türbesine yapılmak istenen gümüş kaplamalı kapıya ruhsat verilmesi talebi değerlendirilmiştir.

İmam Hüseyin'in şehâdetgâhının olduğu türbenin kapısını Hindistan ahalisinden biri iki bin miskal gümüş (sim) ile kaplatmak üzere ruhsat verilmesi için talepte bulunmuştur. Bu talep ilgili mercilerce değerlendirilerek; türbelere bu tarz gümüş ve benzeri tezyinat yaptırmak isteyenlere karşı nasıl bir yol izleneceğine dair resmi yazışmalarla konu netleştirilmiştir.

Daha önce farklı yapılar için gelen benzer taleplerin *Meclis-i Vâlâ'ya* havale edildiği ve Şeyhül-İslam'dan (*Hazret-i Fetvâ-Penâhî*) fetva alınarak misallerine, benzer tezyinatların yapımına izin verildiği belirtilmiştir. Bu sebeple benzer taleplere önceden ruhsat verilmiş olduğundan, şimdi bu türbeye izin verilmez ise, başka anlamlara çekilebileceği kaygısıyla, zikredilen kimsenin kapıyı kendi başına yaptırmasının kabul edilemeyeceği, ancak teberra edeceği gümüşü görevlilere teslim ederek ve *Saltanat-ı Seniyye* memurları marifetiyle imal ettirilmesi şartıyla izin verilebileceği bildirilmiştir. Böylece bağış yapanın razı olması durumunda, gümüşün ziyan olmaması, çalınmaması için özen gösterilmesi, işin tamamlanıp bitirildiğinde sonucunun bildirilmesi gibi şartlarla ve bu hususların padişahın emrine tabi olması ile *emr-u ferman* buyurulmuştur⁶

Ayrıca Şeyhül-İslam, verdiği fetvada bu gibi bağışların sonradan adet olmuş işler (*umûr-ı muhdese ve metbûa*) olduğunu bildirse de benzer onarımları yaptırmak için talepte bulunanlara bu konunun iyi bir örnek olacağı da belirtilmiştir (G. 1).

Kerbela (Osmanlı Hâkimiyetinin Sonuna Kadar)", *C.Ü. İlahiyat, Fakültesi Dergisi*, XIV/1 – 2010, 307.

⁶ [Belgenin arkası]

Meclis, fi 12 Muharrem sene [12]67

Kayd şüid.

Fî 14 Muharrem sene [12]67

G. 1. BOA Sadaret Mektubu Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A. MKT. MVL), 34-76-1, 15
Muharrem 1267, (20 Kasım 1850).

2. Hindistan Naibi Melike Cihan Hanım'ın İmam Hüseyin Türbesi hat yazılarının gümüş ile tamiratları talebi.

Sadrazamlık makamından telgraf ile *Bağdad Vâlisi*'ne gönderilen emirnamede R. 5 Eylül sene 1280 (M. 17 Eylül 1864) tarihinde, Hindistan nüvvâbelerinden⁷ Melike Cihan Hanım'ın İmam Hüseyin'in türbesinde bulunan yazıların gümüş ile tamirâtı talebine ruhsat verildiği bildirilmiştir⁸ (G. 2).

Gelen emirnameye cevaben; Bağdat Valisi Mehmed Nâmık imzasıyla R. 5 Eylül 1280 (M. 17 Eylül 1864) tarihinde *Sadaret* makamına “*Huzûr-ı âlî-i hazret-i Sadâret-i Uzmâ'ya*” hitabı ile bir telgraf çekilmiştir. Telgraf metnine göre; Hindistan nüvvâbelerinden Melike Cihan Hanım, İmam Hüseyin'in türbe-i şeriflerinin kâğıt üzerinde bulunan hat yazılarını, gümüşle yazdırmak için ruhsat verilmesi hakkında dilekçe vermiştir. Mahallinden araştırıldığında, zikredilen yazıların merhum Fethi Ali Şah zamanında yapıldığı ve iyi durumda olmadığı, ayrıca tadilatının acilen yapılmasının türbe-i şerife de süsleme

⁷ Nüvvâb: i. (Ar. *nevb* “birinin yerine geçmek”ten *nā'ib*) Erişim: <http://lugatim.com/s/NÂİB> 05.08.2023

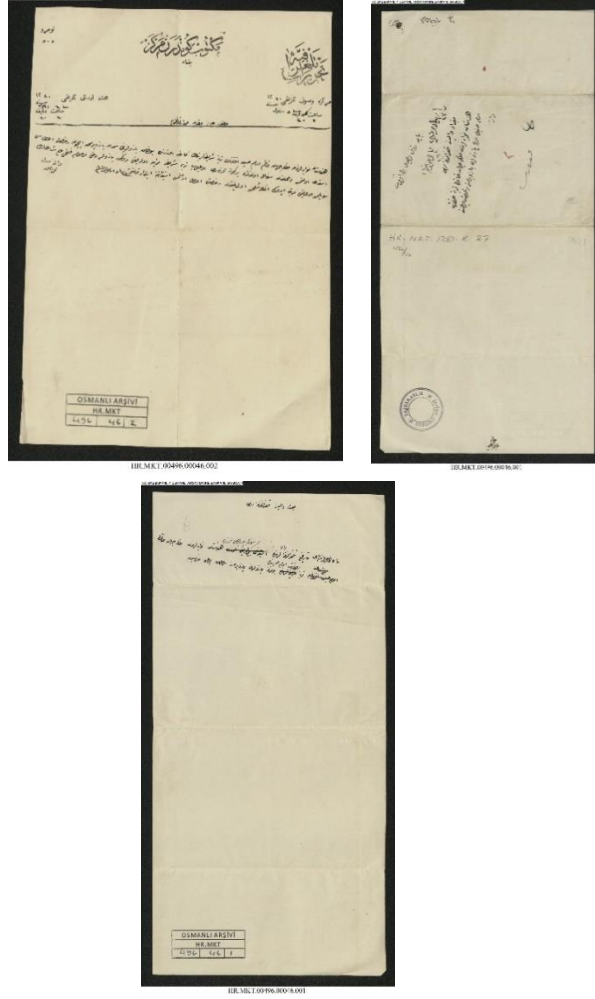
⁸ [Belgenin arkası]

Numara: 71, fî 26 R. Sene [1]281

Bâ-yed-i Rauf Vahidi Beyefendi

Fî 27 Rebî'u'l-âhir sene [1]281 ve fî 16 Eylül sene [1]280

olacağı belirtilmiştir. Bu sebeple gelen emirnameye uyulmasına ruhsatın uygun olduğuna ve hattın yazılmasına izin verildiği bildirilmiştir⁹ (G. 2-4).

G. 2-4. BOA Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı, (HR. MKT), 496-46-1-1, 2), R. 5 Eylül sene 1280 (M. 17 Eylül 1864).

⁹ [Belgenin arkası]

Takdîm ve istizân, fî 17 R. Sene [12]81

Nezâret-i Celîle'ye,

Takdîm

75

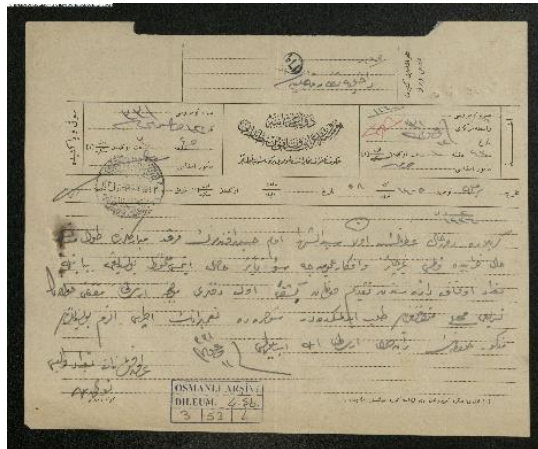
Ruhsat i'tasımı hâvî cevâb, fî 24 R. Sene [12]81.

71

3. Kerbela'da İmam Hüseyin'in Türbesi'nin tamirata muhtaç olduğu ve ne kadar sarfiyatın lüzum görüldüğünün bildirilmesi.

Belge, *Irak Kumandanı Bağdad Vâlisi* Nureddin tarafından R. 11 Ağustos [1]331 (M. 24 Ağustos 1915) tarihinde yazılarak R. 12 Ağustos [1]331 (M. 25 Ağustos 1915) tarihinde *Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'*ne telgraf ile gönderilmiştir.

İmam Hüseyin'in türbesinin, uzun zamandan beri harabe halde kalmasının caiz olmadığı ve efkâr umumiyece kötü etkisinin kaçınılmaz olacağı beyanıyla, *Bağdad Evkâf Dâiresi'*nden takdim olunan keşf-i evvel defterinin gönderilmesi mahalli Mutasarrıflığından acilen talep edilmektedir. Gerekli tamiratın yapılmasının elzem olduğu bildirilerek mezkûr havalenin bir an evvel gönderilmesi ile bilgi verilmesi istenmiştir¹⁰ (G. 5).

DH.EUM.4.Şb.00003.00003.004

G.5. BOA Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Dördüncü Şube, (DH. EUM 4. Şb), 3-53-4-1, 2, R. 11 Ağustos [1]331 (M. 24 Ağustos 1915)

¹⁰ [Belgenin arkası]

Evkâf Nezâret-i Celîlesi'ne tezkire, fî 12 Ağustos sene [1]331

Bağdad, 264, mükerrer

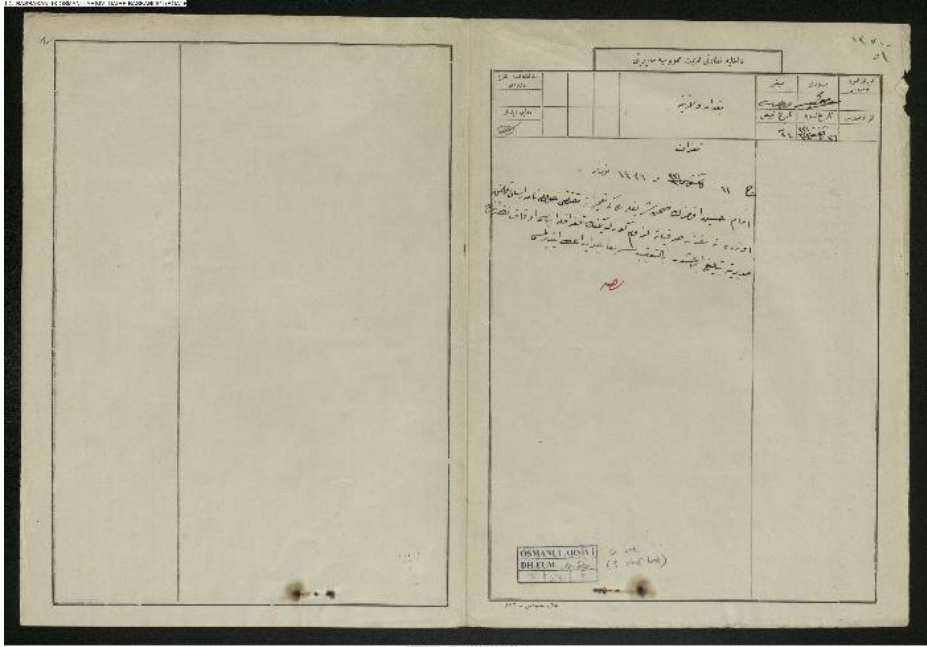
(Emniyet-i Umumiyye)

4, fî 13 minh.

K[arton:] 99

Bağdad Vilâyeti, 60

3A. *Dahiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti*'den *Bağdat Vilayeti*'ne R. 11 Ağustos 1331 (M. 24 Ağustos 1915) tarihinde İmam Hüseyin'in türbesinin sahn-ı şeriflerindeki tamirata ilişkin malzeme ve sarfiyat miktarına dair havalenamenin telgrafla haber verilmesi gerektiği, *Evkâf Nezâreti*'nden, *Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyetine* tebliğ edilmiş; konun takip edilerek acele cevap verilmesi istenmiştir (G.6)

G. 6. BOA Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Dördüncü Şube, (DH. EUM. 4. Şb), 3-53-1. R. 11 Ağustos 1331 (M. 24 Ağustos 1915)

3.B. *Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn, Muhâsebât Müdüriyeti-i Umûmiyyesi Muâmelât Kalemî*'nden, *Dahiliye Nezâret-i Celîlesi*'ne H. 26 Şevvâl [1]333 ve R. 24 Ağustos [1]331 (M. 6 Eylül 1915) tarihinde yazılmış evrak kaydı.

Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti'nin Kerbela'da İmam Hüseyin'in sahn-ı şerifleri tamiratına ait keşif evraklarının mahallinden istenildiğine dair bilgiyle gelen 16 Ağustos sene [1]321 tarihli tezkireye cevaben yazılmıştır. Kerbela'da İmam Hüseyin'in sahn-ı şeriflerindeki tamiratın ehemmiyeti dikkate alınarak, evvelce üç yüz seksen üç bin kuruşluk ödenek verilmesi ile tamirata başlanmasına rağmen tamamlanamamış, kalan bölümlerin tamiri için daha

sonradan ulaşılan keşif evraklarının, fenni tekniğe uygun olmadığı gerekçesiyle yeniden düzenlenerek tekrar gönderilmesi için mahalline iade edilmiş, fakat henüz cevap gelmemiştir. Buna binaen, bir an önce kalan tamiratın bitirilmesi için gerekli tahkikat havalenamesi ile sarfiyat miktarının belirlenmesi ve tamirat izni verilerek telgrafla acele bir şekilde haber verilmesi *Bağdad Evkâf Müdüriyeti*'ne tebliğ olunmuş ve alınacak cevaba göre gerekli çalışmanın yerine getirilmesi için bu konuda emir verilmesi arz edilmiştir¹¹ (G.7).

G.7. BOA Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Dördüncü Şube, (DH. EUM. 4. Şb), 3-53-2-1, 2 (H. 26 Şevvâl [1]333 ve R. 24 Ağustos [1]331 (M. 6 Eylül 1915)

3.C. *Dahiliye Nezâreti, Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti*'nden R. 15 Ağustos [1]331 (M. 28 Ağustos 1915) tarihinde *Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesi*'ne yazılmış belgedir.

İmam Hüseyin'in Kerbela'da bulunan mezarlarının uzun müddet harabe halinde kalması Kerbela yöresinin sakinleri ile *atebât-ı âliyâtı*¹² ziyarete gelen

¹¹ [Belgenin arkası]

Emniyet-i Umûmiyye Müdüriyeti, fi 24 Ağustos sene [1]331, Akşam Vürûdu, 25 minh.

4, fi 25 minh.

Evkâf-ı Hümâyûn, 16/3

K[arton:] 2

4

13442/35438-5, Emniyet-i Umûmiyye

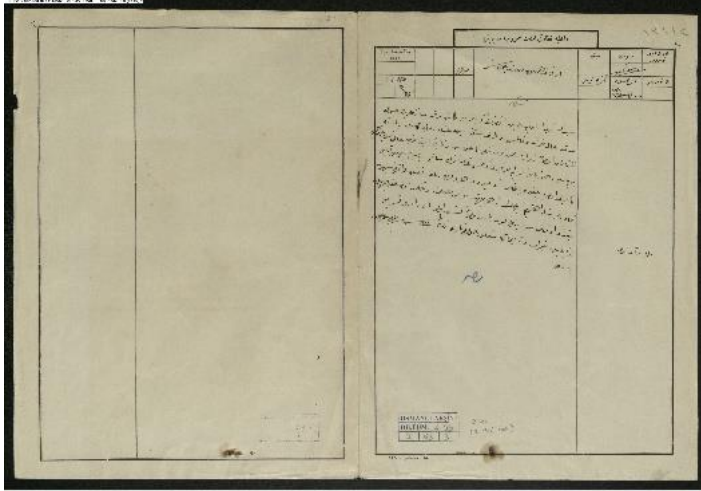
2

¹² Atebât-ı aliyye: Ncef, Kerbelâ ve Kâzımiye'de Şiilerce ziyâret edilen yerler.

Erişim <http://lugatim.com/s/ATEBE> 05.08.2023

Müslüman ziyaretçilerin üzerinde hoş olmayan etki bırakacağı, bu konuda kayıtsız kalınmasının Osmanlı hükümetinin siyasi menfaatlerine fayda sağlamayacağı, bilhassa her vakitten daha fazla Irak'ta gönülleri kazanmak için özenli davranılması, her yönüyle maslahata uymanın yararlı olacağı cihetiyle, *Bağdad Evkāf Müdüriyeti*'nden gönderilmiş keşf-i evvel evrakının acilen tetkikiyle tamirata ilişkin havalenameye ivedi izin verilmesi hakkında tezkiredir¹³ (G.8).

Numarası	Tarihi	Cinsi
99		Bağdad Bağdad Vilayeti'ne fî 26 Ağustos sene [1]331
2		Evkāf Evkāf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesi'ne fî 15 Ağustos sene [1]331

G.8. BOA Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Dördüncü Şube, (DH. EUM. 4. Şb), 4. Şb., 3-53-3-1, 2, R. 15 Ağustos [1]331 (M. 28 Ağustos 1915)

¹³ [Belgenin arkası]

Dosya numarası: 375

Umûm numarası: 13442-13700

Husûsî numara: 51

Müsveddeye rabt olunan evrâk

4. İmam Hüseyin'in Türbesi eyvanının tamir edilerek padişahın adının verilmesine ilişkin belge.

Şûrâ-yı Devlet Dahiliye Dâiresi 'nden H. 12 Şaban [1]310 ve R. 17 Şubat [1]308 (M. 1 Mart 1893) tarihinde *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti*'ne yazılmış arzdır.

Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'nen, *Şûrâ-yı Devlet*'e havale buyurulan H. 21 Recep sene [1]310 (M. 8 Şubat 1893) tarihli tezkiresi *Dahiliye Dâiresi*'nde kayda alınmıştır.

Kerbela'da İmam Hüseyin'in türbesi sahn-ı şerifinde Nasriye namıyla bilinen ana eyvanın harap olmasından dolayı padişahın irâde-i seniyyesiyle, yüz altmış iki bin kûsur kuruş ile tamirâtı başlamış ve eyvan genişletilmiştir. Fakat ana eyvanın bitişiğindeki mahallerin, sahn-ı şerifin yan eyvanlarının ve çevresindeki bölümlerinde tamire ihtiyaç olduğu görülerek, hazırlanan keşifle Mecîdî on dokuz kuruştan, doksan bin beş yüz on dört kuruş masrafla tamirinin mümkün olacağı hesaplanmıştır. Söz konusu meblağın ise İmam Hüseyin'in define rûsumundan¹⁴ harcanması öngörülmüştür. Mazbata ile *Bağdad Vilâyeti Meclis-i İdâresi*'nden bildirilen define rûsumunda kırk yedi bin iki yüz kuruş fazla geliri olduğu beyan edildiği, söz konusu tamirâtın *Kerbela Sancağı Meclis-i İdâresi Nezâreti* ve *Evkâf Müdürü*yle işin erbablarından oluşan bir komisyon marifetiyle, emaneten yapılması işi için belirlenen doksan bin beş yüz kuruştan, kırk yedi bin iki yüz kuruşunun adı geçen define rûsumunun bir önceki R. 1307 (M. 1892) senesi fazlasından ve kalan miktarın içinde bulunan seneden [(R. 1308) (M. 1893)] hâsıl olacak fazla miktardan harcanmasına izin verilmiştir. Buna ilaveten, İmamın meşhedinin mahallinde bulunan diğer yapılarında tamir edilmesiyle, oralarında muhafaza altına alınması gerekli bulunmuş, tamirâtın yapılması için *Nezârete* havalesi hatırlatılarak, keşif defteriyle, planları takdim kılınmıştır¹⁵ (G.9).

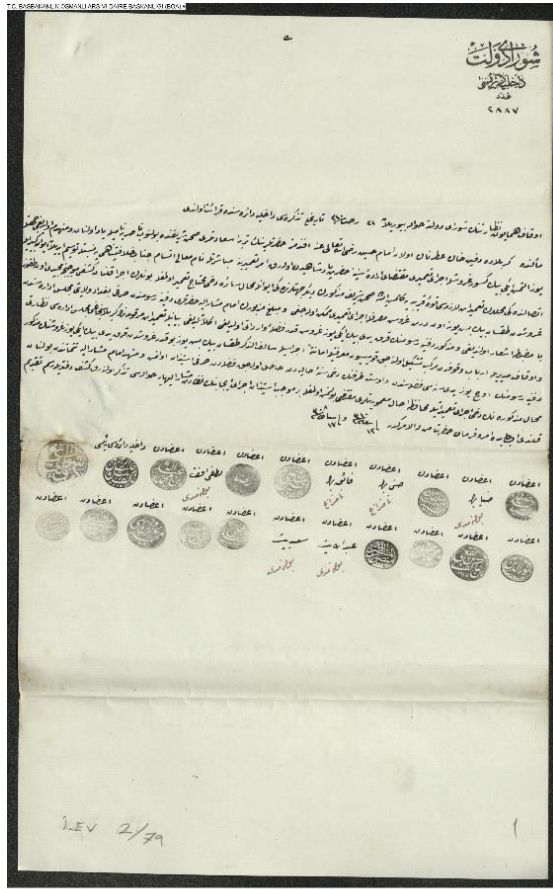
¹⁴ Rûsûm: Vergiler. <http://lugatim.com/s/RÜSUM> Erişim: 07.08.2023

¹⁵ [Belgenin arkası]

Arz

2887

6301-4

LEV.00002.00079.001

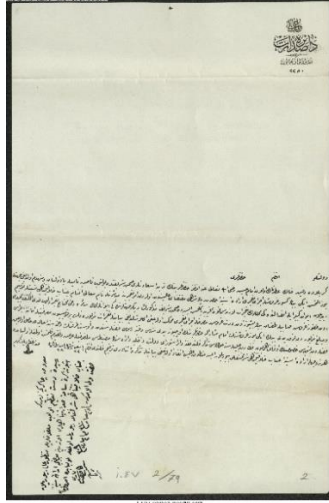
G.9. BOA İrade Evkaf (İ. EV), 2-79-1-1, H. 12 Şaban [1]310 ve R. 17 Şubat [1]308 (M. 1 Mart 1893)

4A. Bâb-ı Âlî Dâire-i Sadâret makamı, Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûndan H. 23 Şaban [1]310 ve R. 28 Şubat [1]308 (M. 12 Mart 1893) tarihinde Sadrazam ve Yaveri Ekrem Cevad tarafından Padişah (hilâfet penâhî) irâde-i seniyyesi için yazılan tezkire.

Bu tezkire ile *Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celilesi*'ne havalesi gönderilmesi hatırlatılmış olduğuna dair *Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâiresi*'nin mazbatası evrakıyla arz u takdim kılınmıştır.

25 Şaban [1]310 ve 2 Mart [1]309 (M. 14 Mart 1893) tarihinde ise Serkâtib-i Hazreti Şehriyârî Süreyya tarafından padişaha yazılmış ferman ile

söz konusu tezkireyle gerekli görülen irâde-i seniyye, Padişah tarafından Sadrazam makamına emredilmiş olup bu konuda emr u fermân buyrulmuştur¹⁶.

G. 10. BOA İrade Evkaf (İ. EV), 2-79-2-1, 2, *Hümâyûndan* H. 23 Şaban [1]310 ve R. 28 Şubat [1]308 (M. 12 Mart 1893)

¹⁶ [Belgenin arkası]

6590

6301, fi 25 Şa'bân sene [1]310.

2250, fi 26 Şa'bân sene [1]310

Evkâf, 16

2031, Kayd şüd, 37 Ş.

Bâb-ı Âlî Hazîne-i Evrâk, fi 11 N. Sene 1310

Fi 29 Ş. Sene-i minh., Evkâf'a buyruldu.

12957

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

BOA Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı (A. MKT. MVL), 34-76-1, 15 Muharrem 1267, (20 Kasım 1850).

BOA Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı, (HR. MKT), 496-46-1-1, 2), R. 5 Eylül sene 1280 (M. 17 Eylül 1864).

BOA Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Dördüncü Şube, (DH. EUM 4. Şb), 3-53-4-1, 2, R. 11 Ağustos [1]331 (M. 24 Ağustos 1915)

BOA Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Dördüncü Şube, (DH. EUM. 4. Şb), 3-53-1. R. 11 Ağustos 1331 (M. 24 Ağustos 1915)

BOA Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Dördüncü Şube, (DH. EUM. 4. Şb), 3-53-2-1, 2 (H. 26 Şevvâl [1]333 ve R. 24 Ağustos [1]331 (M. 6 Eylül 1915)

BOA Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Dördüncü Şube, (DH. EUM. 4. Şb), 4. Şb., 3-53-3-1, 2, R. 15 Ağustos [1]331 (M. 28 Ağustos 1915)

BOA İrade Evkaf (İ. EV), 2-79-1-1, H. 12 Şaban [1]310 ve R. 17 Şubat [1]308 (M. 1 Mart 1893)

BOA İrade Evkaf (İ. EV), **2-79-2-1, 2**, *Hümâyûndan* H. 23 Şaban [1]310 ve R. 28 Şubat [1]308 (M. 12 Mart 1893)

Yayınlar

E. Honigmann, “Kerbela, Karbalâ”, *İA*, VI, 580-582.

G. Eric and Edith Matson Photograph Collection”, Library of Congress Prints and Photographs Division Washington.

Erkoçoğlu Fatih, “Kutsal(laştırılmış) Bir Mekan: Kerbela (Osmanlı Hakimiyetinin Sonuna Kadar)”, *Çeşitli Yönleriyle Kerbela, I Uluslararası Kerbelâ Sempozyumu*, Ed. A. Yıldız, Asitan Yayıncılık Ltd. Şti., Sivas 2010, 99-119.

Erkoçoğlu Fatih, “Kutsal(laştırılmış) Bir Mekan: Kerbela (Osmanlı Hâkimiyetinin Sonuna Kadar)”, *C.Ü. İlahiyat, Fakültesi Dergisi*, XIV/1 - 2010, 277-320,

Özkan Mustafa, “Emevî Yönetimi Kerbelâ İle İlgili Neyi Amaçladı ve Ne Oldu?”, *Çeşitli Yönleriyle Kerbela, Uluslararası Kerbelâ Sempozyumu*, I, Ed. A. Yıldız, Asitan Yayıncılık Ltd. Şti., Sivas 2010, 310.

Özkan Mustafa, “Kerbela”, *DİA*, 25, 2022, 274-275.

BÖLÜM 13

TÜKETİCİ DAVRANIŞLARINDA SOSYAL ETKİ: BANDWAGON, SOSYAL NORMLAR VE TAKLİTÇİ KARAR VERME

Hülya AKTAN¹

Dr.Öğr.Üyesi Arzu ŞEKER²

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17183941>

¹ Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Bölümü, Batman, Türkiye. hlyktn@gmail.com, orcid id: 0009-0001-1441-826X

²Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Batman, Türkiye. arzu.seker@batman.edu.tr, orcid id: 0000-0002-3179-5956

1. GİRİŞ

Tüketici davranışları, yalnızca bireysel tercihlere veya rasyonel fayda-maliyet analizlerine dayalı olarak şekillenmemektedir. Bireyler, çoğu zaman çevrelerindeki insanların tutum, davranış ve tercihlerini dikkate alarak karar verirler. Bu sosyal etki, tüketim davranışlarında hem doğrudan hem de dolaylı yönlendirmelere zemin hazırlar. Özellikle dijitalleşmenin hız kazandığı ve sosyal medya platformlarının yaygınlaştığı günümüz dünyasında, tüketicilerin sosyal çevresinden etkilenme eğilimi hiç olmadığı kadar belirgindir (Cialdini vd., 1991; Solomon, 1994).

Tüketici davranışlarındaki sosyal etkiler; bandwagon etkisi (sürü psikolojisiyle popüler olanı tercih etme), sosyal normlara uyum (toplumsal beklentilere göre davranma) ve taklitçi karar verme (belirsizlik altında başkalarının davranışlarını model alma) gibi alt başlıklar altında incelenmektedir. Bu etkiler, özellikle belirsizlik ve bilgi yetersizliğinin hâkim olduğu tüketim ortamlarında daha da görünür hale gelir. Örneğin, bir ürünün “en çok satanlar” listesinde yer alması veya birçok kullanıcı tarafından olumlu yorum alması, bireyin karar verme sürecini güçlü biçimde etkileyebilir. Bu durum, tüketicinin o ürünü doğrudan deneyimlemeden dahi bir “doğruluk” algısı geliştirmesine yol açar (Banerjee, 1992; Bikhchandani vd., 1998; Morone ve Samanidou 2008). Sosyal etki, tüketiciler arasında yaygın olan “ne alırsam yanlış yapmam” güdüsünü beslerken, bireylerin karar süreçlerinde özerkliğini azaltabilir. Aynı zamanda, sosyal normların yön verdiği tüketim biçimleri, örneğin çevre dostu ürün kullanımı, sürdürülebilir markaları tercih etme veya vegan yaşam tarzı gibi bireylerin sadece ekonomik değil, etik ve sosyal değerlerle de şekillenen tercihler yaptığını ortaya koyar (Goldstein vd., 2008).

Bu bölüm, tüketici davranışlarını yönlendiren en güçlü dışsal etmenlerden biri olan sosyal etkinin yapısını ve işleyiş biçimlerini incelemektedir. Özellikle Bandwagon etkisi (sürü psikolojisiyle satın alma), sosyal normlara uyum davranışı ve taklitçi karar verme kavramları üzerinden sosyal etkinin tüketici kararları üzerindeki etkisi kuramsal çerçevede ele alınmıştır. Sosyal etkinin yalnızca grup baskısı ya da normatif beklentilerle sınırlı kalmadığı; aynı zamanda bilgi eksikliği, algılanan risk ve karar sorumluluğundan kaçınma gibi bilişsel ve duygusal süreçlerle de desteklendiği vurgulanmıştır. Bölümde ayrıca, dijitalleşmenin sosyal etkiyi nasıl yeniden şekillendirdiği detaylı biçimde analiz edilmiştir. Influencer’ların etkisi,

algoritmaların sosyal kanıtı görünür hâle getirme biçimi ve sosyal medya etkileşimlerinin (beğeni, paylaşım, yorum) tüketici kararları üzerindeki yönlendirici gücü, günümüz pazarlama ortamında sosyal etkinin dönüşümünü göstermektedir. Bu dönüşüm, bireysel karar alma süreçlerinin giderek daha fazla kolektif sosyal dinamiklere bağımlı hâle geldiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, her bireyin sosyal etkiye aynı düzeyde açık olmadığı; tüketici tiplerine, kişilik özelliklerine, benlik sunumu ihtiyaçlarına ve demografik faktörlere bağlı olarak sosyal etki duyarlılığının değişkenlik gösterdiği ifade edilmiştir. Bu farklılıklar, pazarlama stratejilerinin tüketici gruplarına göre özelleştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak bu bölüm, sosyal etkinin tüketici davranışlarındaki belirleyici rolünü hem geleneksel hem de dijital bağlamda ele alarak, pazarlama iletişimi ve tüketici psikolojisi açısından çok boyutlu bir değerlendirme sunmaktadır. Sosyal etki, yalnızca bir yönlendirme değil, aynı zamanda dijital çağın psikososyal gerçekliğinde şekillenen bir karar alma çerçevesi hâline gelmiştir.

2. SOSYAL ETKİ

Tüketici davranışları yalnızca bireysel güdülerle değil, aynı zamanda sosyal çevrenin etkisiyle de şekillenir. Sosyal etki kavramı, bireyin davranışlarının, tutumlarının veya inançlarının; diğer bireylerin gerçek ya da algılanan davranışlarına göre değişim göstermesini ifade eder (Cialdini ve Goldstein, 2004). Bu etki, tüketici kararları üzerinde güçlü bir yönlendirici rol oynayabilir; çünkü insanlar, sosyal kabul görmek, yanlış yapmaktan kaçınmak ya da ait olma ihtiyacını karşılamak için başkalarının davranışlarını referans alma eğilimindedir. Sosyal etki kavramı, sosyal psikoloji ve tüketici davranış literatüründe hem normatif hem de bilgi temelli etkiler çerçevesinde ele alınmaktadır. Normatif sosyal etki, bireyin toplumsal normlara uymak, kabul görmek ya da dışlanmaktan kaçınmak amacıyla başkalarının davranışlarını taklit etmesini ifade ederken; bilgi temelli sosyal etki, bireyin başkalarının davranışlarını, doğru karar vermek adına bir bilgi kaynağı olarak görmesiyle ilgilidir (Deutsch ve Gerard, 1955).

Tüketim bağlamında sosyal etki; ürün tercihlerinden marka sadakatine, alışveriş kanallarından yorumlara güvene kadar geniş bir alanda etki gösterir. Özellikle belirsizliğin yüksek olduğu ya da ürün bilgisi eksikliği yaşandığı durumlarda, tüketiciler sosyal kanıtlara (örneğin: “en çok satanlar”, kullanıcı

yorumları, popüler ürünler) daha fazla yönelme eğilimindedir (Bearden, Netemeyer ve Teel, 1989). Bu bağlamda, sosyal etki yalnızca bireyin karar sürecini değil, aynı zamanda satın alma niyetini ve davranış sonrası tatmin düzeyini de doğrudan etkileyebilir.

Dijitalleşme ile birlikte sosyal etki daha da görünür hale gelmiştir. Sosyal medya platformları, kullanıcıların birbirlerinin tercihlerinden kolaylıkla haberdar olabildiği, tüketici deneyimlerinin hızla yayıldığı ve normların daha hızlı biçimde oluştuğu ortamlar yaratmıştır. Bu durum, bireylerin kararlarını verirken sosyal referanslara daha fazla bağlı hale gelmesine yol açmıştır (Kim ve Srivastava, 2007; Gunawan, Rahmania ve Kenang, 2023). Sonuç olarak, sosyal etki; tüketici davranışının psikolojik, kültürel ve bilişsel yönlerini içeren çok boyutlu bir kavramdır. Bu nedenle pazarlama stratejilerinin tasarımında dikkate alınması gereken temel unsurlardan biri haline gelmiştir.

2.1 Bireysel Sosyal Karar Alma Süreçleri

Tüketicilerin karar alma süreçleri, uzun yıllar boyunca bireysel, rasyonel ve fayda odaklı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Geleneksel tüketici davranışı modellerinde, bireyin ihtiyaçlarını belirleyip alternatifleri değerlendirerek en yüksek faydayı sağlayacak seçimi yaptığı varsayılır (Schiffman ve Wisenblit, 2019). Bu yaklaşımda tüketici, bilgiyi işleyen ve rasyonel sonuçlara ulaşan bağımsız bir karar verici olarak tanımlanır. Ancak modern tüketim ortamlarında bu süreç, çoğu zaman bireyin içinde bulunduğu sosyal çevreden bağımsız değildir.

Sosyal karar alma süreçleri, bireyin çevresindeki diğer bireylerin tutum, davranış ve beklentilerini dikkate alarak karar vermesi anlamına gelir. Özellikle belirsizlik, bilgi yetersizliği veya risk algısının yüksek olduğu durumlarda bireyler, kendi karar mekanizmalarına güvenmek yerine, sosyal referanslardan (arkadaşlar, aile, uzmanlar, topluluklar vb.) faydalanma eğilimi gösterirler (Argo, Dahl ve Manchanda, 2005). Bu bağlamda, bireysel karar alma süreçleri ile sosyal karar alma süreçleri arasındaki çizgi giderek bulanıklaşmaktadır.

Araştırmalar, bireylerin bir karar alırken yalnızca kişisel fayda değil, aynı zamanda sosyal kabul, onaylanma ve aidiyet gibi sosyal motivasyonları da göz önünde bulundurdıklarını göstermektedir (Cialdini ve Trost, 1998). Örneğin bir tüketici, çevresindeki insanlar tarafından onaylanmayacağını düşündüğü bir ürünü almaktan kaçınabilir veya başkalarının olumlu

deneyimlerine tanık olduğu bir ürünü sırf “yanlış yapmamak” için tercih edebilir. Bu da, kararların bireysel olmaktan çıkıp sosyal bağlamda şekillendiğini gösterir.

Ayrıca dijitalleşme, sosyal karar alma süreçlerini daha da görünür kılmıştır. Online yorumlar, kullanıcı puanları, sosyal medya etkileyicileri (influencer'lar) gibi dijital sosyal kanıtlar, bireylerin kararlarını doğrudan etkileyen güçlü sosyal işaretler hâline gelmiştir (Cheung ve Thadani, 2012). Bu durum, özellikle genç tüketiciler arasında bireysel karar verme kapasitesinin, sosyal yönlendirmeler karşısında zayıflayabileceğini göstermektedir. Sonuç olarak, tüketici kararları artık sadece bireysel tercihlere dayalı olarak değil, sosyal bağlamda şekillenen çok boyutlu süreçler olarak değerlendirilmelidir. Pazarlama stratejilerinin etkili olabilmesi için hem bireysel hem de sosyal karar dinamiklerini bir arada ele alan bütüncül yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

2.2 Sosyal Etkinin Dijitalleşmeyle Artan Rolü

Dijital teknolojilerin hızlı gelişimi ve yaygınlaşması, tüketici davranışlarında sosyal etkinin hem biçimini hem de gücünü önemli ölçüde dönüştürmüştür. Dijitalleşme, bireyler arası etkileşim biçimlerini temelden dönüştürerek sosyal etkinin yapısını ve gücünü yeniden şekillendirmiştir. Geleneksel ortamlarda sınırlı sayıda kişiyle sınırlı düzeyde gerçekleşen sosyal etki, dijital medya sayesinde ölçeklenebilir, izlenebilir ve algoritmik olarak yönlendirilebilir hâle gelmiştir. Geleneksel sosyal etkiler sınırlı çevrelerle ve fiziksel etkileşimlerle sınırlıyken, dijitalleşme sayesinde sosyal etki artık çok daha geniş, hızlı ve görünür bir hâl almıştır (Kaplan ve Haenlein, 2010). Bu dönüşüm, tüketici davranışlarında sosyal normların, eğilimlerin ve popülerliğin etkisini artırmış; bireylerin karar alma süreçlerinde başkalarının davranışlarına duyarlılıklarını güçlendirmiştir (Kapitan ve Silvera, 2016). Tüketiciler artık yalnızca arkadaş çevresinden değil, binlerce insanın ürün deneyiminden, yorumundan ve puanlamasından etkilenecek karar verebilmektedir. Bu durum, sosyal etkinin hem erişim alanını genişletmiş hem de karar süreçlerindeki belirleyiciliğini artırmıştır.

❖ Influencer Etkisi: Yeni Nesil Referans Grupları

Dijitalleşmeyle birlikte gelen en dikkat çekici sosyal etki biçimlerinden biri influencer etkisidir. Artık tüketiciler yalnızca yakın çevresine değil, tanımadığı ancak etkili bulunduğu “influencer”lara, kullanıcı yorumlarına veya

topluluk trendlerine göre hareket etmektedir. Bu durum, tüketici davranışlarını analiz ederken klasik sosyal etki modellerinin dijital bağlama uyarlanmasını zorunlu kılmaktadır (Boerman, Willemsen ve Van Der Aa, 2017). Dijital dünyadaki bu yeni kanaat önderleri, sosyal etki pazarlamasında güven ve samimiyet temelli ilişkiler kurarak, diğer bir deyişle bireylerle doğrudan etkileşimde bulunarak, markaların hedef kitlelerinin istenilen tüketim davranışlarını sergilemesine aracılık etmektedir (Altındal, 2013; Vodinalı ve Aykaç, 2024). Sosyal medya fenomenleri ya da mikro-influencerlar, takipçileriyle kurdukları etkileşim odaklı ve görünürde “samimi” iletişim sayesinde, geleneksel ünlülerden farklı biçimde bir sosyal güven yaratmaktadır (Abidin, 2016). Bu kişiler, özellikle genç tüketiciler arasında “güvenilir referans” olarak algılanmakta, önerileri yalnızca bilgi değil, aynı zamanda normatif yönlendirme içeriği taşımaktadır (Lou ve Yuan, 2019).

❖ Algoritmalar ve Sosyal Kanıtın Yükseltilmesi

Tüketicinin karar süreci üzerinde etkili olan bir diğer dijital mekanizma ise algoritmaların sosyal kanıtı öne çıkarma eğilimidir. Dijital platformlarda sosyal etkinin güçlenmesinin bir diğer nedeni olan algoritmik içerik sunumları, özellikle sosyal medya platformları ve alışveriş siteleri, popüler içerikleri öne çıkararak kullanıcıların dikkatini çekmekte ve bu yolla bireylerin başkalarının tercihlerine maruz kalma sıklığını artırmaktadır (Bakshy vd., 2012). Böylece tüketici yalnızca gönüllü değil, aynı zamanda algoritmalar aracılığıyla yönlendirilmiş bir sosyal etki alanı içinde hareket eder. Bununla birlikte, dijitalleşme sosyal etkiyi yalnızca güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda daha karmaşık hâle de getirmiştir. Örneğin, e-ticaret siteleri ya da sosyal medya platformları, algoritmalar aracılığıyla “en çok beğenilen”, “en çok izlenen”, “trend olan” içerikleri kullanıcıya sunar. Bu içerikler, bireyde popüler olanın değerli olduğu algısını güçlendirerek, sosyal kanıt etkisini pekiştirir (Muchnik, Aral ve Taylor, 2013). Böylece algoritmik sistemler, kullanıcı davranışlarını sadece yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda yönlendirir.

❖ Sosyal Medyada Beğeni Sayısının Psikolojik Etkisi

Sosyal medya, bloglar, çevrimiçi forumlar ve e-ticaret sitelerindeki kullanıcı yorumları, dijitalleşmenin sunduğu sosyal kanıt mekanizmalarının başlıca örneklerindendir. Bu mecralarda yer alan içerikler, tüketiciler arasında elektronik ağızdan ağıza iletişim (eWOM) yoluyla sosyal etkinin dijitalleşmiş

hâlini temsil eder (Cheung ve Thadani, 2012; Okan ve Şahin, 2016; Aktaş ve Gürbüz, 2022). Özellikle çevrimiçi ortamlarda “bu ürün 10.000 kişi tarafından satın alındı” ya da “%95 kullanıcı memnuniyeti” gibi göstergeler, tüketicilerde bandwagon etkisi ve sosyal uyum güdüsünü harekete geçirir. Bu tür dijital sosyal kanıtlar, özellikle genç kuşaklar için karar alma süreçlerinde baskın bir rol üstlenmektedir (Djafarova ve Trofimenko, 2019).

Sosyal medya platformlarında yer alan beğeni sayıları, kullanıcılar için güçlü birer sosyal ipucu işlevi görür. Bir gönderinin çok sayıda beğeni alması, içeriğin “onaylandığı” ya da “beğenilmeye değer” olduğu algısını oluşturur (De Veirman, Cauberghe ve Hudders, 2017). Bu durum, sosyal medya kullanıcılarının içerikleri yalnızca kişisel beğenilerine göre değil, başkalarının onayına göre de değerlendirmelerine yol açar. Özellikle düşük özgüven düzeyine sahip bireylerde bu etkiler daha da güçlenebilir (Sherman vd., 2016). Özetle, dijitalleşme sosyal etkiyi zaman, mekân ve bağlam açısından dönüştürmüş; tüketiciler arasındaki etkileşimi hızlandırmış ve çeşitlendirmiştir. Bu dönüşüm, pazarlama stratejilerinin yeniden yapılandırılmasını ve dijital sosyal etkinin karar süreçlerindeki rolünün daha bütüncül biçimde ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

2.3 Tüketici Tiplerine Göre Sosyal Etkiye Duyarlılık

Tüketicilerin sosyal etkilere verdikleri tepkiler, kişilik özelliklerine, demografik özelliklerine ve psikolojik eğilimlerine göre farklılık gösterir. Bu bağlamda, sosyal etkiye duyarlılık düzeyi her birey için aynı değildir; bazı tüketiciler başkalarının fikirlerini ve davranışlarını güçlü biçimde referans alırken, bazıları ise daha bağımsız ve bireysel karar alma eğilimindedir (Bearden, Netemeyer & Teel, 1989). Bu durum, pazarlama iletişiminin hedef kitleye göre özelleştirilmesini gerekli kılar.

Yüksek sosyal etki duyarlılığına sahip bireyler, özellikle referans gruplarının beklentileri, sosyal normlar, trendler ve popüler tercihler doğrultusunda hareket etme eğilimindedir. Bu bireyler için “diğerlerinin ne yaptığı” kararda belirleyici olabilir. Bearden ve arkadaşlarının (1989) geliştirdiği "Susceptibility to Interpersonal Influence" ölçeği, bireylerin sosyal etkiye ne ölçüde açık olduklarını ölçmek amacıyla sıklıkla kullanılmaktadır. Bu tür bireyler genellikle statü arayışı yüksek, benlik saygısı düşük ya da toplumsal onay ihtiyacı fazla profillerle örtüşmektedir (Escalas & Bettman, 2005).

Buna karşılık, düşük sosyal etki duyarlılığı gösteren tüketiciler ise, daha bireysel değerlere ve içsel motivasyonlara dayalı kararlar alırlar. Bu tüketici grubu için dışsal onay ya da sosyal normlar daha az önemlidir. Genellikle yenilikçi, bağımsız, özyeterliliği yüksek bireylerde bu eğilim daha güçlüdür (Midgley & Dowling, 1978).

Tüketici tipleri aynı zamanda demografik farklılıklara da bağlı olarak çeşitlenebilir. Örneğin, genç tüketicilerin sosyal etkiye daha açık olduğu; yaş ilerledikçe bireylerin daha bağımsız kararlar alma eğilimine girdikleri gözlenmektedir (Moschis, 1976). Benzer şekilde, dijital yerliler (digital natives), sosyal medyada beğeni, yorum ve takipçi sayısı gibi sosyal kanıtlara daha duyarlı olabilirken; dijital göçmenler (digital immigrants) bu göstergeleri daha az dikkate alabilir. Türkiye’de genç tüketicilerin influencer’lardan, arkadaş çevresinden ve sosyal medya trendlerinden yoğun biçimde etkilenmekte, buna karşın daha ileri yaş gruplarının sosyal etkiye daha dirençli olduğu ortaya konulmuştur (Eskiler, Küçükibiş ve Soyer, 2016; Bilbil ve Toku, 2021; Araç, 2023; İlhan, 2024). Sosyal onay ihtiyacı yüksek bireylerin satın alma kararlarında sosyal etkileşim göstergelerini belirleyici faktör olarak kullandığı vurgulanmaktadır (Özden, 2019; Kaytanoğlu, 2021; Sargin ve Dursun, 2021). Bu çerçevede tüketicileri yalnızca demografik değişkenlere göre değil; psikolojik eğilimlere, benlik sunumuna, statü ihtiyacına ve bilgiye ulaşım yetkinliğine göre segmente etmek, sosyal etki temelli pazarlama stratejilerinin daha etkili kurgulanmasını sağlar.

3. BANDWAGON ETKİSİ (SÜRÜ PSİKOLOJİSİYLE SATIN ALMA)

Tüketici davranışlarında sıkça rastlanan ve karar süreçlerini etkileyen önemli sosyal etki türlerinden biri de bandwagon etkisi, yani sürü psikolojisiyle hareket etme eğilimidir. Bu etki, bireylerin bir ürün ya da hizmeti sadece başkaları da tercih ettiği için satın alma eğilimini ifade eder. Başka bir deyişle, bir tercihin popüler olması, onun “doğru”, “güvenilir” veya “değerli” olduğu algısını pekiştirir (Leibenstein, 1950). Bandwagon etkisi, özellikle belirsizlik ortamlarında ve bilgi yetersizliği durumlarında ortaya çıkar. Tüketiciler, kendileri adına doğru kararı vermekte zorlandıklarında, başkalarının tercihlerinden yola çıkarak kararlarını şekillendirme eğilimindedir (Bikhchandani, Hirshleifer ve Welch, 1992). Örneğin, bir ürünün “çok

satın alanlar” kategorisinde yer alması, onu hiç bilmeyen bir tüketici için güvenilir bir gösterge hâline gelir. Bu etki, yalnızca fiziksel ürünlerle sınırlı kalmaz; restoran seçimlerinden dijital içeriklere kadar birçok tüketim alanında gözlemlenir.

Günümüz dijital ortamında bandwagon etkisi daha da görünür ve etkili hâle gelmiştir. E-ticaret sitelerinde “en çok tercih edilen ürünler”, sosyal medyada yüksek beğeni sayısı alan gönderiler veya kullanıcı yorumlarında tekrar eden olumlu ifadeler, tüketiciler üzerinde bandwagon etkisini artıran dijital ipuçlarıdır (Zhu ve Zhang, 2010). Özellikle “beğen”, “takip et” ve “paylaş” gibi sosyal medya eylemleri, başkalarının tercihlerinin bir tüketiciye doğrudan görünür hâle gelmesini sağlar. Böylece birey, sosyal onay mekanizmasının bir parçası olarak o tercihe yönelme eğilimi gösterir.

Bandwagon etkisinin temelinde yatan psikolojik motivasyonlardan biri de sosyal kabul görme ve toplumsal aidiyet ihtiyacıdır. Bireyler, yanlış yapmaktan kaçınmak ve toplum içinde dışlanmamak adına kalabalığın tercihine yönelmeyi “daha güvenli” bir strateji olarak görebilir (Solomon vd., 2014). Bu nedenle, bandwagon etkisi sadece rasyonel değil, aynı zamanda duygusal bir davranışsal tepki biçimidir. Özetlemek gerekirse bandwagon etkisi, bireylerin kararlarını kendi bilgi ve değer yargılarından ziyade, kalabalığın tercihlerine göre şekillendirdiği bir sosyal etki biçimidir. Bu durum, pazarlama stratejilerinde sosyal kanıt unsurlarının kullanılmasının neden bu kadar etkili olduğunu açıklamaktadır.

3.1 Sosyal Onay, Güven ve Aidiyet Duygusu

Bandwagon etkisinin altında yatan temel psikolojik güdülerden bazıları sosyal onay arayışı, güven oluşturma ihtiyacı ve topluluğa ait olma duygusudur. Tüketiciler çoğu zaman bir ürün ya da hizmeti, yalnızca kendilerine sunduğu işlevsel faydalar nedeniyle değil; çevreleri tarafından onaylanma, doğru tercih yapma hissi yaşama ve sosyal kimliklerini pekiştirme amacıyla da tercih ederler (Cialdini ve Goldstein, 2004). Sosyal onay, bireyin içinde bulunduğu grup tarafından kabul edilme arzusunu ifade eder. Bu bağlamda insanlar, popüler ürünleri veya davranışları benimseyerek grup üyeliğini ve uygunluğunu görünür kılmak ister (Deutsch ve Gerard, 1955). Özellikle belirsizliğin yüksek olduğu satın alma senaryolarında, kalabalığın tercih ettiği yönde hareket etmek, tüketiciler için hem bilişsel bir kolaylaştırıcı hem de duygusal bir güvenlik ağı

işlevi görür (Solomon, 1994). Bu süreçte güven duygusu da önemli bir rol oynar. Başkalarının bir tercihi yapmış ve bundan memnun kalmış olması, o tercihe yönelik algılanan riski azaltır ve tüketicide psikolojik rahatlama sağlar. Dolayısıyla bandwagon etkisi yalnızca bir taklit davranışı değil, aynı zamanda güvene dayalı bir öğrenme stratejisi olarak da değerlendirilebilir (Bikhchandani vd., 1992). Aidiyet duygusu ise bireyin kendisini bir grubun parçası olarak hissetmesiyle ilgilidir. Popüler tercihlere yönelmek, özellikle genç tüketicilerde “ben de onların arasındayım” düşüncesini besler. Bu durum, bireyin kimliğini sosyal ortamda tanımlaması ve sosyal statü kazanması için etkili bir araç hâline gelir (Belk, 1988). Türkiye özelinde yapılan çalışmalar da benzer sonuçlar ortaya koymaktadır. Yıldırım ve Eldeniz (2022) ile Göktaş ve Tuncer (2025), sosyal medya etkileyicilerinin takipçileri üzerinde güven ve sosyal onay yoluyla satın alma davranışını artırdığını tespit etmişlerdir. Benzer şekilde, Başkol ve Kıranoglu (2020), Yılmaz ve Demirkol (2025) dijital platformlarda kullanıcı yorumlarının ve yüksek beğeni sayılarının, tüketicilerde hem güven hem de “çoğunluğa uyum sağlama” motivasyonunu tetiklediğini ve satın alma niyetini etkilediğini ortaya koymuşlardır. Sonuç olarak, bandwagon etkisi yalnızca bir eğilim değil, tüketici psikolojisinin temel duygusal bileşenlerinden olan onaylanma, güvenme ve aidiyet kurma ihtiyaçlarıyla derin bir şekilde bağlantılıdır. Pazarlama stratejilerinde bu duygulara hitap eden söylemler ve göstergeler, tüketici kararlarını yönlendirmede son derece etkili olmaktadır.

3.2 Algılanan Risk ve Karar Güvensizliği

Tüketicilerin satın alma süreçlerinde karşılaştığı en önemli bilişsel engellerden biri algılanan risktir. Algılanan risk, tüketicinin bir ürün ya da hizmeti satın aldıktan sonra beklentilerini karşılamama, zarara uğrama veya pişmanlık yaşama olasılığına dair taşıdığı zihinsel bir olumsuzluk algısıdır (Stone ve Grønhaug, 1993). Bu durum, tüketicide karar güvensizliği oluşturur; yani birey doğru kararı verip veremeyeceğinden emin değildir ve bu da karar sürecini uzatır ya da ertelemeye sebep olabilir.

Algılanan risk, özellikle bilgi eksikliği, tecrübe yetersizliği veya ürünün karmaşıklığı arttıkça daha belirgin hâle gelir (Mitchell, 1999). İşte bu noktada bandwagon etkisi, tüketiciler için bir tür “koruma mekanizması” görevi görür. Çünkü başkalarının da aynı tercihi yapmış olması, tüketicinin yalnız kalmayacağı, hata yaparsa bile bunun sosyal olarak kabul edilebilir olacağı

izlenimini verir. Böylece tüketici, bireysel karar alma sorumluluğunu azaltarak psikolojik bir rahatlama elde eder (Park ve Lessig, 1977). Karar güvensizliği, sadece rasyonel değil, aynı zamanda duygusal bir boyut taşır. Tüketiciler, satın alma sonrası yaşayacakları pişmanlıktan ve sosyal eleştirilerden kaçınmak ister. Bu nedenle, başkalarının tercih ettiği ve olumlu değerlendirdiği ürünleri seçmek, risk azaltma stratejisi olarak öne çıkar (Murray, 1991). Özellikle dijital ortamlarda “çok satan”, “en çok puanlanan” veya “yüksek kullanıcı memnuniyeti” ibareleri bu stratejiyi destekleyici sosyal ipuçlarıdır.

Yerli literatürde de benzer bulgulara rastlanmaktadır. Örneğin, Erdil, (2014) çevrimiçi kullanıcı yorumlarının ve değerlendirmelerinin, tüketicilerin hem algılanan risk düzeyini düşürdüğünü hem de karar güvensizliğini azalttığını ortaya koymuştur. Ayrıca Kırhan (2023), dijitalleşen tüketim ortamlarında tüketicilerin başkalarının davranışlarını gözlemleyerek karar verdiklerini ve bunun risk algısını önemli ölçüde düşürdüğünü belirtmişlerdir. Sonuç olarak, bandwagon etkisinin işlevlerinden biri de tüketicinin zihinsel yükünü ve belirsizlikten kaynaklı kaygısını azaltmaktır. Bu etki, hem rasyonel hem de duygusal düzeyde karar güvenliği sağlar ve özellikle riskin yüksek olduğu durumlarda sosyal referanslara yönelimi artırır. Bu nedenle pazarlama stratejilerinde, tüketicilerin risk algısını azaltmaya yönelik sosyal kanıtların etkili şekilde kullanılması önem taşır.

4. SOSYAL NORMLARA UYUM DAVRANIŞI

Tüketici davranışları, yalnızca bireysel tercihler ve fayda analizleriyle değil, aynı zamanda toplumsal normlara göre de şekillenmektedir. Sosyal normlara uyum davranışı, bireylerin toplumun veya ait oldukları grubun beklentilerine, değerlerine ve kurallarına uygun biçimde davranma eğilimidir (Cialdini vd., 1991). Bu uyum, bireyin sosyal kabul görme, dışlanmaktan kaçınma veya aidiyet duygusunu sürdürme gibi psikolojik ihtiyaçlarını karşılamasına hizmet eder.

Sosyal normlar, normatif sosyal etki yoluyla birey üzerinde baskı oluşturabilir. Bu baskı, açık bir zorlamadan ziyade, “doğru olanı yapma” algısı ile içselleştirilmiş bir davranış biçimidir (Deutsch ve Gerard, 1955). Örneğin, çevreye duyarlı tüketim, geri dönüşümlü ürünleri tercih etme ya da plastik kullanımından kaçınma gibi davranışlar, bireyin kişisel tercihindən çok,

toplumun etik beklentilerine uyum sağlama çabasıdır (White, Habib ve Hardisty, 2019).

Günümüz dijital ortamında normlara uyum davranışı, sosyal medyada daha görünür hâle gelmiştir. İnsanlar, sürdürülebilir yaşam tarzlarını paylaşmakta, etik tüketime dair görüş bildirmekte ve bu davranışları teşvik eden dijital topluluklara katılmaktadır. Bu durum, hem bireyler arasındaki sosyal normların yayılımını hızlandırmakta hem de bu normlara uymayan bireyler üzerinde sosyal baskıyı artırmaktadır (Andrews, Netemeyer ve Burton, 2009).

Sosyal normlara uyumun pazarlama açısından önemi büyüktür. Etik markaların öne çıkması, toplumsal meseleler karşısında pozisyon alan kampanyaların desteklenmesi veya “sosyal sorumluluk” temalı içeriklerin paylaşılması gibi stratejiler, bu eğilimin doğrudan sonucudur. Birey, bu ürün veya davranışı benimseyerek sadece “doğru olanı yaptığını” düşünmekle kalmaz, aynı zamanda sosyal statü ve ahlaki üstünlük de elde ettiğine inanabilir (Griskevicius, Cialdini ve Goldstein, 2008). Sonuç olarak, sosyal normlara uyum davranışı, tüketici kararlarını şekillendiren derin ve çoğu zaman bilinçdışı bir sosyal etki biçimidir. Bu etki, bireylerin etik, sürdürülebilir ve toplum odaklı ürün ve hizmetlere yönelmesini kolaylaştırmaktadır.

4.1 Normatif ve Bilgi Temelli Sosyal Etki Ayrımı

Tüketici davranışları, sosyal çevreden gelen etkiler doğrultusunda şekillenirken, bu etkilerin doğası da farklılık gösterebilir. Sosyal psikoloji literatüründe sosyal etki genellikle iki temel kategoriye ayrılır: normatif sosyal etki ve bilgi temelli (informasyonel) sosyal etki (Deutsch ve Gerard, 1955). Bu ayrım, bireylerin başkalarının tutum ve davranışlarını neden ve nasıl dikkate aldığını anlamak açısından oldukça önemlidir. Normatif sosyal etki, bireyin başkaları tarafından kabul görme, onaylanma veya reddedilmekten kaçınma gibi sosyal motivasyonlarla başkalarının beklentilerine uygun davranmasını ifade eder. Bu tür bir etki, sosyal normlara uyumu pekiştirir ve bireyin grup içindeki konumunu koruma çabasından kaynaklanır. Örneğin, bir tüketici, çevresi tarafından etik ve sürdürülebilir alışverişin onaylandığını bildiğinde, bu doğrultuda davranmaya yönelebilir; bu durum bireyin içsel değerlerinden ziyade sosyal beklentilere uyum sağlama çabasıdır (Cialdini ve Goldstein, 2004). Buna karşılık, bilgi temelli sosyal etki, bireyin başkalarının

davranışlarını ve kararlarını güvenilir birer bilgi kaynağı olarak değerlendirmesi durumudur. Bu etki biçiminde birey, başkalarının davranışlarını taklit eder çünkü onların daha doğru bilgiye sahip olduğuna inanır. Özellikle belirsizlik durumlarında, tüketiciler deneyimli kişilerin yorumlarını ya da topluluk tercihlerine dayalı ipuçlarını bilgi edinme aracı olarak kullanır (Burnkrant ve Cousineau, 1975). Örneğin, tüketiciler dijital ortamlarda diğer kullanıcıların yorumlarını okurken, bu yorumları normatif bir baskıdan çok, bilgi edinme amacıyla dikkate alabilir. Her iki sosyal etki türü de tüketici davranışını biçimlendirmede etkilidir ancak etki mekanizmaları farklıdır. Normatif etki daha çok sosyal uyum ve onaylanma arzusuyla, bilgi temelli etki ise doğru karara ulaşma motivasyonu ile ilişkilidir. Özellikle dijital pazarlama ortamlarında, bu iki tür etki sıklıkla iç içe geçer. Örneğin, bir ürünün binlerce kişi tarafından beğenilmesi, hem “toplumun onayladığı” (normatif) hem de “muhtemelen iyi olduğu” (bilgi temelli) algısını oluşturabilir (Park ve Lessig, 1977).

Türkiye’de yapılan araştırmalar da bu ayrımı desteklemektedir. İşlek ve Alagöz (2012), tüketicilerin sosyal medyada ürün tavsiyelerini değerlendirirken hem normatif baskılardan hem de bilgiye ulaşma arzusundan etkilendiğini ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Karaca (2016), referans gruplarının etkisinde hem bilgi temelli hem de normatif etkileşimlerin birlikte çalıştığını vurgulamıştır.

Bu bağlamda, pazarlama uygulamalarında tüketicilerin yalnızca sosyal onay arayışıyla değil, aynı zamanda daha iyi bilgiye ulaşma amacıyla da başkalarının davranışlarını dikkate aldıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Başka bir deyişle, etkili bir pazarlama stratejisi, hem normatif hem de bilgi temelli sosyal etki türlerine hitap edecek şekilde tasarlanmalıdır.

4.2 Toplumsal Beklentiler ve Norm Odaklı Tüketici Davranışları: Çevreci ve Sürdürülebilir Tercihlere Yönelim

Tüketici davranışları yalnızca bireysel tercihlerden ibaret değildir; aynı zamanda bireyin ait olduğu toplumun değerleri, beklentileri ve normları tarafından da şekillendirilir. Özellikle günümüzde giderek önem kazanan çevresel, etik ve sürdürülebilirlik temelli tüketim eğilimleri, bu normlara dayalı davranışların güçlü örneklerini sunmaktadır. Bireyler, “doğru” olanı yapma arzusuyla toplumun benimsediği davranış biçimlerine yönelerek, toplumsal

kabul ve ahlaki bütünlük elde etmeyi amaçlar (Schwartz, 1977). Toplumun beklentilerine göre hareket etme eğilimi, normatif sosyal etkinin belirginleştiği alanlardan biridir. Bu bağlamda, çevre dostu ürünleri tercih etmek, vegan veya vejetaryen beslenme tarzına yönelmek, hayvanlar üzerinde test edilmeyen kozmetik ürünleri kullanmak gibi davranışlar, yalnızca kişisel değerlerden değil, toplumsal onay arzusundan da beslenmektedir (Thøgersen, 2006). Bu tür davranışlar, bireyin sosyal çevresi tarafından takdir edilme ve “sorumlu tüketici” kimliği kazanma motivasyonu ile desteklenir. Nitekim yeşil tüketim (green consumption), sürdürülebilirlik odaklı bireysel davranışların toplumsal normlarla nasıl iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır. Bu davranışlar, yalnızca çevresel farkındalıkla değil; aynı zamanda toplumun onayladığı etik değerlerle uyumlu olma arzusuyla şekillenir (Jackson, 2005). Örneğin, sürdürülebilir markaların tercih edilmesi, çoğu zaman bireyin karbon ayak izini azaltma çabasından ziyade sosyal çevresinin beklentilerine uygun hareket etme motivasyonuna da dayanır.

Yerli literatürde de bu eğilimlere dikkat çekilmektedir. Saydan ve Kanıbir (2007), Türkiye’de çevreci tüketici davranışlarının büyük ölçüde sosyal normlara dayalı olduğunu, özellikle genç tüketicilerin çevre dostu ürünleri tercih etme gerekçelerinin yalnızca çevre bilinciyle değil, aynı zamanda çevresel duyarlılığı yüksek bir sosyal grubun parçası olma isteğiyle de ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Güngör (2023), sürdürülebilirlik temelli markaların tüketici nezdinde güven, sorumluluk ve prestij duygusu yarattığını belirtmektedir.

Bu bağlamda pazarlama stratejileri açısından, toplumsal normlara uygunluğu vurgulayan mesajların etkili olduğu söylenebilir. “Siz de doğayı koruyun”, “Sorumlu tüketiciler için üretildi”, “Geleceğe saygı” gibi normatif ifadelerle yer veren kampanyalar, bireyde hem etik sorumluluk hem de sosyal aidiyet duygusunu harekete geçirir.

5. TAKLİTÇİ KARAR VERME

Tüketici davranışlarında öne çıkan bir diğer sosyal etki biçimi de taklitçi karar verme davranışlarıdır. Bu davranış, bireyin belirsizlik veya bilgisizlik yaşadığı durumlarda, başkalarının davranışlarını model alarak karar vermesini ifade eder (Banerjee, 1992). Bu etki biçimi, bireyin doğrudan bilgi edinmek

yerine, dolaylı gözlemler yoluyla riskten kaçınma stratejisi geliştirmesine dayanır.

Taklitçi karar verme, genellikle informasyonel sosyal etki olarak tanımlanır. Birey, başka bir kişinin bir ürünü tercih etmiş olmasını, o ürünün kaliteli veya uygun olduğu yönünde bir işaret olarak yorumlar. Örneğin, bir tüketici daha önce hiç deneyimlemediği bir restoranı, orada yoğunluk gözlemlediği için tercih edebilir. Aynı şekilde, çevrimiçi alışverişte de binlerce olumlu yorum veya yüksek puanlı bir ürün, taklitçi karar sürecini tetikler (Bikhchandani vd., 1998).

Taklit davranışı, bireyin kararlarını hızlandırmakla kalmaz, aynı zamanda bilişsel yükü azaltır. Alternatifleri değerlendirmek, bilgi toplamak ve analiz etmek zaman ve çaba gerektirdiğinden, birey başkalarının seçimlerini güvenli bir kısayol olarak benimseyebilir (Schiffman ve Wisenblit, 2019). Bu yönüyle taklitçi karar verme, hem zaman baskısı hem de karar yorgunluğu altında ortaya çıkabilecek mantıklı bir strateji olarak değerlendirilebilir. Ancak bu tür karar verme biçimi, bazen enformasyonel kısır döngü yaratabilir. Örneğin, kullanıcılar sırf daha önce tercih edildiği için bir ürünü almaya devam ederken, aslında ürünün kalitesiyle ilgili yeterli bilgiye sahip olmayabilir. Bu durum, sosyal öğrenmenin yanıltıcı sonuçlar doğurmasına neden olabilir (Bikhchandani vd., 1992). Pazarlama stratejileri açısından bakıldığında, taklitçi karar verme davranışı “sosyal kanıt” göstergelerinin (ör. en çok satanlar, yıldız puanları, kullanıcı sayısı) öne çıkarılmasıyla tetiklenebilir. Özellikle yeni ürün lansmanlarında bu tür bilgiler, potansiyel müşterilerin davranışlarını yönlendirmede etkili olmaktadır.

5.1 Belirsizlik Karşısında Başkalarını Model Alma

Tüketiciler karar verme süreçlerinde her zaman yeterli bilgiye sahip olmayabilir. Özellikle bilgi eksikliği, risk algısı ya da zaman baskısı gibi faktörlerin etkili olduğu durumlarda, bireyler kararlarını kendi başlarına almak yerine başkalarının davranışlarını model alarak şekillendirme eğilimi gösterirler. Bu eğilim, literatürde “bilgi temelli sosyal etki” (informational social influence) kapsamında değerlendirilmekte olup, taklitçi karar verme davranışının temelini oluşturur (Feldman ve Lynch, 1988). Birey, belirsizliğin yüksek olduğu bir ortamda başkalarının kararlarını ve eylemlerini gözlemleyerek, bunları doğru veya mantıklı davranış örüntüleri olarak kabul

eder. Özellikle dijital ortamlarda, kullanıcı yorumları, yıldız puanları ve “en çok satan” etiketleri gibi görünür sosyal göstergeler, bireyin seçim sürecinde yönlendirici olur (Chen, Wang ve Xie, 2011). Bu bağlamda başkalarını model almak, hem bilişsel yükü azaltan hem de algılanan riski düşüren bir strateji işlevi görür. Taklit davranışları yalnızca rasyonel bilgi eksikliğinden kaynaklanmaz; aynı zamanda kararın sonuçlarına dair belirsizlik ve başarısızlık korkusu da etkili olabilir. Özellikle yüksek maliyetli veya duygusal değeri yüksek ürünlerde, başkalarının deneyimlerini modellemek tüketiciler için güvenli bir yoldur (Chakravarti ve Janiszewski, 2004).

Yerli literatürde de bu eğilim desteklenmektedir. Gökçek (2020), çevrim içi alışveriş yapan bireylerin ürün seçiminde önceki kullanıcıların davranışlarını referans aldığını, özellikle yeni veya daha önce hiç kullanılmamış ürün kategorilerinde bu model alma davranışının güçlendiğini belirtmiştir. Benzer şekilde, Akalın ve (2007), belirsizlik koşullarında tüketicilerin sosyal etkileşimlerden gelen ipuçlarına yönelme eğiliminde olduğunu ve bu eğilimin satın alma kararını doğrudan etkilediğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede, pazarlama iletişimde “diğerleri ne yapıyor?” sorusuna verilen yanıtlar, tüketicinin karar sürecini doğrudan etkileyebilir. Sosyal kanıtın bu yönü, belirsizlik altındaki tüketiciler için bir tür “güvenli liman” işlevi görür ve taklitçi karar verme davranışını tetikler.

5.2 Taklitçi Davranışın Özellikle Yüksek Riskli veya Bilgi Eksikliği Durumlarında Ortaya Çıkışı

Tüketici davranışlarında taklitçilik (imitative behavior), yalnızca sosyal uyum ya da popüler tercihlere yönelme isteğiyle değil, aynı zamanda karar alma sürecinde yaşanan belirsizlik, bilgi eksikliği ve algılanan riskin yüksekliği gibi bilişsel ve duygusal nedenlerle de ortaya çıkmaktadır (Banerjee, 1992). Bu tür durumlarda bireyler, kendi karar verme yetilerinden çok başkalarının davranışlarını rehber alarak hareket etme eğilimindedirler. Bu eğilim, literatürde sıklıkla "gözlemsel öğrenme" (observational learning) ve "bilgi çağlayanları" (informational cascades) kavramlarıyla açıklanır. Yüksek riskli ürün ya da hizmet kategorilerinde—örneğin teknoloji ürünleri, finansal yatırımlar ya da estetik işlemler gibi alanlarda—tüketiciler, hatalı karar verme endişesi nedeniyle başkalarının seçimlerini güvenli bir referans noktası olarak benimseyebilirler (Sundararajan, 2007). Benzer şekilde, yeterli bilgiye sahip

olmadıkları durumlarda bireyler, sosyal çevrenin davranışlarına bakarak "doğru olan" kararın ne olduğu konusunda ipuçları toplamaya çalışırlar (Bikhchandani vd., 1998). Bu mekanizma, taklitçi davranışların tetiklenmesinde merkezi bir rol oynar.

Bilgi eksikliğinin yoğun olduğu dijital ortamlarda da bu durum belirginleşmektedir. Özellikle online alışveriş sitelerinde kullanıcı değerlendirmeleri, satın alma sayıları ve ürün sıralamaları gibi sosyal göstergeler, tüketicinin kararını şekillendirmede doğrudan bilgi yerine geçen simgesel referanslar hâline gelir (Senecal ve Nantel, 2004). Birey, bu tür ortamlarda kendi başına bilgi toplamak yerine, “çoğunluğun seçimi”ni benimseyerek zaman ve zihinsel çaba tasarrufu sağlar.

Türkiye’de yapılan çalışmalar da benzer bulgular sunmaktadır. Özbay (2013), tüketicilerin çevrim içi platformlarda özellikle pahalı ve teknik bilgi gerektiren ürünlerde kullanıcı yorumlarına aşırı bağımlılık gösterdiğini ve bu yorumların taklitçi karar alma davranışını artırdığını ortaya koymuştur. Ayrıca Sıgır ve Tıgılı (2006), belirsizlik ve risk algısı arttıkça tüketicilerin referans gruplarına yöneliminin belirgin şekilde yükseldiğini vurgulamıştır. Sonuç olarak, taklitçi karar verme davranışı, bireyin rasyonel analiz yapamadığı, güven eksikliği yaşadığı ya da yanlış karar vermekten çekindiği durumlarda alternatif bir karar verme stratejisi olarak devreye girer. Bu bağlamda, pazarlama uygulamalarında sosyal referanslara dayalı yönlendirmeler özellikle belirsizlik altındaki tüketici grupları için etkili olabilir.

5.3 Karar Sorumluluğundan Kaçınma ve Tüketici Savunmasızlığı Bağlamında Taklitçi Davranış

Taklitçi karar verme yalnızca bilişsel bir kolaylaştırma stratejisi değil, aynı zamanda bireyin karar verme sorumluluğundan kaçma arzusunun da bir yansımasıdır. Özellikle sonuçları önemli olan veya geri dönüşü zor kararlarla karşılaşıldığında, bireyler kararın olumsuz sonuçlarıyla tek başına yüzleşme riskini azaltmak için kararı sosyal ortama yayma eğilimi gösterir. Bu durum, literatürde “karar yükünün sosyal paylaşımı” (social diffusion of responsibility) olarak da adlandırılır (Argo vd., 2005).

Bu eğilim, bireyin kararına yönelik pişmanlık ya da suçluluk hissetme riskini azaltırken, aynı zamanda “çoğunluk da böyle yapmıştı” veya “arkadaşlarım da o ürünü aldı” gibi gerekçelerle kendini savunmasına olanak

tanır. Bu da karar sorumluluğunun bireyden topluluğa kaymasını sağlar. Özellikle dijital ortamlarda, bu tür davranışlar çoğu zaman “karar doğrulama ihtiyacı” olarak kendini gösterir; kullanıcılar ürün almadan önce yorumları incelemekle kalmaz, aynı zamanda satın aldıktan sonra da tercihlerinin başkalarıyla örtüşüp örtüşmediğini kontrol eder (Chen, Dhanasobhon ve Smith, 2008).

Bu süreçte devreye giren bir diğer önemli kavram ise tüketici savunmasızlığıdır. Savunmasız tüketici, bilgi eksikliği, düşük özgüven, yaş, sosyoekonomik durum veya dijital okuryazarlık eksikliği gibi nedenlerle pazarlama mesajlarına karşı daha duyarlıdır (Baker, Gentry ve Rittenburg, 2005). Bu bireyler, karar alma süreçlerinde daha fazla dışsal desteğe ihtiyaç duyar ve bu nedenle taklit davranışlarına daha yatkındırlar. Özellikle yaşlı tüketiciler, genç tüketiciler ve yeni dijital kullanıcılar bu bağlamda daha kırılgan gruplar olarak değerlendirilmektedir. Yerli literatürde de benzer eğilimler görülmektedir. Salman (2023), sosyal medya kullanıcılarının karar verirken sosyal referansları yoğun biçimde kullandığını ve özellikle riskli durumlarda kullanıcıların kararlarının sorumluluğunu kendilerinde değil, çoğunluğun tercihinde bulduklarını ortaya koymuştur. Ayrıca Kamilçebe (2024), düşük gelirli veya dijital okuryazarlığı sınırlı bireylerin markalı ürün tercihlerinde, sosyal çevrenin davranışlarına yüksek düzeyde bağlı olduklarını vurgulamaktadır. Bu noktada pazarlama stratejilerinde dikkat edilmesi gereken önemli bir etik boyut da vardır. Savunmasız tüketicilerin sosyal etkiler yoluyla yönlendirilmesi kolay olabilir; ancak bu durum, onları manipülasyona açık hâle de getirir. Bu nedenle taklitçi davranışın arkasında yatan psikolojik dinamiklerin doğru anlaşılması, hem etkili hem de sorumlu pazarlama uygulamaları açısından kritik öneme sahiptir.

6.SONUÇ

Bu bölümde ele alınan kavramlar çerçevesinde, sosyal etkinin tüketici davranışları üzerindeki dönüştürücü gücü hem teorik hem de dijital çağın gerçeklikleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Bandwagon etkisi, sosyal normlara uyum, taklitçi karar verme, algılanan risk ve belirsizlik karşısında başkalarını model alma gibi eğilimler, bireylerin yalnızca bireysel akıl yürütmeye değil, büyük ölçüde sosyal referanslar ve çevresel ipuçlarıyla karar verdiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Dijitalleşmenin etkisiyle sosyal etki daha görünür,

ölçülebilir ve yönlendirilebilir hâle gelmiştir. Influencer’lar, algoritmik içerik önerileri ve sosyal medya etkileşimleri gibi dijital göstergeler, tüketiciler için birer sosyal kanıt kaynağına dönüşmüş; böylece karar süreçleri, yalnızca bireyin içsel değerlendirmelerine değil, aynı zamanda çevrimiçi topluluğun kolektif davranışlarına da bağımlı hâle gelmiştir. Özellikle yüksek belirsizlik, bilgi eksikliği ve karar sorumluluğundan kaçınma eğilimi, bireylerin sosyal çevreyi karar destek mekanizması olarak kullanmasına neden olmaktadır.

Öte yandan, her tüketici sosyal etkiye aynı derecede açık değildir. Tüketici tipleri, kişilik özellikleri, benlik sunumu eğilimleri, dijital okuryazarlık düzeyi ve sosyal onay ihtiyacı gibi bireysel farklılıklar, sosyal etkiye duyarlılığı anlamlı biçimde etkilemektedir. Özellikle genç, statü arayışı yüksek veya kendilik algısı dış referanslı bireyler, sosyal etkiye daha açık davranış kalıpları sergilemektedir. Bu bulgular, pazarlama iletişimi stratejilerinde “tek tip tüketici” varsayımından uzaklaşılması gerektiğini ve sosyal etki temelli yaklaşımların tüketici segmentlerine göre özelleştirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Dijital kanallarda sunulan sosyal kanıtların sadece bilgilendirici değil, yönlendirici işlev gördüğü gerçeği, hem pazarlamacılar hem de tüketici hakları açısından etik sınırların tartışılmasını da gerekli kılmaktadır. Sonuç olarak, sosyal etki, geleneksel anlamda yalnızca referans gruplarından gelen bir yönlendirme değil, artık dijital ortamın dinamikleriyle şekillenen çok katmanlı bir psikososyal süreçtir. Bu nedenle tüketici davranışlarını anlamak isteyen her araştırmacı ve uygulayıcı için, sosyal etkinin doğasını hem bireysel psikoloji hem de dijital sosyoloji perspektifinden çok boyutlu şekilde değerlendirmek kritik bir gerekliliktir.

KAYNAKÇA

- Abidin, C. (2016). Visibility labour: Engaging with Influencers' fashion brands and# OOTD advertorial campaigns on Instagram. *Media International Australia*, 161(1), 86-100.
- Akalın, G., & Dilek, S. (2007). Belirsizlik Altında Tüketicilerin Kararları. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(6), 33-48.
- Aktaş, Ö., & Gürbüz, A. (2022). Sosyal medya etkileyicilerinin genç tüketicilerinin kıyafet satın alma niyetleri üzerindeki etkisi. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 7(2), 418-432.
- Altındal, M. (2013). Dijital pazarlamada marka yönetimi ve sosyal medyanın etkileri. *Akademik Bilişim Konferansı, Akdeniz Üniversitesi*, 23, 25.
- Andrews, J. C., Netemeyer, R. G., & Burton, S. (1998). Consumer generalization of nutrient content claims in advertising. *Journal of marketing*, 62(4), 62-75.
- Araç, S. K. (2023). Sosyal Medya Etkileyicilerinin (Influencer) Tüketici Psikolojisindeki Rolü: Z Kuşağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Nesne-Psikoloji Dergisi*, 11(28), 324-335.
- Argo, J. J., Dahl, D. W., & Manchanda, R. V. (2005). The influence of a mere social presence in a retail context. *Journal of consumer research*, 32(2), 207-212.
- Baker, S. M., Gentry, J. W., & Rittenburg, T. L. (2005). Building understanding of the domain of consumer vulnerability. *Journal of macromarketing*, 25(2), 128-139.
- Bakshy, E., Rosenn, I., Marlow, C., & Adamic, L. (2012, April). The role of social networks in information diffusion. In *Proceedings of the 21st international conference on World Wide Web* (pp. 519-528).
- Banerjee, A. V. (1992). A simple model of herd behavior. *The quarterly journal of economics*, 107(3), 797-817.
- Başkol, M., & Kıranoglu, O. (2020). Sosyal Medya Yorumlarının Tüketici Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi; Bartın İli Uygulaması. *Sakarya İktisat Dergisi*, 9(1), 23-38.
- Bearden, W. O., Netemeyer, R. G., & Teel, J. E. (1989). Measurement of consumer susceptibility to interpersonal influence. *Journal of consumer research*, 15(4), 473-481.

- Belk, R. W. (1988). Possessions and the extended self. *Journal of consumer research*, 15(2), 139-168.
- Bikhchandani, S., Hirshleifer, D. ve Welch, I. (1992). Bilgisel basamaklar olarak moda, gelenek ve kültürel değişim teorisi. *Siyasi Ekonomi Dergisi*, 100 (5), 992-1026.
- Bikhchandani, S., Hirshleifer, D., & Welch, I. (1998). Learning from the behavior of others: Conformity, fads, and informational cascades. *Journal of economic perspectives*, 12(3), 151-170.
- Bilbil, E. K., & Toku, A. B. (2021). Sosyal medya kullanım alışkanlıklarının kişilerarası etkiye tüketici duyarlılığı ve sosyal karşılaştırma ile ilişkisi. *Intermedia International e-Journal*, 8(14), 39-57.
- Boerman, S. C., Willemsen, L. M., & Van Der Aa, E. P. (2017). "This post is sponsored" effects of sponsorship disclosure on persuasion knowledge and electronic word of mouth in the context of Facebook. *Journal of interactive marketing*, 38(1), 82-92.
- Burnkrant, R. E., & Cousineau, A. (1975). Informational and normative social influence in buyer behavior. *Journal of Consumer research*, 2(3), 206-215.
- Chakravarti, A., & Janiszewski, C. (2003). The influence of macro-level motives on consideration set composition in novel purchase situations. *Journal of Consumer research*, 30(2), 244-258.
- Chen, Y., Wang, Q., & Xie, J. (2011). Online social interactions: A natural experiment on word of mouth versus observational learning. *Journal of marketing research*, 48(2), 238-254.
- Chen, P. Y., Dhanasobhon, S., & Smith, M. D. (2008). All reviews are not created equal: The disaggregate impact of reviews and reviewers at amazon. com. *Com* (May 2008).
- Cheung, C. M., & Thadani, D. R. (2012). The impact of electronic word-of-mouth communication: A literature analysis and integrative model. *Decision support systems*, 54(1), 461-470.
- Cialdini, R. B., Kallgren, C. A., & Reno, R. R. (1991). A focus theory of normative conduct: A theoretical refinement and reevaluation of the role of norms in human behavior. In *Advances in experimental social psychology* (Vol. 24, pp. 201-234). Academic Press.

- Cialdini, R. B., & Trost, M. R. (1998). Social influence: Social norms, conformity and compliance.
- Cialdini, R. B., & Goldstein, N. J. (2004). Social influence: Compliance and conformity. *Annu. Rev. Psychol.*, 55(1), 591-621.
- Deutsch, M. ve Gerard, HB (1955). Bireysel yargı üzerindeki normatif ve bilgilendirici sosyal etkilerin incelenmesi. *Anormal ve sosyal psikoloji dergisi* , 51 (3), 629.
- De Veirman, M., Cauberghe, V., & Hudders, L. (2017). Marketing through Instagram influencers: the impact of number of followers and product divergence on brand attitude. *International journal of advertising*, 36(5), 798-828.
- Djafarova, E., & Trofimenko, O. (2019). ‘Instafamous’-credibility and self-presentation of micro-celebrities on social media. *Information, communication & society*, 22(10), 1432-1446.
- Erdil, M. (2014). Online tüketici yorumlarının tüketici satın alma davranışı üzerine etkileri. Unpublished Doctoral Thesis, Istanbul University Institute of Social Sciences Department of Business Administration, Istanbul.
- Escalas, J. E., & Bettman, J. R. (2005). Self-construal, reference groups, and brand meaning. *Journal of consumer research*, 32(3), 378-389.
- Eskiler, E., Küçükbiş, F., & Soyer, F. (2016). Genç tüketicilerin satın alma davranışları üzerine rol model etkisi: Marka duyarlılığı aracılık rolü. *ERPA International Congresses on Education*, 709-715.
- Feldman, J. M., & Lynch, J. G. (1988). Self-generated validity and other effects of measurement on belief, attitude, intention, and behavior. *Journal of applied Psychology*, 73(3), 421.
- Goldstein, N. J., Cialdini, R. B., & Griskevicius, V. (2008). A room with a viewpoint: Using social norms to motivate environmental conservation in hotels. *Journal of consumer Research*, 35(3), 472-482.
- Gökcek, H. A. (2020). Online alışverişte karar verme stilleri, çelişki, risk ve memnuniyet. *Hiperlink eğit. ilet. yay. san. tic. ve ltd. sti.*
- Göktaş, B., & Tuncer, M. A. (2025). Tüketicilerin Sosyal Medya Etkileyicileri Vastasıyla Satın Alma Eylemleri Gerçekleştirmesinde Sosyal Medyaya Olan Güvenin Aracı Rolü. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 9(17), 32-56.

- Griskevicius, V., Cialdini, R. B., & Goldstein, N. J. (2008). Social norms: An underestimated and underemployed lever for managing climate change. *International Journal of Sustainability Communication*, 3(2008), 5-13.
- Gunawan, C. M., Rahmania, L., & Kenang, I. H. (2023). The influence of social influence and peer influence on intention to purchase in e-commerce. *Review of Management and Entrepreneurship*, 7(1), 61-84.
- Güngör, S. S. (2023). Kurumsal Sürdürülebilirlik Uygulamalarının Tüketicilerin Marka Sadakatı Üzerine Etkisini Tespit Etmeye Yönelik BİR Araştırma (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- İlhan, E. (2024). Influencer Pazarlamasının Duygusal Zekâ Bağlamında Genç Tüketiciler Üzerindeki Etkileri. *Journal of Management Theory and Practices Research*, 5(1), 81-91.
- İşlek, M. S., & Alagöz, S. B. (2012). Sosyal Medyanın Tüketici Davranışlarına Etkileri: Türkiye'deki Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma. *Yüksek Lisans*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.
- Jackson, T. (2005). Motivating sustainable consumption: a review of evidence on consumer behaviour and behavioural change: a report to the Sustainable Development Research Network. University of Surrey, Centre for Environmental Strategy.
- Kamilçelebi, H. (2024). Sosyoekonomik Statünün Duygu Ve Davranışlara Etkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 46(1), 1-19.
- Kapitan, S., & Silvera, D. H. (2016). From digital media influencers to celebrity endorsers: attributions drive endorser effectiveness. *Marketing letters*, 27(3), 553-567.
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business horizons*, 53(1), 59-68.
- Karaca, Y. (2016). Referans grupları ile iletişimin satın alma kararları üzerine etkisi: Genç yetişkinlere yönelik bir araştırma. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (25), 209-231.
- Kaytanoğlu, H. (2021). Genç yetişkinlerde sosyal onay ihtiyacı, beden memnuniyeti ve sosyal medya kullanım amaçlarının sosyal medya bağımlılığı ile ilişkisi.

- Kırhan, A. (2023). Dijital Pazarlamanın ve Tüketici Davranışlarının Krize Bağlı Dönüşümü: Kuşaklar Üzerinde Araştırma (Doctoral dissertation, Maltepe University (Turkey)).
- Kim, Y. A., & Srivastava, J. (2007, August). Impact of social influence in e-commerce decision making. In Proceedings of the ninth international conference on Electronic commerce (pp. 293-302).
- Leibenstein, H. (1950). Bandwagon, snob, and Veblen effects in the theory of consumers' demand. *The quarterly journal of economics*, 64(2), 183-207.
- Lou, C., & Yuan, S. (2019). Influencer marketing: How message value and credibility affect consumer trust of branded content on social media. *Journal of interactive advertising*, 19(1), 58-73.
- Midgley, D. F., & Dowling, G. R. (1978). Innovativeness: The concept and its measurement. *Journal of consumer research*, 4(4), 229-242.
- Mitchell, V. W. (1999). Consumer perceived risk: conceptualisations and models. *European Journal of marketing*, 33(1/2), 163-195.
- Morone, A., & Samanidou, E. (2008). A simple note on herd behaviour. *Journal of Evolutionary Economics*, 18(5), 639-646.
- Moschis, G. P. (1976). Social comparison and informal group influence. *Journal of Marketing Research*, 13(3), 237-244.
- Muchnik, L., Aral, S., & Taylor, S. J. (2013). Social influence bias: A randomized experiment. *Science*, 341(6146), 647-651.
- Murray, K. B. (1991). A test of services marketing theory: consumer information acquisition activities. *Journal of marketing*, 55(1), 10-25.
- Okan, E. Y., & Şahin, A. (2016). İnternet kullanımı motivasyonlarının elektronik ağızdan ağıza iletişim (e-wom) ile ilişkisi üzerine ampirik bir araştırma. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 7(13), 49-62.
- Özbay, G. (2013). Sanal ortamda paylaşılan tüketici yorumlarının algılanması ve satın almada bilgi kullanımına etkisi-otel işletmelerinde bir inceleme (Doctoral dissertation, Sakarya Üniversitesi (Turkey)).
- Özden, A. T. (2019). Tüketici yenilikçiliği ve sosyal onay ihtiyacı arasındaki ilişkinin incelenmesi üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1537-1558.
- Park, C. W., & Lessig, V. P. (1977). Students and housewives: Differences in susceptibility to reference group influence. *Journal of consumer Research*, 4(2), 102-110.

- Salman, G. (2023). Sosyal Medyadaki Yanlış Bilgiye Yönelik Kullanıcı Doğrulama Davranışlarının İncelenmesi. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (44), 148-168.
- Sargin, S., & Dursun, Y. (2021). Sanal İdeal Benlik Uyumunun Tüketicilerin Sosyal Medya İlgilenimi ve Sosyal Medya Kullanım Motivasyonu Üzerindeki Etkisi: Bir Yapısal Eşitlik Modellemesi. *Journal of Consumer & Consumption Research/Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 13(2).
- Saydan, R., & Kanıbir, H. (2007). Üniversiteli tüketicilerin ‘çevreci tüketim’ tutumları ve satın alma davranışlarına etkileri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 213-242.
- Schiffman, L. G., & Wisenblit, J. (2019). *Consumer Behavior Twelfth Edition Global Edition*. Pearson Education Limited.
- Schwartz, S. H. (1977). Normative influences on altruism. In *Advances in experimental social psychology* (Vol. 10, pp. 221-279). Academic Press.
- Senecal, S., & Nantel, J. (2004). The influence of online product recommendations on consumers’ online choices. *Journal of retailing*, 80(2), 159-169.
- Sherman, L. E., Payton, A. A., Hernandez, L. M., Greenfield, P. M., & Dapretto, M. (2016). The power of the like in adolescence: Effects of peer influence on neural and behavioral responses to social media. *Psychological science*, 27(7), 1027-1035.
- Sıgı, Ü., & Tıgılı, M. (2006). Hofstede'nin "Belirsizlikten Kaçınma" kültürel boyutunun yönetsel-örgütsel süreçlere ve pazarlama açısından tüketici davranışlarına etkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 327-342.
- Solomon, M. R. (1994). *Buying, having and being*. London: Prentice Hall.
- Solomon, M. R., Dahl, D. W., White, K., Zaichkowsky, J. L., & Polegato, R. (2014). *Consumer behavior: Buying, having, and being* (Vol. 10). London: pearson.
- Stone, R. N., & Grønhaug, K. (1993). Perceived risk: Further considerations for the marketing discipline. *European Journal of marketing*, 27(3), 39-50.
- Sundararajan, A. (2008). Local network effects and complex network structure. *The BE Journal of Theoretical Economics*, 7(1), 0000102202193517041319.

- Thøgersen, J. (2006). Norms for environmentally responsible behaviour: An extended taxonomy. *Journal of environmental Psychology*, 26(4), 247-261.
- White, K., Habib, R., & Hardisty, D. J. (2019). How to SHIFT consumer behaviors to be more sustainable: A literature review and guiding framework. *Journal of marketing*, 83(3), 22-49.
- Vodinalı S. & Aykaç, Ö. S. (2024). Pazarlamanın Temel İlkeleri ve Perakendecilik. *Pazarlama ve Perakendecilik: Dijital Çağın Dönüşümleri*, (Editörler: Dr. Ömer Sezai Aykaç Doç. Dr. Aykut Yılmaz) Bölüm 9. Özgür Yayınları: İstanbul
- Yıldırım, L., & Eldeniz, L. (2022). Sosyal medya ünlülerinin, takipçi davranışlarına etkisi. *Yeni Medya*, 2022(13), 401-417.
- Yılmaz, A. C., & Demirkol, C. (2025). İnternette Yer Alan Tüketici Yorumlarının Satın Alma Niyetine Etkisi. *Öneri Dergisi*, 20(63), 1-30.

SON BAŞVURU TARİHİ: 25.09.2023
YAYINLANMA TARİHİ: 20.10.2023

ISBN: 978-625-378-318-1